

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՆԵՐՍԵՍ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ԲՈՒԿՐԴՈՒՐԻ ԲԱՐԲԱՌԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1971

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА ИМ. Р. АЧАРЯНА

НЕРСЕС МКРТЧЯН

БУРДУРСКИЙ ДИАЛЕКТ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1971

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՇ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶԻԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՆԵՐՍԵՍ ՄԿՐՏՅԱՆ

ԲՈՒՐԴՈՒՐԻ ԲԱՐԲԱՌԷ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՇ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ՆՐԻՇԱՆ 1971

Աշխատությունը նվիրված է Փոքր Ասիա թերակղզու հուրդուր քաղաքի հայ համայնքի բարբառի ուսումնասիրությանը: Աշխատության մեջ մանրամասնորեն քննված են բարբառի հնչյունաբանությունն ու ձևաբանությունը, բառապաշարն ու նրա շերտերը: "Հավելվածներ" բաժնում տրված են բանահյուսության և բարբառային տեքստերի նմուշներ: Աշխատությունն ունի բարբառային բառերի բառարան և զրաբառից բարբառ բառացանկ:

Գիրքը կարող է Օգտակար լինել հայ բարբառագիտության և ընդհանրապես հայոց լեզվի հարցերով զբաղվողների, ինչպես նաև հայ բանահավաքների համար:

Работа посвящена изучению одному из диалектов арм. языка города Бурдур в Малой Азии. В работе детально изучены фонетические и морфологические явления данного диалекта и состав словарного состава. В разделе «Приложения» даны образцы фольклора и тексты бурдурского диалекта.

Книга имеет словарь диалектных слов и список слов из грабара на бурдурский диалект.

Книга может быть полезна для изучающих армянские диалекты и вообще армянский язык, а так же его фольклор.

Բուրդուրի բարձրագույն հայերենի դեռևս գիտական ուսումնասիրության չենթարկված բարձրադասից է:

Այս բարձրագույն է խոսել Արևմտյան Անատոլիայի Բուրդուր քաղաքի հայ համայնքը, մինչև 1915թ. մեծ եղեռնը:

Բուրդուրի բարձրագույն որոշ գծերով մոտ է դարաբաղյան միջավայրի "ուսմ" ծյուղի բարձրադասին, սակայն հնչյունաբանական ու ձևաբանական մի շարք առանձնահատկություններով (նաև բառապաշարով) զգալիորեն տարբերվում է նրանցից:

Այս բարձրագույն արդեն պետք է դասել մահացած հայ բարձրադասների շարքը, որովհետև շարժերից փրկված սակավաթիվ բուրդուրցիներն այժմ ցրված են աշխարհի տարբեր երկրներում (Ֆրանսիա, Հունաստան, Լիքսնան և այլուր) և բարձրագույն օգտագործում են ոչ բուրդուր, այլ միայն տարեց մարդիկ՝ միմյանց հետ խոսելիս: Հայրենադարձված բուրդուրցիների մի մասը (մոտ 40 ընտանիք) ներկայումս բնակություն է հաստատել Երևան քաղաքում:

Ներկա ուսումնասիրության համար հիմք է ծառայել Երևանում բնակություն հաստատած տարեց բուրդուրցիների կենդանի խոսվածքը: Այդ բուրդուրցիների օգնությամբ կազմել ենք բարձրագույն գործածական բուրդուր բառերի բառացանկը, զրի ենք տել ու ձայնագրել նրանց զրույցներն ու ժողովրդական բանահյուսության նմուշները:

Օգտվելով առիթից՝ մեր երախտագիտական խոսքն ենք ուղղում բուրդուրցիներին, ովքեր այս կամ այն չափով օժանդակել են ու նպաստել սույն ուսումնասիրության ամբողջացմանը՝ քաջ գիտակցելով այն փաստը, որ 1915թ. եղեռնին զոհ դարձած իրենց անշիրիմ հայրենակիցների հիշատակին նվիրված մի համեստ պատկ է դառնալու "Բուրդուրի բարձրագույն"ը:

Առանձնապես անշահախնդիր ու անձանձրույթ օգնություն են ցույց տվել հետևյալ բուրդուրցիները՝

1. Համբարձումյան Գեորգի Մկրտչի (ծն. 1886թ.)
2. Համբարձումյան Սիրանուշ Սարգսի (ծն. 1906թ.)
3. Թևոսյան Մարիամ Գրիգորի (ծն. 1885թ.)
4. Մարտիրոսյան Խաչատրի Մկրտչի (ծն. 1895թ.)
5. Գուլումջյան Սրբուհի Ավետիսի (ծն. 1886թ.)
6. Գուլումջյան Կարապետ Սարգսի (ծն. 1901թ.)
7. Դարաբաղյան Աննա Հովհաննեսի (ծն. 1864թ.)
8. Սուլթանյան-Առաքելյան Եղիսաբեթ Մկրտչի (ծն. 1892թ.)
9. Բոգիկյան Աննա Անուշավանի (ծն. 1900թ.)

Խիստ արժեքավոր վիճակագրական փաստեր ու տեղեկություններ է հաղորդել մեզ նաև թոշակառու ուսուցիչ, հանգուցյալ Հաջիյան Արմենակը (1882-1968), որին նույնպես մեծ երախտագիտությամբ ենք հիշում մենք:

Ներկա ուսումնասիրությունը բաղկացած է հիմնականում 5 բաժնից՝ "Ներածություն", "Հնչյունաբանություն", "Ձևաբանություն", "Բառագիտություն" և "Հավելվածներ": "Ներածություն" իր հերթին բաղկացած է նրկու բաժիններից՝ ա) "Տեղեկություններ Բուրդուրի գաղթօջախի մասին", ուր տրված են եղած վիճակագրական տեղեկությունները, բ) "Բուրդուրի բարբառը կամ ըւմ մյուղի բարբառը կը մյուղի միջավայրում", ուր բարբառների փոխազդեցության և նոր բարբառների գոյացման հարցերի քննության մի փորձ է արված:

"Հնչյունաբանություն" բաժնում, համեմատության եզր ընդունելով գրաբարի հնչյունական համակարգը՝ քննարկել ենք բարբառի հնչյունների փոփոխությունները:

"Ձևաբանություն" բաժնում նկարագրված են բարբառի ձևաբանական օրինաչափությունները:

"Բառագիտություն" բաժնում քննված են բարբառի բառազանձի շերտերը:

"Հավելվածներ" բաժինը նույնպես բաղկացած է երկու մասից, դրանք են՝ ա) "Գրաբարից բարբառ" և "Բուրդուրի բարբառից աշխարհաբար" բառաբաններ, բ) Բուրդուրի բանահյուսության և բարբառային տեքստերի նըմուշներ, որոնք և հիմք են ծառայել հիմնական ուսումնասիրության համար:

Ն Ե Ր Ա Ծ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ՏՈՂԵՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԲՈՒՐՊՈՐՏԻ ՀԱՅ ԳԱՂԹՕՆԱԽ ՄԱՍԻՆ

Բուրդուրի հայ գաղթօջախը գտնվում է Փոքր Ասիա թաղակցու հարավ-արևմուտքում՝ Բուրդուր լճի արևելյան ափին: Այն հիմնադրվել է 17-րդ դարի սկզբին: Որոշ վերապահությամբ այս ընդունում է նաև ակադ. Հ. Ամատյանը. "Պուրտուր և էօտէմիշ գաղթել են Ղարաբաղից ժէ դարում կամ ավելի ուշ" ¹:

Բուրդուրցիների բանավոր ավանդություններում հիշատակված փաստերը նույնպես համընկնում են այս ժամանակաշրջանին: Նրանք պատմում են, որ իրենց պապերը Թուրքիա են գաղթել Պարսկաստանից՝ Շահ Աբասի հատուկ թույլտվությամբ ("ֆերմանով") "մեծ սովից" հետո: Անշուշտ, խոսքը 1607 թվականի երկրորդ "մեծ սովի" մասին է, քանի որ առաջին "մեծ սովի" ժամանակ՝ 1577 թվականին, Շահ Աբասի բռնազաղթը դեռևս տաղի չէր ունեցել: Այդ ֆերմանի մասին մեզ զբոսք բուրդուրցի ֆիլիպոս Առաքելյանը՝ Բսյրուբից, որի ընտանիքում մինչև 1915թ. եղածներ գտնվել էր Շահ Աբասի ֆերմանի պատճենը, սակայն դժոխային տարիներին՝ ջարդերի ու անհույս դեպքերումների ժամանակ, այդ թանկարժեք փաստաթուղթը կորել է:

Այսպիսով, եթե Բուրդուրի գաղթօջախի հիմնադրման սկիզբը համարենք մոտավորապես 1610 թվականը, ապա մինչև 1915թ. նրա զոյությունը կկազմի շուրջ 300 տարվա մի շրջան:

Ըստ բուրդուրցի ուսուցիչ Հաջիյան Արմենակի հաղորդած տվյալների՝ մինչև եղածներ՝ Բուրդուրի հայ գաղթօջախն ունեցել է ավելի քան 850 ընտանիք՝ մոտ 2,500 մարդով:

Բ Ո Ւ Ր Դ Ո Ւ Ր Ի

Բ Ա Ր Բ Ա Ռ Ը

Առաջին անգամ Բուրդուրի քարքառի մասին տեղեկություններ է հաղորդել ակադ. Հ. Ամատյանը 1911թ. լույս ընծայած իր "Հայ քարքառագիտություն" գրքում:

"Փոքր Ասիոյ Զմիւռնիայի և Այտընի քովերը հին հայ գաղթականութիւն մը կայ, որ մէկ երկու դար առաջ Ղարաբաղէն հեռանալով այս տեղսը հաստատուէր է: Թէև յիշեալ գաղթականութեան մեծագոյն մասը տաճկախօս դարձած է, բայց երկու տեղ, այն է՝ Պուրտուր և էօտէմիշ, դեռ իրենց մայրենի քարքառը անկորուստ կը պահեն" ²):

1. Հ. Ամատյան, Հայ քարքառագիտություն, Մոսկվա, Նոր Նախիջևան, 1911, էջ 61:

2. Հ. Ամատյան, Հայ քարքառագիտություն, Մոսկուա-Նոր-Նախիջևան, 1911, էջ 6:

Այս հատվածն անփոփոխ բովանդակությամբ /թեև արդեն արեւելահայ
լեզվով/ զետեղված է նույն հեղինակի "Հայոց լեզվի պատմություն"
2-րդ հատորում¹ քառասունմեկ տարի հետո:

1922թ. Քեոդիկի "Ամենայն տարեցոյցում" տպագրված Հ.Ամառյանին
ուղղված մի նամակից տեղեկանում ենք, որ Բուրդուրի բարբառը նրա
"ուսումնասիրութեանց մասնակի առարկան" է եղել, սակայն ինչ-ինչ
պատճառներով մնացել է անավարտ: Այսպես սիրելի վարպետ...

Սա միայն ըսեմ, որ այսքան բարբառներու մեջ ամենէն զարմանալին
ինծի թուէցաւ Ապարթա-Պուրտուրինը. ունկնդիրը կը կարծէ, որ բոլո-
րովին օտար անծանոթ լեզու մըն է, որ կը խօսին: Հստ իրենց աւան-
դութեան Ղարաբաղի բարբառն է, 300 տարի առաջ Ղարաբաղէն զաղթէր են
և բարբառը պահեր են այնքան հարազատօրէն ու անաղարտ: Գիտեմ, դուք
այդ բարբառը շատ կը սիրէք և ձեր ուսումնասիրութեանց մասնակի առար-
կայ ըրած եք:

Ուրիշ առիթով եւս գրելու խոստումով՝ Ձերդ Կ.Գաբրիկեան:" 2

Այս վկայութիւններից բացի, Բուրդուրի կամ Օղեմիշի բարբառով
հրապարակված նմուշներ չկան:

Բուրդուրի բարբառից ընդամենը 12 բառ է զետեղված նույն հեղինակի
"Հայերէն Գաւառական բառարանում",³ որոնցից 3-ը Բուրդուրցիների
համար այդպես էլ մնացին իբրև անստույգ բառեր/իրիկնայ "ծրի", խլուակ
"ծակ կամ պատի միջի անցք", քուկի "օրորան"/:

Այնուամենայնիվ, վերոհիշյալ աշխատություններում, Ղարաբաղի բար-
բառի տարածման սահմանները թվարկելիս, ակադ. Հ.Ամառյանը Բուրդուրը
և Օղեմիշը անվերապահորեն մացնում է այդ բարբառի տարածման ոլորտի
մեջ: Այսինքն՝ այդ զաղթողների բարբառները նույնացնում են Ղարա-
բաղի բարբառի հետ: Մինչդեռ մեր ուսումնասիրություններից պարզվեց
հետևյալը.

ա. Բուրդուրն ու Օղեմիշը, իբրև "ղարաբաղյան" ծագում ունեցող
զաղթողներ, բացառություն չեն եղել Արևմտյան Անատոլիայում, և
նման զաղթողների թիվը շուրջ տասնհինգն է՝ Անթալյա, Բուլու, Գա-
սթա, Դենիզլի, Դիյնար, Դովրեկ, Դուզլե, Ջոնզուլդադ, Էլմալու, Էրեյլի,
Խփարթա, Նազիլլի, Զըրք-Աղաջ:

1. Հ.Ամառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ հատոր, Երևան,
1952, էջ 332,

2. Քեոդիկ, "Ամենայն Տարեցոյցը", ԺՋ տարի, 1922, Կ.Պոլիս,
էջ 326:

3. Հ. Ամառեան, Հայերէն Գաւառական բառարան, 1913, Քիֆլիս:

բ) դեռևս 19-րդ դարի վերջերին Օդեսի զաղթօջախում (և վերոհիշյալ վայրերից մի քանիսում) բարձր աղյուս կազմավորված վիճակում է եղել և իբրև խոսակցական լեզու այնտեղ օգտագործվել է կամ պաշտոնական-պետական թուրքերենը, կամ դարձյալ ուսուցվող արևմտահայ գրական լեզուն:

գ) ի տարբերություն Օդեսի Քուրդուրում (ինչպես նաև վերոհիշյալ զաղթօջախներից մի քանիսում՝ Բուլու, Ջոնգուլդադ, Իսփարթա) բարձր ընդհանուր երանգով է միայն "դարաբաղյան" և դրանց մանրամասն քննությունը ցույց է տալիս, որ, որոշ ընդհանրություններ ունենալով հանդերձ, հնչյունաքանական ու ձևաքանական բազմաթիվ առանձնահատկություններով էապես տարբերվում են թե՛ Ղարաբաղի բարբառից, թե՛ միմյանցից:

Հետևաբար, Բուրդուրի բարբառը Ղարաբաղի հետ նույնացնելը կամ նրա մի ենթաբարբառը համարելը միշտ չէր լինի:

Այժմ քննենք Բուրդուրի բարբառի ունեցած հիմնական տարբերությունները Ղարաբաղի բարբառից:

Հնչյունաքանությունից.

1. Բուրդուրի բարբառի բոլոր հնչյուններն ընդհանրապես համապատասխանում են արդի գրականին, որից տարբերվում են միայն քմայնացած սրնք պայթականներով (զ՝, կ՝, ք՝) և հազվադեպ գործածական երեք "փափուկ" ձայնավորներով (փ՛, փ՛, փ՛), մինչդեռ Ղարաբաղի բարբառում հնչյունների ընդհանուր թիվը 66-ից անցնում է ¹⁾, այսինքն՝ կրկնակի անգամ ավելի է գրականից:

2. ի տարբերություն Ղարաբաղի բարբառի, ուր ձայնավորների թիվը հասնում է 14-ի, Բուրդուրը չունի կոշտ ը, փակ ը, կարճ ա և ի՝ ինչպես նաև նրկար ա:

3. Բուրդուրի բարբառում երկբարբառային հնչյուններ չկան, մինչդեռ Ղարաբաղում հանդիպում են ըէ (մըէր, մըէծ, Բուրդուրում՝ մէր, մէնծ) և օ²⁾ օրինակ՝ վըօսմը "ոսպ", վըօխար "ոչխար" և այլն):

4. Ղարաբաղի բարբառում մի շարք քմայնացած հնչյուններ կան, որոնք (դ՝, լ՝, չ՝, լ՝) բացակայում են Բուրդուրում, իսկ Բուրդուրի բարբառում գիտակցվում է ֆ-ն, որ չունի Ղարաբաղի բարբառը: Ղարաբաղի ն հնչույթը նույնպես չկա Բուրդուրում:

Ղարաբաղի բարբառում, ըստ Ա.Վ. Գրիգորյանի, կան քմայնացած և ջ ջ) այլ պայթականներ ու պայթա-շփականներ, ինչպես՝ թ, ծ, ց, ց, 1. և 2. և Ղարաբաղի բարբառային բարոնգը, էլ 20:

3. Ա.Վ. Գրիգորյան, Հայ բարբառագիտության դասընթաց, էջ 251-255:

որոնք նույնպես չկան Բուրդուրում:

5. Գրաքարյան խլացած ծայնեղներինց հետո գտնվող ա-ն Ղարաբաղի բար-բառում Ամառյանի օրենքով քմայնանում է՝ առաջ, մինչդեռ Բուրդու-րում այդ խոփոխությունն առաջ է գնում մի աստիճան ևս (առաջ է), ո-րով ա-ի դիմաց լինում է է (առէ): Օրինակ՝

Գրաքար՝	բանալ	զազար	դանակ
Ղարաբաղ՝	պանալ	կժազար	տանակ
Բուրդուր՝	պենիլ	կժէզէր	տենէկ

6. Բառասկզբում և բառամիջի այլևայլ դեպքերում ևս գրաքարյան ա-ին Ղարաբաղի բարբառում հիմնականում համապատասխանում է ա-ն, իսկ Բուրդուրում՝ է-ն, օրինակ՝

Գրաքար՝	արդար	ափսոս	զամբիւղ	հարիւր
Ղարաբաղ՝	արթար	ափսօզ	զամբուլ	հարհւր
Բուրդուր՝	էրթար	էփուզ	զէմբիլ	հէյիւր

Գրաքարի ի ծայնավորը Ղարաբաղի բարբառում հիմնականում վեր է ածվում է-ի կամ ըէ-ի, մինչդեռ Բուրդուրում ի-ն մնում է ի:

Օրինակ, Գրաքար՝	հինգ	ամիս	միտք	պինդ
Ղարաբաղ՝	հէնգ՝	ամըէս	մըէտկ	պըէնդ
Բուրդուր՝	էրթար	էփուզ	զէմբիլ	հէյիւր

7. Գրաքարի ի ծայնավորը Ղարաբաղի բարբառում հիմնականում վեր է ածվում է-ի կամ ըէ-ի, մինչդեռ Բուրդուրում ի-ն մնում է ի:

Օրինակ, Գրաքար՝	հինգ	ամիս	միտք	պինդ
Ղարաբաղ՝	հէնգ՝	ամըէս	մըէտկ	պըէնդ
Բուրդուր՝	հինգ	ամիս	միտք	պինդ

8. Գրաքարի ու ծայնավորը տարբեր դիրքերում Ղարաբաղի բարբա-ռում դառնում է օ (ուօ), մինչդեռ Բուրդուրում մնում է անփոփոխ (ուօու):

ա) Բառասկզբում.

Գրաքար՝	ուլթ	ուլտ	ուլ	ուրախ	ուտիլ
Ղարաբաղ՝	օթ	օխտ(ուլտ)	օլ	օրախ	օտէլ
Բուրդուր՝	ուլթ	ուլտ	ուլ	ուրախ	ուտիլ

բ) Բառամիջում՝

Գրաքար՝	թուխպ	կուշտ	քուն	տուն	շուն	մուկն
Ղարաբաղ՝	թօխպ	կօշտ	քօն	տօն	շօն	մօկնը
Բուրդուր՝	թուլի	կուշտ	քուն	տուն	շուն	մուկ

գ) քառավերջում և զրաբարյան ութիւն վերջածանցում.

Գրաբար՝	կծու	թթու	ալւորութիւն	շնութիւն
Ղարաբաղ՝	կըծօ	թըթօ	հիլիվըրօթուկ	շընօթուկ
Բուրդուր՝	կըծու	թըթու	հիլէվօրութէն	շընութէն

10. Ղարաբաղի բարբառում քառասկզբի ուի դիմաց հիմնականում լի-
նում է վը^է (ոսվը^է), իսկ Բուրդուրում՝ վօ (ոսվօ): Օրինակ՝

Գրաբար՝	ոսկի	ոսկր	ոսպն
Ղարաբաղ՝	վը ^է սկի	վը ^է սկը ո	վը ^է սփ (վը ^է սմը)
Բուրդուր՝	վօսկի	վօսկուր	վօսպ

Գրաբարի ուի դիմաց քառամիջում Բուրդուրի բարբառը միշտ ունե-
նում է օ (ոսօ), մինչդեռ Ղարաբաղը՝ ոսա, ոսէ, ոսը, ոսու, ոսօ
ոսօ, ոսվը^է, ոսհո, ոսը^է, ոսի¹⁾:

11. Այլևայլ դիրքերում զրաբարի ե ձայնավորի դիմաց Բուրդուրում
միշտ ունենք եսյէ, եսէ կամ եսի հնչյունափոխությունը, մինչդեռ
այս դեպքում ևս Ղարաբաղի բարբառը շատ է հեռանում Բուրդուրից, ուր
ե-ն կրում է հետևյալ հնչյունափոխությունները՝ եսը^է եսը, եսը^օ,
եսի, եսու, եսա, եսէ, եսա, եսյէ, եսըէ, եսյօ, եսվը և այլն²⁾

Օրինակ Գրաբար՝	տեղի	քերել
Ղարաբաղ՝	տը ^է ղ	քիլիլ
Բուրդուր	տէղ	քէրիլ

12. Անմիջական շփման քիչ կետեր են մնում նաև է և ը ձայնավոր-
ների հնչյունափոխությունը համեմատելիս: Բուրդուրում միշտ ունենք
էսէ, իսկ Ղարաբաղում՝ էսը^է, էսա, էսի, էսա, էսու³⁾ և այլն: Օրին-
ակ՝

Գրաբար՝	մէջք	եթէ	ծէթ
	մաշկ	թա	ծը ^է թ
	մէշկ	թէ	ծէթ

13. Ղարաբաղի և Բուրդուրի բարբառները միմյանցից հեռանում են
նաև երկբարբառների հնչյունափոխության օրենքներով: Բուրդուրի բար-
բառն այս դեպքում ավելի մոտ է կանգնած Արարտայան բարբառին, քան
Ղարաբաղին: Օրինակ, Գրաբարի այ երկբարբառի դիմաց Բուրդուրում միշտ
ունենք է(այսէ), մինչդեռ Ղարաբաղում և այսէ, և ըզգմապիսի այլ հն-
չյունափոխությունների ենք հանդիպում, ինչպես՝ այսէ, այսա, այսա,
այսը^է, այսի և այլն:

1. ՏՅԿ Ա. Ս. Ղալթյան "Լեզվային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը",
1966, Երևան, էջ 87-88,
2 և 8-ը տես նույն տեղում:

Օրինակ՝

Գրաբար՝	կայոիք	կայծակն	այլ օր
Ղարաբաղ՝	կը՛ռիթ՝	կայծ՛ակ	ալօր
Բուրդուր՝	կէրիք	կէծակ	էլլօր

14. Մենք տարբերություններ են դրսևորվում նաև մյուս սրկաբարառ-
ների հնչյունափոխության օրանքներում, սակայն փաստ է այն հանգա-
մանքը, որ բոլոր դեպքերում էլ Ղարաբաղի բարբառի բազմապիսի հնչյուն
նափոխական երևույթների դիմաց Բուրդուրն ունենում է միշտ կայուն
և նվազագույն թվով օրանքներ, ուստի և ավելորդ ենք համարում օրի-
նակները նշել:

15. Յժն Բուրդուրի բարբառում հնչյունների քմայնացում է նկատ-
վում միայն բառակզբում և այն էլ այն դեպքում, երբ գրաբարյան
ծայննդ զ-ն վեր է ածվում կ՝-ի, իսկ զ՝ կամ ք՝ հանդիպում են բա-
ցառայնա Բուրքերենից կատարված փոխառություններում (դարձյալ բա-
ռասկզբում), ապա Ղարաբաղի բարբառի համար քմայնացման երևույթը տա-
րածվում է բոլոր վայթականների վրա (զ՝, կ՝, ք՝, դ՝) և նույնիսկ
ծայնորդների (ր՝, լ՝) վրա և այն էլ բոլոր դեպքերում: Օրինակ՝

Քմայնացում		Բառակզբին			
Գրաբար՝	զաւակ	զոււլպայ	զիտել	զոռ	զիր
Ղարաբաղ՝	զ՛աւակ	զ՛ո՛ւլքա՛	զ՛իդալ	զ՛ուռ(հորդ)	կ՛իր
Բուրդուր՝	-	կ՛ուլպաք	կ՛իտանալ	-	կ՛իր
Գրաբար՝	կապոյտ	կարմիր	կնանք	կիրակէ	կուտել
Ղարաբաղ՝	կ՛ապո՛ւտ	կ՛արմուր	կ՛անք	կ՛իրակ՛ի	կ՛ուտէլ
Բուրդուր՝	կապույտ	կարմիր	կէնք	կիրէկի	կուտիլ
Գրաբար՝	քերել	քուրայ	քէն		
Ղարաբաղ՝	ք՛իրէլ	ք՛ուրա	ք՛էն (ոխ կամ խոռվություն)		
Բուրդուր՝	քէրիլ	քուրա	քէն		

Քմայնացում		Բառամիջում և բառավերջին			
Գրաբար՝	սերկաիլ	երկայն	հանգիստ	մզնաւոր	ցաքան
Ղարաբաղ՝	սըվկ՛էվուլ	էրզ՛ան	հանգ՛իստ	միթ՛նավըէր	ցաք՛ան
Բուրդուր՝	սինկէվիլ	էրկէն	հէնքիստ	մըքնավօր	-
Գրաբար՝	աղջիկ	մրազ	օրէնք	փայտ	հայր
Ղարաբաղ՝	ախմիզ՛	մըրաք՛	օրէնք՛	փաղ՛	հար՛
Բուրդուր՝	ախլիկ	մըրաք	օրէնք	փէդ	հէր

16. Ղարաբաղում բացակայում է հաֆ հնչյունափոխությունը, և չէր էլ կարող լինել այն, քանի որ Ղարաբաղի բարբառում առհասարակ ֆ-ի գիտակցում չկա, իսկ Բուրղուրի բարբառում և ֆ-ն է գիտակցվում, և հաֆ հնչյունափոխությունը կա, որն Արարատյան բարբառին (ում մյուսը) հատուկ գծերից է: Օրինակ՝

Գրաբար՝	հոգի	հող	հոտ	հոտոտել
Ղարաբաղ՝	հօքի, հօւքի	վըէղ	վըէտ	օնէլ
Բուրղուր՝	ֆօքի	ֆուղ	ֆօղ	ֆօղֆօղալ

17. Գրաբարյան և վերջնահնչյունն ունեցող բառերը Ղարաբաղի բարբառում այն չեն կորցրել, միայն ն-ից առաջ լսվող ը-ն տեղափոխվել է ն-ից հետո, մինչդեռ Բուրղուրում վերջնահանգ ն-ն չի պահպանվել, ինչպես Արարատյան բարբառումն է կամ՝ գրական լեզվում: Օրինակ.

Գրաբար՝	ակն	մուկն	նուռն	գառն
Ղարաբաղ՝	ակնը	մօկնը	նօռնը	կ՛առնը
Բուրղուր՝	ակ	մուկ	նուռ	կ՛էր

18. Երկու բարբառներում էլ գրաբարի ձայնեղ պայթականները ու պայթա-շփականները բառակզրում (անշաճ բացառություններով) խլանում են, ինչպես՝ քալ, գալ, դառ, ծած, ջած: Մինչդեռ Բուրղուրի բարբառում ք, գ, դ ձայնեղները շատ բառերի սկզբում ոչ թե խլանում են, այլ վեր են ածվում շնչեղ խուլների (քֆի, գֆ, դֆ), որը Ղարաբաղի բարբառում հազվադեպ է նկատվում, օրինակ՝

Գրաբար՝	բարձր	բոյթն	բամբասել	բարձրանալ	բժիշկ	
Ղարաբաղ՝	պէցուր	պուլթն	պըմբասել	պըցրանալ	պիժիշկ	
Բուրղուր՝	փէցուր	փիթի	փամփըսիլ	փէցուրանալ	փիժիշկ	
Գրաբար՝	գաղթական	գանգառ	գանձանակ	գոնեա	գործ	գին
Ղարաբաղ՝	կախտական	կ՛էնգառ	կ՛ինձանակ	կօնյա	կ՛օրծ	կ՛ին
Բուրղուր՝	քախթական	քանքառ	քանցանակ	քօնէ	քօրծ	քին ¹⁾
Գրաբար՝	դառնալ	դառ	դեղ	դրախտ		
Ղարաբաղ՝	տաշնալ	դադ	տէղ	տըրախտ		
Բուրղուր՝	թէրնալ	թադ	թէղ	թըրախտ ²⁾		

1. Բախթական, քանցանակ, քօնէ, քօրծ, քին և ընդհանրապես գաք հըն-չյունափոխության ենթարկված այս կարգի բոլոր բառերն էլ արևմտյան գրական լեզվի կամ կր մյուսի բարբառների ազդեցության արդյունք են:
2. Այստեղ նշված թէնալ, թադ, թէղ, թըրախտ, և նման դֆ, հնչյունափոխության արտասանվող մյուս բառերը պետք է դիտել արևմտահայ գրականի ազդեցության արդյունք:

Ձևաքանությունից.

19. ի տարբերություն Ղարաբաղի բարձրագույն, ուր հոգնակներու մասնիկներին թիվը հասնում է մինչև 80-ի ²⁾ (չհաշված հնչյունական տարբերակները), Բուրդուրում միայն 8-10 հոգնակներու մասնիկ է գործում:

20. Ղարաբաղի բարձրագույն խոսվածքների մեծ մասում բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովները կազմվում են նըէստա բառ-մասնիկով, որը չկա Բուրդուրում:

21. Բուրդուրում ներգոյական հոլովի անջատական կազմության ժամանակ մեջ ետադրությունը հոլովով համաձայնում է գոյականի հետ, ինչպես՝ իբրև միշում "այգու մեջ", որը բացակայում է Ղարաբաղի բարձրագույն:

Գործիական հոլովը Ղարաբաղում ունենում է ավելի Բուրդուրում՝ օվ:

22. Բուրդուրի բարձրագույն կա և անջատական բացառական, որ կազմվում է անէ բառ մասնիկով, մինչդեռ Ղարաբաղի բարձրագույն դա ունի անա ձևը: Այս մասնիկով Բուրդուրն ավելի շուտ մոտենում է Ղարաբաղի բարձրագույն, ուր նույնպես անջատական բացառական է կազմվում անէ մասնիկով: ¹⁾

23. Ձգալի տարբերություններ կան նաև երկու բարձրանների դերանուններում: Օրինակ՝ Ղարաբաղի բարձրագույն գերադասվում է փոխանուն սեռականի գործածությունը, ինչպես՝ իմինի, քուլինի և այլն՝ իմը, քոնը ձևերի փոխարեն, որը բացակայում է Բուրդուրում և ընդհակառակը Բուրդուրի բարձրագույն ունի այնպիսի դերանուններ, որոնք բացակայում են Ղարաբաղում, օրինակ՝ հարցական է՞ր կամ է՞րի և ի՞նչ դերանունները:

24. Ղարաբաղի գյուղերի մեծ մասում անորոշ դերբայն ունի երեք՝ էլ, իլ, ալ մասնիկներ. ե խոնարհման շատ բայեր հանդիպում են նաև ի խոնարհման, որով նա տարբերվում է Բուրդուրից, ուր բայերն ունեն միայն երկու խոնարհում՝ ի և ա:

25. Բուրդուրի բարձրագույն չունի Ղարաբաղի ապառնու երկու տարբերակները, այսպես ասած՝ պարտավորական ապառնին՝ -ացուկ (աալացուկ) վերջավորութամբ և ուշ ապառնին՝ -ական (կիրիական) վերջավորութամբ կազմվող դերբայներով:

26. Բուրդուրի բարձրագույն ի լծորդության բայերի սովորական ապառնու վերջավորությունն է -օլու, օրինակ՝ ասիլաօլու, հանիլաօլու, ժը Ղարաբաղում չի ունի էլու կամ էլու (կիրիէլու, կիրիլու) և այլն: Ապառնի դերբայի այս-օլու վերջավորութամբ Բուրդուրի բարձրագույն 1.Ա.Ս. Ղարիբյան, Հայ բարձրագույնություն, Երևան, 1958, էջ 141:

բառն ավելի շուտ նմանվում է Մարադային, ուր այդ վերջավորությունը նույնպես -օլու է:¹

27. Բուրդուրի բարբառը չունի նաև Ղարաբաղի ընթացակացական դերբայը, որն առաջացել է անորոշի գործիական հոլովից: Օրինակ կյիթիլավ "զրնլու":

28. Հետաքրքրական ձևով է կազմվում Բուրդուրի բարբառի սահմանական եղանակի ապառնին, ուր օժանդակ բայի ժայնավորներն ընկնում են և մնում են միայն բաղաձայները, որոնք ապառնի դերբայի հետ միաձուլվել են արտասանվում, օրինակ՝ հասնօլում "հասնելու եմ", հասնօլուս "հասնելու ես", հասնօլու (վա), "հասնելու է" հասնօլունք "հասնելու ենք", հասնօլուք "հասնելու եք", հասնօլուն "հասնելու են" ևն:

30. Բուրդուրի բարբառը Ղարաբաղի բարբառից տարբերվում է նաև սահմանականի անցյալ անկատարի և ընդհանրապես մյուս անցյալ ժամանակների կազմությամբ, որ դրսևորվում է փոխառյալ իդի մասնիկի օգնությամբ: Օրինակ, սահմանական եղանակի անցյալի անկատարը կազմվում է ներկայից՝ իդի մասնիկի օգնությամբ.

Ղարաբաղ՝ կարթում ի "կարդում էի"

Բուրդուր՝ կարթում ըմ իդի "կարդում էի"

Օժանդակ բայի ներկայի ձևերին երբեմն փոխարինում են նաև անցյալի ձևերը, սակայն իդի մասնիկն անփոփոխ մնում է, օրինակ՝ սահմանական եղանակի անցյալի անկատարը կազմվում է ներկայից՝ իդի մասնիկի օգնությամբ.

Ղարաբաղ՝ կարթում ի "կարդում էի"

Բուրդուր՝ կարթում ըմ իդի "կարդում էի"

Օժանդակ բայի ներկայի ձևերին երբեմն փոխարինում են նաև անցյալի ձևերը, սակայն իդի մասնիկն անփոփոխ է մնում, Օրինակ՝ կարթում ենք իդի "կարդում էինք" և այլն:

30. Բուրդուրի բարբառում, ինչպես նշեցինք, իդի մասնիկը մասնակցում է նաև մյուս եղանակների անցյալի ձևերի կազմությանը, ինչպես պետք ա կարթամ իդի "պետք է կարդայի" (հարկադրականի անցյալ ապ.) կըկարթամ իդի "կկարդայի") պայմանականի անցյալ ապառնի), կարթամ իդի "կարդայի" (ըղծականի անցյալ ապառնի): Նաև սահմանական եղանակի անցյալի մյուս ձևերն է դրսևորում, ինչպես՝ կարթացած ըմ իդի "կարդացած էի", կարթացել իմ իդի "կարդացել էի" և այլն, որոնք Ղարաբաղում չկան:

1. Ա. Ս. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1958, էջ 195:

81. Ղարաբաղում չկա թուրքերենից փոխառյալ -իքէն մասնիկը, որ
Բուերդուրում կցվելով անորոշ կամ անկատար դերբայներին՝ մակբայա-
կան իմաստ է հաղորդում նրանց: Այս մասնիկը համապատասխանում է ար-
դի գրականի -իս դերբայական մասնիկին, օրինակ՝

Ըշտաղուր ուտելիքէն կէրիքնիս ա ցավում "դեղձ ուտելիս առամ-
նեքս է ցավում:

Թանդըրը վառումիքէն՝ հէզիս ծըթաց վէրէս "թոնիքը վառելիս
մայրս վրաս գողաց":

82. Ղարաբաղի և Բուերդուրի բարբառների տարբերությունները ի հայտ
են գալիս ոչ միայն հնչյունաբանության ու ձևաբանության մեջ, այլև
բառապաշարում, առանձին նախասիրած ոմբորում, եղանակավորող բառերում,
բառակազմական միջոցներում և նույնիսկ փոխառություններում:

Օրինակ, Բուերդուրի բառազանձում այնպիսի բառեր կան, որոնք Ղա-
րաբաղը չի մանաչում. ծուխ "ծխախոտ", թէնկիլ "քնել", կէքր, "ոչխար",
պաշար "գաթա", սիպտէկ տաք "շողգամ", կարմիր տաք "բազուկ", խարջ
ընիլ "ձեռագործել", կուլկպաք ընիլ "հյուսել", փունդ "փայտյա մեծ
աման", ժիրվիլ "առողջանալ կամ գիրանալ", ծըրվիլ "խնթանալ",
տէղմունք "վաստակ", միլնկիտէկ "շատ" և այլն:

Որպեսզի ցույց տանք երկու բարբառների բառացանկի տարբերություն-
ները, ստիպված կլինենք հարյուրավոր բառեր թվարկել: Ի տ ա վ ա կ ա ն
է նշել այն փաստը, որ այդ բարբառների բառացանկերի հազիվ 60 տո-
կոսն է համընկնում, մինչդեռ Ղարաբաղի բարբառով խոսող 200-զյուղե-
րում այդ կարգի տարբերությունները 10 տոկոսից չեն անցնում:

Գրեթե նույն պատկերն ենք նկատում, երբ փոխառությունների ցանկն
ենք համեմատում: Օրինակ, „տակաո՝ նշանակությամբ Բուերդուրի բարբա-
ռում գործածական է վարըլ; Ղարաբաղում՝ պոշկա, „զնացք՝ կամ „շոգեքարջ՝
նշանակությամբ. Բուերդուրում՝ վափօր, Ղարաբաղում՝ պոյէզ, „աթոո՝ նը-
շանակությամբ. Բուերդուրում՝ իսկէմբի կամ սանդալյա, Ղարաբաղում՝
տաբրէթկա, „բաթակ՝ նշանակությամբ. Բուերդուրում՝ բիլլօր, Ղարաբաղում՝
ըստաբան և այլն և այլն: Դեռ ավելին, միևնույն օտար բառերը տարբեր
ձևով են արտասանվում Ղարաբաղում և Բուերդուրում, քանի որ դրանք փոխ-
են առնված տարբեր լեզուների միջնորդությամբ, ինչպես՝

Ղարաբաղ՝	կըստում	պալտօ	ցեմէնտ
Բուերդուր՝	քօսթիմ	փալթօ	չիմէնթօ

Շարահյուսությունից.

83. Ղարաբաղի խոսվածքներում գործածական են դերբայ-ստորոգյալ-
ներ, այսինքն՝ առանց օժանդակ բայի, միայն որևէ դերբայով արտահայտ

վող ստորոգյալներ, որպիսիք Բուրդուրի բարձրում չկան: Նման ստորոգյալների դերում հանդես են գալիս անկատար, ավառնի, վաղակատար և հարակատար դերբայները: Օրինակ՝

Յէս ք՛էցալ բազար, թօթ առալ կէրալ: (վաղակատար դերբայ):

Աթի, աճ՛լ կ՛իծ ըս ըլալ, յէս գ՛իղալու: (ապառնի դերբայ):

Խի ըք նըստէլ, մըհէնգ՛լ ք՛ընացած, թօթնը կէրած յէկած: (Ֆարակտ-):

Խէ ըք նըստէլ, մըհէնգ՛լ ք՛ընացէլ, հադօղ կէրէլ յէկէլ: (Վաղակտ-):

84. Ղարաբաղի խոսվածքներում անորոշ դերբայը կարող է դառնալ նըպատակի պարագա, իսկ Բուրդուրում նման երևույթ չկա, օրինակ՝

ք՛ընացինք տանձ օտէլ: (Անորոշ դերբայ):¹⁾

Իսկ Բուրդուրի բարձրում գրականի պես է՝ նէցինք տանձ ուտօլու: (Տրական հոլովով):

85. Ղարաբաղի բարբառի շատ խոսվածքներում մոտենալ բայը ընդունում է բացառական խնդիր, մինչդեռ Բուրդուրի բարբառը այս հարցում ևս գրականին է նմանվում: Օրինակ՝

Ղըք. Յէս մուտացա քըզանա²⁾

Բրդ. Յէս մօտացա քէզ:

86. Ղարաբաղի խոսվածքներում գործածվում է տրական հոլովով ենթակա, օրինակ՝ Ինձ օնէմ: Քըէզ օնէս:

Մինչդեռ Բուրդուրի բարբառում գրականի պես է լինում, օրինակ՝

Յէս ունեմ: Տո՛ւ ունէս և այլն:

87. Բուրդուրի բարբառին խորթ երևույթ է նաև բակառությունը, որն այնքան մեծ տարածում ունի Ղարաբաղում: Օրինակ՝

Շատ կանաչ կան: Սաղ խալիին կէսը տէսէլ ըն, ասում ըն:

88. Ղարաբաղում ցուցական դերանունների եզակին (էս, էտ, էն), ընդունելով զ նախդիրը, դառնում է ենթակա, ինչպես՝

Ըզէն տայիս ա ըլալ, ամմա յիս յէր չըմ կալալ?³⁾

Բուրդուրի բարբառն այս կետում ևս հետու է կանգնած Ղարաբաղից:

89. Ղարաբաղի շատ վայրերում տարածված է նաև ինքն դերանվան գործածությունը դիմորոշող հոդի և զ նախդիրի հետ (հայցական հոլով), ինչպես՝ Ջինք՛ըս հըվաթէցէ, զինք՛ըտ վըհաթէ և այլն, որը նույնպես չի նկատվում Բուրդուրում:

40. Բուրդուրի բարբառը չունի նաև Ղարաբաղի իբրև թարմատար-բացահայտիչ գործածվող ցուցականների ձևերը, որոնք դրվում են ենթակայի

1. Ղարաբաղի բարբառից բերված խոլոր օրինակները վերցված են Կ. Դավթյանի "Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը" գրքից էջ 218-222:

2. Տես նույն տեղում:

3. Տես նույն տեղում:

4. Տես նույն տեղում:

կամ գոյական լրացման վրա, օրինակ՝

Աղայան՝ տա Շուշի ըլալ ա: Ռափփին՝ էն ձերապէրթըմը ըլալ ա:
Արամը՝ տա լավ տղա յա:

Երկու բարբառների ունեցած հնչյունական, բառային, ձևաբանական և շարահյուսական այս հիմնական տարբերություններին կարելի է ավելացնել բազմաթիվ առանձին կամ մասնավոր տարբերություններ, ինչպես Ղարաբաղի բարբառի առանձին բառերում տեղի ունեցող ս>հ հնչյունափոխությունը (տեսանել > տէհած, ասել > ասէլ), որ չկա Բուլղոլուում, ծայնավորների ներդաշնակության օրենքը, որ թեև երբեմն Բուլղոլուում էլ է դրսևորվում, սակայն այլևս սիստեմ չի կազմում, ինչպես Ղարաբաղում և այլն, և այլն:

Այսպիսով, անվիճելի է այն փաստը, որ իր սիստեմ կազմող բազմաթիվ տարբերություններով, Բուլղոլուի բարբառը շատ հեռու է կանգնած Ղարաբաղից: Հետևաբար, մեծ սխալ կլիներ նրան Ղարաբաղի բարբառի հետ նույնացնելը կամ նրա մի ենթաբարբառ համարելը՝ այն դեպքում, երբ հայ բարբառագիտության մեջ նման բարբառներն իսկ անկախ են դիտվել, եթե ունեցել են ընդամենը երկու-երեք հնչաբանական, ձևաբանական կամ ավելի նվազ թվով տարբերիչ գծեր: Մինչդեռ, Ղարաբաղի և Բուլղոլուի բարբառների համեմատությունից ավելի շատ տարբերություններ են ի հայտ գալիս, քան նմանություններ:

Օրինակ, ինչպիսի առանձնահատկություններ ու տարբերիչ գծեր է նկատի ունեցել մեծ բարբառագետ ակադ. Հ.Ամատյանը ում մյուսդի նման բարբառները միմյանցից անկախ համարելիս.

—Աստրախանի բարբառը կը բռնէ Շամախիի և Երևանի բարբառներուն մեջտեղը, բայց այս երկունքէն ալ տարբեր է: Բաղածայնները կը հպատակին Շամախիի կամ Ղարաբաղի ծայնական օրենքներուն, իսկ ծայնաւորները սովորաբար Երևանի համածայն են (ընդգծումներն իմն են՝ Ն.Մ.):

Այնուհետև. "Շամախիի բարբառը կը կազմէ միջին օղակ մը Ղարաբաղի և ձուղայի բարբառներուն: Իր ծայնական դրությունը և ծայնաբանական փոփոխությունները, ինչպես և քերականական շատ ձևեր բոլորովին նույնն են Ղարաբաղի բարբառին հետ: Այս պատճառով կարելի պիտի ըլլար գուցէ Շամախիի բարբառն ինքնուրույն բարբառ մը չհամարել և Ղարաբաղի բարբառին մեկ ենթաբարբառը կարծել, սակայն դերանուններու այլազան ձևերը, ինչպես և ներկային կազմությունը, որ բոլորովին տարբեր են անկէ, կ'ստիպեն մեզի ընդունիլ զայն իբրև անկախ բարբառ (ընդգծումներն իմն են՝ Ն.Մ.):²⁾
1. Հ.Ամատյան, Հայ բարբառագիտութիւն, ԷԱԺ, Մոսկուա-նոր-նախիջևան, 1911, էջ 76:
2. Տես նոյն խոսքով:

ինչպես տեսնում ենք, առաջին դեպքում նման բարքառներն անկախ են համարվել, երբ տարբերվել են միայն ծայնավորների հնչյունափոխությամբ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ միայն դերասունների ու բայի ներկայի կազմության մեջ ունեցած տարբերությամբ: Մինչդեռ Ղարաբաղի և Բուրդուրի բարքառների միջև եղած տարբերությունները 40-ից անցնում են:

Հայտնի բարքառները միմյանցից սահմանազատելու հարցին հատուկ մի գլուխ է նվիրված Նաև ակադ. Ա.Ս. Ղարիբյանի "Հայ բարքառագիտություն" գրքում (էջ՝ 85-106), ուր սահմանված են 12 հիմնական կետեր, որոնցից նույնիսկ մեկի առկայության դեպքում բարքառը համարվում է ինքնուրույն. "Այս 12 հատկանիշներից մի խումբ հատկանիշներով (հնչյունական և ձևաբանական) միմյանցից տարբերվող խոսվածքներն ազատ կերպով կարելի է դիտել իբրև առանձին բարքառներ:¹⁾

Այնինչ, Բուրդուրի բարքառի ունեցած տարբերություններն այնքան շատ են Ղարաբաղից, որ համեմատության եզրեր, իսկ չեն մնում երբեմն:

Այսպես օրինակ, ծայնավորների և երկբարքառների հնչյունափոխությամբ այն ավելի մոտ է կանգնած Արարատյան և Աստրախանի բարքառներին, քան Ղարաբաղին:

Այժմ անդրադառնալով այն հարցին, թե Բուրդուրի բարքառի ունեցած առանձնահատկություններն ամբողջությամբ հնի²ց են զալիս, թե՞ արդյունք են նոր միջավայրի, ուր գտնվել է Բուրդուրի հայ գաղթածքը շուրջ 800 տարի:

Առանց կասկածելու կարելի է պնդել, որ Բուրդուրի բարքառի առանձնահատուկ գծերի մի մասը ձեռք է բերվել նոր միջավայրում՝ կը ճյուղի բարքառների հարևանության ժամանակ, իսկ մեծ մասը սղել է հնից:

Օրինակ, անվիճելի է այն փաստը, որ անկառար դերբայի -իս մասնիկի փոխարինումը -իքէն մասնիկով տեղի է ունեցել նոր միջավայրում կամ անմիջապես պաշտոնական-պետական լեզվի՝ թուրքերենի նմանողությամբ, կամ կը ճյուղի բարքառների ազդեցությամբ, որոնցից շատերն ունեն -իքէն-ը (այդ թվում Նաև Պոլսի բարքառը²⁾ մինչդեռ այդ ձևը դարաբաղյան միջավայրի ոչ մի բարքառում չի նկատվում:

Նոր միջավայրում է ստեղծվել (փոխ առնվել) Նաև անցյալ անկառար, և բոլոր մյուս անցյալ ժամանակները դրսևորող իդի մասնիկը,³⁾ որ դարձյալ դարաբաղյան միջավայրի բարքառներում չկա:

1. Ա. Ս. Ղարիբյան, Հայ բարքառագիտություն, Երևան, 1953, էջ 90:

2. Հ. Աճառյան, Քնն. Պոլսահայ բարքառի Երևանի համալսարանի, "Գիտ. Աշխ.", հատոր 19, Երևան, 1941, էջ 172-173:

3. Հ. Գասպարյան, Հաճընի բարքառը, Երևան, 1966, էջ 98-99:

սիստ հետաքրքրական է այն փաստը, որ Բուրդուրի բարձրագույն ևս 70, 80, 90 քանակականների անվանումները փոխարինված են թուրքերեն յէթմիշ, սէքսէն, ասիսան բառերով, ինչպես որ կատարվել է դա Պուսի և Արևմտյան Անատոլիայում զտնվող մեր մյուս բարձրաններում²։ Իսկ Նարաբադի և Նրան հարևան մյուս բարձրաններում պահպանվում են վերոհիշյալ քանակականների հայերեն անվանումները։

Բուրդուրի բարձրագույն հարյուրավոր եվրոպական փոխառություններ կան, ինչպես՝ մասա "սեղան", վարըլ "տակառ", վաֆոր "շոգենավ" կամ "շոգեքարշ", դամփանա "զանգ", զօրա "վառարան", թօռնավիդա "պտուտակահան", մադամ "տիկին", դառնավալ "կառնավալ" և այլն, որոնցից մեծ մասը թուրքերենի միջնորդությունով է անցել Բուրդուրի բառապաշարի մեջ կամ հարևան բարձրանների միջոցով, մինչդեռ այդպիսիք Նարաբադի ու Նրան հարևան մյուս բարձրաններում չկան և չէին էլ կարող լինել։

Բուրդուրի բարձրագույն զրաբարյան ձայնեղները բառակազմի պիտի հանդես գային էբրև խուլներ, մինչդեռ երբեմն արտասանվում են իբրև շնչեղ խուլներ /կամ երկու ձևով էլ/, որ կը մյուսդի բարձրանների կամ արևմտահայ գրականի ազդեցությամբ է բացատրվում, որի պատճառով էլ մի շարք բառեր հանդես են գալիս երկակի արտասանությամբ, ինչպես պիժիշկ/փիժիշկ, պիժէնիլ/փաժնիլ, բախաւփօր/փախաւփօր, պըրկէն-թանը/փարկէնթանը, կիժուռնը/բարուռնը, կիէնգառ/բանքաղ, կիինի/բինի, տիժօխը/թըժօխը, տըրախտ/թըրախտ և այլն։

Այսպիսով, Բուրդուրի բարձրագույն նոր միջավայրում կրել է զգալի փոփոխություններ կը մյուսդի բարձրանների, երբեմն էլ պետական-պաշտոնական լեզվի՝ թուրքերենի ազդեցությամբ, որոնք արտացոլված են նրա կամ հնչյունաբանության, կամ քերականության, կամ բառապաշարի ու բառակազմական միջոցների մեջ։

Իսկ ուրիշ ինչ ազդեցություններ կարող են կրել Բուրդուրի բարձրագույն Նարաբադի աշխարհագրական միջավայրից դուրս։

Քանի որ բուրդուրացիները դուրս են եկել ոչ թե ուղիղ Նարաբադից այլ շահ Աբասի քոնազադից անմիջապես հետո՝ Պարսկաստանից, ուստի անհիմն չէր լինի կարծել, որ նրանց մեջ նաև այլ բարձրանների ներկայացուցիչներ կարող են մերվել։

Արևմտյան Անատոլիայի նման զաղթօթիկների հիմնադրման վերաբերյալ եղած վկայությունները նույնպես հաստատում են այս միտքը։ Ավելորդ

1. Հ. Ամսոյան, Քնն. Պուստայ բարձրանի քերականի համալսարանի, "Գիտ. Աշխ.", հատոր 19, Երևան, 1941, էջ 120։

չէր լինի Արևմտյան Անատոլիայի նման "դարաքաղյան" գաղթօջախների վերաբերյալ մի քանի վիճակագրական տվյալներ բերել Հ.Գասալյանի "Հայերը նիկոմեդիոյ գաւառին մէջ" և "Մեր Ձմիւռնիւն" գրքերից:

Ձմիւռնիւս. "Ջուղա, Թիֆլիզ, Երեւոյթ, Կարփի, Ղափան, Գանձակ, Նախիջևան, Գողթն, Աստապատ, Շուշիկէրտ և այլն, որոնք կերակն տապանագիրներուն մէջ՝ ցույց կուտան, թէ իզմիրի նախաջայրերը նուրի, Սեւանայ, Երասխայ ամերէն բաժնուած են "1):

Բուլու, Տէվրէկ, Տուզմէ. "Այս շրջանի հայութիւնը գաղթած է Մեծ Հայաստանէն, Նախիջևանէն, և Երևանի կողմերէն. հաւանօրէն Շահ Աբասի արշաւանքներէն յետոյ՝ 1605թ.: Անոնց արարատեան բարբառը (իմա՝ "արեւլյան") ոչ մէկ տարակոյս կը թողու: Գաղութի մագաղաթնայ գրչագիր աւետարանը աւելորդ փաստ մըն է. "Գրուեցաւ սը աւետարանս ի քաղաքին Նախիջևանի, Ամի տն. 1851, եւն"2):

Նագիլի. "Գաղթած են Երևանէն, Ազուլիսէն եւ Ղարաբաղէն" 3):

Դենիզլի. "Տենիզլիի հայերը գաղթած են Պարսկաստանէն 17-րդ դարուն: Երեւոյ կը խօսին միայն հայերէն, իսկ նրիտասարդները՝ թէ՛ հայերէն, թէ՛ տաճկերէն"4):

Քրըր-Աղաջ. "Գաղթած են Դաւրիժէն, Ղարաբաղէն եւ Երևանէն":5)

Օդեմիշ. "Օդեմիշի հայերը 17-րդ դարուն գաղթած են Ղարաբաղէն եւ Երեւանէն":6)

Գասապա. "Գասապայի հայերը գաղթած են Պարսկաստանէն գրեթէ երկու դար առաջ":7)

Ինչպէս նկատուած ենք, վերոհիշյալ հայ գաղթօջախների առաջացումը Արևմտյան Անատոլիայում արդյունք է գլխավորապես թուրք-պարսկական ամայացուցիչ պատերազմների, որոնք ուղեկցվել են մասսայական բռնագաղթերով (հիշենք հատկապես Շահ Աբասի մեծ բռնագաղթը 17-րդ դարի սկզբին): Մեզ թվում է, որ նման պայմաններում առաջացած Բուլուրդուրի գաղթօջախում ևս միատարր կամ անխառն բնակչութիւն որոնելը սխալ կը լիներ, սակայն բոլոր դեպքերում մեծամասնութիւնը միանույն գյուղի բնակիչներ են եղել: Հետևաբար, սխալ կ'լիներ նաև Բուլուրդուրում "անաղարտ" դարաքաղյան բարբառ որոնել, կամ այդ բարբառի այսօրվա վիճակով ենթադրել, թէ նրանց նախաջայրերը Ղարաբաղի որ մասից են եկել: Այնուամենայնիվ,

1. Հ.Գասապյան, Հայերը նիկոմեդիոյ, գաւառին մէջ, Կ.Պոլիս, 1918,

էջ 11-12:

2. Նույն տեղ, էջ 99:

3. "Մեր Ձմիւռնիւն", ֆրեզնո, 1952, էջ 181:

4. Նույն տեղ, էջ 181:

5. Նույն տեղ, էջ 161:

6. Նույն տեղ, էջ 181:

7. Նույն տեղ, էջ 181:

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՄ ԶԹՈՒՂԻՆԵ ՊԱՏԿԱՆՈՂ ԲԱՐՐԱՍՊԵՆԻ ՏԵՂԱՊԱՆԿՈՒՄԸ

ՓՈՐՐ ԱՍԻԱ ԹԵՐԱՆՂՈՒՄ

մենայնիվ ձևաբանական ու հնչյունաբանական որոշ հատկանիշներով այն ավելի մոտ է Բվում Ղարաբաղից հարավ կամ հարավ-արևմուտք ընկած շրջանների բարբառներին:

Վերոհիշյալ "ղարաբաղյան" գաղթօջախները և Բուրդուրը (բացառությամբ Ջմիռնիայի, որն ավելի հին պատմությույն ունի) թեև հիմնադրվել են միաժամանակ, սակայն սերած լինելով Ղարաբաղի տարբեր շրջաններից, շփվելով տարբեր բարբառների ներկայացուցիչների հետ կամ խառնվելով նրանց, կղզիացած լինելով Թուրքաթուս միջավայրում կամ հարևանության մեջ լինելով կը մյուսի բարբառների հետ՝ զարմանալիորեն տարբեր օրինաչափություններով են ներկայանում այսօր, որոնք կարևոր եզրահանգումների հիմք կարող են դառնալ հայ. բարբառագիտության որոշ հարցեր պարզաբանելու տեսակետից:

Այդ իսկ պատճառով էլ Բուրդուրի բարբառի մասնավոր քննությանն ու նկարագրությանը զուգընթաց մեր ոչ երկրորդական նպատակը դարձավ ընդհանրապես նոր միջավայր ընկած հայերեն բարբառների հետագա էվոլյուցիայի հարցերին անդրադառնալը և բարբառալուծման կամ բարբառաստեղծման նպատակով պայմանները բացահայտելը: Մի հետաքրքրական հարց, որի կարևորության մասին խոսել է նաև մեր երաժիշտ-ուսուցչապետը՝ ակադ. Հ. Ամառյանը. "Սա մի շատ հետաքրքրական հարց է, թե պատմական, թե՛ լեզվաբանական ստակետով: Բայց այս մասին զրնթե ոչ մի աշխատանք չի կատարված" ¹):

Եվ իրոք, շատ հետաքրքրական է պարզել, թե նոր միջավայր տեղափոխված որևէ բարբառի ո՞ր հատկություններն են ամենակենսունակը, որոնք վաղանցուկ: Որտեղի՞ց է սկսվում, արդյոք, բարբառների փոփոխությունը՝ ձևաբանությունի՞ց, թե՞ հնչյունաբանությունից: Կամ՝ առհասարակ, որևէ բարբառի հնչյունաբանական, թե՞ ձևաբանական հատկություններն են ավելի կայունը, և կամ նոր օրինաչափությունները միաժամանակ են հանդես գալիս և՛ հնչյունաբանության, և՛ բերականության մեջ՝ առանց նոխորդելու մեկը մյուսին:

Խոսքն այստեղ ոչ թե "ներքին" փոփոխության՝ ընաշրջության մասին է (որը թեև դանդաղ, բայց առկա է ամենուրեք. թե՛ գրական նորմավորված լեզվում, թե՛ բարբառներում), այլ այն արտաքին ազդեցությունների մասին, որոնք գումարվելով այդ "ներքին" էվոլյուցիային, ավելի սրընթաց ու շեշտակիորեն են փոխակերպում ավյալ բարբառը՝ սերած միջավայրի հետ համեմատած: Ահա թե ինչու է կարևոր նոր բարբառի ձևավորման հարցում շրջապատող պայմանների և նրա անկախ գոյության ժամանակի մշտականությունը:

1. Հ. Ամառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, հատոր 2, էջ 487:

Եթե մայր բարձրագույն էվոլյուցիայի համար որոշիչ գործոնը ժամանակն է մնում, և շրջապատի ազդեցությունները քիչ են դեր խաղում կամ երկրորդական դերումն են, ապա նոր շրջապատ ընկած բարձրագույն մարդ որոշիչ և հեղաշրջող դերը հիմնականում շրջապատի ազդեցությանն է պատկանում:

Պարզ է, որ ինչպիսին էլ լինեն նոր միջավայրի պայմանները, նորեկ բարձրան, անշուշտ, կարող է թեկուզ "իններցիայով" երկու սերնդի հետ (մոտ 50 տարի) հարստանալ՝ կրելով ոչ էական, մասնակի փոփոխություններ: Բայց այնուհետև դժվար թե այն կարողանա պահպանվել, եթե այդ բարձրանի տիրապետողները քանակապես նվազ են հարևան բարձրափոսներին:

Պրոլիթունն այլ է, եթե նոր միջավայրում նույն բարձրանի ներկայացուցիչները բնակվում են թաղերով և ամենօրյա շփման մեջ են միմյանց հետ կամ կղզիացած են ու հեռու մեծ բարձրանների ազդեցության ուղիղից, կամ իրենք են մեծամասնություն կազմում տվյալ վայրում, կամ զրական լեզվի ուսուցումը դեռևս մասսայական չէ:

Այդ բանը հատկապես ցայտուն է երևում, երբ նայում ենք վերոհիշյալ "դարաբաղյան" գաղթողների քարտեզին և վիճակագրական տվյալներին. պարզ է դառնում այն փաստը, որ առավել նվազ են փոփոխվել այն հայ գաղթողները, որոնք կղզիացած են եղել թուրքախոս միջավայրում և տնտեսական ու կուլտուրական հարաբերություններով սերտ շփում չեն ունեցել Պոլսի կամ Ջմյուռնիայի հետ, հետևաբար տերիտորիալ իշխող բարձրանների հետ ամենօրյա շփման առիթներ քիչ են ունեցել (օր. Բուրդուր):

Հնդհակառակն, արագորեն են քայքայվել և իրենց բարձրանները կորցրել այն գաղթողները, որոնք գտնվել են անմիջապես կը մյուսդի առավել հզոր բարձրանների՝ Պոլսին կամ Ջմյուռնիային մոտիկ (օրինակ՝ Օդեսի-2ը, որ գտնվել է Ջմիուռնիայից ընդամենը 180 կիլոմետր հեռավորության վրա):

Բարձրագույն համեմատական անադարտությունը նպաստող հանգամանքներից պիտի համարել նաև հետագայում նրան այլ գաղթականների խմբեր չխառնվելը: Օրինակ, Արևմտյան Անատոլիայի մի շարք այլ գաղութներ, ինչպես՝ Սիվրի-Ջաբր, Սթանոզ, Մուրադչայ, ունենալով բնակչության կայուն կորիզ, գրեթե չեն ենթարկվել այլ բարձրանների ազդեցությանը: Շուրջ մեկ և կես դար է, ինչ խոյցիները բնակչություն են հաստատել Արարատյան դաշտավայրում և գտնվում են ուսմ. մյուսդի ամենահզոր բարձրանի անմիջական ազդեցության ներքո: Սակայն այն գյուղերում, ուր քանակապես

գերակշռողները խոյեցուններն են, այնտեղ դեռ "անտղծ" է մնացել խոյի բարբառը կամ քիչ է "սուժել", մինչդեռ այն զյուղերում, ուր խոյեցիները քանակապես նվազ են եղել կամ ոչ թաղերով բնակված, արդեն ում մյուռն է հաղթանակել:

Այս թե ինչու դարաբաղյան երանգը նվազ փոփոխությամբ է պահպանվել հատկապես մեծահամայնք ու միատարր զաղութներում (Բուրդուր, Իսփարթա, Բուլի, Էլմալու), որոնք ունեցել են 200-300-ական ընտանիք բնակչություն:

Իսկ փոքրահամայնք զաղթօջախներում (ինչպես՝ Նազիլի, Անթալյա, Դենիզլի, Դուզլե, Դավրնկ, մասամբ և Օդեմիշ) մինչև 1915թ. եղեռնը բարբառն արդեն կազմալուծված վիճակումն է եղել:

Բացի այդ պատճառներից, նշված զաղութների լեզվի վրա (և ընդհանրապես պատմական Հայաստանից Արևմուտք տեղափոխված բոլոր հայ զաղթօջախների լեզվի վրա) իր դրոշմն է դրել բռնի ասիմիլյացիայի ամենակուլ գործոնը՝ թուրքերեն լեզուն: Եվ այդ ազդեցությունից չի կարողացել խուսափել ոչ Բուրդուրի և ոչ էլ արևմտահայ բարբառներից որևէ մեկը:

Երբեմն այդ ազդեցությունն սկսվելով բառապաշարից ընդարձակել է իր ուղորտները՝ ընդհուպ մինչև ձևաբանական և հնչյունաբանական նմանակությունները: Բնականաբար այդ փոփոխությունները կատարվում են հասարակության կամքից անկախ՝ նոր միջավայրին հադորդակցվելու անհրաժեշտությամբ:

"Այս փոփոխությունները կատարվում են լեզվի մեջ հասարակության կամքից անկախ, համախ՝ սկզբնապես առանց նույնիսկ հասարակության կողմից գիտակցվելու":¹⁾

Երևույթների փոխադարձ կապն անժխտելի է: Փոխադարձ բառերն ու ոմերը, երբեմն էլ պարապորել են իրենց արտասանությունը փոխառու լեզվին՝ խաթիլելով նրա ունեցած նախկին հնչյունական ու քերականական օրինաչափությունները և փոխառնել ստեղծելով նորը:

Օրինակ, Բուրդուրի բարբառում դասական թվականներ են կազմվում ինչի (փոխառյալ մասնիկով, որն սկզբում առանձին չէր կարող գիտակցվել և փոխառվել իբրև մասնիկ, այլ այդ մասնիկը բարբառ է թափանցել նախ թուրքերեն ճիւղը "առաջին" կամ "առաջնակարգ", լԿԻՆԸ "երկրորդ" ձևերի հետ և այնուհետև համաբանությամբ սկսել է նաև հայերեն արմատներից կազմվող քանակականների վրա դրվել, ինչպես՝ բիրինչի կամ մինընչի, իթինչի կամ յօրկունչի, բէշինչի կամ հինգընչի,

1. Է. Աղայան, Լ եզվաբանության ներածություն, Երևան, 1968, էջ 809:

յէտաինշի կամ օխարնշի, սէքիզինշի կամ իննինշի և այլն:

Այդ ձևերը, երբեմն առանց արժեքաւորման, հաճախապէս օգտագործւում են համառօտ միևնույն նախադասութեան մեջ, օրինակ՝

Օխարնշի դաթում հաքըրն ա կէնում, իքինշումը՝ մաքըրը "Յոթնորդ հարկում հորաքոյրն է ապրում, երկրորդում՝ մորաքույրը":

Կամ՝ Թուրքերենում արհեստներ և զբաղմունք ցույց տվող բառեր են կազմվում շի (- ցն) ածանցի միջոցով, ինչպես՝ ԿԵՆԱՅԵ "խորոված պատրաստող", ՖԻՆԱՅԵ "ծնփող", ՎԵՄԵՆԱՅԵ "երկաթագործ" կամ "դարբին", ԳՎՄԱՖԻՆԱՅԵ "լվացարար" և այլն:

Այս բառերի համաբանութեամբ, բարբառում - շի ածանցի օգնութեամբ սկսել են արհեստներ և զբաղմունք ցույց տվող բառեր կազմել նաև հայերեն տրամաւորից, ինչպես՝ փողնիքը "բողնիսպան", զեմբիլի "զամբյուղագործ", լիվէսը "լվացարար", հանաքը "կտակասեր" և այլն: Նույնիսկ - շի ածանցը լրացուծիչ դրվել է այնպիսի բառերի վրա, որոնք առանց այդ ածանցի էլ արհեստ կամ զբաղմունք են ցույց տվել, ինչպես՝ քրուտադր՝ քրուտը, ներկադր՝ ներկադրի և այլն: Իհարկէ հնչուէնական և ձևաբանական այս առանձին տարրերը դեռևս նոր որակ չեն կարող կազմել, սակայն կրելով աւական ընդլայն, աստիճանաբար հասնելով մեծ քանակի, բնական է, որ բարբառին կարող են նոր որակ հաղորդել և նույնիսկ ի վերջո լուծել նրան փոխառու լեզվի մեջ, ինչպես կատարվեց այդ մի շարք հայ գաղթօջախներում դեռևս 1-2 դար առաջ (Ուշաք, Եյոթահիա (կամ Կուտինա), Աֆիոն-Գարահիսար, Բուրսա, Կեսաբիա, Յոզգաս և այլն):

Թուրքերենից գառ, ինչպես նշեցինք, Բուրդուրի բարբառը կրել է կը մյուղի բարբառների, իսկ հետագայում էլ, որոշ շահով, նաև զրական լեզվի ազդեցութեամբ:

Չէ՞ որ հողորդակցութեան հեշտացման համար այլևայլ բարբառների ներկայացուցիչները ձգտում են իրենց արտասանութիւնը "մոտեցնել" ալլա միջավայրի իշխող բարբառին կամ զրական լեզվին, որի պատճառով լեզվում սկսում են մրցել հնչուէնական կամ քերականական երկու օրենքներ, որոնցից նորը համառաւ տարածվելով գործունէ արժեք է ստանում և մոռացութեան է դատապարտում հինը:

Օրինակ, հին սերունդը "քնել" բառի փոխարեն օգտագործում է թէն-կիլ կամ թէք ընկիլ ձևը, որն առաջացել է զրաբայան թէկն անկանել դարձվածքից, սակայն որքան էլ պահպանողական լինեն մեծահասակները, այնուամենայնիվ նրանք էլ են ստիպված լինում երբեմն նոր ոճերին կամ փոխառութիւններին դիմել: Օրինակ մի նմուշ սկեսրոջ և հարսի խոսակցութեան:

—Այ, Մարյան, ի՞նչ էս ըբին թէնկըցընում բէշիկումը "Այ Մարիամ, ինչու" շես քնացնում երեխային օրորոցում":

—Ըբէն կաննէլ լէլիս ա, ուզում չի բէշիկումը քընի "Երեխան կանգնել լալիս է, չի ուզում օրորոցում քնել":

—Նի յէլ կուտուրումը քընացրու, դա՛ս օքուդ ա "Բարձրացիր կտուրում քնացրու, ավելի լավ է "—պատասխանում է սկեսուրը արդեն կես—զրափան արտասանությամբ՝ ավանդական թէնկըցրու—ի փոխարեն գործածելով քընացրու ձևը:

Մեկ այլ օրինակ ևս: Բուրդուրի բարբառում "ծնող" բառը չկա. այդ իմաստով գործածում են "հէզին ու էքին" արտահայտությունը, որ կազմված է հէզի (յայր) և էքի (յայր) բառերից: Սակայն, իր շրջապատից դուրս բուրդուրցիքն զգալով այդ բառերի անհասկանալիությունը մյուսների համար, օգտագործում է նոր շրջապատի վերցրած "ծնօթք" (ծնող) բառը: Առաջիններն օգտագործում է տանը, վերջինը՝ դրսում: Բայց աստիճանաբար ավելի գործածական է դառնում նոր բառը, որը համընդհանուր կամ տեղիորդիալ մասնավոր ունի և հասկանալի է բոլորի համար, ուստի և մոռացություն է մատնվում հինը՝ նեղ բարբառայինը:

Իհարկե, բոլոր բառերն հավասարապես ենթակա չեն փոփոխության՝ կան բառեր, որոնք շուտ են տեղի տալիս, կան բառեր էլ, որոնք ոչ իրենց հին արտասանությունն են կորցնում, ոչ էլ իրենք են մոռացվում: Ամենօրյա գործածական բառերն ավելի դժվար են կորցնում իրենց հին արտասանությունը, և ավելի կայուն են դարձվածքներն ու ոճերը, քան քիչ գործածական բառերն ու դարձվածքները: Ուրեմն, առավել դյուրությամբ են ընկալվում հատկապես այն նոր փոխառությունները, որոնց համարժեքները բարբառը նախկինում չի ունեցել:

Օրինակ, դպրոցների տարածման հետ բարբառի բառապաշարն է մուտք գործում "թըպրօց" բառը, սակայն նոր ներմուծված բառն արդեն չի ենթարկվում բարբառի նախկին հնչյունական օրենքներին, այլ՝ արտասանվում է այնպես, ինչպես շրջապատի մեծամասնությունն է գիտակցում: 1) Այլապես արևմտահայ զրափանից վերցված թըպրօցը պիտի հնչեր արպրօց: Ինչպես տեսնում ենք, բոլոր երևույթները միմյանց հետ են շաղկապված, մի փոփոխությամբ պայմանավորված է հաջորդ փոփոխությունը: Երբեմն նոր արտասանություն ունեցող մի քանի բառեր համաբանությամբ իրենց ետևից կարող են առնել նման բառերի ամբողջ շարքը:

Նոր շրջապատի ազդեցության արդյունք պիտի համարել նաև գերդաստանի կամ բարեկամության հավաքականություն ցույց տվող նախկին բազմաթիվ հոգնակեղաներից մեկի՝ էնք—ի հաղթանակը: Հին սերունդը բացի 1. "Դպրոց" նշանակությամբ բարբառս օգտագործում է ուստա բառը:

էնք-ից գործածում է նաև -անք, -ունք, -ընք, -օնք հոգնակերանները, որոնց ծայնավորները ներդաշնակության օրենքով համաձայնվում են կցված բառերի արմատական ծայնավորներին, ինչպես՝ Մէլքումէնք, Զըլարօնք, Հափէտունք, Հայկազանք և այլն: Մինչդեռ նոր սերունդը գործածում է միայն -էնք-ը և վերոհիշյալ հավաքականները բացառապես -էնք-ով է կազմում, Օրինակ՝ Մէլքումէնք, Զըլարէնք, Հափէտէնք, Հայկազէնք և այլն:

Այս սրահայթին նպաստող դարձյալ երկու պայմաններ են եղել, որոնցից մեկը ծայնավորների ներդաշնակության օրենքի խախտումն է, իսկ մյուսը՝ նոր շրջապատի կը մյուղի բարբառների և զրականի համաբանությունը: Իսկ վերջին հաշվով փոփոխության արժեքը ոչ միայն ձևաբանական է, այլև՝ նյութական:

Բարբառում առկա հոլովական գուգածների և քաղացած ոճերի մեջ նույնպես նկատելի է նոր միջավայրի ազդեցությունը: Օրինակ, շափաթ "շաքաթ" բառը մերթ փոփոխվում է շափթէն, մերթ՝ շափաթվան ձևերով, ինչպես՝

Շափթէն մէշ մին հէղ նէլըս էմ հէզուս քուշտու "Շաքաթվա մեջ մի անգամ զնում եմ մորս մոտ":

Կամ՝ Շափաթվան մէշ մին հէղ նէլըս էմ հէզուս քուշտու:

Որոշ դեպքերում նոր փոխառությունը հնի ազդեցության տակ միշտ չի արտասանվում, օրինակ, վերստին փոխառյալ փրժիշկ "քմիշկ" բառը բարբառում եղած փրժիշկ-ի ազդեցությամբ դարձել է փիժիշկ: Սակայն նման փաստերը առանձին դեպքեր են և դեռևս որակ կազմել չեն կարող:

Ամփոփելով վերոհիշյալ բոլոր փոփոխությունները, գալիս ենք այն եզրակացության, որ Բուրդուրի բարբառը, շուրջ 800 տարի զանվելով կը մյուղի և արևմտահայ զրական լեզվի միջավայրում, զերծ չի եղել քերականական, նշյունական կամ բառապաշարային որոշ ազդեցություններից: Միևնույն ժամանակ պահանջելով իր սերած միջավայրից ժառանգած ձևաբանական և նշյունաբանական հիմնական օրենքները, հետագայում զարգացել է իբրև մի նոր բարբառ՝ ձևավորման ընթացքում հանդես բերելով նոր՝ նեքթին օրինաչափություններ, իսկ հիմնականում՝ արևմտահայ զրական լեզվին մոտենալու ձգտում:

Ինչպես հայտնի է, հայերենն իր 60 բարբառներով ու բազմաթիվ խոսվածքներով կամ ենթաբարբառներով՝ աշխարհի բարբառաշարուստ լեզուներից մեկն է: Սակայն, ի տարբերություն մյուս լեզուների, հիմնականում պատմական անբարենպաստ հանգամանքների պատճառով, նրա բարբառների մի մասը թերևս վերջնականապես ձևավորվել է պատմական

Հայաստանի սահմաններից դուրս, ինչպես՝ Առախալ, Գոլիս, Նոր Նախիջևան, Նոր Զուղաս, Նիկոմեդիա, Աթանոզ, Սիվրի-Քասաբ, Բուրդուր և այլն:

Քանի որ այս բոլոր գաղթաբանների հայությունը դուրս է եկել բուն Հայաստանից, և սակայն ոչ մի Նոր գաղթավայրի բարձրորդ Նույնը չի մընացել իր սերած միջավայրի բարձրագույն, ապա մնում է ենթադրել, որ այդ գաղթաբանների բարձրությունը հիմնականում ձևավորվեցին վերջին հարյուրամյակների ընթացքում՝ Նոր միջավայրի, Նոր պայմանների ու հանգամանքների ազդեցության ներքո, ուր հանդիպել են ամենախայտաբղետ բարձրությունների ու խոսվածքների ներկայացուցիչներ, և տեղի է ունեցել քերականական, հնչյունական ու բառակազմական տարբեր օրենքների "սինթեզում":

Սակայն, "նորաստեղծ" բարձրությունը, լինելով տարբեր բարձրությունի, խոսվածքների լեզվական իրողությունների մի համադրություն, միաժամանակն այդ օրինաչափությունների միջին թվաքանականը չեն, այլ քանակապես սովոր կողմի՝ հաղթանակած բարձրագույն, Նոր տարբերակը, որը հարստացել է տարալուծված կողմի որոշ ոմբերով, առանձին բառերով կամ ընդհանուր երանգով:

Գոնե այդպես է ընթացել Արևմտյան Անատոլիայում, պատմական Բուլթանիա գավառում տեղադրված մեկ տասնյակից ավելի բարձրությունների ձևավորման պատմությունը:

Այդ բարձրություններն իրենց երբեմն անկրկնելի հնչյունական կամ քերականական հետքերով են երևում, երբեմն էլ նմանվելով միմյանցից անկախ ստեղծված օրենքներով, լեզվական շատ անբացատրելի երևույթների բանալի են դառնում՝ հուշելով նաև լեզվի ներքին զարգացման հետագա ուղիների մասին:

Սակայն, ցավոք սրտի, մինչև օրս էլ հայ բարձրագիտությունն ու հայագիտությունը պաշտօն չափով չեն անդադրադադրում Արևմտյան Անատոլիայի բարձրությունների թեկուզ և թուղթիկ նկարագրությունը, եթե չհաշվենք Հ.Ամառյանի "Քննություն Գոլսահայ բարձրագույն" ¹⁾ մենագրությունը և Ասլանբեգի ²⁾ բարձրագույն ոչ գիտական տառադարձությամբ հրապարակված 20 էջանոց նկարագրությունը:

Մինչդեռ, այսօր՝ հայ բարձրությունների քառասունամյա շախմատին, անհետաձգելի խնդիր է դարձել վերոհիշյալ բարձրությունների անդամ կորստից փրկելը:

Այդ անհետացող բարձրություններից մեկը կորստից փրկելու մի համաս

1. Հ. Ամառյան, Քննություն Գոլսի բարձրագույն, Երևան, 1940, Երևանի պետհամալսարան,

2. Հ. Ամառյան, Քննություն Ասլանբեգի բարձրագույն, Վիեննա, 1898, էջ

փորձ է նաև մեր "Բուրդուրի բարձրորդ" աշխատությունը, որի նկատմամբ ունենալիք ու քննությունից հանված եզրակացությունները ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն ունեն պատմական Հայաստանից դուրս կազմավորված ու զարգացած մեր մյուս բարձրագույն գոյություն պրոցեսը միշտ հասկանալու տեսականից:

Վերջապես, ի մի բերելով բարձրագույն մասնագիտական, նոր բարձրագույն ձևավորման ու զարգացման վերաբերյալ առկա եզրակացությունները՝ կարող ենք ենթադրել, որ բարձրագույնի համեմատաբար անխառն վիճակն ապահովվում է գլխավորապես մեծաքանակ բնակչության ու կղզիացած համայնքների կամ թաղերի առկայության դեպքում, ուր առօրյական շրջանում միմյանց հետ ավելի է մեծ, քան այլևայլ բարձրագույնի ներկայացուցիչների հետ. այս դեպքում թուլանում է ոչ միայն զրական լեզվի, այլև տեղական իշխող բարձրագույնի ներգործությունը:

Օրինակ, Արարատյան բարձրագույն ավելի անաղարտ է պահպանվել իրանում, ուր գտնվում է այն արդեն 350 տարի, շնորհիվ կենտրոնացած բնակչության ու միատարր թաղերի, իսկ բուն Արարատյան դաշտում նույն բարձրագույնի փոփոխություններ է կրել հենց թեկուզ բառապաշարի տեսականից:

Հայ բարձրագույնի պատմության մեջ քիչ չեն նաև այն դեպքերը, երբ նույնիսկ միևնույն քաղաքի առանձին թաղամասեր ներքակ ու մեկուսացած լինելու պատճառով դարձել շարունակ կարողացել են պահպանել իրենց տարբերություններն ու հիմնական երանգը: Օրինակ՝ Զմյուռնիայի և Մանիսայի "վերին" և "ներքին" թաղերը, Թավրիզի Լիլավա և Մուժամբար թաղերը, Զեյթունի Շորվայան և մյուս թաղերը, Հրազդանի շրջակայքում ու Վերին Ախտա, Աղբյուրակ/ Աղվարա գյուղերը (այժմ թաղեր), Կաթոյի շրջանի Նորաշուք և գյուղի "քորունցիներ" և "մուսուկներ" թաղերը և այլն:

Բարձրագույնը տարալուծվում ան արագորեն, մինչև նոր վայրում տեղաբաշխվում են ոչ թե թաղերով, այլ սփռված կամ միմյանցից անջատվող դեպքում ունենալով շրջապատի բարձրագույնից բանական պես նվազ խոսողներ՝ տարալուծվում են ուժեղ բարձրագույնի մեջ և անհետանում:

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Գ Լ ՈՒ Խ

ՀԵՉՑՈՒՆԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա

Հ Ե Չ Ց Ո Ւ Ն Ա Ռ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Բուրդուրի բարձրագույն ունի 42 հնչյուն, որոնցից 9-ը ձայնավոր՝ ա, օ, ու, հ, օ, օ, ի, է, ը, 33 բաղաձայն՝ բ, պ, փ, գ, կ, թ, զ, կ, ը, ղ, ա, ք, ծ, ծ, ց, ջ, ծ, չ, ժ, զ, ս, շ, դ, խ, վ, ֆ, փ, ժ, յ, ն, լ, ո, ր:

2. Ձայնավորներից օ-ն և ու-ն արտասանվում են իբրև փոփոխ օ և ու, գերմաներեն օ և ու ձայնավորների նման:

Օրինակ՝ բովհրել-պօհրիլ, ուլուել-հիլծիլ, յիշոց-իշոնց
հիշոնց, բրուա-պիլրոնալի և այլն:

Իսկ օ-ն ա ձայնավորի քայնացած տեսակն է, որ անդիպում է մեծ մասամբ փոխառյալ (և հազվադեպ հայերեն) բառերում, օրինակ՝ անալի-նալը, սրեկոյ-իթադո, իսդար "այսչափ", իդար, "այդչափ", ինդար "այնչափ" և այլն:

Ե. օ, կ, ը, ղ հնչյունները գ, կ, ը, ղ քայնացած տեսակն են, օրինակ՝ գիր-կիր, և անդիպում են բացառապես բառակզբին: Կժ հնչյունը միշտ անդիպում է գրաբարյան բառակզբի գ ձայնեղ պայթականի փոխարեն, ինչպես՝ գող-կող, գինի-կինի, գալ-կել, գանգա-կել-գա և այլն:

Իսկ քայնացած զ, թ, ղ հնչյունները յիմականում անդիպում են փոխառյալ բառերում, ինչպես՝ զօռ "գերեզման", քօռ "կույր", զի-նա "նորից", զէվէզէ "շաախոս" և այլն:

4. Գրականի համեմատ քիչ փոփոխ արտասանությամբ ունի ո ձայնորդը, որի պատճառով էլ շատ հաճախ է այն հնչյունափոխվում ր-ի, օրինակ՝

ձմեռ-ծիմեռ, բայց՝ ծիմերնի "ձմեռներ", պառա-պառավ, բայց՝ պարվըն "պառավին", դուռն-առու, բայց՝ աքրան "դռան" և այլն (համազրա-բարի լեռան-լեռան, դուռն-դուրք-դրանն-դրանիկ, ձմեռն-ձմեռան-ձմերայ-նի և այլ ձևեր):

Մնացած հնչյունները գրականից չեն տարբերվում:

Բ

Հ Ն Չ Յ Ո Ւ Ն Ս Փ Ո Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Ձայնավորների փոփոխությունները

Ա

5. Բառասկզբի ա-ն Բուրդուրի բարձրում հիմնականում անփոփոխ է։ Օրինակ՝ ահա, աղաղ, աշաշ "հաշոդ", ազատագատ, ազապագապ, ախոռախոռ, ալիւրալիւր, ածելածիլ, աղալաղալ, աղազաղաք, աղանձաղէնձ, աղիկախիկ, անունանում, անէծքանէսկ / առնէս, անոյշանոշ, ալլանքափրանք, աստուածասած()ասված, արւաբոյսի, արջառաշատ, արքայութիւնարքայութիւն, աղաշանքաղաշանք(ըղաշանքի աղանձելաղէնձիլ, աղանիւաղունիկ, աստուածածինասվածածին և այլն։

6. Բառասկզբում ա-ն չի նշխունափոխվում նաև ան- ժխտական ածանցով սկսվող բառերում, օրինակ՝ անամաշտանման, անամօթանամօթ, անարատանարաթ, անլեզուանլիզու, անպատանկոնակ, անտունանտուն, անջուրանջիր և այլն։

7. Բառասկզբում կրում է մի շարք փոփոխություններ, հաւանաբար ձայնորդներին նախորդելիս, շեշտի տակ կամ շեշտանախորդ դիրքում, որոնցից մի մասը ներդաշնակության պատճառով, այսպես օրինակ՝ Առէ. արդարէրթար, արծաթէրծաթ, արիւնէրին, անկեալէնզէլ, ականջէնզիւլ, ակիշէզիշ, աստուածէփիւզ, առաջնակէռչիւնէկ, անդրանիկ զավակ", արեւշուրէրիշում և այլն։

Առը. առաւոտառաւոտ, անկողինառնկողին, արձակաշրջակիլ, արտասուքաշրտասուք (կա և արցունք), ազատարարզատարար, ազատուիլաբզատվիլ և այլն։

Առի. արեւակնաիրիքնէկ, անկանիւրնկընիլ (ինկնիլի աւելորդաիվէլնօրթ։

8. Բառասկզբում շեշտանախորդ ա-ն ընկնում է հետևյալ բառերում. անալիւնալը, աքացիքացը, ապապարելափոսպարիլ, ապապարանքափոսպարանք։

9. Որոշ բառերում բառասկզբի առի նշխունափոխության հետ միասին կատարվում է նաև շնչի հափելում, որով առաջանում է ահի, աշէ, աշա նշխունափոխությունը, օրինակ՝

Ահի. աւելորդհիւլօր, աւելորդիւնահիւլօրութիւն

Ահք. ադուցանելադքքընիլ, ամաւելադմանջիլ։

Աշէ. առաջըշէրիշք, արժանշէժէն, աղտշէթտ, աղտաշէթտաշօխտաշ։

Աշա. անց կենալանց կենալ (կա և նանց կենալ ձևը)։

ծանոթութիւնս -Առաջը յէրիշք արմատից բարբառումս կազմվել է յէրիշք բաթան "զոգնոց" բառը:

10. Բառամիջուկում ևս ա-ն հիմնականում պահպանվում է, օրինակ՝ բախտ-բախտ, դադժ-դախց, դառ-թատ, խաշ-խաշ, ծալ-ծալ, կար-կար, մար-մար, մարդ-մարթ, պահս-պաս, վարձը-վարցք, քանգ-քանց, քարշ-քաշ, սրբանք-սըրփանք "աղբ", ուրանալ-ուրանալ, ազգական-ասքական, զանձանակ-քան-ցանակ, ապրանք-ափրանք, արքայութիւն-արքայութեն ևն:

11. Ածանցների կազմում հանդիպող բառամիջի ա-ն նույնպես անփոփոխ է մնում, օրինակ՝

-Ական-ազգական-ասքական, պարտական-պարտական, զիւղական-լժէղական, "զյուղացի", տարեկան-տըրական "տարիք", ածական-ածական, "ածան հալ" և այլն:

-Աւոր- գլխաւոր-քրքխալօր, կամաւոր-կամալօր, ծիւաւոր-ցիյալօր և այլն:

-Արանք-զարդարանք-զէրթարանք, հարմարանք-հըրմարանք և այլն:

-Անալ-ուրանալ-ուրանալ, սևանալ-սէւանալ, պնդանալ-պինդանալ և այլն:

-Անի-անը-ոտնանի-վօննանը, գլխանի-կըխանի, ձեռնանի-ծէրնանը:

-Անոց-աղբատանոց-ախքատանոց, պառավանոց-պարավանոց "ծպրանոց", սրբաշ-բանոց-սըրփանքանոց "աղբանոց" և այլն:

-Անք-սրբանք-սըրփանք "աղբ", ծոթանք-ծօթանք "կտորտանք":

-Ացու-փեսացու-փէսացու, շրացու-շօրացու, մսացու-միսացու և այլն:

-Ակ-կայածակ-կէծակ, ործ(ակ)կէրցակ, ծիծեռնակ-ծիծառնակ և այլն:

Ծանոթութիւն: Մի շարք բառերում -ակ վերջածանցի ձայնավորը իրեն նախորդող թիւն ձայնավորներին ներդաշնակելով վեր է ածվում է-ի:

Օրինակ՝ սպիտակ-սիպտէկ, դմակ-տիմէկ, մանուշակ-մէնիշէկ, լուսնակ-լիսնէկ(լիսնիշէկի արեգակն-իրիթնէկ և այլն:

Բառամիջուկում ա-ն հնչյունափոխվում և դառնում է է:

ա) Եթե հաջորդում է որևէ խլացած կամ շնչնդ խուլ դարձած ձայննդի օրինակ՝ բան-պէն, բաց-պէց, ծագ-ծէք, բարձ-պէրց, բամբակ-պէնբակ, բարակ-պէրակ, բարձր-փէցուր, դասել-տէրսիլ, դատարկ-տէրդակ, դատում-տէղմունք "վաստակ", դադար-տէթար և այլն:

բ) Եթե հաջորդում է վ, հ, շ, ժ շփականներին, լ ձայնորդին կամ ծ, չ, ծ պայթիչ փականներին, ինչպես՝ վազ-վէզ, հալք-հէլք, ժած-ժէժ, մանծ-մէնծ, մաշ-մէշ, լաց-լէց, հանգիստ-հէնքիստ "զսրեզման", հարիւր-հա-յիւր(հէյիւրի շարար-շէքէր, շապիկ-շէպիկ, շամիլ-շէմիլ, շաման-շէմէն, ծագել-ծէքիլ, վարար-վէրար, ջախջախել-ժիմէիլ, ոահան-իոհէն (կա և ոահան) և այլն:

18. Բազմավանկ բառերի շեշտանախորդ ա-ն դառնում է ը հետևյալ բառերում՝ մանապարհ-մընապախ, շալակնի-շըլակիլ, շաղախնի-շըղաղիլ, շար-

լարել շրջարիւ, տաշեցուցանել Տըմընըցընի, կտտողել խլոտողի, պաշտպանել պըշպանի, բարեկանդան պըրկէնթանը, փաթաթել փըրթաթի, հասկացուցանել Տըսկըցընի, հասուցանել Տըսցընի, տարեկան տըրուկան, կաշաղակաքըշէղակ, ծալապատիկաքըլըպատիկ, սասկել խըտալիլ) սատկիլ և այլն:

Ծանոթութիւն: Ինչպես նկատում ենք, եռաձայն և բազմաձայն բառերի շեշտանախորդ առը հնչյունափոխութիւնը թեև օրինաշարական է դարաքաղյան միջավայրի բարբառների համար, սակայն Բուրդուրում քվերոհիշյալ օրինակներից դուրս, այն համարյա թե չի հանդիպում:

14. Բառամիջում հողակապի դերում հանդես եկող ա-ն հիմնականում նույնպես վեր է ածվում ը-ի, երբ քարդության երկրորդ եզրի միաձայն-կության պատճառով ա-ն ընկնում է շեշտի տակ, օրինակ՝ գլխաքացւըլխըպէց, աքթածակաշակըծակ, գլխառակալըլխըտակ, աղաջուրադըթիր, սրտախաղալըրտըխաղ "վախ", ալքալոյսաշակըլիս և այլն:

Հողակապ ա-ն դարձել է ի վարդափառնավարթիվէր բառում:

Իսկ ինքնահաւանքինքնօժան քառում ունենք աւառ հնչյունափոխութիւնը, քարդության երկրորդ եզրի՝ հաւանհօվան բառի առ հնչյունափոխության ազդեցութեամբ:

15. Մի շարք բառերում շեշտանախորդ ա-ն վեր է ածվում ի-ի, ինչպես պանարելապիծօրի, համարելհիմքէրի, ջախջախելաքիծէիլ, բաժանելապիծէնիլ, բանալիապիլէնի, հազարեանհիզգէնէն "հազար անգամ" և այլն:

16. Բառամիջում բազմաձայն բառերի ա-երից մեկը սղվում է հետևյալ բառերում. քարամանաքարման, ուրախանալաուրխանալ, մատանիափանին, պրծանելալըրծնիլ, բաղանիքափաղնիք, սատակելախատկիլ (կա և քըտակիլ), կտուրմանածիկալըտըրմանծիկ "կտուր ամրացնելու գլանածա քար" և այլն:

17. Բառամիջում ա-ի հնչյունափոխության մասնավոր դեպքերից պիտի հիշել ա-ն քմայնացումը անալիաանլը, իւրեանքա-նիվանք և բարբառային իսղա՛ր "այսչափ", իղա՛ր "այդչափ" ինղա՛ր "այնչափ" բառերում:

Դրափոխության հետ կապած ա-ի հնչյունափոխութիւնն ունենք ա-կանջ-էնգո՛նէլ, գոքանչազէնգո՛նէլ բառերում:

Ն

18. Հին հայերենի բառակազմի ե-ի դիմաց հիմնականում բարբառումս ունենք յէ ինչպես՝ եզնայէզ, ելայէլ, եկնայէկ, եսայէս, եալէա, երբայէի, երգայէրք, եւգայէղ, եռալայէրվա, ետոյայէնա, երգելայէրբիլ, երկինքայէրկինք, երկիրայէրկիր, եփելայէփիլ, եփայէփ և էփ. վերջին էփ գուցեհետ ծաւ ստեղծվել է ժամանակ ցույց տվող երբայէփ, եփայէփ բառերի իմաստային տարբերական համար:

Գրական-կրոնական բառերի սկզբում նույնպես *ե-ն* մնում է *յէ-ինչ-* պես. *եկեղեցի-յէկեղեցի (ը)*, *եպիսկոպոս-յէպիսկոպոս*, *երիտասարդ-յէրըտասարթ*:

Ծանոթութիւն: -*ն*-ը աշխարհային բառակցքի *յէ-ն* դարձել է *յօ* երկրում-յօնում և երկուշաբթի-յօնկուշէթի բառերում:

19. Բառասկզբի *ե-ն* արտասանվում է է-ի նախորդելիս (բացառութ-յամբ 5-18-ում նշված շուրս բառերի՝ *երկինք-յէրկինք*, *երկիր-յէրկիր*, *երգել-յէրքիլ*, *երիտասարդ-յէրտասարթ*) հետևյալ բառերում *երգ-էրգ*, *երէկ-էրէկ*, *երինջ-էրինջ*, *երթալ-էթալ*, *երկաթ-էրկաթ*, *երկայն-էրկէն*, *երկանք-էրկանք*:

Եւ հնչյունափոխութիւնը կա նաև *եղանձ-էլէլ* պակասավոր բայում, որն ունի նաև *յէլնէլ*, *յեղէլ* ձևերը:

Ծանոթութիւն: -1. Այս բառերը անփոփոխ են մնում նաև ածանցված և բարդված ձևերում, ինչպես՝ *երկայնութիւն-էրկէնութէն*, *երկայնանալ-էրկէննալ*:

Ծանոթութիւն 2: -*ն* օժանդակ բայը բարբառումս հանդես է գալիս երեք տարբերակով՝ *էմ, ըմ, իմ*, որոնցից առաջինը ստացվել է *եմ-էմ* ձևով, որից մյուսները՝ *էմ-ըմ* և *էմ-իմ* ձևով:

20. Բառասկզբում *ը* ձայնորդին նախորդելիս *ե-ն* դառնում է *ի* հետև-յալ բառերում.

երէկու-իրէկի, *երևիլ-իրւլալ*, *երիցակին-իրէսկին* (*իրիսկին*), *արա-նեակ-իրնէկ* (*իրանէկ*), *սրեկոյ-իրնգո՛ւ*, *երես-իրէս*, *երեք-իրէք*:

21. Բառասկզբում *ե-ի* հնչյունափոխության մասնավոր դեպքերից են՝ *ե-ը*, *երեխայ-ըրխա* (>*ըխա*), *երեխայութիւն-ըրխութէն* (*ըխութէն*), *երեխատուն-ըրխատուն* "արգանդ":

ե-ա հնչյունափոխության հանդիպում ենք *դ-ից* առաջ *եղբայր-ախպէր* բա-ռում:

Ե-ու հնչյունափոխութիւնը *եղունգ-ուղունգ* բառում, *դարձյալ* *դ-ից* առաջ, ու-ի ազդեցությամբ կատարված ներդաշնակութեան արդյունք է:

ե-օ ներդաշնակութեամբ կատարված հնչյունափոխութիւնն ունենք *երդումն-օրթում* բառում:

Ե-հէ հնչյունափոխութիւնն ունենք *երթ-հէրթ* բառում, ուր նախ կա-տարվել է *ե-է* հնչյունափոխութիւնը ապա՝ *հ-ի* հափնւում է կատարվել շնչի ուժգնութեան պատճառով:

Ե-ի անկում կա *երախ* ՝ոռէի բառում, ուր կատարվել է *երախ-ըռէի* ձևով:

22. Բառամիջում *ե-ն* մնում է է, ինչպես՝ *բոն-պէն*, *թել-թէլ*, *թեփ-թէփ*, *թերթ-թէրթ*, *խելք-խէլք*, *խելց-խէլց*, *ծած-ծէծ*, *ծեփ-ծէփ*, *հեշտ-հէշտ*:

հէշտ, հետահէտ, ձեռնածէո, ձէթածէթ, մեծամէծ (նաւ մէնծ), մեղորմեղոր, մեքամէք, մէջմէշ, մէջքմէշկ, նեղանէղ, ներկանէրկ, շեմշէմ, պէտքպէտք, սերմասէրմ, սէրասէր, վեցպէց, վերպէր, տեղատէղ և տէյ (վերջինս բարդութիւններում) տեղատէնդ, ցեխացէխ, ցեցցցէց, վերջպէրջ:

Գրականից անցած բառերում և կրօնական փոխառութիւններում ևս եւէն անփոփոխ է մնում ինչպես՝ բեմափէմ, ցեխացէղ, դեղաթէղ, դեւադէվ:

Միայն մեկ բառում, որն սկսվում է խ ետնալեզվային բաղաձայնով, ունենք եւր հնչյունափոխութիւնը, օրինակ՝ խթախթախթախթախթ:

Երկվանկ, բազմավանկ բառերի բառամիջում առաջին վանկի եւն նույնպես մնում է է, եթե նախնից ներդաշնակութիւն կամ նման այլ երեւվոյթներ չեն խանգարում, ինչպես՝ բերանապէրան, բերանքացարէրնդպէց, գերանակէրան, բեռնիւպէրցանիւ, դեղինաւէրն, խեղդելախէխտիւ, կտիրպէրիք, հեռիհէրի, հերուհէրու, շեղելաշէղիւ, հերիքհէրիք, ձեւելածէվիւ, փեսայափէսա, մեղայափէղա, սեղանասէղան:

23. Բառամիջում, բացառութեամբ եւ լծորդութիւն բայերի, շեշտահաջորդ էւն միշտ մնում է է-օրինակ՝ զիշեքքըշէր, սերքարէք, շերեքշըրէփ, ընկերաինկէր, կապերապարպետ, տնտեսաւընտէս, պատկերպատկէրք:

Այս օրինքից բացառութիւն է կազմում ասեղնաւոր բառը:

24. Մի քանի երկվանկ բառերի եւ վանկարարներից առաջինը ներդաշնակութեամբ շեշտի տակ վեր է ածվում ի-ի, ինչպես՝ թեթեւթիթէվ, ցնրեկացիրէկ(ցորէկ) լսգուլիգու(լո՛ւգու) բերելապիրիւ, վերիւվիրի և այլն:

Այս օրինաչափութիւնից շեղվում են մի քանի բառեր, ինչպես՝ խելօթաօլթթաօլթթանալ, դեղնելաւըղնիւ, դեղնուցաւըղնօց, դեղնութիւնաւըղնութէն, շերեքշըրէփ:

25. Եւն շեշտի տակ աշխարհաբարի ու մասնակի ազդեցութեամբ ենթարկվում է ներդաշնակութիւն և վեր է ածվում օ-ի, ինչպես՝ ասելուաւսուլու, բերելուապիրուլու, գրելուապիրուլու, տանելուաւանուլու, խմելուախմուլու և այլն:

26. Անորոշ դերբայի -ել մասնիկը, որ գտնվում է շեշտահաջորդ դիրքում, հնչյունափոխվում է՝ դառնալով -իլ.

Օրինակ՝ բերելապիրիւ, գրելապիրիւ, հասանելահասնիւ, ասելաւասիւ, թափելաթափիւ, շնչելաշինչիւ, տանելաւանիւ, դարձուցանելաթերցընիւ և այլն:

27. Հին հայերենում է-ով սկսվող բառերի թիվը մեծ չէր, որոնք անփոփոխ են մնացել նաև Բուլղոլուրի բարբառում. ինչպես՝ էգռէք, էշ էշ, էրբէր (էրի) ինչու...:

Գրաբարյան օժանդակ բայի սզակի երոտող ղմքի է-ի ղիմաց ունենք ա, իսկ անց. անկ. ձւորի ղիմաց ունենք էի-ի, էիր-ի, էր-ի, էաք-ի, էիք-ի, էին-ի:

28. ԹՃ միավանկ, ԹՃ բազմավանկ բառերի բառամիջի է-ի դիմաց միշտ ունենք է. ինչպես գէշ-պիշէ, կէս-կէս, մէթ-ծէթ, մէն-մէն, մէջ-մէջ, մէջը-մէջկ, այլուէր, ամէն-ամէն(ամմէն) "նդիցի" և "բոլորը", անէծք-առնէս()անէսկ, զոմէշ-զօմէշ, նրեկ-չրեկ, օրներ-շօրներ:

Բացառությամբ նաև է կազմում խեղճ ըստը, որը երկու ձևով էլ օգտագործվում է:

29. Է-ն դառնում է է վերոհիշյալ բառերում ան- ժխտականով ածանց-վելուց հետո էլ, ինչպես՝ պէտք-անպէտք, տէր-անտէր և այլն:

Սակայն ածանցման կամ բառաբարդացման պատճառով է՝ն հայտնվելով շնչոտից առաջ՝ վեր է ածվում ի-ի կամ ը-ի, ինչպես՝ գեշ-դի՛շ գեշ-դի՛շ անալ, մեշ-մեշ-միշակար, խեժ-թեժ-թիւժածհամ, կէս-կիսառտ, տէր-տիրական և այլն:

80. Բառավերջում, քաց իրըցում ևս զրաքարյան է-ի դիմաց ունենը
է, ինչպես՝ մարգարէ-մարգարէ, Թէ-Թէ, չէ-չէ, լոպէ-լոպէ:

Կիւրակէ-Կիրէկի, բառում առկա է է-ի հնչյունափոխությունը:

5

81. Բարձրագույնս խիստ սահմանափակ թիվ ունեն ը-ով սկսվող բառերը: Եղած մի քանի օրինակներում ը-ն անկալուն է. այն կարող է փոխվել է, ի, ու ժայնավորենքի՝ ներդաշնակելով բառի մեջ եղած մյուս վանկարաներին, ինչպես՝

ԸՄԷ. ԲՆԿՈՂԳՄԷՆԳԻԳ:

Ը-ի. ընկեր-ինկէր, ընկերանալ-ինկէրանալ, ընկերութիւն-ինկէրութէն:

ԸՊԼ. րնդուեն, իտենթուենի, ի:

Հետանիր-դնտանիր բառն իբրև գրականից անցած մնուլ է անփոփոխ:

82. Գրությամբ ավանդաբար շնչվող, բայց բաղաձայնների կուտակումները ցրող զաղտնականի ընդհանուր է զալիս սկ, սպ, ստ, զզ, շա կապակցություններից առաջ մերթ իրեւ ը, մերթ՝ ի, ու՝ ներդաշնակելով հաջորդ վանկարներին. օրինակ՝ սկսել-շուկըսիւ, սկսուող-խսկիսուր, ստանալ-ղոտանալ, ստիպել-խստիպիլ, զգոյշ-ուզգուշ, ռշտադուք "ծիրան",

սպանադ-ըսպանախ:կարող է ըննենել այդ կապակցութեաններին մեջ-տեղը, ինչպես՝ սպանադ-սրպանախ: սպանել-սրպանիլ, շտաղուք-շտաղուք:

Սպիտակել-սպիտակելիլ, սպիտակ-սպիտակ բառերում կառարկել է դա-փոխութիւնն և ի ծայնավորը հայտնվել է սպ կապակցութեան արտագում:

33.Մեծ մասամբ "թեթև" ծայնավորների ներդաշնակութեամբ զադոնա-վանկի ըն վեր է ածվում ու-ի, ի-ի՝ հատկապես խլացած ծայնեղնե-րին հաջորդելիս, ինչպես՝ քրինձ-պիրինձ, ջնջել-ճընջիլ, զգել-չի-զիլ, զգիր-չիզիր, զրել-լիլ, զրուցել-չիլիցիլ, դժոխք-ախիժոխք, դժուար-ախիժ, դմակ-ախիժ, դնել-ախիլ, ժրել-ժիրվիլ "զիրանալ", լնուլ-լիցիլ, շնչել-շինչիլ, փնթի-փինթի, քսակ-քիսէլ, ջրալի-ժիրալ, ծնունդ-ծունունթ, կտուց-կուտուց, գտանել-քիթանալ, թթու-թու, բրուտ-պրոտ, կնունք-կունունք:

34.Հետևյալ դեպքերում զադոնականի ըն մնում է ը, ինչպես՝ խմոր-խմոր, լրբութիւն-լրբութիւն, կրակ-կրակ, մնալ-մնալ, քըր-տունք-քըրդունք:

35.Ըն մեկուկես վանկ ունեցող բառերում պահանջվում է ո կամ ո ծայնորդներին նախորդելիս, ինչպես՝ ծանր-ծանդր, մեղր-մէղր, տայգր-տէքր, քաղցր-քախցր:

Բարձր-փէցուր բառում առկա է ըռու հնչյունափոխութիւնը:

36.Գրաբարյան վերջնահնչյուն ն-ից առաջ լսվող ըն ընկնում է, եթե ընկնում է նաև այդ հավելվածական ն-ն. այսպես՝ ամառն-ամառ, դուռն-տուռ, ծունկն-ծունկ, բռնն-պէռ, հարսն-հարս, մուկն-մուկ, ակն-ակ, կուռն-կուռ:

Ծանոթութիւնս՝ Արմուկն-արմունգ բառում զրափոխութեան պատճառով վերացել է նաև զադոնականի ըն:

37.Բաղաձայններից հետո, իբրև որոշիչ հոդ հանդես եկող ըն, պահանջվում է, ինչպես՝ հացը-հացը, լույսը-լիսը, իմը-իմը, տանը-տանը: Արմատական ու ծայնավորն ունեցող մի շարք բառերի որոշիչ հոդի ըն ներդաշնակութեամբ կարող է դառնալ ու, ինչպես՝ տունը-տունու, քունը-քունու, շունը-շունու, ութը-ութու և այլն(անս)

38.Որոշիչ հոդի ըն երբեմն շփոթվում է սեռական ը- վերջավորութեան հետ, երբ բարբառիս հնչյունափոխական օրենքների համաձայն վերջին վանկում, շեշտից հետո, ի-ն, արտասանվելով խիստ կարճ, վեր է ածվում ը-ի ինչպես՝

Աղձ՝ ամանը պիտիկա՝ աղիամանը փոքր է" (սեռական)

Աղը օքուղ պէն ա "աղը օգտակար բան է"(ուղղական)

Ի

89. Ի ծայնավորը բառասկզբում անկախ շեշտից և դիրքից մնում է անփոփոխ, օրինակ՝ ինքնահնքը, իջանել-իշնիլ, իսկի-իսկի, իք-իք, իւ-իւ, իլիկ-իլիկ, իմանալ-իմանալ, իմաց առնել-իմաց անիլ ինծ-ինծ, ինն-իննը, իննսուն-իննասուն, ինչ-ինչ, իսկ քարդություններում ունենք ինչ-իշ նշյունափոխութիւնը, օրինակ՝ ինչ տեղ-իշտէյ, ինչ տեղացի-իշտիյացը, իշտիյան և այլն :

Բառասկզբում իշը նշյունափոխութիւնն ունենք ինչ դերանվան թեքված ձևերում, օրինակ՝ ինչ-ընչի-ընչի-ինչ-ընչին անէ-ընչօվ-ընչում :

Բառասկզբում ի-ու նշյունափոխութիւնն ունենք իրեար-ուրուր բառում, վերջին հաջորդ վանկի նա-ու նշյունափոխութիւնը ներդաշնակության արդյունք է :

40. Բառամիջում ևս ի-ն համեմատաբար կայուն է հատկապես միավանկ բառերում, սակայն երկվանկ բառերում երբեմն նշյունափոխվում է օրինակ՝

գիւր-կյիր, հին-հին, սիրտ-սիրտ, ծիծ-ծիծ, միս-միս, միտք-միտք, չիր-չիր, պինդ-պինդ, վիզ-վիզ, հինգ-հինգ, ծիրա-ծիրա, կարմիր-կարմիր, լիզել-լիզել, չամիչ-չէմիչ, սիրել-սիրել, աղջիկ-աղջիկ, ամիս-ամիս, անիծ-անիծ, գինի-կյինի և այլն :

Այս օրենքից բացառութիւն են կազմում հետևյալ բառերը, որոնց մեջ ունենք իշը նշյունափոխութիւնը, ինչպես՝ կին (իկ-կընդ, կծիկ-կըծդ, կոիկ-կըրդ, թոնիր-թանդը, գիշեր-քըշէր, կայոթ-կէրը, քիթ-քընթ, երիտասարդ-յէրդասարթ :

Յիշոց-իշոնց // ոնշոնշ բառի առաջին տարբերակում ի-ն պահանջել է, իսկ երկրորդ տարբերակում ներդաշնակությամբ վեր է ածվել ոն-ի իշոնց ձևի վրայով, այսպես յիշոց-իշոնց-ոնշոնշ :

41. Բառավերջի բաց վանկի շեշտահաջորդ ի-ն թույլ արտասանութիւն պատճառով վեր է ածվում ը-ի հետևյալ բառերում. ջրալի-միրալը, խը-նախ-ի-ընամը, քանի-քանը, գլխանի-կըլխանը, եկեղեցի-յէկէղէցը, անալի-նալը, պանիրի-պանրը, տանձի-տանձը և այլն :

Նույն պատճառով իշը նշյունափոխութիւնն ունենք բարի երեկոյ-պէրիրմզի, բարի լոյս-պէրլիս կապկցութիւնների մեջ :

Շեշտի տակ արգելական հրամայականի մի մասնիկը դառնում է մը հատկապես հտաղաս կիրառության ժամանակ, օրինակ՝ սըվօրիլ մը "մի սովորիր" :

42. Բառավերջի բաց վանկում ի ծայնավորն անփոփոխ է մնում հետևյալ

խորաբոր, ծոց-ծոց, ծոմ-ծոմ, կոր-կոր, կող-կող, կոշտ-կոշտ, կոպ-կոպ, կով-կով, հով-հով, հոտ-հոտ, մոմ-մոմ (մոմ) նոր-նոր, շոգ-շոգ, շողք-շօխ, մոթ-մօթ (մօնդի) շոր-շոր, չորք-չօրս, չոր-չօր, պոչ-պօչ, պորտ-պօրտ, սոխ-սօխ, սով-սօվ, քոս-քօս, քոր-քօր, ժողով-ժողով, խմոր-խմօր, ծորել-ծօրիլ, հորել-հօրիլ, աթոռ-աթօռ, անկողին-անկօղին, խոնջան-խօնջան, խորիսխ-խօրիզ, պարոն-պառօն, խճոր-խճօր:

48. Բառամիջի ուն անփոփոխ է մնում նաև վերջածանցներում, օրինակ՝ Անոց-սըրփանքանօց "աղբանոց", պառաւանոց "ծերանոց" Աւոր-ունավօր "ունւոր", հարմարավօր "հարմար": Որդ-իվէլնօրթ "ավելորդ", "Մամփօրթ "Մանապարհօրդ": Ովի-մըկօվի "ընտիր", պըմէղօվի "պմղովի": Ու-կըրըզնօտ "մազոտ", նախշօտ "նախշավոր":

49. Բառամիջում ուի հնչյունափոխության մասնավոր դեպքեր են՝ Ուի. բոժոժ-պիժօժ, մի(ն) փոքրիկ-մին փիւրիկ միայն այս ձևում Ուու. կոկոն-կուկում, հող-փուղ: Ուա. թոնիր-թանդըր Ուղ. կորիզ-կըղէզ, սովոր-սըվօր, սըվօրիլ, դողալ-տըղալ: Ուէ. գօքանչ-զէնքոճէլ, բորել-կէրվիլ, բողկ-պէթկ, բոկիկ-պէթիկ: Ուոճ. ափսոս-էփոճ, յիշոց-իշոճնց (ոճէրէշի երեկոյ-իւրմզոճ (ոճէրէզոճ): Ուն սղվն է պողոպատ-պօղվատ բառում:

Բառավերջում ուն միայն երեկոյ և յետոյ բառերում է հանդիպում ու կրել է հետևյալ հնչյունափոխությունները.
Ուօ յետոյ-յօտօ (յօտօվ):

ՈՒ

51. Միավանկ և բազմավանկ բառերի սկզբում ընդհանրապես ուն անփոփոխ է մնում. ութ-ութ, ուլ-ուլ, ուխտ-ուխտ, ուշ-ուշ (ք), ուս-ուս, ուզել-ուզիլ, ուխտել-ուխտիլ, ուղեղ-ուղղուղ, ունել-ունիլ (ունէնալ), ունենոր-ունավօր, ուռնուլ-ուռիլ, ուռոյց-ուռուս, ուտել-ուտիլ, ուրախ-ուրախ, ուրանալ-ուրախանալ, ուրբաթ-ուրփաթ:

Բառասկզբում հի հավելում ունենք ուղի-հղէ կամ հաղու տինիլ կապակցությամբ մեջ:

Իսկ ուղարկել-ղարգիլ, ուղղորդ-ղօրթ բառերում ունենք ու-ի անկում:

52. Բառամիջում ուն անփոփոխ է մնում հետևյալ բառերում.
աշուն-աշուն (ք), գարուն-կյէրուն (ք)
քառասուն-քառսուն, յիսուն-իցցուն, արթուն-զէրթուն, մածուն-մածուն,

թաքուն>թաքուն, խումբ>խումբ, հում>հում, ծուխ>ծուխ, ծուռ>ծուռ, կուլ>կուլ, կուռն>կուռ, կուտ>կուտ, մուխ>մուխ, մուկն>մուկ, մուր>մուր, նուռն>նուռ, շուն>շուն, սուգ>սուգ, սուրբ>սուրբ, սուտ>սուտ, տուն>տուն, տուտն>տուտ, ցուրտ>ցուրտ, փուշ>փուշ և այլն:

Գլուխ>Կլուխ (կուլուխ) բառն այս օրենքին չի ենթարկվում:

58. Գրաբարյան պատմական բայերի ց-երից մեկը ընկնում է օրինակ՝ ֆառուցանել>հրաքցնել և այլն:

Անփոփոխ է մնում բառամիջյան ու-ն նաև -ութիւն>ութէն վերջածանցում, ինչպես՝ Օգնութիւն>օքնութէն, արդարութիւն>էրթարութէն, խոնաութիւն>խօնավութէն, հարսնութիւն>հարսնութէն և այլն:

54. Բառամիջում ու-ի կրած մասնավոր փոփոխություններն են.

Ու-ի. մութ>միր, շուր>միր, բուրդ>պիր, յունապ>հինապ:

Ու-Օ. հուպ տալ>հօպ տալ, Երեխայատուն>ըրխատոն "արգանդ":

Ու-ը. անուն>անըմ, թումբ>թըմբ, բուսանել>քոսնիլ, թուք>թըք:

Ոի-ու. բրուտապիւրուշի, հրուշակ>հիւրշակ, մաւրութ>մուրութ:

55. Հարադրական բարդություններում շաղկապի դերում հանդես եկող ու-ն շեշտի տակ կամ շեշտանախորդ դիրքում վեր է ածվում ը-ի, օրինակ՝ ծակ ու ծուկ>ծակծուկ, սուտ>փուտ>սուտը փուտ, սար ու ծոր>սարըծոր, քար ու քանդ>քարըքանդ, թուք ու մուր>թըքըմուր, քար ու քացախ>քարըքացախ և այլն:

56. Բառավերջում ու-ն անհնչյունափոխ է. այսպես՝

լու>լու, կատու>կատու, ծու>ծու, դու>տու, լեզու>լիզու, առու>առու, հէրու>հէրու, երկու>յօուկու, փեսացու>փէսացու:

57. Թեքման ժամանակ ու-ն, հանդիպելով ձայնավորների, վեր է ածվում վ-ի, ինչպես՝ կատու>կաավընէ(ք) "կատուներ" ծու>ծըվէր, առու>արվընէք և այլն:

Ծանոթութիւն 1. Ապառնի դերբայի ձայնավորի և նրան հաջորդող Օ ժանդակ բայերի ձայնավորների միջև առաջացող հորանջը նույնպես վ շփականն է ծածկում, օրինակ՝ ասօլու վեմ "ասելու եմ", ասօլու վէս "ասելու ես", ասօլու վա "ասելու է" և այլն:

Ծանոթութիւն 2.՝ Ու ձայնավորից հետո հանդես եկող վ շփականը պահպանվում է բառաբարդացման ժամանակ, օրինակ՝ արուվումիր "ապի շուր", կ'էրպիւհաց "գարու հաց", ծուվումէլ "մպի միջուկ":

Երկբարբառների հնչյունափոխությունը

Այ

58. Հին հայերենի այ երկբարբառը շեշտի տակ միավանկ բառերում բաղաձայններից առաջ վեր է ածվում է-ի այսպես՝ այդ>էդ, այլ>էլ, այն>

էն, այս-էս, այծ-էծ, լայն-լէն, լայնք-լէնք, ծայն-ծէն, կայծ-կէծ, ծայր-ծէր, վայր-վէր, փայտ-փէղ:

59. Այս օրենքը չի խախտում նաև վերոհիշյալ բառերից կազմված բարդութիւններում, ինչպես՝ այդ ինչ-էդինչ, այդ մի-էդմին, այդ-պես-էլպէս, այդքան-էդքան, այդ աւր-էդօր, այլ աւր-էլլօր, այն ինչ-էնինչ, այն մի-էն մին, այնպես-էնպէս, այն տեղ-էնդի, այնքան-էնքան, այն աւր-էնօր (նաև ընօրի) այս ինչ-էս ինչ, այս մի-էսմին, այսպես-էսպէս, այստեղ-էստի, այսքան-էսքան, այսաւր-էսօրի և այլն:

Ենթաթուղթիւն 1. Վերոհիշյալ բառերը հանդես են գալիս նաև ը և ի ծայնավորների տարբերակներով ինչպես՝ էսօր-ըսօր, որոնք բնականաբար այ-է հնչյունափոխութիւններից հետո են առաջացել, այսինքն՝ հետևյալ էվոլյուցիայով՝ այսօր-էսօր-ըսօր:

Ենթաթուղթիւն 2. Բարբառս լւնի նաև այս կարգի բառերի մի խումբ, որոնք առաջացել են դարձյալ այ երկբարբառի հնչյունափոխված տարբերակներից ու փոխառյալ կամ բարբառային որևէ բառի բաղադրումից, այսպես՝ ինդար "այսքան" (այն դադարէ այն չափ), իսդար "այսքան" (այս դադարէ այս չափ), իդէհէնց "այդպես", իսէնց "այսպես" և այլն:

60. Երկվանկ բառերի սկզբում այ երկբարբառը ոչ բոլոր դեպքերում է, որ պահպանել է այ-է հնչյունափոխութիւնը, այ-ով սկսվող հինգ բազմավանկ բառերից միայն երկուսում ունենք այ-է հնչյունափոխութիւնը. դա էքսի "հաշորդ" մյուս՝ բառն է, որն առաջացել է զրաբարյան այդ-ս-ի ձևից և այրիկ-էրիկ բառը, որը կը մյուսդի բարբառներից անցած ձև է թվում:

Նույնպիսի դիրքում այ-ը դարձել է ի այգի րիքի բառում, հետևյալ հաշորդականութեամբ՝ այգի ր էգի ր էքի և ապա բառավերջի ի ծայնավորի ազդեցութեամբ բառասկզբի է-ն ևս դարձել է ի, որով վերջնական արդյունքն է եղել իքի ձևը:

Մյուս՝ այգուց-յօքուց ձևում ունենք այ-յօ հնչյունափոխութիւնը, որը կառարկել է այգուց-էգուց-յէգուց-յօքուց ձևով: Բառասկզբի յէ-յօ վերջնական հնչյունափոխութիւնը կառարկել է վերջին ու վանաբարբառի մասնակի առնմանութեան հետևանքով:

Իսկ այրել-յէրիլ բառում ունենք հետևյալ բնաշրջութիւնը՝ այրել-րէրէլ-յէրիլ, որով առկա է այ-յէ հնչյունափոխութեան փաստը:

61. Բառամիջում նույնպես այդ երկբարբառի դիմաց ունենք է հետևյալ բառերում՝

Շղթայր-ախէր, կայծակն-պէծակ, ցայտել-ցէթիլ, երկայն-էրկէն, տայգր-աէքըր, մրապրոց-մրաքէրօց, որը և այրի-վօթիւրկէրի, երկայ-նութիւն-էրկէնութէն և այլն:

62. Բառամիջում նրկըարբառային արժեք չունեցող այդ անփոփոխ է մնում. մայիս-մայիս, խնայել-խնայիլ, նայել-նայիլ:

68. Բառավերջում նրկըարբառային արժեք չունեցող այդ հիմնականում դառնում է ա, օրինակ՝ աշկարայաշկերա, երեխայաբլիթ (բլիթ), տղայաբղա, փեսայափեսա, սատանայաժրտանա, մեղայամեղա:

Այս օրենքից շեղվում են մի շարք բառեր, որոնց բառավերջի այս հնչյունափոխության դիմաց ունենք այս հնչյունափոխությունը, ինչպես՝ գուլպայակուլպե, կապայաքեփե, բակլայապակլե, վերայավերե:

Վերոհիշյալ բառերի շեղումը § 63-ի սահմանումից կատարվել է հետևյալ պատճառով. այդ բառերը երբ գործ են ածվել որոշյալ առմամբ կամ հոգնակի թվով, բառավերջի այդ հայտնվել է բառամիջյան դիրքում և հնչյունափոխվել է է-ի 62-ի սահմանման համաձայն, օրինակ՝ երեխայաբլիթ (բլիթ), երեխայաբլիթեք (բլիթի տղայաբղեն, տղայաբղեդեք, կապայաքեպեն, կապայաքեփեք, գուլպայակուլպեն, գուլպայակուլպեք, փեսայափեսեն, փեսայաքեփեսեք, սատանայաժրտանեն, սատանայաբժրտանեք: Իսկ այնուհետև համաբանությանը այդ բառերից մի բանիստն ուղիղ ձևերում ևս պահպանել են հոգնակի ու որոշյալ առման ձևերում իրենց կրած այս հնչյունափոխությունը, օրինակ՝ գուլպայակուլպե, կապայաքեփե, բակլայապակլե, վերայավերե:

Այս օրենքը գործում է այն դեպքերում էլ, երբ ա վերջավորություն ունեցող փոխառյալ բառերն ստանում են որոշյալ հոգներ կամ ք հոգնակարժ, օրինակ՝ փարա-փարէս-փարէն-փարէք "փող", այնա-այնէս-այնէդ-այնէն-այնէք "հայելի", հավա-հավէն-հավէք "եղանակ" և այլն:

Բառավերջում այս հնչյունափոխությունը ունենք նաև մի շարք բարդ բառերում, որոնց նրկորդ եզրը կազմված է գրաբարյան լուայ "լվալ" բառից. այսպես՝ էրինվիլե "արնաթաթախ", կառվավիլե "կառվավա" թերի լվացված "իրեսլիվե" "երեսլվա" և այլն, որոնց մեջ առաջին բառերում ունենք լուայ-լիվե-վիլե դրափոխված ձևը:

Ա ի

64. Նրկըարբառի հնչյունափոխությունը համապատասխանում է ընդհանուր հայերենի պատմական հնչյունափոխությանը, միայն մի տարբերությամբ. ընդհանուր հայերենում աւ-օ հնչյունափոխության օրենքից բացառություն է կազմում նրկու բառ՝ աղաւնի և նաւթ, մինչդեռ Բուրդուրի բարբառում աղաւնի բառը այդ օրինաչափությունից բացառող բառ չէ և նա էլ է ենթարկվում աւ-օ հնչյունափոխությանը, իսկ նաւթ բառի փոխարեն էլ օգտագործվում է փոխառյալ "դապադի" բառը:

65. Ենթադրու է, որ առաջին հիշատակագրողները են ենթարկվում նաև բա-
ռասկզբին զրաբարյան աւ-ով սկսվող թե՛ միավանկ, թե՛ բազմավանկ բառե-
րը, եթե նրան չի հաջողվում որևէ ձայնավոր, այսպես՝ աւ-ոց, աւ-ոք, աւ-ոյ
աւգուաւ-ոքուդ, աւաւ-ոտար, աւծեւ-ոծիլ, աւրէնք-ոյննք, աւրհնեւ-
օրթնիլ, աւրինակ-օրինակ:

Ծանոթութիւն.-Այս բառերը չեն փոխվում նաև բարդութիւններ
մեջ, ինչպես՝ այսաւ-ութսօր, այլաւ-ութլօր:

66. Այս օրենքին չեն ենթարկվում այն բառերը, որոնց մեջ աւ-ը
երկբարբառային արժեք չունի, ինչպես՝ աւեր-ավէր, աւետարան-ավրտա-
րան, աւետիք-աւետիք, աւագ-ավագ (սա զործածական է միայն " ավագ
հինգշէֆի" արտահայտութիւն մեջ): Այս բոլոր օրինակներում էլ ունենք
աւ-ով հիշատակութիւններ, բոլորն էլ զրական-կրոնական բառեր են:
Աւելի-իւրիւր բառերում և սրանից կազմած աւելանալ-իւրիւրանալ, աւելաց
նել-իւրիւրանալ, աւելորդ-իւրիւրօրթ ձևերում ունենք աւ-իվ հիշատակ-
ութիւններ:

67. Ինչպես նշել ենք, աւ-օ հիշատակութիւնները զործում է նաև
բառամիջում, որին ենթարկվում են թե՛ միավանկ, թե՛ երկվանկ բառերը,
ինչպես՝ խաւք-իւք, զաւրք-զօրք, մաւաւ-մօտ, աղաւթք-աղօթ, աղանիւ-
աղօնիկ, աւաւ-թաւօթ, այսաւ-ութսօր, եւաւթն-թաւ (բառասկզբի եւ-ն հետո
ընկել է) իւլաւք-իւլօք, խաւսել-իւսիլ, ծաւաւթ-ծաւնօթ, ծաւաւթ-
նօդ(ք), կարաւաւ-կարօտ, մաւրութ-մաւրութ բառում զործել է նույն աւ-
օ օրենքը, սակայն ներդաշնակութիւն պատճառով մաւրութ-մօրութ ձևից
հետո ստացվել է մաւրութ-ը:

68. Բառամիջում ոչ երկբարբառային աւ-ը լինում է ավ-

հաւքել-ֆահքիլ (ֆհքիլի հավքած-ֆհքած, հաւսար-հավսար,
հաւսարել-հավսարիլ, ծարաւանալ-ծարաւիլ, պառաւանալ-պըրաւիլ:

Այս օրենքին չեն ենթարկվում հաւան(կենալ)-հօվան կենալ, հաւանել-
հօվանիլ, ինքնահաւան-ինքնօօվան ձևերը, ուր ունենք աւ-օ հիշատակ-
ութիւններ:

69. Բառամիջում աւ-ը չի հիշատակվում նաև աւոր վերջածանցում,
ուր աւ-ը երկբարբառային արժեքից զուրկ է, ինչպես՝ բախաւոր-փախա-
վոր, թագաւոր-թըքաւոր, մզաւոր-մըքնաւոր:

70. Բառավերջում աւ կապակցութիւններ մնում է ավ, այսպես՝ հաւ-հավ,
ցաւ-ցավ, կարաւ-կարավ:

Այս բառերը փոփոխութիւն չեն կրում նաև բարդութիւնների մեջ,
ինչպես՝ ցաւ-կերըքցավ "առամնացավ", կըլիըցավ "գլխացավ" հաւկիթ-
հավկիթ: Լաւ-լէվ բառում ունենք աւ-էվ հիշատակութիւններ, որը

պայմանավորված է ի-ի՝ անցյալում ունեցած փափուկ արտասանության
հետ:

Ծա

71. Ծա երկրաբարձը զրաբարում հանդիպում էր գերազանցապես բառա-
միջում, որը Բուրդուրի բարբառում, շեշտի տակ և շեշտահանդուրդ դիր-
քում, վեր է ածվում է-ի, ինչպես՝ լեռան-լէո, լեռող-լէրթ, առաջ-
նեակ-էռչինէկ, երանեակ-իրանէկ (իննէկի լուսնեակ-լիսնէկ) կա լիս-
նիյէկ, կեանք-կէնք, ցորեան-ցորէն, այսօրեան, այնօրեան-ընօրեն,
հազարեան-հիզզէրէն "հազար անգամ" իւրեան > ո՛ւվէն: Սակայն իւրեանք >
ո՛ւրանք, իւրեանց-ո՛ւվնց ձևերում բառամիջյան եա-ն դարձել է ա:

72. Գրաբարյան անցյալ կատարյալի եզակի-եաց վերջավորության եա-ն
և զրաբարյան եզակի հրամայականի ես վերջավորությունը շեշտի տակ
նույնպես վեր են ածվում է-ի. օրինակ՝ զրեաց-լիւրէց, սիրեաց-սի-
րէց, զրեա-լիւրէ, սիրեա-սիրէ և այլն:

Այս օրենքի համաձայն զրաբարյան-եար հոգնակերպը վեր է ածվում
էր-ի (տես § 188):

Թերևս նույն համաբանությամբ է հնչյունափոխվել զոնեաքօնէ բառը:

73. Գրաբարյան անցյալ դերբայի-եալ մասնիկի մեջ նույնպես ունենք
եա-է հնչյունափոխությունը. օրինակ՝ սիրեալ եմ-սիրել էմ, խօսեալ
եմ-խօսել էմ, ուզեալ եմ-ուզել էմ, մոռացեալ եմ-մըրացել էմ և այլն:
Մեռեալ-մէրալ բառում կատարված եա-ա հնչյունափոխությունը ար-
դյունք է նրա մեջ գիտակցվող գոյականի իմաստի, որով նա և՛ իմաստով,
և՛ ձևով տարբերակվել է դերբայներից:

Ծայ

74. Ծայ եռաբարբառը հին հայերենում հազվադեպ հանդիպող երևույթ
էր. Բուրդուրի բարբառում եայ երաբարբառը վեր է ածվում է-ի. այսպես՝
առծաթեայ-էրզաթէ, մազեայ-մազէ, ոսկեայ-վօսկէ և այլն:

Նույն հնչյունափոխական երևույթից է առաջացել նաև բարբառիս
քըրիստօնէք-քըրիստոնեայք հոգնակի ձևը, որի եզակին մերթ քըրիստօնէ,
մերթ էլ քըրիստոնյա ձևն է ընդունում:

Այս օրենքը հուշում է, որ բարբառային օթթնէք կամ օթթէնք
"յոթերորդ օրը" ութէնք, ութնէք "հանգուցյալի հիշատակի արարո-
ղության ութերորդ օրը" պետք է առաջացած լինեն եօթնեայք-օթթնէք-
օթթէնք և ութեանք-ութէնք-ութնէք ձևերի վրայով:

• Ծաւ

75. Ծաւ եռաբարբառը նույնպես նվազ հանդիպող երևույթ էր, որ

դրսևորվել է զրաբարում միայն բառերի վերջում: Բուրդուրի բարբառում
եաւ-ը վեր է ածվել է-ի. սեաւսւէվ բառում և դրանից կազմված սէվա -
նալ բայի դիմավոր ու անդեմ ձևերում:

Իսկ բարեաւապարով բառում ունենք եաւաով նշյունափոխությունը ,
որը պահանջում է նաև պարովիլ բայի խոնարհված բոլոր ձևերում:

ԻԼ

76. ԻԼ երկբարբառով սկսվող զրաբարյան երեք բառերը հեաւյալ տես-
քըն ունեն բարբառումս՝ զրաբարյան զինչ, զի՞ դերանունների գործիական
հոլովը իււիվ բարացած ձևով պահանջվել է բարբառումս և նշանակում է
"ուր" կամ "ինչ": Այստեղ առկա է իււիվ նշյունափոխությունը:

Իւրաուր բառում ունենք իււու նշյունափոխությունը, որն առկա է
նաև իւրեանաճուրէն/ոճմէն, ոճվէս, իւրեանքաճուրանք/ոճմանք, ոճվանք ,
իւրեանցաճուրանց/ոճվանց, ոճմանց ձևերում:

77. Բառամիջում իւ-ը կորցնելով և ծայնորդը դառնում է ի՝ Թե՛
շեշտի առկա և Թե՛ անշեշտ դիրքերում, եթե նրան հաջորդողը բաղաձայն է,
ինչպես՝ ալիւրաւիւր, աղբիւրաւիւր, արիւնաարիւն/էրիւն, արիւնեւաէրիւ-
նիւ, արիւնտաէրիւնա, արիւնլուայաէրիւվիւէ, զիւղակ՝էղ, ցիւղաճիւղ ,
զիւղացիակ՝էղական, կիւրակէակիւրէկի, արիւրաֆէյիւր, ժիւնածիւն, միւռոնա-
միրոն, դիւրաւիւր /զաւ/:

Ծանոթություն.՝ Մրջիւնամուրչուն, զիւղակ՝էղ, դիւր-/եկան/առու-
րական բառերը այս օրինաւափոխությունից բացառություն են կազմում:

78. Ոչ երկբարբառային իւ-ը բառավերջում արատասնվում է իվ, օրի-
նակ՝ շիււշիվ, Թիււթիվ, Իաշիււաշիվ, պատիւապատիվ:

Ծանոթություն.՝ Յրիււսըվիւր դրափոխությամբ առաջացած ձևը ենթադ-
րել է աւլիս, որ այն նույնպես սկզբում ենթարկվել է իււիվ նշյուն-
ափոխությանը:

Պիււակըրըվ բառում առկա է իււըվ նշյունափոխությունը, որ առա-
ջընթաց առնմանությամբ է բացատրվում:

79. Վերացական գոյականների -ութիւն ածանցը նշյունափոխվում է
և ընդունում -ութէն ձևը, ուր կառարվում է իււէ նշյունափոխություն-
ը, օրինակ՝ օգնութիւնաօգնութէն, մարդկութիւնամարթկութէն, երեխա-
յութիւնաըրիւթէն/ըրիւթէն, ընկերութիւնաինգէրութէն, աջողութիւնա
հաշողութէն, առողջութիւնաառօրչութէն, բնութիւնաբնութէն, գողութիւնա
կ՝օղութէն/քողութէն, շնութիւնաշընութէն և այլն:

80. Բառասկզբում եւ-ը դառնում է յէ եւղ/իւղայէղ բառում, ինչ-
պես նաև նրանից ածանցված ու բարդված ձևերում, օրինակ՝ եւղալիւ/իւ-
ղալիւյէղալը, եւղել/իւղելայէղիլ և այլն:

81. Բառամիջուկում և բառավերջում ոչ երկբարբառային եւ-ը սովորաբար դառնում է էվ, ինչպես՝ ալեւորահիւէվօր, երեւիւհրէվալ, թեթեւանալ թիթէվանալ, ձեւեւածէվիլ, սերկեւիւսիսկէվիլ, դեւաեւվ, թեթեւաթիթէվ, ֆարեւանաֆրէվան:

Այս օրենքից բացառութիւնն է կազմում արեւաարյօվ բառը:

Ոյ

82. Բառակզքում ոյ երկբարբառ , որ ֆանդիպում է միայն ոյզ/յոյզ և ոյր բառերում, մի դեպքում ունենք ոյ-վէ , ինչպես՝ ոյզ/յոյզ չվէք, մյուս դեպքում՝ ոյավօ , ինչպես՝ ոյրավօր ֆնչյունափոխութիւնը:

Բառամիջում ոյ երկբարբառը թե միավանկ, թե՛ բազմավանկ բառերում վեր է անվում ի-ի, ինչպես՝ շոյաշիտ, բոյթափիթ/ի/, փիթի, բոյնափի, թոյլաթիլ, լոյսալիս, կոյտակիտէկ, քոյրաքիր, զոյյազրիս, ընկոյզա էնզիզ, պոյտապըտիտ, կոյտ/ել/ակիտիլ:

Բացառութիւնն են կազմում յոյսահույս և կոյսակույս, կապոյտակապույտ բառերը, որոնք զրական-կրօնական փոխառութիւններ են. մանաւանդ կոյսակույս բառը, որն առանձին ֆազմադեպ է գործածվում և ավելի ֆամախ ֆանդիպում է "կույս Մայրան աստվածածին" արտաֆայտութիւն մեջ:

Կապույտ բառի փոխարեն ավելի շատ մօվ կամ մավի բառն է գործածաւան, սակայն իբրև բայ գործածվում է կապտիլ ձևը:

Ծանոթութիւն,- Բարդութիւն մեջ ոյաի ֆնչյունափոխութիւնը չի պահանջել բարբառային ֆաքըր /ֆորաքոյր/, մաքըր /մորաքոյր/ բառերում շեշտաֆաշորդ ի-ի թույլ արտասանութիւն պատճառով, ուր առկա է ոյաը ֆնչյունափոխութիւնը. մինչդեռ առանձին քոյր-ը լինում է քիր: Դա բացատրվում է արագասութիւնը, երբ բառն ամփոփվել է և ի վանկարարն սկը-

սել է շեշտաֆաշորդ դիրքում արտասանվել ավելի կտրժ, ինչպես՝ ֆայրաքոյրաքիրաքիրաքըր և մայրաքոյրամարաքիրամաքըր:

Բառամիջում ոյաու ֆնչյունափոխութիւնն ունենք տոյժատուժ, տոյժ/ելատուժիլ, ուռոյյաուռուս բառերում:

83. Բառավերջում ոյ ունենք միայն երեկոյ, ետոյ բառերում, որոնցից առաջինը բարբառումս ֆանդես է գալիս երկու արբերակով՝ իրնգոն և ուրոնգոն. երկու դեպքումն էլ առկա է ոյաու ֆնչյունափոխութիւնը, իսկ յետոյաոտօ/յոտօվ ձեւերումն էլ ունենք ոյաօ և ոյաօվ ֆնչյունափոխութիւնը:

Գրաբարյան սեռական ֆոլովի-ոյ վերջավորութիւնը նույնպես փոխառիւնված է ընդֆանուր ֆայերենի նման ու ծայնավորով, ինչպես՝ մարդոյամարթու, աստծոյաստծու և այլն:

Ուա, ուէ, ուի, ուու

84. Ուա երկբարբառը մեծ մասամբ դառնում է վա, ինչպես՝ յուսուառա-
յուսւալար, փետրուառափետրվար, լեզուանիալիզվանը, նեղուածքանէղվասը,
շուանաշլվան, աստուածածինաասվածածին, բուրդուառափուլվառ, ծուածնդա-
ծիվածէդ, կատուալուալակաաւալիւէ, ծուարիւլածըվարիւ, զաղուածքակ՛էդ-
վասը, Թթուաշաթըթվաշ:

Այս օրենքից բացառութիւն են կազմում դժուառատիժէր, շուառաշի-
վէր և աստուածասած բառերը. վերջինս Գանդես է գալիս երկու տարբե-
րակով՝ ասված և ասած:

Լուանալավիւէնիւ, լուաքքավիւէս, լուալավիւէ / որն առկա է ա-
րիւնլուալաերիւնիւ, կատուալուալակաաւալիւէ բարդութիւններում /
բառերում ուաւա օրենքը չէր կարող զործել առկա դրափոխութեան պա-
մառով:

Սահմանակն եղանակի ապառնի և անյայլ ապառնի ժամանակներում ա-
պառնի դերբայի ու մասնիկը, Գանդիպելով երրորդ դեմքի ա օժանդակ բային,
դառնում է ուա, որը արտասանվելիս ենթարկվում է հիշյալ ուաւա ընդ-
հանուր հնչյունափոխութեան օրենքին, ինչպես՝ ուաուլու առուաուլու վա,
կ՛իրուլու աակ՛իրուլու վա և ալլն, բայց ավելի հաճախ՝ ուաուլա, կ՛իրուլ-
վա և ալլն:

Հին հայերենի-ուած աւանցի դիմաց բարբառս ունի նույնպես վա, ինչ-
պես՝ զաղուածքակ՛էղվասը, Երեկուաաիրէկի, ճուււ ունենք ուաաի հնչյու-
նափոխութիւնը:

85. Ուեւալի հնչյունափոխութիւնն ունենք հաշուելահաշվիւ, պատու-
ելապաաւիւ, քթուելաքըթվիւ, ցցուելացըցվիւ, քթուելաքըթվիւ, ցրուելա-
ցըրվիւ և նման այլ ճանրում, որը կատարվել է Ե լծորդութեան բայերի՝
ի լծորդութեան փոխանցվելու պատճառով / տես § 25 /

86. Ուիւալի հնչյունափոխութիւնը նկատվում է առլ անկանոն բայի
անյայլ կատարյալ ժամանակի ճանրում, ինչպես՝ աուի-աուվի կամ աըվը,
աուիրաաուվիր/աըվըր, աուինքաաուվինք/աըվընք և այլն:

87. Ուուաւովու հնչյունափոխութեան ենք Գանդիպում այն ժամանակ,
երբ ու ժայնավորով վերջավորվող բառն սառնում է աւթիւնաւթէն վեր-
ջածանցը, ինչպես օրինակ՝ կծուաւթիւնակուծուվութէն/ կըծուվութէն,
թթուաւթիւնաթութուվութէն/ Թթուվութէն, հեռուաւթիւնահեռուվութէն
և այլն:

ԲԱՂԱՉԱՅՆՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՉԱՅՆԵՂ ՊԱՅԹԱԿԱՆՆԵՐ ԵՎ ՊԱՅԹԱ_ՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

Բ

88. Բառասկզբի ծայնեղ պայթակա՛ն ք-ն իւանում է հիմնականում ծայնավորներից առաջ և դառնում պ, օրինակ՝ բաժանապիժէն, բանազան , բակլալապակէ, բամբակապէնբակ, բանալապէնալ/պէնիլ, բաժանիլապիժանիլ, քանալիապիլէնի, բարակապէրակ, բարեաւապէրով, բարի լոյսապէրլիս, բա-րեկենդանապըրկէնթանք/փարկէնթանք, բարձապէրց, բացապէց, բառնալապէր-ցանիլ, բերանապէրան, բերանբացապէրնըպէց, բերանսեւապըրանիլ "ամանը շրջել", բերեւապիրիլ, բոժոժապիժոժ, բոկիկապէրիկ, բողկապէրկ, բոյթա պիրի /կա և փիթ/ի/ /, բժիշկապիժիշկ, բոյնապին, բոյնակալապինկէլ , բուրդապիրի, բրինձապիրինձ, բրուտապիւրիւալի, բեռնապէռ, բանջարապէն-ջար և այլն:

89. Հետեւյալ բառերում բառասկզբի ք-ն վեր է ածվում շնչեղ խուլ փ-ի՝ բաղանիքափաղնիք, բամբասեւափամփըսիլ, բարձրափէցուր, բարձրանալ-փէցուրանալ, բարձրացուցանելափիցցուրացընիլ, բեմափմ, բնութիւնափը-նութէն "բնավորութիւն", բուշտ/իկ/ափըշտիկ, բոյթամատնափիթամատ, բու-րուտափուլվառ, բոնեւափընիլ, բրդեւափըրիլ:

90. Անփոփոխ է մնում ք-ն հետեւյալ բառերի սկզբում՝ բախտաբախտ, բախտաւորաբախտավոր /կա և փախտավոր/, բաշխելաբըշիլ, բիք/եակ/աբէբէկ /հնարավոր է նաև կոտամինացիա թուրքերեն բժբէկ "բիք" բառի հետ/:

Եանթութութիւն.- Բ-ն անփոփոխ է մնում նաև օտար փոխառութիւննե-րի սկզբում, ինչպես՝ բողագ "կոկորդ", բույնուգ "եղջուր", բէքմէզ "դոշաք, մաթ", բայդուշ "բու", բարաբար "միասին, հավասար", բարըշիլ "հաշտվել, համաձայնել" և այլն:

91. Բառամիջում երկու ծայնավորների միջև կամ ը ծայնորդից հետո ք-ն դառնում է փ հետեւյալ բառերում՝ շաքաթաշէփաթ, խաքելախափիլ, աք-քենալախաքիլ, սրքելաւըրփիլ, սրքանքաւըրփանք, "աղք", սրքիլաւըրփիլ, ուրքաթաուրփաթ, լիւրքալիւրփ, լրքութիւնալրփութէն, երքայեփ, որքալորի-վորփըվէրի, գուրքալուփ:

92. Բառամիջյան բափ հնչյունափոխութիւնն անկայուն է ուզային մ-ից հետո, ուր որոշ բառերում կատարվում է բափ հնչյունափոխութիւն-նը, իսկ որոշ դեպքերում ոչ, ինչպես օրինակ. համբարժումահամփարցում, համբերելահամփերիլ, համբերութիւնահամփերութէն, բամբասեւափամփըսիլ:

Եանթութիւն, - նույնպիսի հնչյունափոխութիւն ունենք բառակեր-ջում՝ խումբախումփ բառում:

Ռնգային մ-ից հետո ք-ն չի փոխվում հետևյալ բառերում՝ ամբարձա-
բար, թմրելադմբըրիլ, բամբակապէնքակ, թումբաթըմբ, դեկտեմբերաթէկ-
տէմբէր, նոյեմբերաձոյէմբէր, սեպտեմբերասէկտէմբէր, հոկտեմբերա
հօկտէմբէր:

93. Խ դարձած ղ ձայնորդից հետո ք-ն խլանում է, ինչպես՝ աղբիւր-
ախպիր, աղբիւրաշուրախպիրամիր, եղբայրաախպէր, եղբայրութիւնաախպէ-
րութէն, ողբալավօխպալ:

Գ

94. Բառասկզբի գրաբարյան ձայնն զ-ի դիմաց ունենք միջնալեզ-
վային քմայնացած կ՛ հետևյալ բառերում՝ գազարակ՛էզէր, գալակ՛էլ,
գարիակ՛էրի, գանգատակ՛էնգատ / կա և քանքաղ/, գտնակ՛էր "ոչխար",
գարունակ՛էրուն, գերանակ՛էրան, գաւթակ՛օվէթ, գեշակ՛էշ, գինս
կ՛ին, գինիակ՛ինի, գիտելակ՛իտէնիլ, գիտունակ՛իտէյօղ, գիրակ՛իր,
գիւղակ՛էղ, գիւղականակ՛էղական "գյուղացի", գոգակ՛օգ, գոգելակ՛-
գիլ, գօտիակ՛օտուկ, գուլպայակ՛ուլպէ:

95. Բառասկզբում ձայնն զ-ն խլանում է նաև որևէ այլ բաղա-
ձայնի նախորդելիս, ինչպես՝ գգելակիգիլ, գգիրակիգիր, գլխանիակըլ-
խանը, գլխայալակըլխուցալ, գլխաքայակըլխուպէյ, գլուխն ի վայրակըլ-
խըվէր, գլուխակըլօխ / կա և կուլուխ /:

96. Բառասկզբում գ-ն ձայնավորներից առաջ վեր է ածվում շըն-
չեղ խուլ ք-ի՝ հետևյալ բառերում և հատուկ անուններում.
գոնաւքօնէ, գործաքօրծ, գարունաքարունը /կա և կ՛էրունը/, գաղթ
քախթ, գաղթականաքախթական, գանգատաքանքաղ /կա և կ՛էնգատ/, գանձ
քանձ, գիշերաքըշէր, գերեզմանաքէրէզման, գանձանակաքանձանակ, Գաք-
րիելաթափրէլ, Գարեգինաթարէրին, Գառնիկաթառնիկ, Գէօրգաթէվօրք և այ-
լն:

Բառասկզբում գաք հնչյունափոխութիւններն ունենք նաև հետևյալ բա-
ռերում, ուր գ-ից հետո նախապես հնչել է գաղտնավանկ ը-ն, ինչպես՝
գառնելաքիթանալ, զյեւաքիցիլ /ոմանք հնչում են և թըցիլ/ գնալաքը-
նալ, որից էլ ք-ի անկումով և առէ հնչյունափոխութիւնը՝ նէլ:

Բառասկզբի գ-ն անփոփոխ է մնացել զոմէշագօմէշ բառում:

Գուրաք՛ուփ բառում ունենք գաք՛ հնչյունափոխութիւնը:

Իսկ ք-ի անկում կա միայն գնալանէլ բառում:

97. Բառամիջում երկու ձայնավորների միջև և ը ձայնորդից հետո,
գ-ն դառնում է շնչեղ խուլ ք, ինչպես՝ ալգիաիրի, ալգուլպէրուլյո-
քուլյ, ագանիւլաքանիլ, արեգանիւլաիրիքնէկ, ագահանքախ, թագաւորաթըրք-

վոր, ծագելածէրիլ, փոքիւֆօքի, տայգրաւտէրըր, օգոստոսօքօստօս, օ-
գուտօքօրուղ, ժգելածըրիլ, ագուկանելաֆաքցընիլ/հըքցընիլ, ագանելիք-
ֆաքնելիք, սգաւորասըքավօր, մրազալոյսածըրաքիլս, երգելալէրքիլ, կար-
գելակարքիլ, մարգարէամարքարէ, երգալէրք, էգաէք, ժագածէք, ժիգածիք,
սոկգասուք, սարկաւագասարկավաք, մրագածըրաք, և այլն, ինչպես նաև մի
շարք ֆատուկ անուներ, օր. ՍարգիսաՍէրքիս, ՄարգարաՄարքար, Գէօրգա
Զէվօրք, ՄարգարիտաՄարքըրիտ և այլն:

Բառամիջում գ-ի հնչյունափոխության բացառիկ դեպք ենք տեսնում
շաղգամաշալղամ բառում, ուր առկա է գալ հնչյունափոխությունը և դրա-
փոխությունն ֆեռալալ բնաշրջությամք՝ շաղգամաշաղլամաշալղամ:

98. Ն ուզայինից ֆետո թե՛ բառամիջում, թե՛ բառավերջում գ-ն մնում
է անփոփոխ ֆեռալալ բառերում՝ զանգազանգ, ֆինգաֆինգ, ժանգածէնգ,
ժանգառածէնգառ/ք/, ժանգոտելածէնգօտիլ, խանգարելախանգարիլ/խընգարիլ
և այլն:

Ռնգային ն-ից ֆետո գ-ն դառնում է ք ֆանգիստաֆէնքիստ "գերեզ -
ման", ֆանգստութիւնաֆէնքիստութէն, մանգաղամքաղ բառերում:

Ծանոթություն 1. Երբարքառիս անքաի "ազա" բառում գաք հնչյունա-
փոխությունը կարող էր կատարվել և ժայնավորների միջև ազաֆ ձևից,
և ն-ի ֆավելութից ֆետո՝ անգաի-ից:

Ծանոթություն 2. Ազգասք, ազգականասքական բառերում առկա գաք
հնչյունափոխությունը կարող էր լինել ինչպես սեփական հնչյունափոխա-
կան գոյացություն, այնպես էլ արւամտայ գրական ազդեցության արդ-
յունք. երկու դեպքումն էլ գաք հնչյունափոխությունն ավելի շուտ արդ-
յունք է գաս նախորդած հնչյունափոխության, որը սակայն չի նկատվում
նույնպիսի դիրքում զգոյշաուսգուշ բառի մեջ:

Դ

99. Բառակզքում դաթ հնչյունափոխությունն ունենք ֆեռալալ բա-
ռերում՝ դադարատէթար, դադարելատէթարիլ, դանակատէնէկ, դասաթէս, դա-
սելատէրսիլ, դատարկատէրդակ, դատարկելատէրդակիլ, դատումատէղմունք
"վատակ", դարմանատէրման, դեղինատէղըն, դեղնիւառընիլ, դեղնութիւնա
տըղնութէն, դեղնուկատըղնօց, դեւատէվ, դէպիաթիպի, դժողքատիժօխք /կա
և թըժօխք/, դժուարաթիժէր, դիմանալաթիմանիլ, դիւր գալատիր կ'էլ,
դմակաթիմէկ, դոխնաթիտուկ "գեր վտոնկ կամ էգ թոչուն", դողատօղ,
դողալատըղալ, դոււառոճ, դողդողալատըղառըղալ, դուռնատուռ, դուրսատուս
և այլն:

Ծանոթություն. չանդիպել ձևի փոխարեն բարբառս գիտն տիպիլ,
ուր դառ հնչյունափոխությունը կատարվել է ֆան- կապակցության ան-

կումից Կետո՝ բառասկզբի ժայնեղների խլայման բարբառիս ընդհանուր օրենքով:

100. Բառասկզբում դւն շնչեղ խուլ է դարձել հետևյալ բառերում, որոնց մի մասն արևմտյան գրական լեզվի ակնհայտ ազդեցութեամբ, Օրինակ՝ դառնալաթէրնալ, դառաթաղ, դառաստանաթաղաստան, դառարանաթաղարան, դասաթաս, դար/ակ/աթարակ/ կա և թար/, դարձաթարց, դարձուցանելաթէրցնիլ, դեկտեմբերաթէկտեմփէր, դեղաթէղ, դրացիաթըրացի, դժոխքաթըժօխք /կա և տիժօխք/:

101. Ի ժայնորդից կամ ժայնավորներից Կետո, բառամիջում և բառավերջում դւն դառնում է թ, օրինակ՝ արդարաժիրթար, Աղամալթամ, բրդելափըրթիլ, օղաթ, դադարաթէթար, դադարածաթէթարած "հոգնած", երդումն ա օրթում /կա և յօրթում/, զարդարելագէրթարիլ, կարդալագարթիլ, մարդամարթ, մարդկութիւնամարթկութեն, ջարդելամարթիլ, վարդավարթ, վարդապետարթապէտ, որդնավէրթ, որդնոտիւլվէրթնօտիլ, բուրդագիրթ /պիւրթ/, լեարդալէրթ, ուղղորդագորթ, սաղայելասաթայէլ, երիտասարդայէրիտասարթ, Թաղեոսաթաթօս, ՍեղդակաՍէթրակ, ՀուղաՀուլթա, վարդանավարթան և այլն:

Գրաբարյան տեսունընդամեջ բառի դիմաց բարբառս ունի թըրըշթառէնչ "դառնդ տառը" ժողովրդական կեղծ ստուգաբանութեամբ ընկալվող ձևը:

102. Ի ռնգային ժայնորդից Կետո բառամիջում և բառավերջում դւն տնփոփոխ է մնում հետևյալ բառերում՝ սանդասնդ, սանդալասնդալ, սանդէրքասանդէրք/, սնդուկա տնդուխ, տենդառէնդ, տենդելառէնդիլ, պինդպինդի, պնդանալպինդանալ, պնդելապնդիլ "կողտել", քանդելաքանդիլ, փունդափուղ, "հնձանին փոխարինող մի աման":

103. Ի ռնգայինից Կետո դւթ հնչյունափոխութիւնն ունենք հետևյալ բառերում՝ ծնունդածունունթ, ծննդկանածունունթկան/ծունունթկա, բարեկենդանափարկէնթանք/պըրկէնթաք, խնդրելախընթըրիլ, Կանդէսահանթէս, խընդալախընթալ, ցնդելապընթիլ, բառերում, որոնց մի մասը անկասկած արևմտյան գրական լեզվից տնցած բառեր են:

104. Բառամիջում, եթե դւն հաջորդում է որևէ խուլ բաղաձայնի, խլանում է նաև ինքը. այսպես՝ խնդրելախէխաիլ, բաղդափախ / կա և բախ/:

Դւն խլանում է նաև բառավերջում, երբ այն հանդես է գալիս իբրև երկրորդ դեմքի դիմորոշ կամ ստացական հոդ՝ շփականներից և պայթափականներից Կետո, ինչպես՝ ալքդաաշկըտ, պոռշդապուրուշկըտ, մէշքդամէշկըտ և այլն:

Դաձ մասնավոր հնչյունափոխութեան դեպք կա փոխինդափօխինձ բառում:

105-Նր ժայնորդների միջև ավելանում է ժայնեղ պայթական դւն մի շարք մեկ և կես վանկանի բառերի կազմում՝ վեր ածելով դրանք երկվանկի,

ինչպես՝ ծանրածանդըր, մանրամանդըր, նրաքնդըր, սանրասանդըր և այլն:

2

106. Բառասկզբում հին հայերենի ձև վեր է ածվում խուլ ծ-ի , ինչպես օրինակ՝ ծայնածէն, ծագածէք, ծեռնածէո, ծեթածէթ, ծանլածէվիւ, ծիգածիք, ծուածիւ, ծիւնածին, ծմերուկածիմէրիկ, ծմեռնածիմէո, ծեզածէզ, ծերածէր և այլն:

107. Բառամիջում և բառավերջում ձև վեր է ածվում շնչեղ խուլ ց-ի ինչպես՝ արծակարցակ, բարծապէրց, դարծաթարց "հարսի դարձը հոր առնն", դարծուցանելաթէրցընիւ, ործավէրց, ործակավէրցակ, փործանքափօրցանք, յծաօց, դադծնատից, բարծրանալափէցուրանալ, բարծրափէցուր, խուրծն և խուրց, համբարծումհամփարցում, հարց ու փործահարցափօրց և այլն:

108. Զ-ն անփոփոխ է մնում ն ծայնորդից հետո թե՛ բառամիջում, թե՛ բառավերջում՝ տանծատանծ, խանծելախանծիւ, անծրււանծըվէր, խանծահամախընծրահամ, խանծրահոտախընծրաճէդ, բրինծապիրինծ, զանծաքանծ, զանծանակաքանծանակ, աղանծաղէնծ և այլն:

Եթե ընդունենք, որ բարբառային խանգրած ձևն առաջացել է խանծածախանծրածախանգրած բնաշրջությամբ, ապա հարկ է ընդունել նաև ծագ ջըն-չյունափոխության մասնավոր մի դեպք:

Բարբառումս առկա միևս ձևը պիտի ենթադրել, որ ավելի շուտ առաջացել է մաղաս ծակից, քան թե մաղծակից, քանի որ բարբառս չունի ձասնչյունափոխության նաև մեկ այլ դեպք:

2

109. Հին հայերենի ջ-ն բառասկզբում Բուրդուրի բարբառը վեր է ածում խուլ ծ-ի, ինչպես՝ ջրաղացածէղաց/ք/, ջրօրհնեքածըրօխնիք, ջրալիցածիռալը, ջուրածիւր /կա և ճիւր/, ջիւածիւ, ջնջելածինջիւ և այլն:

110. Բառամիջում և բառավերջում ջ-ն դառնում է չ ծայնավորներից հետո, ինչպես նաև ծայնեղ շփական դ կամ ծայնորդ ր-ից հետո, ինչպես՝ արջաւորչ, աղըիկասիւիկ, թրջելաւորչիւ, ոշիւալէշիւ, միշոցամիւշօց, յաշոդութիւնհաշօդութէն, առաջնեակաէուշիւնէկ, միշնակամիւշնէկ, արջառաւշառ, մրջիւնամուրչուն, շուրջառաւորչառ, վերջավերչ, ողջա վօիւշ, առողջառօիւշ, առաշէտէշ, արջառաւշառ և այլն:

Պաշարելագիծօրիւ բառում բառասկզբի խուլ պայթական պ-ի ազդեցութեամբ իւացել է նաև բառամիջյան ջ-ն:

111. Բառամիջում ջ-ն երբեմն կորցնելով իր պայթական բաղադրիչը ք պայթականից և ն ոնգայինից առաջ վեր է ածվում շ-ի, ինչպես՝ մէջքա

մէշկ, առաջնայերիշք, միջնակամաշնակ "կոնուսի տեսակ", իջանելաիշնիլ / կա և ըշնիլ զուգահեռութիւն:

112. Ն ոնգային ծայնորդիւյ հետո նկատվում է ջ-ի անհնչյունափոխ վիճակ, ինչպես օրինակ՝ խոնջանախօնջան, տանջանքատանջաք, տանջելա տանջիլ, բանջարապէնջար, երինջաէրինջ, ջնջելաճիւնջիլ:

Ականջաէնգիւշ քառում կատարվել է դրափոխութիւն և ջ-ն թեւ հետա-
ցել է ոնգային ն-իւյ, սակայն նրա և իրեն նախորդող ծայնեղ զ-ի ազդե-
ցութեամբ չի կորցրել իր ծայնեղութիւնը:

ԽՈՂԻ ԴԱՅԹԱԿԱՆՆԵՐ ԵՎ ԴԱՅԹԱ-ՇՓԱՆԱՆՆԵՐ

Դ

113. Բառասկզբում հին հայերենի շրթնային պայթական պ-ն մնում է պ նաև Բուրդուրի քարքառում, ինչպես՝ պատապատ, պահապատ, պինդպինդ-
դի, պորտապորտ, պէտքապէտք, պատիւապատիւ, պակասապակաս, պաշարապաշար, պառաւապառաւ, պտոյտապտոյտ, պրծանիւլապրծնիլ և այլն:

114. Բառասկզբում պ-ն նախորդելով շփական ս-ին մի քանի քառերում
վեր է ածվել շնչեղ խուլ փ-ի, ինչպես՝ պսակափրսակ "ամուսնութիւն",
պսակելափրսակիլ "ամուսնացնել", ապսպարիւլափրսպարիլ, ապսպարանքափրսպա-
րանք /վերջին երկու քառերում կատարվել է նաև քառասկզբի ա-ի անկում:

115. Դ-ն քառամիջում իմնականում անփոփոխ է, ինչպես՝ ապրելապարիլ
կապելապարիլ, շապիկաշէպիկ, ապակելաապակիլ, դէպիատիպի, դիպիւլաաիպ-
չիլ, սպիտակասիպտէկ, ալսպէսաէսպէս և այլն:

Դ-ն վեր է ածվել շնչեղ խուլ փ-ի՝ միայն երկու քառերում, ինչպես՝
ապրանքաափրանք, ապրուստաափրուստ:

Սեպտեմբերաէկտէմբէր քառում առկա պակ հնչյունափոխութիւնը տվե-
լի շուտ արդյունք է համարանութեան՝ դեկտեմբեր քառի ազդեցութեամբ:

116. Բառավերջում ևս պ-ն հիմնականում մնում է անփոփոխ, ինչպես՝
կապակապ, պարապապարապ, յունապահինապ, վիշապավիշապ, վիրապավիրապ,
հուպ տալահօպ տալ և այլն:

Կ

117. Հին հայերենի եռնալեզվային խուլ պայթական կ-ն քառասկզբում
մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ կաթակաթ, կաթնակաթ, կախելակախիլ, կանգ -
նելականնիլ, կայծակնակէծակ, կեանքակէնք, կրակակըրակ և այլն:

118. Բառասկզբի կ-ն եթե հանդիպում է շփական շ կամ պայթա-շփական
չ հնչյուններին, վեր է ածվում շնչեղ խուլ ք-ի, ինչպես՝ կշկուրաքըշ-
կուր, կշիւրաքըշէոք, կշոնլաքըշոնքիլ, կուշտ/ին/աքըշտին, կաշաղակա-
քըշէղակ և այլն:

119. Բառամիջում կ-ն հիմնականում մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ երկուսյոցու, երկաթաերկաթ, ըոյնակադիներէկէլ, ծածկելաձապակի, ծակելաձակի, կարկասեղակըրկասի, հոկտեմբերաօկտեմբեր, դեկտեմբերադէկտեմբեր և այլն:

120. Բառամիջում կ-ն ծայնեղանում է հիմնականում ն ռնգայինից հետո, ինչպես՝ անկեալաէնգէլ, ընկոյզաէնգիզ, ակաշաէնգիւշ, ծունկածունգ, թանկանալաթանգանալ և այլն:

Բառամիջում կ-ի հնչյունափոխութեան մասնավոր մի դեպք ունենք տկլորաւըղլօր բառում, ուր կաղ հնչյունափոխութիւնը կատարվել է /ետաւելզվային կ պայթականի վերածվելը ետաւելզվային շփական դ-ի/ ծայնորդ լ-ի ազդեցութեամբ:

Ծանոթութիւն.- Կա բայի ժխտական խոնարհման ժամանակ չ պայթաւը-փականի ազդեցութեամբ կ-ն վեր է ածվում շնչեղ խուլ ք-ի, ինչպես՝ կաշիքա:

Բառամիջում կ-ն, հայանվելով երկու ն ծայնորդների միջև, շնչեղ իւսցել է ցնկնելաւընիլ բառում:

121. Բառավերջում կ-ն անփոփոխ է հասկապես ծայնավորներից հետո, ինչպես՝ թակաթակ, կայծակնակէծակ, լուսնեակալիսնէկ, բամբակապէնսակ, տակառակ, կծիկակըծըկ և այլն:

Մի շարք բառերում բառավերջի կ-ն գիտակցվում է իբրև գոյականակերտ քառերի, նավականիք և նման այլ գոյականների համարանութեամբ, հեռաբար տեղի է ունենում կաթ հնչյունափոխութիւնը, ինչպես՝ մարդիկամարթիք / կա և մարթիքնի/, լեզուանիկալըզվանիք, տակառք / ի տարբերութիւն տակ "ներքև" բառի/, որն օգտագործվում է կարմիր տաք "մեկնդեղ" և սիպտէկ տաք "շաղգամ" արտահայտութիւններում, ուր տաքը համարժեք է "արմաթիք" բառին:

Բառավերջում կ-ի հնչյունափոխութեան մասնավոր դեպք պիտի համարել կանեփուկալէնէվութ բառում կատարված կաթ հնչյունափոխութիւնը, որն արդյունք է ունի ածանցի փոխարեն հայերեն ութ ածանցի գիտակցման / հմտ. մանկութիւն, հօրութիւն և այլն/:

Տ

122. Առաջնաւելզվային խուլ պայթական ա-ն բառասկզբում մնում է անփոփոխ, օրինակ՝ տալառալ, տակառակ, տանձառանձ, տեղիառէղ, տաքառաք, տալգրառէքըր, տարիառարի, տղառաղա, տափառափ, տապակելառըպակիլ, տաւընառաւը և այլն:

Ծանոթութիւն.- Տասն թվականը բարդութիւնների մեջ հանդիպում է թըսնը- ձևով, ինչպես՝ թըսնըյօկու "տասներկու", թըսնըհինգ "ասն-

հինգ", Թըսնըջօրս "տասնչորս", Թըսնըվէյ "տասնվեց" և այլն:

Տաթ Բնչյունափոխություն ունենք բառակգրում նաև տետունընդառաջ թըռըջթուէնչ բառում:

123. Բառամիջում և բառավերջում տ-ն հիմնականում մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ տանւածաթիւ, հասառահաստառ, կարկատնքակըկատան/ք/, աստառաստառ, աստղաստղի, խտորաւըխտօր, սիրտասիրտ, պորտապօրտ, նստելանըստիւ, պէտքապէտք, ուտելաուտիւ, հետահէտ, մատամատ, մատանիւ մըտանի/մանի, կտուրակուտուր, հետոյօտօւ/յօտօ, զանգատակէնզատ/կա և քանքաղ/, շուտաշիտ, հառահառ և այլն:

124. Բառամիջում խուլ տ-ն վեր է ածվում շնչեղ խուլ Թ-ի հետևյալ բառերում՝ զորան/ակ/ակ՝օրթնակ, քրտնելաքըրթըքիւ/քրտինքնել ձևից/, հանդարտահանթարթ, գտնելաքիթանալ, փտելափըթիւ, փտածափըթած, փետուրաթէգուռ, մտքիդամըթքիդ և այլն:

Հիշյալ բառերում կատարված տաթ Բնչյունափոխությունն արդյունք է սվյալ բառերի կազմում առկա շնչեղ խուլ ք, փ կամ ժայնեղ ն, ռ ինչլյունների ազդեցության, ինչպես ցույց է տալիս նաև միտ բառը, որն անկախ գործածվելիս կամ իր կազմում շնչեղ խուլներ չունենալիս մնում է անԲնչյունափոխ, ինչպես՝ մըտիսամըտիդ-մըտին-մըտէս-մըտէդ-մըտէն, բայց՝ մըթքիդ-մըթքէն-մըթքօւ և այլն:

Տաթ Բնչյունափոխություն ունենք նաև կիրականութեան կիրականութեան բառում, որ կատարվել է բարդության երկրորդ եզրի՝ մուտ "մուտք" բառի շփոթության պատճառով մուլ-ի հետ:

Հանդարտահանթարթ բառում ևս առկա տաթ Բնչյունափոխությունը կապված է առաջընթաց առնմանության հետ:

Անարատանարաթ բառում ևս առկա տաթ Բնչյունափոխությունը թերևս պետք է բացատրել վերոհիշյալ՝ իրենց կազմում ժայնեղ Բնչյուններ ունեցող բառերի տաթ անցման հետ:

125. Բառավերջում տ-ն վեր է ածվում ժայնեղ դ-ի հետևյալ բառերում, զանգատաքանքաղ, օգուտաօքուդ, հոտաֆօդ, փայտափէդ:

Ծանոթություն.- Բառաբարդացման և ածանցման ժամանակ այս ձևերը մնում են անփոփոխ, ինչպես՝ հոտտելաֆօդֆօդալ, զանգատելաքանքաղիւ, փայտանալափէդանալ/փէդանիւ, օգտելաօքդիւ և այլն:

126. Բառամիջյան տն կապակցությունը վեր է ածվել նն-ի հետևյալ բառերում՝ մատնաշունչամանըշունչ, ոտնատեղավօնըտէղ, մաննի ձևն առաջացել է մատանիամանիամանի ընաշըրթությամբ, որին զուգահեռ գործածական է նաև մըտանիք ձևը:

Երկնակ նն ունեցող յէննա "հետո" ձևն առաջացել է յետնան բացառականից:

127. Բառամիջուկում նկատվում է ա-ի անկման մի քանի դեպք, ինչպես՝ պաշտպանելալըշպանիլ, նաշապանալըշպան, աստուածասպած, աստուածածինա ասվածածին բառերում:

Ծանոթություն.- զրաբարյան աստուած բառը բարբառումս պահպանված է նաև ասածո ձևով:

Ծ

128. Հին հայերենի ծ խուլ պայթաշփականը բառակզրում մնում է ափոփոխ, ինչպես՝ ծալելածալիլ, ծախելածախիլ, ծակածակ, ծանրածանդըր, ծածկելածակիլ, ծծծելածծիլ, ծուկնկածուկնզ, ծոցածոց, ծուկնրածուկնդըր և այլն:

129. Ծ-ն անփոփոխ է մնում նաև բառամիջուկում, եթե չի նախորդում խուլ պայթականներին, ինչպես՝ կծելակըծիլ, ածելածիլ, կարծելակարծիլ, ծծծելածծիլ, ածանածան, մածուկնամածուկն, կայծակնակէծակ և այլն:

130. Բառամիջուկում և բառավերջում ծ-ն կորցնում է իր պայթական բաղադրիչը, երբ հանդիպում է կ, ք պայթականներին, ինչպես՝ անէծքանէսկ / կա և առնէս/, ծածկելածակիլ, ծծկանածըսկան, նեղուածքանէղվասնկ, խօսուածքախօսվասկ, քերուածքաքէրվասկ և այլն:

131. Բառամիջուկում ծ-ի մասնավոր հնչյունափոխության դեպքեր են՝ ածուխանծուխ բառը, ուր ածուխ բառը ժողովրդական ստուգաբանությամբ զիտակցվել է "առանց ծխի" և մեծամեծ ձևում ծած հնչյունափոխությունն արդյունք է ժայնորդ ն-ի փոխման:

Ծազ մասնավոր հնչյունափոխության դեպք ունենք նաև ածածաէրզաթ բառում:

132. Բառավերջում ծ-ն հիմնականում մնում է անհնչյունափոխ, ինչպես՝ ծիծածիծ, այծաէծ, գործաքործ, աստուածասպած / ասածո/, մեծամէծ գրուածակիրած, արուածաարած "խփած, տրորած" և այլն:

133. Բառավերջում ծած հնչյունափոխության ենթ հանդիպում քածաքած բառում և հոտածօղած դերբայում, որոնց մեջ թերևս դեր է խաղացել իմաստի ընդգծման ֆանգամանքը:

Ծ

133. Հին հայերենի խուլ պայթաշփական Ծ-ն բարբառիս անհնչյունափոխ բաղաձայններից է՝ բոլոր դիրքերում, օրինակ՝

Բառակզրում. մաշաճճշ/մէշ, միւղաճիղ, մոթաճօթ /կա և մօնդ/, մրգաճ մըրաք, մարաճար, մակաճաճակա/մըկաթ, մշելաճըթալ, մմիճմիմու/մուճու, մուճաճիթ և այլն:

Բառամիջուկ. պմնդնապըմեղ, ոռմիկառոմիկ, կնճիռնակընմեղ "զինու Կ-
մար մմլած խաղողի մնայորդը", մմիածիմու և այլն:

ճաժ հնչյունափոխության մասնավոր մի դեպք ունենք խղմաանքախըժ-
մըտանք/ խըժմըտանք բառում:

Գրաբարյան կնմիթ կամ կնջիթ բառը դրափոխությանը դարձել է կընդիծ
ուր միաժամանակ կատարվել է նաև թաղ հնչյունափոխությունը:

Բառավերջում. խիղժախըղմ, կարմակարմ, խեղժախեղմ և այլն:

ԵՆՀԵՂ ԽՈՒԼ ՊԱՅԹԱՅԱՆՆԵՐ ԵՎ ՊԱՅԹԱՄԺԱՅԱՆՆԵՐ

Փ

134. Բառասկզբին, բառամիջո մ և բառավերջին գրաբարյան շնչեղ խուլ
փ-ի դիմաց բարբառոս ունի միշտ փ, ինչպես՝ փախելափախիլ, փայտափէղ,
փաթաթելափթաթիլ, փուշափուշ, փորափոր, փորժանքափորցանք, ծնփելածէ-
փիլ, շափելաշափիլ, թափելաթափիլ, ափսոսաէփհէզ, թափանաթափան, թնփ-
թէփ, թափաթափ, աափաաափ, խուփախուփ, ծնփածէփ և այլն:

Փ-ի հնչյունափոխության մասնավոր դեպքերից հիշատակելի է դրա-
փոխված փնտուրաթէպուռ բառը, ուր առկա է փաղ հնչյունափոխությունը,
ինչպես նաև այնչափաէնչանք բառը բառի երկրորդ եզրի իմաստի մթազըն-
ման պատճառով գոյականանելու ք-ից առաջ կատարված ն-ի հավելումը /ավե-
լի միշտ փ-ի փոխարինումը ն-ով/ չք կապակցությանը վերջավորվող այլ
բառերի համաբանությանը, ինչպես՝ տանջանք, կյանք, հանք և այլն:

Զ

135. Գրաբարյան շնչեղ խուլ պայթական ք-ն հիմնականում մնում է
անփոփոխ ինչպես բառամիջուկ ու բառասկզբում, այնպես էլ բառավեր -
ջում, օրինակ՝ քածաքած, քաղելաքաղիլ, քորելաքորիլ, քամելաքամիլ,
քամիաքամի, քամակաքամակ, քարաքար, քիթաքնիթ, քոյրաքիր, քերթելա
քերթիլ, զորանչազենքհէլ, սաքանալաաքանալ, սարքելասարքիլ, Գորա-
քոյահաքըր, մօրաքոյրամաքըր, խելօքախօլօք, աաքաաաք, կայրիքալէրըք,
երեքախրէք, թուքաթըք, սրքանքաւըրփանք "աղը", մեղքամէիք, կողքակօիք
և այլն:

136. Զ-ն բառավերջում վեր է ածվում խուլ կ-ի, եթե նրան նախոր-
դում են պայթականն ու պայթաշփականնք, ինչպես՝ միաքամըտկ, ալքա
աշկ, մէջքամէշկ, անէծքանէսկ/առնէս, լուսայքավիլէս/լիվէսկ և բար-
բառային մի քանի ձևերում, ինչպես՝ ներսքմանաւէսկմանց, դուրսքմանց
աղսկըմանց:

Մի շարք բառերի վերջում *թ*-ն ընկել է, ինչպես՝ ուշքահուշ /այս բառը հատկապես շատ է օգտագործվում ուշը նեղ "ուշքը գնալ" հարադրությամբ/, համբարքահիմբեր, լուսաքափիլէս/լիվէս, աղօթքաղօթ /վերջինս նույնպես գործածական է հարադրությամբ՝ աղօթ ընել, զրաբարյան աղօթք առնել-իյ/:

Ք

137. Ենչեղ խուլ *թ*-ն նույնպես մնում է անփոփոխ բառամիջում, բառասկզբում և բառավերջում՝ բացառությամբ մի քանի մասնավոր դեպքերի, օրինակ՝

ա/ Բառասկզբում. - Թակաթակ, Թաղեւթաղիլ, Թաթաթթ, Թելաթէլ, Թողուլթօղիլ, Թեփաթեփ, Թազաւորաթըքավօր, Թութաթութ, Թուշաթուշ և այլն:

Այս կանոնից բացառություն են կազմում միայն երկու բառ՝ Թմրելադմբըրիլ, Թրջելաւըրչիլ: Առաջինում ունենք ետընթաց առնամանություն, որ կտտարվել է բ շրթնային պայթականի հավելում մ շրթնայինի ազդեցությամբ, իսկ սա էլ իր հերթին ետընթաց առնամանությամբ ազդելով բառակըզրի *թ*-ի վրա, նրա արտասանությունը "մոտեցրել" է իր՝ ձայնեղ արտասանությանը: Բարբառս ունի նաև դրափոխությամբ առաջացած այդ բայի երկրորդ տարբերակը՝ Թըրմիլ ձևով: Իսկ Թրջելաւըրչիլ ձևն առաջացել է հավանաբար Թռչելաթըրչիլ բայից տարբերակվելու նպատակով, որովհետև բարբառումս զործող հար հնչյունական օրենքի համաձայն կարող էին միասնասկ հնչել և շփոթվել Թռչելն ու Թրջել-ը:

138. Բառամիջում ևս *թ*-ն անփոփոխ է, ինչպես՝ Թաթախելաթըթախիլ, զարթունաւդէրթուն, Թեթանաւաթիթէվանալ, Թաթախումաթըթախում, Թիթենաթիթէռ, Թթուիլաթըթվիլ և այլն:

Ծանոթություն. - Վաթսուն թվականում առկա թս հնչյուններից սինթեզվել է *ց* և ապա կրկնվելով այն դարձել վապցուն: Նույնի նմանակությամբ էլ ստեղծվել է յիսունաիցցուն թվականը:

Բառավերջում ևս *թ*-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ Թութաթութ, Թաթաթթ, ութաւթ, Թերթաթէրթ, երթահէրթ, և այլն:

Ծանոթություն. - Մոթ բառը բարբառումս ունի երկու տարբերակ՝ մօթ և մօնդ. վերջինիս մեջ առկա Թադ հնչյունափոխությունը կատարվել է ն ռնգայինի հավելումից հետո:

139. Գրաբարյան *յ-ի* դիմաց բարբառս բառասկզբին միշտ ունենում է *յ*, ինչպես՝ *ցայտելայէթիլ*, *ցուպակ*, *ցեխայէի*, *ցուրապուրա*, *ցորեան*, *ցօրէն*, *ցամաքայամբ* և այլն:

140. Բառամիջում *յ-ն* մեծ մասամբ հանդիպում է բայերի վաղակառար ժամանակների և պատճառական կերպի ածանցներում, ինչպես՝ *թացուլանելա* *թացըլընիլ*, *կանգնեցուլանելականըլընիլ*, *ցայտեցուլանելայէթըլընիլ*, *մոռացեալամըրայէլ*, *ուշացեալաուշայէլ*, *հեռացեալհեռայէլ* և այլն

Յ-ն բառամիջում, ընկնելով երկու ժայնորդների միջև, տարրա-լուծվում է և կորցնում իր պայթական բաղադրիչը՝ պահանջելով միայն ս սուլական տարրը, ինչպես՝ *փրցլինքափըսլինք*, *փրցլինքոռափըսլընքօա*, *անցանելասնիլ*: Այս կանոնին են ենթարկվել նաև գոյականակերտ *ք-ին* նախորդող *յ-երը* *լուսաքավիլէս*, *ուռոյքառուռս*, *զարմաքազարմասկ* բառերում:

Բառամիջում *յ-ն* մասնավոր հնչյունափոխությունն ունենք զառանցել զառանչիլ բառում, որն արդյունք է *-ցիլ* ածանցի փոխարեն *-չիլ-ի* զիտակցման՝ *-չիլ* սոսկածանցավորների համաքանությունը, օր.՝ *թէչիլ*, *սառչիլ*, և այլն:

141. Բառավերջում անփոփոխ *յ* ունենք բացալէց, հացահաց, ծոցածօց *այգուլպէրուլ/յօքուլց*, *վեցավէց*, *դեղնուլպաղընօց*, *զրեցալիրէց* և այլ բառերում:

Յաշ մասնավոր հնչյունափոխությունն ունենք *յիշոցահլշհլշ* բառում *յիշոցահլշծսահլշծսահլշհլշ* բնաշրջությանը, ուր *յ-ն* նախ զրկվելով իր պայթական տարրից վեր է ածվել սուլական *ս-ի*, իսկ սա էլ *շ-ի*՝ առանձնակնելով *շ-ին*:

142. Հին հայերենի չ պայթաշփականը նույնպես բարբառիս համեմատաբար կայուն բաղաձայններից է, որն անփոփոխ է մնում՝

ա/ Բառասկզբում. *չորաչօր*, *չամիչաչմիչ*, *չարաչար*, *չորսաչօրս*, *չուանաչըվան*, *չէաչէ*, *չուխայաչուիէ*, և այլն:

բ/ Բառամիջում. *կաշաղակաքըչէղակ*, *կանչելականչիլ*, *մանաչելաճընանչիլ* *չարչարելաչըրչարիլ*, *փչելափըչիլ* և այլն:

գ/ Բառավերջում. *խաչախաչ*, *ինչահինչ*՝ Բարդություններում՝ *իշ*, *օրի* - նակ *ինչտեղահիշտէյ*, *ինչտեղացիհիշտիյացը*/, *չամիչաչմիչ*, *պինչապինչ* և այլն:

143. Բառամիջուկում և բառամիջյան վերջին վանկում պայթականների հանդիպելիս չեն տարրալուծվում է և վերածվում շ-ի, ինչպես՝ աչքաշկ, փոնչաւափըռընշաւ, խմիչքախըմիշկ, ինչ տեղաիշէյ:

Նույնպիսի՝ չաշ հնչյունափոխություն ունենք բառավերջում բարբառային կերպով զերբ զերիշ "ասամափորիշ" բառում, որն առաջացել է գրաբարյան կայոփք և պորիշ եզրերից:

Ծանոթություն.- Ամաչկոտաճըմնչիկօտ բառում չեն չի լուծվել և պայթականից առաջ, քանի որ նրանց միջև հանդես է եկել ի ժայնավորը:

Բառամիջուկում չ-ի հնչյունափոխության մասնավոր դեպք է պորոնակում մըթալ "բղավել, մշալ" բայը, որն առաջացել է գրաբարյան մշալ ձևից. հնարավոր է, որ այս չաթ անսովոր հնչյունափոխությունը կատարված լինի մ-ի ազդեցությամբ, ուր չ-ն կորցրել է իր շրջակա տարրը:

ՀԱՅՆԵՂ ԵՓԱՅԱՆՆԵՐ

վ

144. Բառամիջուկում, բառասկզբում կամ բառավերջում բարբառ գրաբարյան վ-ի դիմաց միշտ ունի վ, ինչպես՝ վախալախ, վախկոտավէննիկօտ, վեցավէց, վերավէր, վայրավէր, վարրավէրար, վաթսունավայցյուն, վերայավէրէ, աւելաւէլիլ, աւելորդաիվէլնօրթ, Թագաւորաթըքավօր "փեսա", հաւանելաօվան /կէնալ/, խոռվելախըռօվիլ, խոտովանելախօտօվանիլ, րովաօվ, ովաօվ, սովաօսօվ, համվահամօվ, հացովահացօվ, կովաօվ, կըռիւկըրըվ, կքաւակքաւ և այլն:

Բառամիջուկում վ-ի հնչյունափոխության մասնավոր դեպքերից են՝ վաթ հնչյունափոխությունը շնորհաւորաշընհաթօր, շնորհաւորելաշնաթօրիլ բառերում, որ կատարվել է հ-ի շնչի հովելմամբ:

Հաւաքելաթըհաքիլ բառում կատարվել է դրափոխություն, որից հետո հ-ի ազդեցությամբ, շունչն ավելանալով վ-ին, այն վեր է ածել ֆ-ի:

Բառամիջուկում վ-ն ընկնում է ըովհրելաթհրիլ բառում, ինչպես նաև մի շարք անձնանուններում, օրինակ՝ Յովսէֆաօսէֆ, Մովսէսամուսէս, և այլն:

Վեր կալնուլ գրաբարյան արտահայտությունը բարբառումս վեր է ածվել միր կալիլ /միրկալիլ/ ձևին, ուր վամ հնչյունափոխությունը պատճառաբանվում է թերևս այդ հնչյունների արտասանական տեղի մոտիկությամբ:

2

145. Բուրորդիքներում զ-ն հիմնականում մնում է անփոփոխ, օրինակ՝ ա/ Բառասկզբում. զառանցելազառանչիլ, զառազառ, զառիկազմտիկ/զէտիկ, զարդարանքազմրթարանք/զէրթարանք, զմրթուն/զէրթուն, զրոյսագիրից, զօրութիւնագորութէն, զամբիւղազէմբիւ և այլն:

բ/ Բառամիջում. վազելավիզիլ/վէզիլ, զգիրակիգիր, ուզելաուզիլ, լեզուլիզու, ազատազատ, խզարախըզար և այլն:

գ/ Բառավերջում. նազանազ, մազամազ, խոզախօզ, ընկոյզաէնզիզ և այլն:

Բառասկզբում զ-ի նշյունափոխութեան մասնավոր դեպքերից են՝ ծազ նշյունափոխութեանը Զարուհիածարուկի հատուկ անվան մեջ և զկրտալա ծըղկըրտալ բայում, որը թերևս կատարվել է այն ընկալվելով իբրև բնա - ծայնական բառ:

Բառամիջում հազարահիզգէր թվականում, ինչպես նաև նրանից կազմված հիզգէրէն մակբայում կրկնակ զ-ի գոյացութեանը կատարվել է իմաստի սաստկացման նպատակով:

Բառավերջում զայ նշյունափոխութեան է կատարվել քանզաքանց բառում: Իսկ կոեզակըռէմ "խեծ" բառում նկատվում է զամ նշյունափոխութեան դեպք:

Բառամիջում ք-ից առաջ զ-ն վեր է ածվում խուլ շփական ս-ի հետևյալ բառերում՝ ազգաասք, ազգականաասքական, ազգանունաականուն:

Ժ

146. Բարբառի անփոփոխ բաղաձայններից է նաև ժ-ն. այն աննշյունափոխ է ինչպես բառասկզբին, այնպես էլ՝ բառամիջում և բառավերջին, օրինակ. ժամածամ, ժանգաժմնզ/ժէնզ, ժիրածիր, ժառանգաժէհանզ, բաժանելալիժանիլ, արժանաժեման, դժուարաթիժէր, խոժանախոժման, բոժոժալիժօժ, ժաժաժէժ, խէժախըժ/խէժ, և այլն:

Պատժելապատմիլ, պատիժապատիմ բառերում ունենք ժամ նշյունափոխութեան մասնավոր մի դեպք:

Ղ

147. Բացառությամբ մի քանի հատուկ անունների, զրաբարից դ-ով սկըվ վող բառեր չեն ավանդվել. այդ հատուկ անունների բառասկզբի դ-ն մնում է աննշյունափոխ չազարաւազէր, Ղառնդաւէվանդ, Ղուկասաւոկկաս անձնանուններում:

Բուրդուրի բարբառն ունի դ-ով սկսվող երկու բառ, որոնց հայտնըվելը բառասկզբին բացառվում է իրենցից առաջ առկա ծայնավորների անկ -

մամբ, ինչպես՝ ուղարկելագորգի, ուղղորդողորթ:

148. Բառամիջում դն անփոփոխ է մնում գլխավորապես ժայնավորների միջև, օրինակ՝ աղալաղալ, աղանիաաղանիկ, աղիաղի, գիւղացիակ՝ էղական, դեղինաեղըն, խղալախղալ, աղանաղանաղան/ըղանաղան, գողանալակ՝ օղանալ, եղունգնաղողունգ, թողուլաթողիլ, ծիծաղելածըծաղիլ, կաաղելակըաղիլ, կաչաղակըըէղակ, աղանծաղէնծ, ջրաղացածէղաց, ուղղելաղողիլ, աղայաղաղ, բաղանիքափաղանիք և այլն:

Բառամիջում, հասկացես պայթականներից առաջ դն դառնում է ի, իսկ ժայնեղ պայթականներն իրենց ֆերթին խլանում են կամ շնչեղանում, օրինակ՝ աղալէիթ, աղտալէիտա/յօիտա, աղբաախիտա, աղջիկաախիկ, աղյանախյան, զաղթականաթիթական, զաղթելաթիթիլ, աղբիւրաախիւր, դաղծաախից, բաղդափախ, եղբայրաախիւր, բաղյրաթախիւր, խեղղելախիլ, բողղալէիկ, պղտորապղխօր, մեղքամէիկ, կողքակօիկ և այլն:

149. Երբ ժայնավորների սղման հետևանքով դն հայանվում է պայթականների մոտ, դարձյալ տեղի է ունենում այս՝ դախ հնչյունափոխությունը. օրինակ՝ ծաղիկածաղիկ, բայց՝ ծաղկելածախիկ, ծաղկազարդածախկա - զարթ :

Նույն օրինակափոխյամբ է առաջացել բարբառային թախկօծ "չասերելուց բարացած մազեր և սանրի վրա հավաքված մազեր" բառը, որ կազմված է թաղիք-իչ բաղադրիչներից, ի ժայնավորի սղմամբ, երբ դն հայանվել է ք-ի մոտ, զրկել նրան շնչեղությունից, դարձրել պարզ կ, միաժամանակ պայթաշփական չն էլ վեր է ածվել պայթական խուլ Ծ-ի:

150. Բառամիջում դ-ի հնչյունափոխության մասնավոր դեպքերն են՝ պղպջալպըմպըմալ, ուր ունենք առնմանությամբ դած հնչյունափոխությունը և ժայնեղ չ-ի խլացում՝ պ-երի առնմանությամբ:

Խաղողահալօղ բառում ունենք խահ հնչյունափոխությունը, իսկ բառամիջում դ-ի առնմանությամբ՝ դավ / ախիւնը՝ ժայնեղ շփական դ-ն վեր է ածվել խուլ շփական վ-ի/:

Շաղգամաշաղամ բառում առկա դրափոխության պատճառով դախ ենթադրված հնչյունափոխությունը տեղի չի ունեցել:

151. Բառավերջում դ-ն հիմնականում մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ աղաաղ, գիւղակ՝ էղ, խաղողահալօղ, խաղահաղ, պտղահաղտաղ, յաջողահաջող, շաղաշաղ, շիւղաշիղ և այլն:

Բառավերջում դ-ի հնչյունափոխության մասնավոր դեպքերն են՝ դալ. զամբիւղագէմբիլ, ջիղածիլ, որոնց մեջ ունենք զբարբրի կոշա Լ-ի վերականգնում:

դախ. սպանաղաւպանախ բառում

դայ. ինչ տեղաիշտէյ, ինչտեղացիաիշտիյացը "որ տեղացի" ձևերում:

ԽՈՒՆ ԵՓԱՍՏՆՆԵՐ

Ս

152. Սն հիմնականում մնում է անփոփոխ օրինակ՝

Բառասկզբում.- սրբանքասըրփանք "աղբ", սուրասուր, սերասեր, սանդասնդ, սովասով, սեւասեւ, սիրասիրտ, սուսասուտ, սանրասանդըր, սանդասանդիլ, սպիտակասիպեկ և այլն:

Բառասկզբում սաշ հնչյունափոխությունն ունենք սալորաշիւօր բառում: Իսկ սինիւզէնի բառում ունենք սազ հնչյունափոխությունը:

Բառամիջում.- ասեղնասօղ, լուսանալիսանալ, ասանեւասանիլ, ասառածասած/ասած, ասասաս, յասակասակ, ոսկրավօսկուր, քսանքըսան, քսելքըսիլ, քուսանեւափըսնիլ և այլն:

Բառամիջում սաչ, սաչց հնչյունափոխությունն ունենք յիսունաից-ցուն, վաթսունավայցուն, լուսաբայալիցիպէց բառերում:

Բառամիջում ս-ի հնչյունափոխության առանձին դեպքերն են՝ կսկծալ կըծկըծալ, կսկծուրկըծկըծաք, ուր ծ-ի ետընթաց առնմանությամբ խուլ սն վեր է անվել խուլ պայթական ծ-ի:

Խորիսխաթորիզ բառում ունենք խուլ շփական ս-ի ձայնեղացում:

Բառավերջում.- դասառես, եսայէս, լոյսալիս, կէսակէս, միսամիս, պակասապակաս, յունիսահունիւ և այլն:

Ե

153. Են նույնպես բարբառիս նվազագույն փոփոխություններ կրող բաղաձայններից է, օրինակ՝

Բառասկզբում.- շալկաշիլէկ, շունաշուն, շարեւաշարիլ, շաքարաշէքեր, շոյաշիտ, շոգաշօք, շորաշօր, շնչեւաշինչիլ, շուարաշիվէր, շատաշատ, շիւնքաշուլընք և այլն:

Բառասկզբում շաժ հնչյունափոխությունն ունենք շարժ/ք/աժէժք, շարժեւաժիլ ձևերում:

Բառամիջում.- աշունաշունք, նշանանշան/նիշան, գիշերաքըշէր, խորշեւաշիլ, հաշիւահաշիվ, հեշտահեշտ, մանիշակամէնիշէկ և այլն:

Բառավերջում.- գէշակէշ, էշաէշ, գոմէշագոմէշ, Թուշաթուշ, մաշա մժշ/մէշ, քաշաքաշ, ուշաուշ և այլն:

154. Խուլ շփական խն նույնպես նվազ փոփոխվող բաղաձայններից է։ Բառասկզբում զրաբարյան խ-ի դիմաց խ ունենք հեռավալ բառերում, օր.՝ խաբելախփիլ, խանձելախանձիլ, խաչախաչ, խոռնելախորնիլ, խորշելախաշիլ, խելքախելք, խոզախոզ, խելօքախելօք, խեղճախելճ, խէժախելժ/խիժ, խղմախնըխղմախնը, խումքախումք, խուլախուլ, խորիսխախօրիզ։

Բացառությամբ են կազմում երեք բառ, որոնց բառասկզբի խ-երը վեր են ածվել հ շփականների, ինչպես՝ խաղահաղ, խաղալահաղալ, խաղողահալօղ։

155. Բառամիջում ևս խն կայուն է, այսպես՝ երեխալարեալ/ըխա, կոխելալօխիլ, ախտակաախտակ, փոխելափօխիլ, փոխինդափօխինձ, չուխալուխիլ, կախելակախիլ և այլն։

Շաղախելաշղաղիլ բառում առաջընթաց առնմանությունը խուլ շփական խն վեր է ածվել ժայնեղ շփական դ-ի։

Ջախջախելաճիճիլ բառում ընկել է առաջին խն։

156. Բառավերջում ևս խն կայուն է, բացառությամբ մեկ դեպքի, ինչպես՝ երախառէխ, վախավիկ/վէխ, ոխավօխ, սոխասօխ, կախակախ, ցեխացէխ, ցախացախ, բացախաբացախ, դժոխքաժոխք և այլն։

Բառավերջում խն ընկել է խորիսխախօրիզ բառում։

Հ

157. Բարբառս զրաբարյան հ-ի դիմաց հիմնականում ունի հ, սակայն որոշ դեպքերում այն կրում է նաև փոփոխություններ, օրինակ՝

Եթե բառը չի սկսվում հո կապակցությամբ, ապա բառասկզբի զրաբարյան հ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ հաճախ, համահամ, հացահաց, հաւահավ, հաւանահօվան, համարքահիմքէր, հազարահիզզէր, հարիւրահէյիր/հայիր, հարսանիքահըրսանիք և այլն։

Մի քանի բառերի սկզբում հո կապակցությունը վեր է ածվում ժօ-ի ինչպես՝ հոռաժօղ, հոտոռելաժօղժօղիլ, հոգիաժօրի /կա և հօքիք բառը, որն օգտագործվում է "մարդիկ" նշանակությամբ/, հոռելաժօղիլ, իսկ հողաժողը բառում ունենք հոռաժող հնչյունափոխությունը։

Հոգեառաժօրառ բառում առկա հաթ հնչյունափոխությունը կատարվել է հոգի բառի փոխարեն թոք գիտակցվելու պատճառով։

158. Բառամիջում հ-ն չի հնչյունափոխվում պահելապահիլ, պահապանապըհապան, քովհրելապհիրիլ բառերում։

Բառամիջոցում հ-ի հնչյունափոխության փաստը կապված է ր ժայնորդին
հաջորդելու հանգամանքի հետ, այսպես՝ հաթ հնչյունափոխությունն ու-
նենք հեռացել բառերում. օրհնելաօրթնիլ, օրհնանքաօրթնանք:

Բառամիջոցում հ-ն նկել է պահքապար, պահապաս, շնորհաւորաշնա-
ֆօր, շնորհքաշինօրք, աշխարհ/ք/աշխար/ք/, ինքնահաւանահինքնօօվան
բառերում:

Ծանոթություն.- ԶարուհիաԾարուկի անձնանվան մեջ կատարված հըն-
չյունափոխությունն արդյունք է -ուհի ածանցը լզիտակցվելուն, որ
տեղի է ունեցել ՍրբուհիաՍուրբիկ, ԳերմուհիաԳերմուկ կանայքի անձնա-
նունների համաքանությունը:

Բառավերջում հ-ն անփոփոխ է առանց բացառության, ինչպես՝ ահա
մահամահ՝ Ազահանքաի բառում թեև առկա է հաի հնչյունափոխությունը,
սակայն այն կարող է անցած լինել և այլ բարբառներից:

ՉԱՅՆՈՐԴՆԵՐ

Լ

159. Գրաբարյան և ժայնորդի դիմաց բոլոր դիրքերում բարբառս ու-
նի միշտ և, օրինակ՝

Բառասկզբում.- լալալել, լալալեյ, լակնալեզեն, լակելալուկիլ,
լայնալեն, լաւալելի, լեռնալէո, լեարդալէրթ, լեզուալիզու/լիճլզմե,
լիւլիք/ը/ և այլն:

Բառամիջոցում.- տիւրաւիւր, բանալիաղիլենի, իւղալիւյեղալը, շրա-
լիւմիւրալը, իւլեւիւրիւ և այլն:

Բառավերջում.- բոնելափըրնիլ, թելաթել, ծալածալ, ասելաասիլ,
զրելակիլիլ, զնալանել, զալակիլ և այլն:

Լ-ի հնչյունափոխության մասնավոր դեպքերից են լինելադնիլ բառի
սկզբում Լ-ի անկումը, որ կատարվել է նաև Լ-ին հաջորդող ի ժայնա-
վորի իւը հնչյունափոխություն, և ժխական խոսարման ժամանակ բայա-
կան և ածանցի անկումը՝ բառավերջում, ինչպես՝ չէմ ասիլաչէմ ասի:

Մ

160. Մ ժայնորդը ևս կայուն բաղաժայններից է և չի փոխվում, օրի-
նակ՝ բառասկզբում.- մազամզ, մահամահ, մեծամեծ/մենեմ, մօռամօռ, ման-
զաղամանքաղ, մօրուքամուրուք, մեխամըի, մարդամարթ և այլն:

Ծանոթութիւն.- Բարբառային կլավիլ "մլավել", կլավօյ "մլավոյ" բառերի սկզբում չպիտի ենթադրել մէկ հնչյունափոխութիւն, որովհետեւ դրանք կարող էին կազմվել ոչ թե մէկ քնածայնական արմատից, այլ՝ կլ-ից: Բառամիջում ևս մէկ հիմնականում պահպանվում է, ինչպես՝ ամանա-ման, ամիսա-միս, կամայականաց, իմացահիմաց, քամեւքամիլ, քամիքքամի, ձմեռնածիւմէո, ամառնաամառ, չամիչաչեմիլ, քամակքամակ, կարմիրակարմիր և այլն:

Բառամիջում մ-ի հնչյունափոխութեան մասնավոր դեպքեր են՝ մէկ հնչյունափոխութիւնը բամբակպէնքակ բառում, ուր մ շրթնա-յիւր ֆանդիպելով պայթական շրթնային բ-ին՝ վեր է ածվել ռնգային ն-ի: Նորամուտ բառերից պոմիդոր-ը հնչում են պանիդոր / մ-ն/:

Գրաբարյան եմք օժանդակ քայի մեջ ևս ունենք մէկ հնչյունափոխութիւնը, ինչպես՝ եմքէնք/ընք,ինք/:

Բառավերջում մ-ն անփոփոխ է մնում մոմամում, համահամ, ծոմածոմ, ժամածամ, հումահում, ծամածամ և մի քանի այլ բառերում:

Բառավերջում մէկ հնչյունափոխութեան ենք ֆանդիպում կանաչի մա-րիւմամարյան անծնանկան մեջ:

Ծանոթութիւն.- Այս նույն անծնանկանը արտասանվում է Մարյամ, երբ գործածվում է "Մարյամ ասվածածին" կապակցութեան մեջ:

8

161. Հայերենի բառակցքի յ ժայնորդի պատմական հնչյունափոխութիւնն իր արտահայտութիւնն է գտել նաև Բուրդուրի բարբառում, ուր ֆատկպես ժայնավորներին նախորդելիս այն արտասանվում է որպես կոկոր-դային խուլ հ, ինչպես՝ յաջողահաջող, յարմարահարմար, յաջողութիւնահաջողութիւն, յոժարահոժար, յոյսահույս, յղիհըղի, յետհետ, յիշելահիշել, յիշատակահիշատակ, յունապահիննապ, յունուարահունվար, յունիսահունիս և այլն:

Բառակցքում յ ժայնորդն ընկել է հետևյալ բառերում՝ յառաջատաշ, յիշոյսհիշհիշ/իշհիշսց, յիսունհիսցուն, յօնքաունք, յաւելուլաիվէլայ-նիլ, յստակահստակ:

Բառակցքում յ-ն չի հնչյունափոխվում յէտոյայտօ/յօտօվ, յէննա, յետայէտ / յէտ ածիլ հարադրութեամբ/ բառերում:

163. Բառամիջի յ-ն չի հնչյունափոխվում հետևյալ բառերում, օրինակ հրամայելահրամայիլ, յոյսահույս, մայիսամայիս, իսկ երկբարբառային դիրքում՝ /այ, ոյ/ հազվադեպ է պահպանվում:

Յետոյայէտօ/յօտօվ տարբերակում առկա է յալ հնչյունափոխութիւնը:

և

163. Բառասկզբում ն ծայնորդն անհնչյունափոխ է, ինչպես՝ նեղ, նէղ, նշանանշան /նիշան/ նուռնանուռ, նստեւանըստիւ, նայեւանայիւ, նորանօր և այլն:

Բառասկզբում ն-ն ընկել է նշանց տալաշանց տալ հարադրության մեջ:

Բառամիջում ն-ն չի հնչյունափոխվում համարյա բոլոր դիրքերում, ինչպես՝ բանալալենիւ, զանգատալ՝ էնզատ, դանակատէնէկ, Երկինք-յերկինք լինելալնիւ, լուանալալիլենիւ և այլն:

Ն-ն չի հնչյունափոխվում նաև ան- ժխտական նախածանցում, ինչպես՝ անլեզուաւնլիզու/անլուզու, անքունաւնքուն, անպէտ/ք/աւնպէտք և այլն:

164. Բառամիջում ն-ի անկում կա ցնկնելայլքնիւ, փուռնդափուռ "փայտե փորրիկ հնձան", ինչ տեղափոխէ, ինչ տեղացիափոխէ թառերում: Հեշտ է նկատել, որ այս հնչյունափոխությունն օրինաչափական է պայթականներին նախորդող ն ռնգայինի համար:

Բառամիջում մի խումբ բառերի տն կապակցությունը դարձել է կրկնակ նն, ինչպես՝ մտնելամնիւ, ոտնեղմունէր, ոտնատեղմունեղմ, մատնելմաննի:

Կրկնակ ն է առաջացել նաև այն բառերում, որոնց նգն կապակցությունից ընկել է գ պայթականը, ինչպես՝ կանգնելականնիւ, կանգնածական-նած:

Կրկնակ ն է առաջացել յունապահիննապ բառում, իսկ իննէկ "երանի" բառն առաջացել է առնմանությամբ՝ գրաբարյան Երանեակ/իրանէկահինէկ րնաշրջությամբ՝ բառից:

Պատնշանապատրջան բառում ունենք նար ծայնորդների հնչյունափոխություն:

Բառամիջում ն-ն ընկել է տանջանքատանջաք բառում:

165. Բառավերջում արմատական ն-ն մնում է, ինչպես՝ բանալէն, արիւնէրին, տունէտուն, շունէշուն, ծայնածէն, լայնալէն և այլն:

Բացառություն է կազմում անունաւնքմ բառը, որի մեջ առկա նա՛մ հնչյունափոխությունն արդյունք է տարնմանության:

166. Գրաբարյան վերջնահնչյուն ն-ն հետևալ բառերի եզակի թվում չի պահպանվում. կուռնակուռ, նուռնանուռ, մուկնամուկ, թոռնաթոռ, ուտնափոտ կամ փոնն / որը հոգնակի թ. փոննէր ձևից է/, մատնամատ, ակնակ, հարսնահարս, կաթնակաթ, փինափ, ոսպնափօսպ, եօթնաօթտ, դոռնակէր:

Ծանոթություն.- Այս բառերի հոգնակին կազմելիս հալելով ժամական ն-ն հայտնվում է, ինչպես՝ կուռնակըրնէր, նուռնանըրնէր, թոռնաթօրնէր, զոռնակէրնէր /կա և կէրնանք/ մուկնամըկնէր, մատնամաննէր,

ռաճաճութենէր, ակնաւորութենէր, հարսնահարսութենէր և այլն:

Գործարարան դոյզն "քիչ, սուղ, նվազ" բառը բարբառումս գործածակա՛ն է երկու ձևով՝ տիզը և տիզը, "սոված" նշանակութեամբ. ինչպես տեսնում ենք, գործարարան հավելւածական նա՛ն գուգահեռներից մեկում պահպանվում է, մյուսում ոչ:

Ռ

167. Հին հայերենը ու՛ով սկսվող նվազաքանակ բառեր ունենր, որոնցից երկուսն էլ պահպանվել են Բուրդուրի բարբառում անփոփոխ, օրինակ՝ ոռմիկառօմիկ, ուրախառախ /ոմանք ասում են ուրախ/:

168. Բառամիջում ուն հիմնականում պահպանվում է, սակայն հայտնւ՛վելով ժայնորդ նա՛ի, շփականներ վա՛ի կամ շա՛ի մոտ և ժայնավորների մի շա՛ արտասանվում է թույլ կամ վեր տնվում բա՛ի, ինչպես՝ դռնաւաթէր նալ, դռնաւաթընէր, ծնոնածէրնէր, մնոնելամիթիլ, մնոնելամէրալ, միւռոնամիթիւ, հոռելածըրվիլ, պոռաւապարվըն "պոռաւիլն", ժմեռածիմէրնին "ժմեռները", ամառնամարնին "ամառները", պոռշապորուշը, տնոնընդառաւաթըրը շառնէն, կոռելիւկըրըրվիլ, տոռելաւորուվոլ/արվը և այլն:

Բառամիջում ուն պահպանվում է անհնչյունափոխ հետևյալ բառերում՝ առնցառոնց, առաշառաշ, առաշինաշոշին, առաշնեկաշոշինէկ, առնուլառնիլ, առորդուլիւնառօթիւթէն, առուառու, գառնցելագառնչիլ, թափառականաթափառականածառնգածէռնգ, ծոնլածըրիլ/ծըրիլ, կշիոքաքըշէոք, կոնգակըոէթ, հակառակահակառակ, հեռիահէոի, ուռնուլառուիլ, ուռոյյառուու, պոռաւապոռաւ, սոռելասոռչիլ, սոռնամանիքասոռնէնիք, փոռքափոք, փոնլափըոէլ, քուռակքուռակ, քառասուներքառասունք:

169. Բառավերջում ուն համեմատաբար ավելի կայուն վիճակումն է և քիչ է հնչյունափոխվում, օրինակ՝ փառափառ, ծառածառ, ասառաասառ, ծուռածուռ, կեռակէռ և այլն:

Բառավերջում ուռ հնչյունափոխութեան ունենք վարդապատաւարթիվէր բառում:

Բառավերջում ուռ հնչյունափոխութեան մնացած դեպքերը կապած են վերջնահնչյուն նա՛ի հետ: /Տես՝ § 162/:

170. Բուրդուրի բարբառը ըսով սկսվող բառեր չունի:

Բառամիջուկ և բառավերջուկ ըն մեծ մասամբ մնում է անփոփոխ, սակայն երբեմն հնչյունափոխվում է կամ ընկնում: Ըն հնչյունափոխվելիս գերազանցապես վեր է ածվում այլ ժայնորդների կամ շփականների / վ, ղ/, օրինակ՝ երկուսայոկու, փետուրաթէպուո, երախառէի, երեսունայոսուոն / կա և յէրասուոն/:

Ը-ի հնչյունափոխությունը մասնավոր դեպքերն են՝

Ը-լ.- բուրդուրափուկվաո

Ը-ն.- սերկահլասինկէվիլ, երանեակ-իրանէկ/իննէկ

Ը-յ.- Գորիբախէյի /կա և Գայիբ/

Ը-ղ.- կորիզակըղէզ

Ը-վ.- իւրեանցահլվանց / կա և ումանց, տես Գալորդ տողը/

Ը-մ.- իւրեանցահլմանց

Ը ժայնորդն ընկնում է պայթականներից և շփականներից առաջ, Գազվառնա նաև նրանցից հետո, ինչպես՝ արջառառառ, երթալաթալ, երթալէթ, բարձրաթէպու, փրցլինթափուլինթ, լրաղաթաթէղաթ, առլրառոհլէրալէ, բերալէ, բարձաթա, բարձելաթալի, խարձելաթալի, լրօրհնեթաթի-րօինէթ, տնօրհնեթառնօինէթ, ներս/մանց/անէսկըմանց, դուրս/մանց/առնակմանց, փուրափուր, երեթալարիւր/ըրա, շնորհալարաշնաթօր, այնրալնղրա, այդրալղրա/ըղա, այսրալստրա/ըստ, երանեակաիրանէկ/իննէկ :

171. Մնացած դիրքերում ը-ն մնում է անհնչյունափոխ, ինչպես՝ արթունազմրթուն/զէրթուն, այրելալէրիլ, ապապրելափրապրիլ, ապրանքափրանք, ապրուստափրուստ, ապրիշումալէրիշում, արիւնալէրին, արծաթալէրծաթ/էրզաթ, բարակալէրակ, բարձալէրց, բերանալէրան, բերանսելալը-րանիլ, բովհրելալմհրիլ, բուրդալիւրթալիւրթ, գերանալէրան, գզիւրալիւրգզիւր, գիշերալըշէր, գիւրալիւր, դադարալմթար/ալթար, Գամարալմար, Թուրալթուր, ծայրալծէր, Գորիւրալմիւր/հէյիւր, օրօր, բարալբար և այլն:

172. Քեւ յուրաքանչյուր հնչյունի կրած փոփոխությունները նկարագրված են համապատասխան բաժիններում, սակայն ընդհանուր օրինաչափություններից շեղվող ձևերն ու մասնավոր դեպքերն էլ դասդասելով՝ նկատում ենք նոր օրինաչափություններ, որոնք ընդհանուր են կամ հասուկ այս կարգի բառերի համար. այսպիսի բառերն էլ դասդասված են հնչյունների հավելման, անկման, ամփոփման, դափոխության, կրկնումբյան, առնմանության, տարնմանության ու ներդաշնակության երևույթներին վերաբերող բաժիններում:

Հ Ա Վ Ծ Լ Ո Ւ Մ

173. Հնչյունների ֆավելման փաստերը նկատվում են գերազանցապես բառամիջում՝ այնտեղ, ուր առկա են ժայնորդներ կամ ժայնորդների խմբեր, ֆավելվում են պայթականներ: Եվ ընդհակառակն՝ ժայնորդներ են ավելանում պայթականների մոտ /նրանցից առաջ կամ հետո/։ Հա-վելյալ հնչյուն է նաև ֆ-ն, որը, որպես կանոն, ֆայտնվում է բառա-կզգրի ժայնավորներից առաջ ։ Այսպես՝

ա/ Բ ժայնեղ պայթականը ավելացել է մի ժայնորդների միջև հետև-յալ բառերում՝ ֆամարգահիմբէրը, ֆամարելահիմբէրի, Թմրելաղմբըրի։

բ/ Դ ժայնեղ պայթականն ավելացել է նր ժայնորդների միջև հետ-ևյալ բառերում՝ այնրաճնդրա / կա և ընդա/, էնդրա

այդրաճդրա / կա և ըդա/, էդրա

այսրաճսդրա / կա և ըսաա/, էստրա

ժանրաժանդըր, ժանրանալաժանդըրէնիլ

մանրամանդըր, մանրելամանդըրէնիլ, մանդըրիլ

ծուկրաժուկնդըր, ծնրելաժընդըրիլ

Դ-ն ավելացել է նաև և ժայնորդից հետո գլորելափօղօրիլ բայում
գ/ Տ խուլ պայթականն ավելացել դոխնաթօթուկ/թօթիկ "գեր վա-ռեկ", "գեր Թոչուն" բառում։

դ/ Ն ժայնորդն ավելացել է բառամիջյան պայթականներից առաջ և ժայնորդներից հետո հետևյալ բառերում՝

այնչափաէնչանք, ազահանքաի, ամաչելահմանչիլ, ամաչկոթա-հմանչիկօտ, կանչելակընանչիլ, մանաչելաճընանչիլ, ետ/նա-յէննա, մեքամէնք, արասուքաճըրասուկնք/ արցունք/, աւելորդա-իվէլնօրթ, ոչ որաօնչ օվ, յիշոյաիշիւնց/իւշիւշ, մոթամօնդ, տնառնընդառաջաթըրըշթառէնչ։

Բառակզգրում ն ժայնորդի ֆավելում է կատարվել անց /կենալ/ և անց կէնալ ֆարադրուլթյան մեջ, որն օգտագործվում է նա-յանց կէնալ ձևով։

ե/ Հ խուլ շփականը, որպես կանոն, ավելացել է բառակզգրի ժայ-նավորներից առաջ՝ որպես շունչ, օրինակ՝ ալեւորահիլէվօր, ալեւորելահիլէվօրիլ, ամաչելահմանչիլ, ամաչկոթահմանչի-կօտ, աջողուլթիւնահաջօղուլթէն, արքենալահարփիլ, ուլորելա-իկիլիլիլ/իլիլիլ, ուղիահաղու կամ ֆըղէ /թիւիլ/ "մամփիլ" երթահէրթ։

զ/ Ռ ժայնորդն ավելացել է անէծքանէսկ/ առնէս/ բառում՝ ֆա-վանաբար ժող. ստուգաբանությամբ գիտակցվելով "պատիժն առնել"։

է/ Բ ժայնորդն ավելացել է միզելամըրզէլ "քամել", խանձաւախընձ-
րաւամ, խանձաւախընձրաթօղ բառերում:

ը/ Բ-ն, որպես կանոն, ավելացել է միշտ բառավերջի ժայնորդներից
հետո՝ գիտակցվելով որպես գոյականակերտ ածանց, օրինակ՝ հա-
մարահիմբերը, ժանգառածէնգառը, պողշապուրուշը, աշունհաշունը,
բարեկենդանապրկէնթանը / կա և փարկէնթանը / , այնչափաէնչաք ,
ածուխանձուխը, անպէտանպէտը, քրտնելաքըրթընըի:

թ/ Յ-ն ավելացել է բառասկզբին՝ ա-ից առաջ, հետևյալ բառերում՝
արժանայէժան, աղապէիթ, աղտոռայօիթօտ/յէիթօտ, աղտակուլայէի
թըկօլօլ, առաջ/ք/այէիշը, բարբառս ունի այս բառից կազմած և
յէիշըբառն "զոզնոց" գոյականը, անց /կենալ/այանց կէնալ, որից
էլ՝ նանց կէնալ:

ժ/ Կ-ն ավելացել է աղանիւսողօնիկ, զօտիակառուկ բառերում:

ի/ Ի ժայնավորի հավելում է կառարվել մի շարք բառերի վերջում՝
պայթականներից հետո, ինչպես՝ մուշաւմուշաի "բողունցը", կնշիթա
կընշիդի / կա և կընդիշ / "կտուց, դունչ, կնճիթ" նշանակութիւն
ներով:

Ա Ն Կ Ո Ւ Մ

174. Գ խուլ պայթականն ընկել է Թուիդ-թուի բառում, օրինակ՝
Հսօրի հավէն Թուի ա "Այսօր եղանակը ամպոտ է":

Գ ժայնեղ պայթականն ընկել է հետևյալ բառերում՝ զնալանէլ,
կանզնելականնիլ, կանզնեցուկաննելականնըցընիլ:

Լ ժայնորդն ընկել է լինիւլալիլ բայի սկզբում և ելայէ՛ հրա-
մայականի վերջում:

Կ-ն ընկել է մաշկելամաշիլ "մաշկել" բայում:

Հ-ն ընկել է աշխարհաշխար, պահապար, պահապաս, ինքնա-
աւանդանքնօփան բառերում:

Ղ-ն ընկել է ցուցականներից ու տեղ բառից կազմված ըստէ/էս-
տէ/ըստի, ըդտէ/ըդտի/ըդի, ընդէ/ընդի/էնդի/ինդէ մակբայական
ղերանուններում:

Յ-ն ընկել է յիշոցահիշհիշ/իշհիւնց, յօնքաունը, յիսունաից-
յուն, յաւելուլաիվէլացնիլ բառերում:

Խ-ն ընկել է խորիսխախօրիզ բառի վերջում:

Ս-ն ընկել է բերանսիւլապրանիլ "ամանը շրջել", երկուսն ալ-
յօրկունն էլ արտաբայութիւններում:

ն-ն ընկել է կորնչելակորչիլ, անցանելաանիլ, սկսանելաըսկըսիլ, ծեռնածէր, զսոնակէր, ասեղնասսող, երդումնաօրթում, ասն-ջանքասնջաք, կնծիոնակընծէր, կսկծանքակըսկըծաք, փունդափուդ, ցնկնելաըրքնիլ, Հավելվածական ն-ի մասին տես՝ § 162:

վ-ն ընկել է բովորելապօրիլ բայում և մի շարք անձնանուններում, ինչպես՝ Մովսէսամուսէս, Յովսէփաֆօսէփ և այլն:

Տ-ն ընկել է պաշտպանելապըշպանիլ, պաշտպանապաշպան, աստուածա-ասված /կա և աստօծ/, աստուածածինասսվածածին բառերում:

Բ-ն ընկնում է երբայէփ, երանեակահննէկ /կա և իրանէկ/, երե-խայաըրխաըրխա, բարձրափէցուր, բարձրանալափէցուրանալ, շնորհա-ւորաշընհաժօր/շընհօր, ներսանէս, ներս/բ+մանց/անէսկմանց, դուրսատուս, դուրս/բ+մանց/աըսկմանց, խորշելախաշիլ, բարշելաբաշիլ, ջրաղայաձէղայ/բ/, ջրաղայաանաձէղայպէն, բարշաբաշ "ցած" փոխրափուի, փրցլինքափըսլինք բառերում:

Ծանոթութիւն.- Բ ծայնորդն ընկնում է շատ հաճախ բայերի հրամայական ձևերում, ինչպես օրինակ՝ աղերատու, կնրակէ, բերապէ, դիրատի և այլն:

Ը-ն ընկել է լուսարափիլէս, աղօթքաաղօթ բառերում:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ

175. Հնչյունների անկման, տրազասության, ամփոփման և հնչյունա-կան այլևայլ երևույթների պատճառով երբեմն բառն ընդունում է իրստ անձանաչելի տեսք: Երբեմն բառն այնքան է հապավում, որ մնում է նը-րանից մի վանկ կամ նույնիսկ մեկ հնչյուն, ուր չի գիտակցվում նույնիսկ բառի նախկին իմաստը, փաստորեն առաջանում է նոր բառ: Ահա այս ծանաղարիով են առաջացել բարբառիս մի շարք ծայնարկություններն ու կոչականները բույր, կին, աղջիկ գոյականներից՝ տրազասության և ամ-փոփման՝ բառերի "մաշվելու" պատճառով: Օրինակ. բարբառումս կանանց կողմից շատ գործածական ակ ծայնարկությունն առաջացել է ա կին բա-ռերից՝ ա կինաակիակ բնաշրջությամբ: Նա և սք, որն առաջացել է ա+քիր բառերից՝ ա քիրաքրիաք բնաշրջությամբ: Աչի առաջացել է ա աղջիկ ախչիաչի բնաշրջությամբ: Հօրքքոյր գրաբարյան ձևը բարբառումս դար-ծել է հաքըր, ուր հայր բառից փաստորեն մնացել է միայն մեկ առո՛հ: Նույն համարանությամբ էլ առաջացել է մաքըր՝ մօրքքոյր-ից, էփէր՝ հօ-րեղբայր-ից:

Երեխայ կամ երախայ գրաբարյան ձևը դարձել է ըրիա և ապա՝ ըխա:

Գրաքարյան թէկն անկանիւ "պսոկել" արաաայաոսթյունը դարձել է թէնկիւ: Դէպի այս դարձել է տէս / դէպի այսաաեպայսաաեպէսաաեպ /: Դէպ այն դարձել է տէն / դէպի այնաաեպայնաաեպէնաաեպ /: Պետք է ենթադրել, որ բարբառային տէսիտէն ծան էլ առաջացել է այս տէս /դէպ այս/ և տէն /դէպ այն/ ձևերից:

176. Գիտենալակ¹իաանալ բայի ամփոփումից սահմանական եղանակի ներկա ժամանակի եզակի երրորդ դեմքում մնում է կիմա "գիտենում է" ձևը: Իսկ գալիս է բայը դառնում է կ¹էսա:

Գրաքարյան երանեակ-ը պահպանվել է երկու ձևով՝ իրանէկ և իննէկ: Վերջին ձևն առաջացել է նախորդից՝ երանեակաիրանէկաիննէկ բնաշրջությամբ, ուր ա ձայնավորի սղումից հետո ր ձայնորդը մոտեցել է ն-ին և առնամանություն օրենքով վեր ածվել ն-ի:

Գրաքարյան ընդ իրեառ աալ "չայել,երերել" արաաայաոսթյունը դարձել է դճւրճւրիւ, որտեղ ընդ-ից մնացել է միայն դ-ն:

177. Մեծ տեղ է բռնում ամփոփումը անձնանուններում, այսպես՝ Հայրապետ-ը դարձել է Հափէդ, Հարուքիւն-ը՝ Էթիւն, Համբարձում-ը՝ Համփար, Համֆօ, Հովհաննէս-ը՝ Ուֆաննէս, Օհան, Ղազարոս-ը՝ Ղազէր, Մկրտիչ-ը՝ Մըկըր, Աղաւնի-ն՝ Աղամ, Սրբուհի-ն՝ Սըքիկ, Զաքարիա-ն՝ Զէքէր, Գերմուհի-ն՝ Գէրմուկ/ և այլն:

ԲԱՆԱԾԱՅՆՆԵՐԻ ԿՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

178. Բուրդուրի բարբառում քաղաձայնների կրկնության ենք հանդիպում թվականների կամ բնաձայնություն նշանակող բայերի մեջ, ուր առաջին դեպքում սասականվում է քանակը, իսկ երկրորդ դեպքում՝ բնաձայնական երևույթը կամ գործողության առողությունը:

Թվականների մեջ կրկնվում են զ, ց, ն, ս հնչյունները, ինչպես՝ հազարահիզզէր, յիսունաիցցուն, ինընինը, տասնասասը:

Բնաձայնական բայերի մեջ կրկնվում են զլիալորապես առաջնալեզվային ձ, գ, ո, ս քաղաձայնները, ինչպես՝ զոալազըոաալ, ազալաթըզազալ, շոալաշըոաալ, թալաթըսաալ:

Մ-ի կրկնություն կա ամենամամէն դերանվան մեջ, որ կատարվել է քանակ կամ շատություն ընդգծելու նպատակով:

Լ ձայնորդի կրկնություն կա ուղորելահիլլիլլիլ բայում:

Դ Ր Ա Փ Ո Խ ՈՒ Ք Յ ՈՒ Ն

179. Դրափոխության դեպքերն առավելագուստ կապված են նաև ընդհանուր շուկայի հետ: Դրափոխվող կապակցությունները շատ հաճախ ուղեկցվում են նաև հնչյունափոխություններով, որի պատճառով էլ նշում ենք նաև այդ կապակցությունների անցումնային վիճակները.

ամամասնը .- ամաշելամահանչիլ, ամաշկոտամահանչիկոտ/մըհանչիկոտ:

ակնանականէկ .- արեգակնաիրիքնէկ

տարարդու .- դատարկատէրդակ

իննինանը .- շիննըշըլընը, խննքախըլընը

լուաւվըլաւիլ .- լուայքաւիլէս

խսսըլ .- խստորսըլտոր

կունանկունանգիւ .- ականջանգիւջ

կնանկանգ .- թէկնաթէկ, արմուկնաարմունգ

ժգագժգըց .- ժգիլքըցիլ

դգագդալդ .- շողգամաշալդամ

ճիթաթիճադիճ .- կնճիթանդիճ / կա և կընջիտի տարբերակը/

քունանքու .- գոքանչ-գէնքիւջ

մրարմ .- թմրելաթըրմիլ / կա և դըմքըրիլ տարբերակը/

նալալանալէն .- քանալիապիլէնի

շխախշ .- աշխատանքաաշխատանք, աշխատելաաշխատիլ

պիաիպ .- սպիտակասպիտէկ

պերարպէ .- կապերտակարպէտ

րավաւարաէվր .- քարավանքէվրան

րեւաւէր .- անձրւանձվէր

րոււուրաիւր .- հրուշակահիւրշակ

րիււվիր .- ցրիււացւիր

րիաիր .- Գրիգորաթիրթոր

փետատէփաթէփ .- փետուրաթէպուր

ումնամուն .- դատումնատէղմունք "վաստակ"

Ե Ե Ե Տ Ը

180. Բուրդուրի բարբառում շեշտը հիմնականում իր կայուն տեղն ունի՝ քաղմական քառերի վերջընթեր վանկի ծայնավորի վրա:

Շեշտակիր վանկը մյուսների հետ համեմատած արտասանվում է մի քիչ երկար, օրինակ՝ ալիր "ալյուր", էնգիգ "ընկյուգ", էնգիւջ "ան-

կանջ", թիթէվ "թեթւ", յեղալը "յուղալի", լիզվանը "լեզվանի", խընձ-
րահամ "խանձահամ", խըժմըտանը "խղմտանը", ծանդըրէնիլ "ծանրանալ",
կաթըցընիլ "կաթեցնել", յօխտօտ "կեղտոտ" և այլն:

Բառաբարդացման և ածանցման ժամանակ բնականաբար կատարվում է
շեշտի տեղափոխությունը դեպի վերջընթերցությունը, ինչպես՝ սըրբանը
"աղբ", սըրփանքանօց "աղքանոց", լիզու, բայց՝ լիզվանը, աման, բայց՝
ամանէղէն, ամանէղէննին, խօլօք, բայց՝ խօլօքնի, խօլօքացած, խօլօքա-
նալու և այլն:

ՉԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆԵՐԴԱՇՆԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

181. Չայնավորների հնչյունափոխության քննության ժամանակ իբրև
զարտուղություն նկատված երևույթներն ի մի բերելով / տես § 7, 9,
11, 15, 17, 18, 21, 24, 25, 31, 33, 34, 40, 41, 42, 43, 50, 59
96, 180/ նկատում ենք չայնավորների ներդաշնակության երևույթներ և
այս բարբառում: Թեև առկա վիճակում չայնավորների ներդաշնակության
օրենքը թուղղուրի բարբառում մի կուռ ու համաբարձակ սիստեմ չի կազ-
մում, սակայն կասկած չի հարուցում այն փաստը, որ նախկինում այն
եղել է այդպիսին և միայն նոր միջավայրումն է կազմավորվել: Կարե-
լի է ասել, որ առկա վիճակում բարբառումս գործում է չայնավորների
մասնակի ներդաշնակության օրենքը, քանի որ բառարմատի "թեթւ" չայնա-
վորների ազդեցությամբ "ծանր" չայնավորները "մոտենում" են նրանց
արտասանությանը կամ ընդհակառակն՝ բառարմատի ծանր, չայնավորներն են
ազդում թեթևների վրա և ստիպում ներդաշնակել իրենց: Անշուշտ քայա-
ռություն, ներդաշնակության օրենքը չի տարածվում հոլովական վերջա-
վորությունների, վերջածանցների, հոգնակերտների և ժխտական նախածանց-
ների չայնավորների վրա: Չայնավորների ներդաշնակությունը կատարվում
է, ինչպես առաջընթաց, այնպես էլ ետընթաց ուղղություններով, այսպես՝
Առաջընթաց ներդաշնակության օրինակներ.

ուղեղաուղղուղ, շունըաշունու, տունըառունու, ութըառեթու, քունըա
քունու, ուրիշաուրուշ, մանուշակամէնիշէկ, զորանչագէնըիւջ, դմակաթի-
մէկ, սպիտակասիպտէկ, դժուարաթիժէր, զոռյազգիրից, ընկոյզաէնգիզ և
այլն:

Ետընթաց ներդաշնակության օրինակներ.

Երկուշայօկու, եղունգաուղունգ, խելօքախօլօք, ետոյաօտօ/յօտօվ,
երդումնաօրթում, զգիրակիզիր, փնթիֆիթի, յիշոյաիշիւնց/իւշիւշ,
բրինձափրինձ, ընդունելիաունթունէլը, զգոյշաուզգուշ/ուսկուշ, ասե-

լուսաստուլու, գրեւումակ՝իւրու, բերեւումակիւրու, շախմատումումեւ
իւրու և այլն:

Ստորւ ասիս ենք մասնակի ներդաշնակության նախնական քառերի
յուրացան ըստ ժայնակորների:

աա .- անալիսանլը, իւրեանցանմանց/ո՛ւնանց/ո՛ւրանց, այդդարարա
իւր, այն+դարարանլը, այս+դարարանլը:

աաէ .- արեգակնաիրիքնէկ, լուսնեակալիսնյէկ/լիսնէկ/լիսնիէկ, ա-
կիշաէգիշ, արիւնաէրին, մանուշակամէնիշէկ, երկուշարթիա
յօռկուշէփի, իզիտակաիգտէկ "ծոծրակ", դմակաթիմէկ, սպի-
տակասիպտէկ, ապրեշումաէքրիշում:

աաի .- պատարեւակիծորիլ, համարեւահիմբերիլ, շախմատումումիլ, ի
բաժանեւակիծէնիլ, բանալիպիլէնի, հազարեանահիզգէրէն, "հա
զար անգամ":

աան .- ականշաէնգիւշ, զոքանազէնքիւշ:

եաու .- նդուկագուդունգ, ուղեդուդունգ:

եաօ .- երդումաօրթում, խելօքախօք, ասեւումաստուլու, բերեւումա
պիւրու, գրեւումակ՝իւրու և այլն:

եաը .- երեխայաըթա/ըթա:

եաի .- բերեւակիւրիլ, ասեւասիլ, թեթաթիթէվ, ցերեկպիւրէկ/ցօրէկ
լեզուալիզու/լուզու, դէպիաթիլ, վերիավիւրի:

իաը .- իւղալիսյէղալը, ինամիսիւնամը, քանիսքանը, և այլն:

իաու .- զօտիակ՝օտուկ, շիլ/ուկ/աշուկուկ, ուրիշաուրուշ:

իաօ .- մի/ն/մի/ն/ոյամինմօնու:

ոաիւ .- յիշուպիշոնց/ոնշոնշ, ափսոսաէփիւզ:

ոաը .- դողալաըղալ

ոաի .- ուրիւհահիլթիլ:

ըաու .- պտուղապուտուղ, ծնունդածունունթ, կաուպակուտուց, թթուա
թութու, կկուակուկու, կնունքակունունք, շունքաշունու ,
տունքապունու, քունքաքունու, ութըաութու, գլուխակուլուե
կըլօի, ընդունելիաունթունէլի, զգոյշազգուշ/ուսկուշ ,
փոքրափօքուր և այլն:

ըաի .- ընկերանկէր, սկսուրաիսկիսուր, ստիպեւաիստիլ, բրինձա
պիրինձ, զգեւակիզիլ, զգիւրակիզի, գրեւակ՝իւրիլ, գառնեւա
քիթանալ, դժոխքաթիժօիք, դժուարաթիժէր, դմակաթիմէկ, դնեւ
տինիլ, գուկեւազիւրիլի, ժրեւաժիւրիլ, շնչեւաշինիլ, քը-
սակաքիսէկ, ջրալիւմիւրալը, շնչեւաժինմիլ և այլն:

Բացի վերոհիշյալ օրինակներից, ժայնավորների ներդաշնակության օրենքը տարածվել է նաև օժանդակ բայերի ներկայի և ցուցական դերանունների վրա, որոնցից առկա են երեքական տարբերակներ /տես §243 և 245/:

Ժայնավորների ներդաշնակության օրենքի պատճառով է գոյացել բարբառիս "ը" հոլովումը՝ "ի" հոլովումից՝ արմատական ծանր ժայնավորներ ունեցող բառերի համար /տես §196/:

Ժայնավորների ներդաշնակության օրենքով "եմ" օժանդակ բայի ներկայի ձևերը նախորդ կամ հաջորդ բառերի "ծանր" կամ "թեթև" արմատական ժայնավորների ազդեցությամբ հնչյունափոխվում են և ընդունում ըմ, իմ ձևերը, այսպես՝

Յէրիշքաթանս քիթայէլ էմ "Քոզնոցս գտել եմ" նախադասության մեջ էմ օժանդակ բայի է ժայնավորը ներդաշնակում է քիթայէլ բայի էլ վերջածանցի է ժայնավորի հետ, իսկ Յէրիշքատանըս հէրէս քիթանում ըմ "Գոզնոցս ահա գտնում եմ" նախադասության մեջ "ըմ" օժանդակ բայը ներդաշնակել է իրենից առաջ արտասանվող քիթանում բայի ում բայածանցի ու ժայնավորին և այլն:

Ե Զ Ր Ա Կ Ա Ց ՈՒ Յ Ց ՈՒ Ն

182. Ի մի բերելով հին հայերենի ժայնավորների, երկբարբառների և բաղձայնների կրած փոփ խոլթյունները Բուրդուրի բարբառում, գալիս ենք հետևյալ եզրակացության.

1. Ժայնավորների հնչյունափոխության հիմնական պատճառը Բուրդուրի բարբառում միայն շեշտը է:

Գրաբարյան բառակազմի ժայնեղ պայթականներին համապատասխանող խոլ պայթականներից անմիջապես հետո հանդես եկող ժայնավորները Հ. Ամառյանի օրենքով քմայնանալուց հետո՝ վեր են ածվում հաջորդ աստիճանի պարզ ժայնավորների, ինչպես՝ առաջ:

Մեծ մասամբ հնչյունափոխվում են եռավանկ, բազմավանկ բառերի առաջին վանկի ժայնավորները՝ շեշտանախորդ դիրքում /հատկապես առ/:

Վերոհիշյալ օրենքներով կատարված հնչյունափոխություններից զատ դրսևորվող զարտուղղությունները դիտվում են նոր միջավայրում առաջացած նոր օրենքների ազդեցությամբ արդյունք:

2. Գրաբարյան երկբարբառներից ընդհանրապես ոչ մեկը բարբառումս չի պահպանվել:

Երկբարբառները կամ վեր են ածվել մեկ ժայնավորի ու բաղձայնի, կամ՝ մեկ ժայնավորի ու շրթնայնացած, քմայնացած ժայնավորի:

իսկ ընդհանուր առմամբ, բարձրագույն երկբարձրագույնների կրթած փոփոխությունները համապատասխանում են արդի ընդհանուր հայերենի երկբարձրագույնների բնաշրջությանը:

3. Գրաբարյան ժայնեղ պայթականները բառասկզբին չեն պահպանվում նրանք վեր են ածվում կամ խուլ պայթականների, կամ՝ շնչեղ խուլների, իսկ ժայնավորների միջև և ժայնորդներից հետո, վեր են ածվում շնչեղ խուլների:

Խուլ պայթականները հիմնականում ավելի կայուն են, սակայն շփականներին նախորդելիս վեր են ածվում շնչեղ խուլների: Իսկ պայթա-շնչական շնչեղ խուլները, հանդիպելով պայթականներին, կորչում են իրենց պայթական տարրը:

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ Գ Լ ՈՒ Խ
2 Ե Վ Ա Բ Ա Ն ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն
4 Ո Յ Ա Կ Ա Ն Ա Ն ՈՒ Ն

ՀՈԳՆԱՆԻ ԹԻՎ

183. Բուրդուրի բարբառի հոգնակերտներն են՝ էր, նէր, նի, ան, ք, անք, օնք, ունք, ընք, ինք, էնք, էրք, անիք:

ԳԱՐՁ ՀՈԳՆԱՆԵՐՏՆՈՐ

184. Միավանկ բառերի հոգնակին կազմվում է եր-ով, որը եաձէ հըւ չյունափոխությամբ առաջացել է գրաբարյան եար հոգնակերտից /տես § 65/ Օրինակ՝ Թէլաթէլէր, հայահայէր, միսամիսէր, լիսալիսէր, միրամիրէր /կա և միւրէր/, քիթաքընթէր, ֆուղաֆուղէր և այլն:

Ծանոթություն.- Միավանկ բառերի արմատական ծայնավորը հոգնակի թվում կարող է պահպանվել, և հնչյունափոխվել ը-ի, ինչպես՝ տունս տունէր կամ աընէր, սիրտասիրտէր կամ սըրտէր և այլն:

Ծանոթություն 2 .- Ու ծայնավորով վերջավորվող միավանկ ծուռծիւ, լուռլու բառերի հոգնակին նույնպես էր հոգնակերտի միջոցով է կազմը-վում, սակայն արմատական ու ծայնավորի և նրան կցվող -էր հոգնակեր-տի միջև նտարավոր հորանջը ծածկելու համար, ավելանում է յ ծայնոր-դը կամ վ շփականը, օրինակ՝ լուռլույէր կամ լուվէր/լըվէր, ծուռծիւ-յէր կամ ծըվէր/ծիւվէր:

185. Գրաբարյան հավելվածական ն ունեցող մեկ ու կես վանկանի բա-ռերի հոգնակին ևս կազմվում է էր մասնիկի միջոցով, ինչպես՝ կուռս կըրնէր "կուռն", նուռանըրնէր "նուռն", մատամաննէր "մատն", մուկամըկ նէր "մուկն", կ'էրակ'էրնէր /կա և կ'էրնանք/ "ոչխար" և այլն:

Ծանոթություն.- Արմատական ա ունեցող մի բանի բառերի հոգնակին կազմելիս գրաբարյան հավելվածական ն-ն չի վերականգնվում, ինչպես՝ հարսնահարսահարսէր, կաթնակաթակաթէր, և այլն:

186. -էր հոգնակերտն են ստանում նաև այն բարդ բազմավանկ բառերը, որոնց բարդության երկրորդ եզրը միավանկ է, օրինակ՝ աչքապապաշէր-պէցէր, կեղտաշուրաշխաճիրէր/յէխաճիւրէր և այլն:

187. Բաղաժայնաֆանգ բազմավանկ բառերի հոգնակին կազմվում է հա-վասարապես նի կամ նէր հոգնակերտներով, որոնց մեջ իմաստային առան-ժին տարբերություն չկա, օրինակ՝ ամանաամաննի/ամաններ, պերանապէ-րաննի/պէրաններ, հէքէթահէքէթնի/հէքէթներ "զրույց, խոսք, լուր" նո-ւնկությամբ, և այլն:

188. Այն բազմաձևակ բառերը, որոնք վերջավորվում են ի/ը կամ ա /զրաբարյան այ/ ծայնավորներով, ստանում են ք հոգնակերտը, օրինակ՝ ալգիհիքիհիքիք, բանալիապիլենիապիլենիք/զըլանիք, գինիակ՝ ինիակ՝ ինիք, հոգիաճօքիաճօքիք, քամիաքամիաքամիք, տարիաառիաառիք, խնամիախնամիք և այլն:

Ծանոթություն.- Այս օրենքին են ենթարկվում նաև որևէ անդադար նշանակող -յի/յը ածանցներով վերջավորվող բառերը, օրինակ՝ բուր - դուրյիք, բուրդուրյիք, դարաբաղյիք, դարաբաղյիք, կեսառնապիակետառնապիակետ/կայսերյիք և այլն:

Ա ծայնավորով /զրաբարյան այ/ վերջավորվող բառերի հոգնակին կազմելիս կատարվում է աէ / կամ հին ալաէ/ նշյունափոխությունը, որի մասին այ բարբառների մեծ երախտավորը՝ Հ.Ամառյանը, ասում է հետևյալը. "Մինչև այսօր Երևանի բարբառում բնավերջի ալ թեև նշյուն է ա /օր. տղայառըղա/, բայց հենց որ ընկավ բաղաձայնի մոտ, դառնում է է. ալսպես՝ որոշիչ հոգ ստանալու դեպքում, օրինակ՝ էրէխէնձերեխայն, տըղէնձաղլայն":¹

Այս օրենքը գործում է նաև Բուրդուրի բարբառում, օրինակ՝ երեխայք, բըրիք/ըիք, տղայք, առաջաք, ստանաք/ստանաք, փեսայք, փէսք և այլն, կամ՝ փեսայնափէսէն, տղայնառըղէն, ստանայնա ստանաք/ստանաք և այլն:

189. Ու ծայնավորով վերջավորվող գոյականների հոգնակին կազմվելով է երբեմն-ք, երբեմն-նի, երբեմն էլ ալ հոգնակերտներով: Թեև այստեղ սպասելի էր § 188-ում նշված բառերի համաբանությունը միայն ք, սակայն այս օրինաչափությունից կատարվող շեղումները ցույց են տալիս-ք հոգնակերտի դերի աստիճանական նվազում՝ հօգուտ առավել կենսունակ մյուս հոգնակերտների: Օրինակ՝ լեզուալիզու/լիզուալիզու-նէր/լիզուալիզու, կատուալատուալատու/կատուալատու/կատու, առուաառուաառու/առուալիզու/առուալիզու և այլն:

ՀԱՎԱՔԱՆԱՆ ԵՎ ԿՐԿՆԱՆԻ ՀՈԳՆԱԿԵՐՏՆԵՐ

190. Հավաքականություն արտադրող ամենատարածված հոգնակերտն է -էնք-ը, սակայն գատառում են նաև ավելի նվազ գործածական-անք, -ուք, -օնք, -ինք, -ընք, -ասնք, -էրք հոգնակերտները, որոնք հոգնակում են միաժամանակ բարբառի նախկինում ունեցած ծայնավորների ներդաշնակության օրենքի գոյությունը՝ ինչի ծնունդ են այդ տարաբանակները: Ծայնավորների ներդաշնակության օրենքի անգիտացումն էլ ավելի է կենսունակ

դարձրել էներ հոգնակերտի դերը: Օրինակ՝ Մարիամամայրանէնք /հազվա-
դեպ՝ Մայրանանք/, ՀայրապետաՀափէտէնք /հազվադեպ՝ Հափէտանք/, մաքըր
"մորաբույր", մաքըրամաքըրէնք, հազվադեպ՝ մաքըրանք, հաքըր "հորա-
բույր" հաքըրէնք, հազվադեպ՝ հաքըրանք և այլն:

Ծանոթութիւն.- էնք, -անք, -օնք, -ընք, -ինք, -ուէնք հոգնա-
կերտները գործածվում են բարեկամութիւն, ազգակոնութիւն կամ ընկե-
րութիւնն սույս ավող գոյականների հավաքականութիւնն արտայայտելու
համար, օրինակ՝ Ըռափօս շիա քիվօրանքըս ըն կէլու "Առավոտյան շուս
քրոջս ընտանիքի անդամներն են գալու":

-Անք, -էնք, -ընք, -ինք, -օնք, -ուէնք հոգնակերտները ունեն բարդ
կազմութիւն նրանք կազմված են -ան և -ք հոգնակերտների միաձուլու-
մից, որոնց մեջ առաջին բաղադրիչի հոգնակերտ իմաստի մթազնում է
կատարվել: Այնուամենայնիվ, -ան-ի հոգնակերտութիւնը գիտակցվում
է դեռևս որոշ ժանրում, ինչպես՝ ժիւծիւծիցան, էշաէշաիշան բառերում:
-էնք հոգնակերտին համարժեք նշանակութեամբ գործածական է նաև
-էրք-ը, որ դրվում է առավելագոյն ընտանիքի անդամներ սույս ավող
գոյականների վրա, ինչպես՝ ըխաըխէրք /կա և ըխէր/, քիւրքիւլէրք, ախ-
լիկախլիկէրք, տըղաաւըղէրք և այլն:

191. Մարդամարթ բառի հոգնակին կազմվում է ընդհանուր հայերենի
նման -իկ-իք մասնիկի մի ուղղով, ինչպես՝ մարդամարթամարթիք /կան և
մարթիքնի, մարթկէք կրկնահոգնակերտ ժանրը /:

Կին բառի հոգնակին լինում է կընանըք, այսինքն՝ կազմվում է
դարձյալ կրկնակի -անի և-ք հոգնակերտներով: Մարթըքնի ժաի համարա-
նութեամբ ստեղծվել է նաև կընըկնի հոգնակին: Օր. Մարթըքնին նէյան
կընանըքօնց քուշտու "Մարդիկ գնացին կանանց մոտ":

192. Փոխառյալ բառերը նույնպես ենթարկվում են բարբառի հոգնա-
կերտութեան ընդհանուր կանոններին, այսինքն՝

ա/ Միավանկ բառերն ընդունում են միայն -էր մասնիկը, ինչպես՝
թ՛օռքթօռէր "կույրեր", թօզթօզէր "փոշիներ", դօչադօչէր "խոյներ"
և այլն:

բ/ Բաղաձայնաֆանգ բաղաձայնկ բառերի հոգնակին կազմվում է -նի
մասնիկով, ինչպես՝ բալըղաբալըղնի "ձկներ", քէգիրքէգիրնի "ծիւեր",
հայվան կամ հէյվանահայվաննի կամ հէյվաննի "անասուններ", նաքադա
նաքադնի "կացիներ", վարըլավարըլնի "տակառներ", վափօրավափօրնի
"շոգենափեր կամ շոգեքարշեր", քօստիմաքօստիմնի "կոստյումներ" և այ-
լն:

զ/ Բայ վանկով /ծայնավորով/ վերջավորվող բազմական բառերի
 հոգնակին կազմվում է երբեմն ք, երբեմն էլ -նի հոգնակերտով, ինչպես
 փարափարէք, փողեր", մաղազամաղազէք "մեծ խանութներ", զօրազօրէք
 "վաղարաններ", շիմէնթօռչիմէնթօնի "ցեմենտներ" և այլն:

ՆԱՐԱՐԱՆԱՆ ՀՈԳՆԱԿ

193. Բուրդուրի բարբառում տարածված է նաև նկարագրական հոգնակու
 գործածությունը: Հ. Ամառյանի վկայությամբ, այս երևույթը կապված էր
 լեզուների նախնական շրջանի հետ. , , թիվ կամ շառունթյուն ցույց տվող
 որևէ բառի հարադրությունը գոյականի հետ բավական էր հոգնակի գաղա-
 փարը արտահայտելու համար"¹:

Բուրդուրի բարբառում գոյականներին հարադրվող բառն է մինկիտէկ-ը
 որ նշանակում է "մի կույտ" /միակույտակ/, որի մեջ այլևս չի գիտակց
 վում "կույտը", այլ՝ "շառը", օրինակ՝ Հիզիս մասումը մինկիտէկ
 ինձօր ա տիրէլ "Մայրս սեղանին խնձորներ է դրել":

Նույն "մինկիտէկ խնձոր" հոգնակու իմաստը կարող է արտահայտվել
 նաև սովորական -նի մասնիկով, ինչպես՝ Հիզիս մասումը ինձօրնի ա
 տիրէլ "Մայրս սեղանին խնձորներ է դրել":

Մէր կատուն մինկիտէկ ծէք ա պիրէլ "Մեր կատուն ծագեր է բերել":
 Հաքըրըս մինկիտէկ ծաղիկ ա դարգէլ "Հորաքույրս շատ ծաղիկ կամ
 ծաղիկներ է ուղարկել":

Նույն միտքը հանդիպում է նաև կրկնակի հոգնակերտով, ինչպես՝
 Հաքըրըս ծաղկընէքն ա միրում "Հորաքույրս ծաղիկներն է ջրում":

Ծանոթություն.- Նկարագրական հոգնակու համաբանությունը, ի հա-
 կադրություն մեծ քանակ ցույց տվող բառերի, ստեղծվել է նրա հակոտն-
 յան՝ նվազ քանակություն ցույց տվող հարադիր մինփիրիկ-ը, որն ունի
 "մի քիչ", "մի փոքրիկ", մինդըտըկ "մի քիչ" / փոխառյալ թրք. դըտա
 "գրամ" և հայ. -իկ անանյով կազմված/ բառերը, ինչպես՝ մինփիրիկ աղ
 չէր մնացել "Մի քիչ աղ չէր մնացել":

Հ Ո Ւ Ո Վ Ն Ե Ր

194. Ինչպես ում մյուսդին պատկանող մյուս բոլոր բարքառներում, այնպես էլ Բուրդուրի բարքառում, հոլովների թիվը յոթն է՝ այսինքն առկա է նաև ներգոյականը:

Ուղղական հոլովն, իբրև բառի ուղիղ ձև, եզակի թվում չունի հատուկ վերջավորություն, իսկ որոշյալ առման ժամանակ ստանում է ը, ն որոշիչ հոդերը:

Սեռական հոլովը որոշյալ առման դեպքում ստանում է հոդ և ձևով նմանվում տրականին, սակայն նախադասության մեջ կառարած իր պաշտոնով տարբերվում է նրանից:

Տրական հոլովը, ինչպես արդեն նշվեց, ձևով նման է որոշյալ սեռականին, ինչպես օրինակ՝ էս տանձըն ծառն ա "Այս տանձի ծառն է" / սեռական հոլով, որոշյալ առում /:

Քարը կըպավ տանձըն "Քարը դիպավ տանձին" /Տրական հոլով/:

Անձի անվան դեպքում տրականը նմանվում է հայցականին:

Հայցականը իրի անվան դեպքում ձևով նման է ուղղականին, սակայն նախադասության մեջ ստացած պաշտոնով տարբերվում է նրանից: Անձի անվան դեպքում, ինչպես արդի գրական լեզվում է, նմանվում է տրականին:

Բացառական հոլովը բնի երկու ձև՝ պարզ և բաղադրյալ: Պարզ բացառականն ունենում է -էն, հազվադեպ՝ -մէն վերջավորությունը, որը դրվում է ուղղականի վրա: Իսկ բաղադրյալ բացառականը կազմվում է տրականից և անէ մասնիկից: Ակադ. Հ. Ամառյանի բացատրությանը, այս անէ ետադրությունը ծագել է գրաբարյան ցուցական դերանունների բացառականի վերջավորությունից, որն Բեռնարդին գիտակցվել է իբրև անկախ բառամասիկ¹⁾: Այդ մասնիկը զանազան ձևափոխություններով փոխարինվում է ղարաբարյան միջավայրին առնչվող բարքառներում անա, մնա, իսկ ղարաբարի բարքառում՝ անէ ձևով²⁾, որը նույնն է Բուրդուրի Բեռ:

Անէ ետադրությունն արտասանվում է իր առանձին բառային շեշտով և ժայնավորների ներդաշնակության օրենքին այն չի ենթարկվում:

Գործիական հոլովի վերջավորությունն է օվ, որը դրվում է բառի փոքի վրա. այն չի տարբերվում գրական լեզվի գործիականի կազմություններից:

1. Հ. Ամառյան, Լիակատար քերականություն հ. I. հատոր 2-րդ էջ 58-59:

2. Ա. Ղարիբյան, Հայ բարքառագիտություն, Երևան, էջ 145:

ներգոյական հոլովն ունի երկու ծանօթագրութիւն: Պարզ ներգոյականի վերջավորութիւնն է ում/ըմ, որը կցվում է քառի հիմքին, իսկ քաղաղոյալ ներգոյականը կազմվում է որոշյալ սեռականից կամ արականից՝ մէջ, միշին "մեջ" ետադրութեան հարադրմամբ /սեռ միշում/:

Օրինակ՝ իջուն մէջ մին փերիկ սիպտէկ տար ըմ ցանէլ "Այգու մեջ մի քիչ շողգամ եմ ցանել": իջումը նըստէլ իմ "Այգում նստել էի": Ծանոթութիւն.- ներգոյական կազմող մէջ "մեջ" ետադրութիւնը երբեմն համաձայնվում է հոլովով գոյականի հետ՝ ստանալով տրականի կամ ներգոյականի վերջավորութիւն, ինչպես՝ Ժիմիլըս իջուն միշին ա "Քուլ-ըմ այգու մեջ է": Կամ՝ իջում միշում միգիս ու միքիս ըն նըստած "Այգու մեջ հայրս ու մայրս են նստած":

Ինչ խոսք, որ ներգոյական հոլով կազմող հայերենի մեջ ետադրութեան այս յուրօրինակ համաձայնութիւնը գոյականի հետ, հասուկ է միայն այս քարքառին և կազմում է նրա առանձնահատուկ կողմերից մեկը:

Հ Ո Լ Ո Վ Ո Ւ Մ

195. Հոլովումները որոշվում են եզակի կամ հոգնակի սեռականի վերջավորութեամբ: Սեռական հոլովը Բուրդուրի քարքառում ունենում է ի/ը, ու, օլ, օր, վա, աւ, ց վերջավորութիւնները կամ վերջամասնիկները, ըստ որոնց էլ լինում է յոթ հոլովում:

Ծանոթութիւն. 3.- Եզակի թվում այլևայլ հոլովումների պատկանող գոյականները հոգնակի թվում ենթակվում են միայն "ու" կամ "ց" հոլովում:

Ծանոթութիւն 2.- Քերման ժամանակ, երբ հոլովիչն ավելանում է քառի վրա, որպես կանոն, շեշտը տեղափոխվում է վերջնիւթը վրան:

Ի/Ը ՀՈԼՈՎՈՒՄ

196. Ի/ը հոլովումը քարքառիս ամենատարածված և ամենագործուն հոլովումներից մեկն է: Այն համապատասխանում է արդի հայերենի "ի" հոլովմանը: Ի հոլովման ի տարբերակին պատկանող գոյականները եզակի և նորոշ սեռականում ունենում են ի վերջավորութիւնը, արականում՝ ին, պարզ քայտականում՝ էն /մէն/, գործիականում՝ օվ, պարզ ներգոյականում՝ ում/ըմ: Բաղադրյալ քայտականը կազմվում է որոշյալ սեռականից կամ տրականից՝ անէ ետադրութեամբ: Իսկ քաղաղոյալ ներգոյականը՝ տրականից կամ որոշյալ սեռականից և մէջ, միշին, միշում ետադրութեամբ:

Ի ԴՈԼՈՎՄԱՆ Ի ՏԱՐԲԵՐԱԿԻ ՏԱԽՏԱԿ

ԵԶԱԿԻ ԹԻՎ

Ուղղ.	Էնգիգ/ը/	էծ/ը/
Սեռ.	Էնգի-վ/ն/	էծի/ն/
Տր.	Էնգիգին	էծին
Հայց.	Էնգիգ/ը/	էծ/ը/
Բաց.	Էնգիգէն, Էնգիգին անէ	էծէն, էծին անէ
Գործ.	Էնգիգով	էծով
Ներգ.	Էնգիգում, Էնգիգին մէջ,	էծում, էծին մէջ,
	Էնգիգում միշում	էծում միշում

ՀՈԳՆԱԿԻ ԹԻՎ

Ուղղ.	Էնգիգնէր/ը/	էծէր/ը/
Սեռ.	Էնգիգնէրուն	էծէրուն
Տր.	Էնգիգնէրուն	էծէրուն
Հայց.	Էնգիգնէր/	էծէր/
Բաց.	Էնգիգնէրուն անէ, Էնգիգնէրէն	էծէրէն, էծէրուն անէ
Գործ.	Էնգիգնէրով	էծէրով
Ներգ.	Էնգիգնէրը, Էնգիգնէրուն միշին, էծէրուն մէջ, միշին,	էծէրում միշում

Այսպես են յոլովում այն բոլոր գոյականները, որոնք ունեն արմատական է կամ ի "թեթա" ծայնավորներ, ինչպես օրինակ՝ ալծաէծ, էգաէթ, էշաէշ, չիրաչիր, ծմերուկածիմէրիկ, քոյրաճիճիր/ճիր, փայափէղ, ծմերուծիմէն, սերկահիւսինկէվիլ, դանակաւէնէկ և այլն:

197. Ի յոլովման ի տարբերակով են յոլովում նաև բոլոր վերացական գոյականները, որոնք ունեն -ուրիւնաութէն վերջածանց, ինչպես օրինակ՝ արսնութիւնաարսութէն, մարդկութիւնամարթկութիւն, աստութիւնաաստութէն, ընկերութիւնաինկէրութէն, երեխայութիւնաըրեութէն/ըրութէն և այլն: -ութէն վերացական ածանցով վերջավորող գոյականների յոլովման պատկերն է՝

ԵԶԱԿԻ ԹԻՎ

		ՀՈԳՆԱԿԻ ԹԻՎ
Ուղղ.	ըրութէն/ը/	ըրութէնէր/ը/
Սեռ.	ըրութէնի/ն/	ըրութէնէրուն/ն/
Տր.	ըրութէնին	ըրութէնէրուն
Հայց.	ըրութէն/ը/	ըրութէնէր/ը/
Բաց.	ըրութէնէն, ըրութէնին ասէ	ըրութէնէրուն անէ
Գործ.	ըրութէնով	ըրութէնէրով
Ներգ.	ըրութէնում, ըրութէնին մէջ	ըրութէնէրուն մէջ

ի հոլովման երկրորդ՝ ը տարբերակն արդյունք է բառավերջի ի ժայ նավորի կարմ արտասանության, որը կատարվում է ավյալ բառում առկա արմատական "ծանր" ժայնավորների ազդեցությամբ: Սա արդյունք է եղել Բուրդուրի բարբառում գործող երբեմնի ժայնավորների ներդաշնակութային օրենքի առկայության, որը սակայն հետագայում խախտվել է ու այդ պատճառով էլ այս հոլովման կանոններում նկատվում են բազմաթիվ շեղումներ՝ հօգուտ ի տարբերակի կամ նույնիսկ այլ հոլովումների:

Ի հոլովման ը տարբերակին պատկանող գոյականների եզակի անորոշ սեռականը ձևով նման է ուղղական-հայցական որոշյալին: Այս ձևերի իմաստային տարբերակումը հնարավոր է դառնում միայն նախադասության մեջ, որ կախված է բառի շփշտից ու նախադասության մեջ ունեցած դիրքից: Օրինակ Հայը մօթը մեկի էլ է "Հայի կտորը մզկոտել է" նախադասության մեջ հայը և մօթը բառերը թեև ձևով նույնն են, սակայն տարբերակվում են թե՛ շարադասությամբ, թե՛ շեշտադրությամբ. հայը գոյականը դրված է սեռական հոլովով և նախորդում է մօթը գոյականին, որ դրված է ուղղականով: Բայի այդ՝ շեշտը զանվում է հայը բառի ը՝ ժայնավորի, իսկ մօթը բառի՝ օ ժայնավորի վրա:

Ի հոլովման ը տարբերակի ժամանակ որոշյալ առման սեռական, տրական, բացառական հոլովները եզակի թվում ձևով միմյանցից չեն զանազանվում, օրինակ՝

ԵԶԱԿԻ ԹԻՎ

Ուղղ.	հայ/ը/	տանձ/ը
Սեռ.	հայը/ն/	տանձը/ն/
Տր.	հայըն	տանձըն
Հայց.	հայ/ը/	տանձ/ը/
Բաց.	հայըն անէ, հայէն	տանձըն անէ, տանձէն
Գործ.	հայօվ	տանձօվ
Ներգ.	հայըն մէջ, հայըմ, հայըն մէջըն, հայըմ մէջըմ	տանձըն մէջ, տանձըմ, տանձըն միջին, մէջըմ

ՀՈԳՆԱԿԻ ԹԻՎ

Ուղղ.	հայէր/ը/	տանձէր/ը/
Սեռ.	հայէրու/ն/	տանձէրու/ն/
Տր.	հայէրուն	տանձէրուն
Հայց.	հայէր/ը/	տանձէր/ը/
Բաց.	հայէրուն անէ, հայէրէն	տանձէրուն անէ, տանձէրէն
Գործ.	հայէրօվ	տանձէրօվ
Ներգ.	հայէրում, հայէրուն մէջ	տանձէրում, տանձէրուն մէջ

Այս հոլովմանն են պատկանում մեծ թվով գոյականներ, որոնց արմատական ձայնավորները "ծանր" են, ինչպես՝ ամանաման, ժամածամ, պատապտապ, աղալաղա, տանձատնձ, քամակքամակ, քանձքն, կթթակթ, թթթթթթ, մարդամարդ, ցախպախ, աղաղ, վախձվախ, շաղաշաղ և այլն:

Կամ այնպիսի բառեր, որոնք հնչողական փոփոխություններ կրելուց հետո են ստացել "ծանր" ձայնավորներ, ինչպես՝ կոհեղեղը, քիթքեղնթ, երեխալըրիթ/ըրիթ, կին/իկ/ակընդկ և այլն:

Ի հոլովման ը տարբերակով են հոլովվում նաև լույս, լույ, լույս և նման վերջածանցներ ունեցող բառերը, ինչպես՝ ազգականապարական, զաղթականաթախական, զիւղականակ էղական "գյուղացի", ամանածական և այլն, օրինակ՝

	ԵԶԱՆԻ ԹԻՎ	ՀՈԳՆԱՆԻ ԹԻՎ
Ուղղ.	կ'էղական/ը/	կ'էղականներ/ը/
Սեռ.	կ'էղականը/ն/	կ'էղականներու/ն
Տր.	կ'էղականըն	կ'էղականներուն
Հայց.	կ'էղականը/ն/	կ'էղականներուն
Բայ.	կ'էղականըն անէ, կ'էղականէն	կ'էղականներն անէ
Գործ.	կ'էղականով	կ'էղականներով
Ներգ.	կ'էղականըն մէջ	կ'էղականներուն մէջ, միշին

204. Ի հոլովման ը տարբերակով են հոլովվում նաև այն հատուկ անունները, որոնց արմատական ձայնավորները ծանր են կամ հնչողականփոփոխելուց հետո են դարձել այդպիսին, օրինակ՝ Համբարձում, Համփոքրում, Յակովբ, Հակոփ, Ժիրայր, Ժըրայր, Մկրտիչ, Մեկըր, Հրայր, Հըրայր, Գալոս, Գոլոս, Գալլոզ, Վարդան, Վարթան, Մարիամ, Մայրան և այլն:

205. Ի հոլովման ը տարբերակով են հոլովվում նաև փոխառյալ այն բոլոր հատուկ և հասարակ գոյականները, որոնք ունեն վերոհիշյալ կետերում նշված առանձնահատկությունները:

ՈՒ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

206. Ու հոլովումը բարբառիս ամենատարածված և ամենագործուն հոլովումն է, որին ենթարկվում են հոգնակի թվում բոլոր գոյականները՝ բացառությամբ ց հոլովման ենթարկվողներից: Այս հոլովման պատկանող գոյականների բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովների վերջավորությունները նույնն են մյուս հոլովումների հետ: Բացառականը կարող է կազմվել և ուղղականից, և սեռական-տրականից՝ անէ ետադրության հարադրմամբ: Սեռականը գերազանցապես օգտագործվում է որոշյալ ժամամբ, ինչպես՝ Ծէր իբրեն ամսձը լժվ և "Չեր այգու ամսձը լավ է":

Ծ Ձ Ա Կ Ի Ք Ի Վ

Ուղղ.	կառու/ն/	ծու/ն/
Սեռ.	կառուվում/ն/	ծուվում/ն/, ծույուն/ն/
Տր.	կառուվուն	ծուվուն, ծույուն
Հայ.	կառու/ն/	ծու/ն/
Բայ.	կառուվուն անէ	ծուվուն անէ
	կառուվուն անէ	ծույուն անէ
Գործ.	կառուվով, կառավով	ծուվով, ծույով
Ներգ.	կառուվուն մէջ	ծուվուն մէջ, ծույուն մէջ

Հ Ո Գ Ն Ա Կ Ի Ք Ի Վ

Ուղղ.	կառվընէք/ը/	ծուվէք/ը/
Սեռ.	կառվընէքուն	ծուվէքուն
Տր.	կառվընէքուն	ծուվէքուն
Հայ.	կառվընէք/ը/	ծուվէքուն անէ
Բայ.	կառվընէքուն նէ	ծուվէքով
Գործ.	կառվընէքով	ծուվէքուն մէջ
Ներգ.	կառվընէքում	ծուվէքում
	կառվընուքուն մէջ	

210. Ինչպես հայտնի է, զրաբարում կենդանի նշանակող բառերի մեծ մասը պատկանում էր ու հոլովմանը: Բուրդուրի բարբառում ևս այդ կարգի բառերի մեծ մասը ենթարկվում է ու հոլովման: Օրինակ՝ հաւ-հաւ, կու-կով, զամէշ-զամէշ, օմ/օյ, խոզ-խօզ, շուն-շուն/վերջինս հոլովվում է նաև ան հոլովմամբ/:

Ծանոթութիւն. Այս հոլովման պատկանող երկվանկ բառերի երկրորդ վանկարարը, հոլովման ժամանակ շեշտից զրկվելով սղվում է, օրինակ՝

Ծ Ձ Ա Կ Ի Ք Ի Վ

Ուղղ.	զամէշ/ը/	հավ/ը/
Սեռ.	զամշում/ն/	հավում/ն/
Տր.	զամշուն	հավուն
Հայ.	զամէշ/ը/	հավ/ը/
Բայ.	զամշէն, զամշուն անէ	հավէն, հավուն անէ
Գործ.	զամշով	հավով
Ներգ.	զամշուն մէջ	հավուն մէջ

ՀՈԳՆԱԿԻ ԹԻՎ

Ուղղ.	զօմէշնի/ն/	հավէր /ը/
Սեռ.	զօմէշնուն	հավէրուն
Տր.	զօմէշնուն	հավէրուն
Հայց.	զօմէշնի/ն/	հավէր/ը/
Բաց.	զօմէշնուն անէ	հավէրուն անէ
Գործ.	զօմէշնէրօվ	հավէրօվ
Ննրգ.	զօմէշնուն մէջ	հավէրուն մէջ

211. Ու իւլովման են պատկանում նաև այն քառերը, որոնց հոգնակին կազմվում է էր, նէր, նի հոգնակերտներով, ինչպես՝ ուտողնի "ուտողներ", զօմէշնի "զօմէշներ", կէղականնի "կէղականներ", աղէր "աղեր", էծէր "այծեր", բարէր "բարեր", իքինի, "այգիններ", իքինէր "այգիններ" և այլն:

Ժանոթութիւն - նի հոգնակերտն ստացած քառերի իւլովման ժամանակ երբեմն նի-ն փոխարինվում է նէր-ով հատկապես բացառական, գործիական իւլովներում, օրինակ՝ ուղղ. իքինի, սեռ. իքինուն, տր.- իքինուն, բաց.- իքինուն անէ կամ իքինէրուն անէ, գործ.- իքինօվ // իքինքօվ, իքինէրօվ, ննրգ.- իքինուն մէջ կամ իքինէրուն մէջ և այլն:

212. Ու իւլովման են պատկանում նաև նի հոգնակերտն ստացած գոյականները, որոնց գործիականի վերջավորութիւնը համապատասխանում է նէր հոգնակերտն ստացող ձևերին: Գլխավորապես դա կատարվում է այն պատճառով, որ այդ փոխառյալ քառերի հոգնակին գործածվում է հավասարապես և նի, և նէր մասնկներով, օրինակ՝

ՀՈԳՆԱԿԻ ԹԻՎ

Ուղղ.	զաքիթնի/ն/	կամ	զաքիթներ/ը/
Սեռ.	զաքիթնուն	կամ	զաքիթներուն/ն/
Տր.	զաքիթնուն	կամ	զաքիթներուն
Հայց.	զաքիթնուն	կամ	զաքիթներուն
Բաց.	զաքիթնուն անէ	կամ	զաքիթներուն անէ, զաքիթներէն
Գործ.	զաքիթնէրօվ	կամ	զաքիթնէրօվ
Ննրգ.	զաքիթնուն մէջ	կամ	զաքիթներուն մէջ

213. Ու հոլովմանն են պատկանում նաև փոխառյալ ջի ածանցով կազմված արհեստներ և զբաղմունք ցույց տվող գոյականները, ինչպես օրինակ՝ դէմիրջի "երկաթագործ կամ դարբին", դուբենջի "խանութպան" հէլվաջի "հրուշակավաճառ", Բժօմուրջի "ածխավաճառ կամ ածխագործ", Ֆըրընջի "փապան" և այլն:

214. Ու հոլովմամբ են հոլովվում նաև մի շարք այլ գոյականներ, որոնցից միականկերում առկա է օ ծայնավորը, ինչպես շորաշօր, խոտախօտ, մոթաձօթ, հովաֆօվ, հոտաֆօղ, հողաֆօղ, ինչպես նաև ցավալի, մարդամարթ, ամիսամիս, տարիտարի/ վերջինները հոլովվում են նաև վա հոլովմամբ/ բառերը: Այս կարգի բառերի եզակի թվի հոլովման պատկերն է՝

	Ե Զ Ա Ն Ի	Թ Ի Վ	Հ Ո Գ Ն Ա Ն Ի	Ք Ի Վ
Ուղղ.	խօտ/ը/		ամիս/ը/	խօտէր/ը/
Սեռ.	խօտու/ն/		ամսու/ն/	խօտէրուն
Տր.	խօտուն		ամսուն	խօտէրուն
Հայց.	խօտ/ը/		ամիս/ը/	խօտէրը
Բաց.	խօտէն, խօտուն անէ		ամսէն, ամսուն անէ	խօտէրուն անէ
Գործ.	խօտով		ամսով	խօտէրով
Ներգ.	խօտուն մէջ, խօտումամսուն մէջ, ամսում			խօտէրում, խօտէրուն մէջ

Օ շ հոլովում

215. Օ շ հոլովմամբ հիմնականում հոլովվում են ազգականութիւն և բարեկամութիւն ցույց տվող ընդամենը 5-6 բառ, ինչպես տալաալ "ամուսնու բույր", տէրատէր, անէրաանէր, ընկերաինկեր/ինգեր, տանտէրատնատէր, էֆէր "հայր կամ մեծ եղբայր": Այս հոլովման պատկանող բառերի բացառական և զործիական հոլովները երբեմն կազմվում են սեռականից, երբեմն՝ ուղղականից: Այս հոլովման պատկանող գոյականները հանդիպում են նաև ի հոլովմամբ, որը ցույց է տալիս ի հոլովման տիրապետող ուժը ինչպես այս, այնպես էլ մյուս հոլովումների նկատմամբ:

Հոլովման օրինակ՝

	Ե Զ Ա Ն Ի	Թ Ի Վ
Ուղղ. տալ/ը/	էֆէր/ը/	Բաց. տալօշէն, տալօշըն, էֆէրօշէն
Սեռ. տալօշ/ը/ տալու էֆէրօշ /ը/		էֆէրն անէ
Տր. տալօշ/ը/	էֆէրօշ/ը/	Գործ. տալօշով, տալով, էֆէրօշով, էֆէրով
Հայց. տալօշը	էֆէրօշը	Ներգ. տալօշ մէջ, էֆէրօշ մէջ

Հ Ո Վ Ն Ա Կ Ի Թ Ի Վ

Ուղղ.	տալէր/ը/
Սեռ.	տալէրու
Տր.	տալէրու
Հայ.	տալէրու
Բայ.	տալէրու անէ, տալէրէն
Գործ.	տալէրով
Ներգ.	տալէրու մէջ

Յէս տալըս անէ մէծ իմ: Ո՛վէն տալովը պարծանըմ ա:

Օր Ի ո լ ո վ ու մ

216. Օր Ի ո լ ո վ ու մ ն են պատկանում ընտանիքի անդամներ և բարեկամութիւնը ցույց տվող մի քանի բաներ, ինչպես՝ եղբայրախաբէր/էփէր, բոյրաբեր, սկեսուրահսկիսուր, տալգրաթէքըր /ընդամենը 4 բառ/: Փաստորեն սա ներդրական Ի ո լ ո վ ու մ ն է, ուր վերջին փակ վանկի ձայնավորները ը ձայնորդից առաջ վեր են անվում Օ-ի: Բացահայտ և գործիական Ի ո լ ո վ ները կազմվում են սեռականից մէջ ետադրութեամբ: Հոլովման օրինակ՝

Ե Զ Ա Կ Ի Թ Ի Վ

Ուղղ.	քիւր	իսկիսուր
Սեռ.	քիւօր	իսկիսոր
Տր.	քիւօր	իսկիսոր
Հայ.	քիւօր	իսկիսոր
Բայ.	քիւօրն անէ	իսկիսորն անէ
Գործ.	քիւօրով	իսկիսորով
Ներգ.	քիւօր մէջ	իսկիսոր մէջ

Ծանոթութիւն - Օր Ի ո լ ո վ ու մ ն պատկանող գոյականների հանդիպում են նաև ի Ի ո լ ո վ ու մ ն:

217. Ինչպես գրական հայերենում, այնպես էլ Բուրգուրի բարբառում վա Ի ո լ ո վ ու մ ն են պատկանում ժամանակ ցույց տվող գոյականները, օրինակ՝ գիշերաքըշէր, ցերեկացօրէկ, երեկաէրէկ, առաւօտաքըշաւօտ, շաբաթաքըշէփաթ, աշունաշուն/ը/, զարունակէրունը/բարունը, մամունաձիմէն, օրաօր, ամիսամիս, ամառնամառ և այլն:

Բացահայտ, գործիական Ի ո լ ո վ ների գուգահեռ ձևերը ցույց են տալիս, որ վա Ի ո լ ո վ ու մ ն պատկանող գոյականները նույնպես աստիճանաբար հակվում են դեպի ի Ի ո լ ո վ ու մ ն: Օրինակ՝ բացահայտ Ի ո լ ո վ ի

օրվանէն և օրէն, ներգոյական հոլովի օրվանում և օրում
վա հոլովման պատկերը եզակի թվում`

Ուղղ. օր/ը/	բըշեր/ը
Սեռ. օրվա/ն/	բըշերվա/ն/
Տր. օրվան	բըշերվան
Հայց. օր/ը/	բըշեր/ը/
Բաց. օրվանէն, օրէն	բըշերվանէն, բըշերն անէ
Դործ. օրով, օրվանով	բըշերվանով, բըշերով
Ներգ. օրում, օրվանում	բըշերում, բըշերվան միչին, միչում
	օրվան միչին

Ծանոթութիւն - վա հոլովման պատկանող գոյականները կարող են
հոլովվել նաև ի հոլովմամբ: Այսպես`

Եզկի	Թիվ	Հոգնակի	Թիվ
Ուղղ. ցիրէկ/ը		ցիրէկնի/ն/	
Սեռ. ցիրէկի		ցիրէկնուն	
Տր. ցիրէկին		ցիրէկնուն	
Հայց. ցիրէկ/ը		ցիրէկնիս/	
Բաց. ցիրէկին անէ		ցիրէկնուն անէ	
Գործ. ցիրէկով		ցիրէկնետով	
Ներգ. ցիրէկում, ցիրէկին մէջ		ցիրէկնետում, ցիրէկնետումը	

վա հոլովման պատկանող ժամանակ ցույց տվող գոյականներից մի
քանիսը հանդիպում են նաև ան հոլովմամբ: Օրինակ` Ծիմէրան կիսին,
ծիմէրվան կիսին, ծիմէրին կիսին և այլն:

Ան հոլովում

218. Բուրդուրի բարբառում ան հոլովման են ենթարկվում զրաբար-
յան ու վերջնահանգն ունեցող գոյականները, ինչպես օրինակ` կուռն-
կուռ, դուռնառուռ, ծեռնածէր, լեռնալէռ, թռռնաթռռ, զառնակէր,
նուռնանուռ, ինչպես նաև մուկնամուկ գոյականը, որը հավելվածական
ն-ից առաջ ու ձայնորդի փոխարեն ունի կ:

Սեռական -տրականում այս բառերն ստանում են ան վերջավորութիւնը,
ըստ որում ան-ից առաջ հավելվածական ն-ն երբեմն չի պահպանվում: Բա-
ցառականում ունենում են էն կամ անէն վերջավորութիւնը, այսինքն`
բացառականի էն-ը կարող է դրվել թե՛ ուղղականի, թե՛ սեռական-տրականի

վրա: Գործիականի վնրջավորությունն է օվ: Ներգոյակունը կազմվում է գերազանցապես սեռականից ու մէջ հաղորդությունից:

Ծանոթություն.- Թեքման ժամանակ արմատական ու ծայնավորը վնր է անվում Ը-ի:

Ան հոլովման եզակի թվի պատկերն է՝

Ուղղ. տուռ/ը/	թօռ/ը/
Սեռ. տըրնան	թօրնան, թօրան
Տր. տըրնան	թօրնան, թօրան
Հայց. տուռ/ը/	թօրնան, թօրան
Բաց. տըրնէն, տըրնան անէ	թօրնան անէ, թօրնէն
Գործ. տըրնօվ, տուրօվ	թօրնանօվ, թօրնօվ
Ներգ. տըրնան մէջ, տըրնում	թօրնան մէջ, թօրան մէջ

219. Ան հոլովման պատկանող գոյականների շարքն ենք դասել նաև շուն և տուն գոյականները, որոնք սեռական-տրականում ան վնրջամասնիկն են ստանում ներքին թեքման պատճառով: Այս մեղանչումն արված է հիմնականում այդ կարգի այլ գոյականների քայակայության պատճառով: Շուն և տուն գոյականները հոլովվում են այսպես՝

ն զ Ա Կ Ի թ Ի Վ

Ուղղ.	շուն/ու/	տուն/ու/
Սեռ.	շան	տան
Տր.	շան	տան
Հայց.	շուն/ու/	տուն/ու/
Բաց.	շունէն, շանըն անէ շունըն անէ	տունէն, տունըն անէ, տանըն անէ
Գործ.	շունօվ, շունուվօվ	տունօվ, տընօվ, տունուվօվ
Ներգ.	շան մէջ	տան մէջ, տընում միչում

Շան անէ մին մազ պօկուլու թէր ա:

Ծանոթություն - կենդանի նշանակող կատու, լու, ծու, հավ քառերի համաքանությամբ տուն, շուն, մուկ քառերը երբեմն ենթարկվում են ամենազդեցիկ ու կամ ի հոլովումների օրինաչափություններին: Այսպես օրինակ՝ շունուվու պին "շան քուն", տունուվու հավ "տան հավ", մուկուվու ծէք "մկան ծազ", կամ՝ "տան հավ", "շան քունը", մըկնածէք, "մկան ծազ", տունի հավ "տան հավ" և այլն:

8 ԳՆԱԿԻՄ

220. 8 ԳՆԱԿԻՄԱՆ ՎԱՏԱԿԱՆՈՂ ԳՈՂԱԿԱՆՆԵՐԸ ՍԵՌԱԿԱՆ-ՄՐԱԿԱՆՈՒՄ ՍՏԱՆՈՒՄ ԵՆ Կ ՎԵՐՋԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: ԲԱՅԱՌԱԿԱՆՈՒՄ ՈՒՆԵՆՈՒՄ ԵՆ ԱՎԱՐԳ, ԱՎԱՐՋԱՎՈՐՈՒՄ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ: ԳԱՐԳ ԲԱՅԱՌԱԿԱՆԻ ՂԵՍԿՈՒՄ ԷՆ ՎԵՐՋԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՎԱՅՐԱԿՈՒՄ Է ՍԵՌԱԿԱՆԻ ՎՐԱ, ԻՍԿ ԲԱՐՋԱՎՈՐՈՒՄ ԳՆԱԿԱՆՈՒՄ ՎԱՅՐԱԿՈՒՄ Է ՆԱԱ ԱՆԷ ԵՄԱՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: ԳՈՐԾԻԱԿԱՆՆԵՐ ՍՈՎՈՐԱԲԱՐ ՈՒՆԵՆՈՒՄ Է ՕՎ ՎԵՐՋԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՆԵՐԳՈՂԱԿԱՆԻ ԻՄԱՍՏՈՐ ՂՐԱՍՈՐՎՈՒՄ Է ԳԻՄՆԱԿԱՆՈՒՄ ՍԵՌԱԿԱՆԻ ԱՎԱՆ ԵՄԱՂՈՒԹՅԱՆ ԳԱՐՋԱՎՈՐՈՒՄ:

8 ԳՆԱԿԻՄԱՆ ԵՆԹԱՐԿՎՈՂ ԲԱՌԵՐԸ ՄԵԾ ՄԱՍԱՄԲ ԿԱԶՄՎԱԾ ԵՆ ԳԱՌԱԿԱՆՈՒՆԵՐԻԿ ԿԱՄ ԸՆԴԱՆԻՐԻ ԱՆՂԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ԱԶԳԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԿՈՒՄ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄ ԳՈՂԱԿԱՆՆԵՐԻԿ ԷՆՐ ԳԱՎԱՐՋԱԿԱՆ ԳՈՂԱԿԱՆՆԵՐԻ /ԿԱՄ ԳԱՎԱՐՋԱԿԱՆ ՕԳՄԱԶՈՐԾՎՈՂ ՆՐԱ ՄՅՈՒՍ ՄԱՐԶԵՐԱԿԱՆՆԵՐԻ՝ ԱՆՐ, ՕՆՐ, ԸՆՐ, ԻՆՐ, ՈՒՆՐ/ ՄԻՋՈՅՈՎ, ԿՅԱՅԵՍ ՕՐԻՆԱԿ՝ ԱԿՕՖԱՎԱԿՕՖԷՆՐ, ՄԱՅՐԱՆԱ՝ ՄԱՅՐԱՆԱՆՆԵՐ, ԻՍԿԻՍՈՒՐԱՎԱԿԻՍՈՒՐԷՆՐ, ԳԱՐԸՐԱՆՐ ԿԱՄ ԳԱՐԸՐԱՆՐ "ԳՈՐԱՐՈՒՄ-ՐԵՆՐ", ԳԱՐԸՐԱՆՐ ԿԱՄ ԳԱՐԸՐԱՆՐ "ԳՈՐԱՐՈՒՄ-ՐԵՆՐ", ԷՖԷՐԷՆՐ "ԳՈՐԱՐՈՒՄ-ՐԵՆՐ" ԿԱՄ ՄԵԾ ԵՂՐԱՅՐ" ԱՎԱՆ:

ԵՆԹԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ.- 8 ԳՆԱԿԻՄԱՆ ՎԱՏԱԿԱՆՈՂ ԳՈՂԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՆՐ, ԷՆՐ, ՕՆՐ, ՈՒՆՐ, ԸՆՐ, ԻՆՐ ԳԱՎԱՐՋԱԿԱՆ ԳՈՂԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄՈՒԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՎԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾ Է ԵՂԸ ԲԱՐԶԱՌԻ ՆԱԿԻՆՈՒՄ ՈՒՆԵՄԱԾ ԺԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆԵՐՂԱՇՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՆԵՐՎ, ՍԱԿԱՅՆ ՄՅՈՒՄ ՕՐԵՆՆԵՐԻ՝ ԳՆԱՌԱՅՈՒՄ ԳԱՐՋԱՐԵՆՈՒՄ ԳՆԱԿԱՆՆԵՐՈՎ ՄԻՐԱՎԱՆՈՂ Է ԳԱՐԾԵՆՐ ԷՆՐ-Ը, ՍԱԿԱՅՆ ՈՒՄ ԲԱՅԱՐՈՒՄ ԲԵՐ ԲԵՐ ԳՆԱԿԱՆՆԵՐՈՒՄ ԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՆՐ, ԸՆՐ, ՈՒՆՐ, ՕՆՐ, ԻՆՐ, ԷՆ ԿԱՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ: 8 ԳՆԱԿԻՄԱՆ ԸՆՂԳԱՆՈՒՐ ՎԱՏԱԿԱՆՆԵՐ Է՝

	Ղ Ո Ր Ն Ա Վ Ի	Թ Ի Վ
ՈՒՂՂ	ԱԿՕՖԷՆՐ	ԿԱՄ ԳԱՐԸՐԱՆՐ
ՍԵՌԱ.	ԱԿՕՖԷՆՐ	ԿԱՄ ԳԱՐԸՐԱՆՐ
ՏՐԱ.	ԱԿՕՖԷՆՐ	ԿԱՄ ԳԱՐԸՐԱՆՐ
ՀԱՅԿ.	ԱԿՕՖԷՆՐ	ԿԱՄ ԳԱՐԸՐԱՆՐ
ԲԱՅԿ.	ԱԿՕՖԷՆՐ	ԿԱՄ ԳԱՐԸՐԱՆՐ
ԳՈՐԾ.	ԱԿՕՖԷՆՐ	ԿԱՄ ԳԱՐԸՐԱՆՐ
ՆԵՐԳ.	ԱԿՕՖԷՆՐ	ԿԱՄ ԳԱՐԸՐԱՆՐ

221. 8 ԳՆԱԿԻՄԱՆ ԵՆ ԵՆԹԱՐԿՎՈՒՄ ՆԱԱ ՈՒՂՂԱԿԱՆՈՒՄ ԷՐԸ ԿՐԸԿԱՆԱԿԻ ԳՈՂԱԿԱՆՆԵՐՈՒՄ ՍՏԱՄԱԾ ԳՈՂԱԿԱՆՆԵՐԸ, ԻՆՂԱԿԱՆ ՄԻՋԻԿԱՎԱՐՈՒՄ, ՄՈՂԱՎԱՐՈՒՄ, ԳՈՂԱՎԱՐՈՒՄ, ԳՈՂԱՎԱՐՈՒՄ, ԻՆՂԱԿԱՆ ՆԱԱ ԱՆԻՐ, Թ ԳՈՂԱԿԱՆՈՒՄ ՈՒՆԵՄԱՆ ԿՐԸՆԱՆԻՐ, ԳՈՐԻՐ, ԽՐՆԱՄԻՐ, ԸՐԻՐ/ԸՐԻՐ Ա

այլ բառեր:

Ծանոթութիւն 1- Վերոհիշյալ բառերի հոգնակին կարող է կազմը-
վել նրբեմն նաև եզակի սեռականի վրայից, ինչպես ~ քիրօքիվէրք
կամ~ քիրօքիվօրանք//քիվօրէնք և այլն:

Ծանոթութիւն 2- Քեք հոլովներում, անկախ ուղղականում
ունեցած վերջավորութիւններից, նրանք ստանում են ան, էն, օն
կապակցութիւնները ց հոլովակերտից առաջ, ինչպես ըրէէք//ըխէք-
ըխօնց, խնամիք-խընամօնց և այլն:

Այդ կարգի բառերի հոլովման ընդհանուր պատկերն է՝

Հ Ո Գ Ն Ա Կ Ի Թ Ի Վ

Ուղղ. ըրէէք, ըխէք

Սեռ. ըրխօնց, ըխօնց

Տր. ըրխօնց, ըխօնց

Հայց. ըրխօնց, ըխօնց

Բաց. ըրխօնցէն, ըխօնցէն, ըրխօնցանէ, ըխօնցանէ

Գործ. ըրխօնցօվ, ըխօնցօվ

Ներգ. ըրխօնց մէշ, ըխօնց մէշ, միշին

Ծանոթութիւն 1- Վերոհիշ ալ հավաքականների համաքանությամբ ց
հոլովմամբ է հոլովվում նաև մարդիկամարթիք բառը
Ծանոթութիւն 2.- Այլ հոլովման պատկանող մի շարք բառեր, ինչպես
կատու-կատվընէք, շաքաթ-շափթընէք, առու-արվընէք զուգահեռաբար
հոլովվում են նաև այս հոլովմամբ և այդ դեպքում նրանց սեռական
հոլովմանը կազմվում են ուղիղ ձևերի վրա՝ անց, օնց վերջավո-
րութիւնների հավելմամբ: Օրինակ՝ շափթընէք-շէփթընէքանց-շէփթը-
նէքանց անէ և այլն:

Եզրակացութիւն

222. Ինչպես զրաբարի համեմատ ընդհանուր հայերենի հոլովման
համակարգն է պատմական զարգացման ընթացքում պարզեցման հասնել ,
այնպես էլ Բուլղոցի բարբառում հոլովական համակարգը ձգտել է
պարզեցման ու միօրինականացման: Այսպես օրինակ՝ բոլոր 7 հոլով-
ների համար էլ արդեն ընդհանուր են դարձել բացառականի էն, գոր-
ծիականի օվ և ներգոյականի ում//ւմ վերջավորութիւնները: Միայն

երկու հոլովներում՝ սեռականում և տրականում, դեռևս զգացվում են տարբերությունները:

Հոլովումների պարզեցման ու միօրինականացման ձգտմամբ էլ ամենատարածված ու ամենագործածական հոլովման արժեք է ստացել հոտկապես ու հոլովումը, որին ենթարկվում են եզակի թվում բոլոր գոյականների 30 տոկոսը, իսկ հոգնակի թվում՝ բոլոր գոյականները, քայտոռությամբ ց հոլովման պատկանողների: Ու հոլովումն աստիճանաբար իրեն է ենթարկել նախկինում այլևայլ հոլովումների պատկանող գոյականների մեծ մասը, որոնց նախկինում այլ հոլովումների պատկանելու մասին հուշում են քառացած ոճերի, առանցների ու դարձվածքների մեջ դեռևս պահպանվող զուգահեռ ծանրեր:

Երկրորդ ամենատարածված հոլովման արժեքն ունի ի//ը հոլովումը, որին նույնպես ենթարկվում են զգալի թվով գոյականներ, եզակի թվում: Մնացած հոլովումներն աստիճանաբար դուրս են մղվել գործածությունից և ստացել սահմանափակ կիրառություն: Այսպես օրինակ՝ օչ հոլովմամբ մնացել է ընդամենը 5 բառ, օր՝ 6, ան՝ 8 և վա՝ մոտ 15: Հստ որում, այս հոլովումներին պատկանող գոյականներից շատերն էլ զուգահեռաբար ենթարկվում են ու կամ ի հոլովումներին: Օրինակ վա հոլովման ենթարկվող բառերից մի քանիսլ հալասարապես գործածական են թն մեկ, թն մյուս հոլովումներով: Այսպես՝ ամսուն, ամսին կամ ամսըվան, շէփթուն, շէփթին, շէփթըվան և այլն: Ան հոլովման ենթարկվող զանազկ էր բառը հանդիպում է նաև ի հոլովմամբ, ինչպես՝ էս կ էրան պիրթ ա կամ՝ էս կ էրի պիրթ ա "սա զառան բուրդ է" և այլն, և այլն:

223. Հոլովման ժամանակ կարող է կատարվել ծայնավորների հնչյունափոխություն կամ սղում: Որպես կանոն, միավանկ բառերի ծայնավորները զրեթե չեն հնչյունափոխվում՝ բալառությամբ փակ վանկի ի և ու ծայնավորների, որոնք վեր են ածվում ը-ի: Օրինակ՝ միտքավըտըն, սիրտասըրտըն, քունքընին և այլն: Սակայն պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ վերորհիշյալ ծավերին զուգահեռ գործածական են նաև դրանց անհնչյունափոխ ծանրը, ինչպես՝ միտք-միտքին, սիրտ-սիրտին, քուն-քունին և այլն:

Հնչյունափոխությունը համեմատաբար ավելի լայն տարածում ունի երկվանկ բառերում: Հոլովելիս շեշտահաջորդ ծայնավորը թն՝ քաց, թն՝ փակ վանկերում սղվում է, օրինակ՝ զէտիկազէտկին, մածունա մածնի, շէպիկաշէպկին, պէփիրապէփրան "քավոր", չէմիչաչէմչի, պառավապարվըն, պտուկապտկըն, քաղաքաքաղքին, քամակաքամկին,

կտուրակը արան, էրին-էրնի, ճակատ-ճակտին: Նույն օրինաչափութ-
յանն են ենթարկվում նաև փոխառյալ բառերը, ինչպես՝ քէզիր-
քէզրան "ձի" և այլն:

Հ Ո Ղ

224. Բուրդուրի բարբառի որոշյալ հոգներն են նւն և ըւն:

Ծանոթություն,- Ներդաշնակության օրենքի համաձայն ըւն եր-
բեմն վեր է ածվում ու-ի՝ օրինակ՝ շունը շուննու, տունը տուն-
նու, ութը ռութու:

Բացի այս ն և ը որոշյալ հոգերից, մեծ գործածություն ունի
նաև միւսին անորոշ հոգը, որը անորոշություն է ցույց տալիս:

Որոշյալ հոգեր են ստանում ինչպես գոյականները, այնպես
էլ գոյականաբար վերցված մյուս խոսքի մասերը, ընդ որում՝ թե՛
ուղիղ, թե՛ թեքված ձևերում:

Որպես ընդհանուր կանոն, նւն ավելացվում է ձայնավորով վեր-
ջավորվող բառերին, ինչպես՝ տարիատարին, զարիակ՝ էրին, կատու-
կատուն, քամիաքամին, միւսին, հերուհերուն, ծուռ-ծուն, լուռ-
լուն և այլն:

Ծանոթություն,- այս ձայնավորով վերջավորվող բառերի որոշյալ
առման ժամանակ ա ձայնավորը վեր է ածվում է-ի, ինչպես՝ փեսա-
փեսէն, ըրիւք ըրիւէն//ըլէն/, տըղա՝ տըղէն և այլն:/Այս մասին
տես § 188/:

225 Ը որոշիչ հոգը ավելացվում է բաղաձայնաֆառ բառերին,
ինչպես՝ հավահավը, քարաքարը, սէղանսէղանը, հաքըրահաքըրը,
էփէրէփէրը, պէփիրպէփիրը և այլն:

Ծանոթություն,- Բաղաձայնով վերջավորվող բառերը կարող են
չենթարկվել այս օրենքին /եթե նրանց հաջորդում է օժանդակ բայը,
էլ շաղկապը կամ ձայնավորով սկսվող որևէ այլ բառ/ և ստանալ Ը-ի
փոխարեն ն հոգը, ինչպես՝

Ըրիւքն էն մըտէլ մտալ՝ համ հալօղը կէրէլ, համ տանձէն
տարէլ: "Երեխաներն են մտել մառան՝ և խաղողը կերել, և տանձից
տարել":

Ծանոթություն,- Ը որոշիչ հոգը կրթմն շփոթվում է սեռականի
ը վերջավորության հետ, կթե միշտ չի արտասանվում շեշտը, օրի-
նակ՝ աղը օքուղ պէն ա "աղը օգտակար բան է"/ուղղական/:

Աղը մօնղը միր կալ "աղի կտորը վերցրու"/սեռական/:/Այս մասին
տես § 38/81/:

Ծանոթություն - Փոխառյալ բառերը նույնպես ենթարկվում են

այս օրենքներին: Օրինակ՝ Թախտաբիթի թախտաբիթին, ջիզմէ՝ ջիզմէն, յարայարէն, փարա՛փարէն, վափօրձվափօրը, կապիտձկապիտը և այլն:

226. Իբրև ստացական հոդեր են հանդես գալիս առաջին դեմքի համար ս-ն, երկրորդ դեմքի համար դ-ն կամ տ-ն, երրորդ դեմքի համար ք-ն կամ ն-ն: Եթե բառը վերջավորվում է ձայնավորով, ապա ս, դ//տ, ն հոդերը անմիջապես դրվում են ձայնավորներից հետո, ինչպես՝ մըտնիս "իմ մատանին", մըտանիդ "քո մատանին", մըտանին "նրա մատանին" և այլն: Իմ քընթըս սարէլ ա, "իմ քիթը սառել է" - իմ ստացականը դրվում է ս-ին զուգահեռ, ինչպես՝ իմ մըտ-նօվս, իմ ախչիկըս, իմ աըզիս:

Իսկ լաղաձայնով վերջավորվող բառերի և հոդերի միջև հանդես է գալիս հայերենի առանձնահատուկ ը ձայնավորը՝ իբրև նոր ավելա-ցող վանկի ձայնավոր, ինչպես՝ ախչիկըս "իմ աղջիկը", ուղղունզըս "իմ եղունգը" և այլն:

Ստացական հոդեր են ստանում նաև հոգնակի ձևերն ու թեքված բառերը, դերոյաների ուղիղ կամ հոլովված ձևերը, ինչպես՝ Բընթէրնիս ցուրտըն անէ սառել ա "քիթներս ցրտից սառել է": Էնգիզնէրը քաղէլ չիս, փըթալն էլ ուվանց էնգիզնին քաղում ըն իղի՝ "ընկույզներդ չես քաղել, բուրդն էլ իրենց ընկույզները քաղում էին": Այսինքն՝ ստացական հոդերը փոխարինում են նաև անձնական դերանունների սևռական հոլովաձևերին/մեր, ձեր, նրանց, իրենց/:

Ինչպես նշել ենք, հոդ են ստանում նաև անձնանուններն ու տեղանունները, ինչպես՝ Լօվօնըս Մըկըրըտ անէ տըրկանալու յա "Լևոնս Մկրտիչից տարիքով է": Կամ՝ Բուլղուրնիս մէնծ քաղաք էր, ամմա Իրէվանիդ հասնիլ չիր "Մեր Բուրղուրը մենծ քաղաք էր, ասկայն Երևանին չէր հասնի":

Ստացական հոդ ունեցող բառերը հոլովվելիս հոդը պահպանում են թեքված ձևերում, օրինակ՝

Ե Զ Ա Ե Ի Թ Ի Վ

Ուղղ. հաքըրըս	հէգիդ	տալըս
Սեն. հաքըրիս	հէգուդ	տալըս
Տր. հաքըրիս	հէգուդ	տալըս
Հայց. հաքըրիս	հէգուդ	տալըս
Բաց. հաքըրէս, հաքըրիս անէ	հէգուդ անէ	տալըս անէ
Դործ. հաքըրօվըս	հէգուվօվըդ	տալօվըս
Ներգ./հաքըրիս մէլ /	/հէգուդ մէլ/	տալըս մէլ

Հ Ո Յ Ն Ա Կ Ի Ք Վ Ի

Օ Ր Ի Ն Ա Կ Ն Ե Ր

Ուղղ. տալէրնիս	հաքըընէրնիս
Սեռ. տալէրնուս	հաքըընուս
Տր. տալէրնուս	հաքըընէրնուս
Հայց. տալէրնուս	հաքըընէրնուս
Բաց. տալէրնուս անէ	հաքըընէրնուս անէ
Գործ. տալէրովնիս	հաքըընէրովնիս
Ներգ. տալէրնուս մէջ	հաքըընէրնուս մէջ

Ա Ծ Ա Կ Ա Ն

Ա Ն Ո Ի Ն

227. Ինչպես ընդհանուր հայերենում, այնպես էլ Բուլղարի բարբառում որակական ածականի դրական աստիճանը բառի ուղիղ ձևն է, օրինակ՝ օքուդ մարթ "լավ մարդ", մէնծ քընթ "մեծ քիթ", ծիզիկ մառ կամ պիտիկ մառ "փոքրիկ մառ", քաշ տուն "ցածր տուն" կարմիր իրէս "կարմիր երես", էրկէն փէդ "երկար փայտ", ծիզիկ էնզո՛ւջ "փոքրիկ ալանջ", մավի շօր "կապույտ շոր", թուխ հավա "ամպամած եղանակ" և այլն:

228. Որակական ածականի բաղդատական աստիճանը կազմվում է երկու ձևով՝ իվէլի "ավելի" կամ դահա "ավելի" բառերի օգնութեամբ: Օրինակ՝ պիտիկ-իվէլի պիտիկ կամ՝ դահա պիտիկ

մէնծ-իվէլի մէնծ //դահա մէնծ

քաշ-իվէլի քաշ //դահա քաշ

մավի-իվէլի մավի//դահա մավի

օքուդ-իվէլի օքուդ//դահա օքուդ

կարմիր-իվէլի կարմիր//դահա կարմիր և այլն:

Երբեմն բաղդատական աստիճան է կազմվում ցուցական դերանվան բացառական Պըդվով, ինչպես՝ ծիզիկ-ընդրանէ ծիզիկ, օքուդ-ընդրանէ օքուդ և այլն:

Անծ ցուլյց տվող գոյականներից բաղդատական կազմելիս վերջվում է նրանց բացառական հոլովի երկրորդ տարբերակը՝ անէ ետադրութեամբ, օրինակ՝ էթո՛ւնը էվէտըն անէ խօւօք ա "Հարուսթյունը Ավետիսից խելոք է":

Պատահում են նաև քանց-քանգ բառի օգնությամբ կազմված բաղ-
դատական ձևեր, որոնք ավելի հազվադեպ են գործածվում և մեծ մա-
սամբ զրվում են անձ ցույց տվող գոյականների վրա, ինչպես՝
Ձէրթարը քանց ծիծիւրս խօլօք ա "Ձարդարը քորջիս խելոք է":

229. Որակական ածականների գերադրական աստիճանը կազմվում
է նկարագրական եղանակով՝ փըթավըն անէ "բուրդից, ամբող-
ջից" դերանվան վերլուծական բացառականի օգնությամբ, օրինակ՝

Հէգիս փըթավըն անէ օքուդ շօրէրն ա հաբէլ "մայրս բուրդից
լավ կամ ամենալավ շորերն է հագել":

Փըթավըն անէ պիտիկ մատըս ա ցավում "ամենափոքրիկ մատս
է ցավում":

Բացի գերադրական կազմելու այս տարածված ձևից, օգտագործ-
վում են նաև լափ փոխառյալ բառով կազմված ձևեր, ինչպես՝

Ուճանէսը լափ թէգա քէփէն ա հաբէլ "Հովհաննեսը ամենանոր
կոպան է հագել":

Թ Վ Ա Կ Ա Ն Ա Ն Ո Ւ Ն

230. Բուրդուրի բարբառում հանդիպում են թվականների հետև-
յալ տեսակները՝ քանակական, բաշխական, դասական, չափական և րազ-
մասնական:

231. Քանակական թվականներն են՝

մեկ-մին	տասն-տասը//տասսը/բարդությունների մեջ թըսնը/
երկուք-յօոկու	քսան-քըսան
երեք-իրէք	երեսուն-յէրասուն/բարդություններում յօսուն/
չորս-չօրս	քառասուն-քառասուն//քառսուն
հինգ-հինգ	հիսուն-իցցուն
վաք-վեք	վաթսուն-վաքցուն
սօթն-օխտը	70-յէթմիշ
ութն-ուլթը	80-սէքսէն
ինն-ինը//իննը	90-տօխտս
	հարիւր-հայիր//հէյիր

Եանթություն 1.-Բուրդուրի բարբառում զրաբարյան եօթն և
տասն թվականների վերջնահանգ ն-երը ընկնում են, սակայն բարդու-
թյուններում տասն բառի ն-ն վերականգնվում է, ինչպես՝ թըսնըմին,

Յըսնըյօոկու, Յըսնըիրէք և այլն:

Ծանոթություն 2., Հայտնի է նաև այն փաստը, որ Արևմտյան Անատոլիայում զանվող համարյա բոլոր հայ զաղթօջախներում յոթանասուն, ութսուն, իննսուն թվականների հայերեն անվանումները փոխարինված են թուրքերեն յէթմիշ, սէքսէն, տօթասն բառերով: Ինչու՞ հատկապես այս երեք տասնավորների անվանումներն են փոխ առնվում, իրարից անկախ զոյուլթյուն ունեցող կամ կղզիացած հայ զաղութներում: Բացահայտման կարոտ հարց է սա: Թերևս հայերենից ավելի կարճ լինելն է հիմնական պատճառը, որովհետև դրանց հայերեն նմանիշներն իրոք որ մեկ-երկու վանկով ավելի են փոխառյալներից:

232. Բարդ թվականները ընդհանուր հայերենի նման կազմվում են նախադաս տասնավորներից և հետադաս միավորներից, այսպես՝ Յըսնըմին "տասնմեկ", Յըսնըյօոկու "տասներկու", Յըսնըիրէք "տասներեք", Յըսնըչօրս "տասնչորս", Յըսնըհինգ "տասնհինգ", Յըսնըվէյ "տասնվեց", Յըսնըյօթ//Յըսնըօխտը "տասնյոթ", Յըսնըութ "տասնութ", Յըսնըինը "տասնինը", յօսսունյօոկու "երեսուներկու", իցյուլնօխտը "հիսունյոթ" և այլն:

Իսկ փոխառյալ տասնյակներիժ կազմվող բարդ թվականները ունենում են նրկու ձև. կամ՝ տասնավորները թուրքերեն, միավորները հայերեն կամ՝ երկուսն էլ թուրքերեն, որոնք սակայն, քիչ են զործածական: Այսպես օրինակ՝ յէթմիշյօոկու կամ յէթմիշիքի "յոթանասուներկու" սէքսէնմին կամ սէքսէնքիր "ութսունմեկ", տօթասնինը կամ տօթասնտօթուլ "իննսունինը" և այլն:

233. Բանական թվականները հոլովվելիս ենթարկվում են զոյականների ի/ը/ հոլովման օրենքներին, այսպես՝

Ե Զ Ո Կ Ի Թ Ի Վ

Ուղղ.	մինը	Յըսնըյօոկուն
Սեռ.	մինին	Յըսնըյօոկուվին
Տր.	մինին	Յըսնըյօոկուվին
Հայց.	մինը	Յըսնըյօոկուն
Բաց.	մինին անէ	Յըսնըյօոկուվուն անէ
Գործ.	մինօվ	Յըսնըյօոկուվօվ
Ներգ.	մինում, մինին մէլ	Յըսնըյօոկուվում
	մինուվում	

234. Բաշխական թվականների իմաստ են դրսևորվում կրկնված քանակականները, օրինակ՝ մին-մին "մեկական", յօոկու-յօոկու "երկուական", իրէք-իրէք "երեքական", հինգ-հինգ "հինգական"

իցյուն-իցյուն "հիսունական" և այլն:

235. Բազմապատկան թվականների գործածությունը քիչ է տարածված: Այդ իմաստով են օգտագործվում ապկ բառից և քանականներից կազմված մենասակ, միասակ, չորսասակ, հինգասակ բառերը: Պիւրթու կըծըկը փըթէլի վախըմ հէսաբընք անըմ հիմբէրում ինք միսասկ, յօսկուսակ:

236. Չափական թվականները կազմվում են նույնպես քանականներից -նօց ածանցի միջոցով: Երբեմն -նօց ածանցը արմատին է կապվում ա իողակապի միջոցով, երբեմն՝ առանց իողակապի: Օրինակ՝ մինընօց//մինա-նօց, հինգանօց, վեցանօց, հիզգէրնօց//հիզգէրանօց և այլն:

Երբեմն էլ օգտագործվում են թուրքերենից փոխառյալ չափականները, օրինակ՝ բինլիք "հազարանոց" /այսպես է կոչվում նաև լիտրանոցը/ բէշի բիրլիք, ,ոսկեղրամի տեսակ":

Մին բէշի բիրլիքը հինգ հիզգէրնօց ա, գիտըմ էն:

237. Դասական թվականները կազմվում են փոխառյալ ինչի//ընչի "որորդ" մասնիկով, որը կցվում է վերջից քանական թվականներին: Օրինակ՝ յօսկունչի "երկրորդ", իրէքընչի "երրորդ", չօրսընչի "չորրորդ", հինգինչի "հինգերորդ", օխտընչի "յոթերորդ" և այլն:

Ծանոթություն. ...Առաջին դասականի իմաստով օգտագործվում են թե՛ փոխառյալ բիրինչի, թե՛ այդ համաքանությամբ ստեղծված մինինչի ձևերը, ինչպես նաև էոչին, էոչինէկ բառերը, որոնցից էոչին բառը ավելի շուտ ձեռք է բերել մակըրայկան իմաստ և գործածական է էոչին հէդ "առաջին տեղում" և նման այլ կապակցություններում, իսկ մյուսը՝ էոչինէկը, գործածական է իբրև գոյական և նշանակում է "անդարանիկ զավակ": Բիրինչի փոխառյալ դասականը ունի նաև "առաջնակարգ", "անգերազանց" իմաստները: Օրինակ՝

Ջէքէրը բիրինչի պիւրթուլէի ա "Ջաքարը առաջնակարգ կամ անգերազանց քրուա է":

238. Դասական թվականները հոլովվում են ու հոլովմամբ: Օրինակ՝

Ե Զ Ա Կ Ի Թ Ի Վ

Ուղղ. օխտընչին

Սեռ. օխտընչուն

Տր. օխտընչուն

Հայց. օխտընչին

Բայց. օխտընչուն անէ.

Գործ. օխտընչով

Ներգ. օխտընչում, օխտընչուն մէջ

239. Անձներական թվականների իմաստը դրսևորվում է քանակականներին և էլ շաղկապի ֆորադրությամբ, ինչպես օրինակ՝ իրէքն էլ "երեքով" /երեքական/, յօդուկն էլ "երկուսով" և այլն:

Դ Ե Ր Ա Ն Ո Ւ Ն

240. Դերանունները Բուրդուրի բարբառում քական առատ են: Երբեմն մի քանի տարբերակներով են ներկայանում ցուցականները: Նույնիսկ ֆարցական դերանունների մեջ ֆանդիպում ենք զրաբարյան շրջանից մնացած մի քանի քարայած հոլովածների, որոնք ըստ ակադ. Հ. Աժառյանի՝ նախազրաբարյան ի ֆարցականի սեռական և զործիական հոլովածներն են եւ ղել:

Դրանք են՝ է՛ր "ինչու" /սեռական հոլով/ և ի՛վ "ուր" /զործիական հոլով/:

Մեր կարծիքով, բարբառում առկա թի՛ "ինչու" ֆարցականը նույնպես կապ ունի այդ նախազրաբարյան ի դերանվան հետ, որից առաջ ետնալեզվային թ ֆնչյունն է ավելացել:

241. Անձնական դերանուններն են՝ յէսսես, աուսզու, էն "նա" ինքը: Հոգնակի թվի ֆամար՝ մէնքամենք, տիւքսզուք, ընդ/ր/անք//էնդ/ր/անք//ընդոնք "նրանք", հւվթնք//ուէրթնքսիւրենք "իրենք" :

Անձնական դերանուններից երրորդ դեմքի եզակին քոի է առնված ցուցականների երրորդ դեմքից:

Անձնական դերանունների հոլովման պատկերն է՝

Ե Զ Ա Կ Ի Թ Ի Վ

Ուղղ. յէս	աու	էն
Սեռ. իմ	քու	էնդ/ր/ան
Տր. ինձ	քէզ	էնդ/ր/ան
Հայց. ինձ	քէզ	էնդ/ր/ան
Բաց. ինձանէ, իզնէն	քէզանէ, քէզնէն	էնդ/ր/անէն
Գործ. ինձանով, իզնով	քէզանով, քէզնով	էնդրանով
Ներգ. ինձանըմ, իզնում	քէզանըմ, քէզնում	էնդրանում

Ուղղ. ինքը	Բաց. ուէրթնէն, հւվթնէն
Սեռ. ուէրթն, հւվթն, ումէն	Գործ. ուէրթնով, հւվթնով
Տր. ուէրթն, հւվթն, ումէն	Ներգ. ուէրթնում, հւվթն մէլ,
Հայց. ուէրթն, հւվթն, ումէն	ուէրթն մէլ

1. Հայց. ուէրթն, Լիակատար քերեկանություն հ. Լ., ֆառոր 2-րդ,

Հ Ո Ր Ն Ա Կ Ի Ք Ի Վ

Ուղղ.	մէնք	տուք
Սեռ.	մէր	ծէր
Տր.	մէզ	ծէզ
Հայ.	մէզ	ծէզ
Բայ.	մէզանէն, մէզնէն	ծէզանէն, ծէզնէն
Գործ.	մէզանօվ, մէզնօվ	ծեզանօվ, ծէզնօվ
Ներգ.	մէզանում, մէզնում	ծէզանում, ծէզնում

Ուղղ. էնդրանք, ընդրանք, ընդանք, ընդօնք
 Սեռ. էնդրանց, ընդրանց, ընդանց, ընդօնց
 Տր. էնդրանց, ընդրանց, ընդանց, ընդօնց
 Հայ. էնդրանց, ընդանց, ընդրանց, ընդօնց
 Բայ. էնդրանցանէն, ընդրանցանէն, ընդրանցանէն, ընդօնցանէն
 Գործ. էնդրանցօվ, ընդրանցօվ, ընդանցօվ, ընդօնցօվ
 Ներգ. էնդրանցում, ընդրանցում, ընդանցում, ընդօնցում
 Ուղղ. հւրանք, ուվանք
 Սեռ. հւրանց, հւվէնց
 Տր. հւրանց, հւվէնց
 Հայ. հւրանց, հւվէնց
 Բայ. հւրանցանէն, հւվէնցանէն, հւվէնցէն
 Գործ. հւրանցօվ, հւվէնցօվ
 Ներգ. հւրանցում, հւվէնցում

Ինչպես նշվել է, ցուցական էն դերանունը միաժամանակ օգտագործվում է իբրև երրորդ դեմքի անձնական դերանուն, որից էլ կազմվում են հոգնակի թվի տարբերակները: Էն-ը առաջացել է զրաբարյան այն ձևից՝ այս է հնչյունափոխությամբ / տես § 58/: Էն-ի հոգնակին և սեռական ձևերն էլ ծագում են զրաբարյան սեռականի այն ձևից՝ հեռլայլ փոփոխություններով. նախ բարբառի հնչյունափոխական օրենքների համաձայն այ-ը դարձել է է, այնքանից, ապա ն և ը ժայնորդների միջև ավելացել է դ պաթականը՝ էնրաէնդր, որի վրայով էլ էսիսը հընչյունափոխությամբ ը ժայնորդի պահանջմամբ կամ անկմամբ ստեղծվել են բազմաթիվ այլ տարբերակներ, ինչպես՝ ուղղական՝ էն, սեռական՝ էնդրա// ընդրա//ինդրա, էնդա//ընդա//ինդա, էնդուր//ընդուր և այլն:

Նույն ձևով էլ զրաբարյան այսր, այդր ձևերից առաջացել են բար-

քառի առաջին և երկրորդ դեմքերի համապատասխան սեռականներն ու
հոգնակիները: Ցուցականների բազմաթիվ տարբերակների առկայությունը
սլայմանավորված է ոչ միայն ժայնավորների կրած հնչյունափոխություն-
ներով, այլև բաղաձայնների հավելումներով ու անկումներով, ուր
վերջին հաշվով անփոփոխ են մնում փաստորեն միայն դիմորոշ ս,դ//
տ, ն հնչյունները:

242. Բարբառի ցուցականներն են՝ եզակի թվի համար էսաայս, էդա
այդ, էնաայն, հոգնակի թվի համար՝ էստրանք//ըստրանք//իստրանք,
էնդրանք//ընդրանք//ինդրանք, էդրանք//ըդրանք//ըղանք//ըղօնք և այլն:

Հոգնակի ցուցականները կազմվում են եզակի սեռականներից: Պարզ
կամ արմատական ցուցականներին ավելացնելով տեղ, ծև, չափ, ժամանակ
ցույց տվող քառեր՝ կազմվում է մակբայական կիրառություն ունեցող
ցուցականներ: Իբրև որոշիչ, ցուցականները դրվելով գոյականների
վրա, չեն հոլովվում, իսկ դերանվանաբար հոլովվելիս վերջին երեք
հոլովներում/բացառական, գործիական, ներգոյական/ ունենում են
գոյականներին նման վերջավորություններ: Ցուցական դերանուններն
հոլովվում են այսպես՝

Ե Զ Ա Կ Ի Թ Ի Վ

Ուղղ.	էս
Սեռ.	էստ/ր/ա/ն/ , ըստ/ր/ա/ն/
Տր.	էստ/ր/ան , ըստ/ր/ան
Հայց.	էստ/ր/ան , ըստ/ր/ան
Բաց.	էստ/ր/անէն, ըստ/ր/անէն
Գործ.	էստ/ր/անօվ, ըստ/ր/անօվ
Ներգ.	էստ/ր/անըմ, ըստ/ր/անըմ

Հ Ո Գ Ն Ա Կ Ի Թ Ի Վ

Ուղղ.	էստ/ր/անք	// ըստ/ր/անք
Սեռ.	էստ/ր/անց	// ըստ/ր/անց
Տր.	էստ/ր/անց	// ըստ/ր/անց
Հայց.	էստ/ր/անց	// ըստ/ր/անց
Բաց.	էստրանցանէն	// ըստ/ր/անցանէն
Գործ.	էստրանցօվ	// ըստ/ր/անցօվ
Ներգ.	էստ/ր/անցըմ	// ըստ/ր/անցըմ

ինչպես նշում է ակադեմիկոս Ա. Ղարիբյանը, էս, էտ, էն ցուցականն են չի հոլովման հիմքում ընկած է զրաբայան դա ցուցական դերանվան սեռական դորա ծած: 1 Բուրգուրի բարբառում դորա սեռականից առաջ կըլլում են նաև էս, էդ, էն արմատական ցուցականները, որոնք բարբառի հնչյունափոխական օրենքներով փոփոխվելուց հետո ստանում են հոլովման տարակուսում ցույց տված տեսքը:

243. էս, էդ, էն ցուցականների վրա ավելացնելով տեղ, յան "կողմ" բառերը կազմվում են մակբայական կիրառություն ունեցող, տեղ մասնանշող ցուցականներ, որոնք հանդես են գալիս ոչ միայն բազմաթիվ տարբերակներով, այլև հոգնակի ձևերով: Օրինակ՝ էստեղ/էստե/ըստեղ/ըստե//իստե//էստի և այլն: Հոգն. ըստեղանք//իստեղանք և այլն:

Հոլովվելիս տեղ ցույց տվող դերանունների ընկած դեմ կամ վերակազմվում է, կամ փոխարինվում յ ժայնորդով: Եզակի թվում ենթարկվում են ի հոլովման, հոգնակի թվում՝ ու կամ ց:

Տեղ ցույց տվող դերանունների հոլովման պատկերն է՝

Ե Ջ Ա Կ Ի Թ Ի Վ	Հ Ո Գ Ն Ա Կ Ի Թ Ի Վ
Ուղղ. իստե, ըստե, էստի, էստեղ	ըստեղանք
Սեռ. իստեյի/ն/, ըստեյին, էստիյին, էստեղին	ըստեղանց
Տր. իստեյին, ըստեյին, էստիյին, էստեղին	ըստեղանց
Հայց. իստե, ըստե, էստի, էստեղ	ըստեղանք
Բաց. իստիյան, ըստեյան, էստիյան, էստեղան	ըստեղանց անէ
Գործ. իստեյով, ըստեղով, էստեղով	ըստեղանքով
Ներգ. իստեյում, ըստեղում, էստեղում	ըստեղանքում

244. 24 ցույց տվող ցուցականները կազմվում են արմատական ցուցականներից հէնց, մանց /"պէս", "ծառով"/ բառերի կցումով: Այս դեպքում նույնպես հնչյունափոխական զանազան երևույթների պատմաբանությունը, յուրաքանչյուր դեմքի համար առաջանում են 7-8 և ավելի տարբերակներ: Այսպես օրինակ՝ իսէհէնց/ըսէհէնց//իստէհէնց/սէհէնց/սէնց/ըսէնց//էսման/ց/ //ըսման/ց/ և այլն: Նույն տարբերակներն ունենք երկրորդ և երրորդ դեմքերի համար:

Ծանոթություն. -իբրև ձև ցույց տվող ցուցական օգտագործվում է նաև հէնց բառը, որը վերոհիշյալ ցուցականներից է առաջացել "մաշվելով": Թեև նա թվում է անդեմ, սակայն խոսքի մեջ օգտագործվելով օժանդակ բայի երրորդ դեմքի եզակի թվի հետ՝ փոխարինում է երրորդ դեմքի ցուցականներին, օրինակ՝

1. Ա. Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1953, էջ 158:

«Ծառէն վեր յէկ, թէ՛՛օչ թակօլում «Ծառից վայր իջիր, թե՛ չէ կծեծեմ»:

«Հէնց ի, դէ հէնց ա, վեր չիմ կ'էլու «Որ այդպես է՝ այդպես է, չեմ իջնելու»:

Ծանոթութիւն 1.— 24 ցուլց տվող վերոհիշյալ ցուլականների արտասանութեան ժամանակ ոմանք վերջին խուլ պայթական ց-ն արտասանում են իբրև ժայնեղ ծ, օրինակ՝ նէհէնծ, տէհէնծ, իսէհէնծ, ինէհէնծ և այլն:

Ծանոթութիւն 2.— Այս ցուլականները կարող են զործածվել նաև հոգնակի թվով, ինչպես՝ սէհէնցնին, տէհէնցնին, նէհէնցնին:

Ծանոթութիւն 3.— Հէնց «պես» բառից վօնցընէ «ինչպես, ինչ ծեւով» բառի համաբանութեամբ կազմվել է հէնցընէ հարաբերական-հարցականը:

245. 2փ ու քանակ ցուլց տվող ցուլականները բաղադրվում են էս, էդ, էն պարզ դերանուններից և չանք «չափ» բառից կամ՝ փոխառյալ դժր բառից, որն առաջացել է թուրքերենի դադար «չափ» բառից՝ դա վանկի անկումով, օրինակ՝ էսչանք, էդչանք, էնչանք, իսդժր, իդժր, ինդժր: Կամ կազմվում է քան-ի բաղադրմամբ, օրինակ՝ էսքան, էդքան, էնքան և այլն:

2փ ու քանակ ցուլց տվող ցուլականները եղակի թվում հոլովվում են ի, իսկ հոգնակի թվում՝ ու հոլովմամբ:

246. Ժամանակ ցուլց տվող ցուլականները նույնպես բաղադրվում են պարզ ցուլականներից և ժամանակ նշանակող որևէ բառից, ինչպես՝ օր, վախա «ժամանակ», չափ «պահ», հէտ «անգամ» և այլն:

Այս բարդութիւնները, ժամանակ ցուլց տվող գոյականների նման, հոլովելիս ենթարկվում են վա հոլովման կանոններին և չեն թեքվում դերանվանական հոլովմամբ: Օրինակ՝ ուղղ.-էսհէտ, էսվախա, սեռ.-էս-հեովա/ն/, էսվախովա/ն/ և այլն:

247. Բուրդուրի բարբառի ստացական դերանուններն են՝ իմ, քու, ընդ/ր/ա, մէր, ծէր, ընդրանք, էստրա, ըստրա, էստրա, էնդրա, սեռականներից կազմված հոգնակի ստացականները՝ իմօնք, քուվօնք/ըրուօնք, մէրօնք, ծէրօնք, ուրանց, ուվանց և այլն: Ստացական դերանունները ենթարկվում են ի հոլովման: Ստացականներն իբրև փոխանուն զործածվելիս ստանում են ն-ը կամ ը հոդը: Օրինակ՝ իմը, քունը, մէրը, ծէրը, ընդրանը, իմօնը, քուվօնը, մէրօնը, ուրանցը, ուվանցը, ընդրանցը և այլն:

Ստացական դերանունների նույնանուն պատկերներ է՝

Եզրակ	Թիվ	Հոգնակ	Թիվ
Ուղղ.	Իմ/ը/ը	մեր/ը/	
Սեռ.	Իմի/ն/	մերի/ն/	
Տր.	Իմին	մերին	
Հայց.	Իմը	մերը	
Բայ.	Իմին անէ, Իմինէն	մերին անէ, մերինէն	
Գործ.	Իմով /ը/	մերով/ը/	
Ներգ.	Իմինում	մերինում	

Ստացական դերանունները սովորաբար անդիմա են գալիս իբրև հատկացուցիչներ, իսկ նրանց հատկացյալներն ստանում են որոշիչ հոգեր, ինչպես՝ Իմ կ'իրը, բու տըղէն, մերոնց թանդըրը և այլն: Իսկ եթե ստացական հատկացուցիչը չի դրվում, ապա ստացական հոգերն անցնում են հատկացյալին, ինչպես՝ կ'իրըս, ըրիւղ/ը/իւղ, թանդըրը և այլն:

248. Բուրդուրի բարբառի փոխադարձ դերանուններն են՝ ուրուր "իրար", մինմօնու "մեկմեկու" /վերջինս անդիպում է նաև մինմօմինի ձևով/:

	Փոխադարձ դերանունների	հոլովման պատկերներ է՝
Ուղղ.	ՌւրՌւր	մինմօնու
Սեռ.	ՌւրՌւր	մինմօնու
Տր.	ՌւրՌւր	մինմօնու
Հայց.	ՌւրՌւր	մինմօնու
Բայ.	ՌւրՌւրըն անէ	մինմօնուն անէ
Գործ.	ՌւրՌւրով	մինմօնով
Ներգ.	ՌւրՌւր մէլ	մինմօնու մէլ

249. Հարցական դերանուններն են՝ վօնց, Ինչ, ուր, վր, էր// էրի, քա՛նը, Ի՞նչթար "ինչչափ, ինչպե՞ս", ի՞նչ "ուր", օ՞վ, ի՞նչեյ"որտեղ" վօնցընէ "ինչպես", ինչընէ "ինչ կերպ", ինչ, "ինչու", ումում "ում", ումանց "ում" և այլն: Ում-ումու հարցականը փոխարինում է ովքե՛ր-ի/ում/ հարցականին: Իրրև հարցական է օգտագործվում նաև վօրմին բառը: Իբրև օվ դերանվան հոգնակի՝ օգտագործվում է ումօնք ձևը: Հարցական դերանունները նույնվում են հետևյալ կերպ՝

Ուղղ.	օ՞վ	ի՞նչ/ը/
Սեռ.	ու՞մ	ինչի՞ն/
Տր.	ու՞մ	ինչին
Հայ.	ու՞մ	ինչին
Թայ.	ումա՞նէ/ն/	ինչին անէ
Գործ.	ումա՞նօվ	ինչօվ
Ներգ.	ու՞մ մէլ	ինչի՞ն/ մէլ

Քա՞նը "քանի" հարցականի հոգնակին կազմելիս հանդես է գալիս հոգնակերթից առաջ կորած ս-ն, երբեմն դա վերականգնվում է նաև եզակի ուղղականում և հայցականում, օրինակ՝ քա՞նըսը միակալար "Քանի՞սը վերցրիր": Հոգնակի թվում գործիական հոլովի վերջավորությունն է օվ, սակայն նրանից առաջ նի հոգնակերադ փոխարինվում է նէր-ով: Եզակի թվի սեռական-տրական հոլովներում և նրանցից կազմված ձևերում ու հոլովիչի ու արմատական ը ձայնավորի միջև հանդես է գալիս վ շփականը: Քա՞նը և քա՞նըսնի հարցականները ենթարկվում են ու հոլովման: Օրինակ՝

	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ
Ուղղ.	քանըսը	քանըսնին
Սեռ.	քա՞նըվուն	քանըսնուն
Տր.	քա՞նըվուն	քա՞նըսնուն
Հայ.	քա՞նըսը	քա՞նըսնին
Թայ.	քա՞նըվուն անէ	քա՞նըսնուն անէ
Գործ.	քանըվօվ	քանըսնէրօվ
Ներգ.	քանըվուն մէլ	քանըսնէ՞րուն մէլ

Հարցական դերանուններից մի քանիսը /իի՞ "ինչու", է՞ր//է՞րի "ինչու", ի՞վ /ի՞վ է/ "ուր" և ու՞ր /քարացած ձևեր են և ոչ հոլովվում են, ոչ էլ հոգնակի կազմում:

250. Սովորաբար ընդունված է ասել, որ հարաբերական դերանունները նույն հարցականներն են՝ առանց հարցական նշանի, սակայն Բուրդուրի բարբառում ոչ բոլոր հարցականներն են հարաբերականների դերում հանդես գալիս: Օրինակ՝ է՞ր //է՞րի, ի՞վ, իի՞ և նման հարցականները հարաբերականների դերում չեն հանդիպում: Մնացածները հոլովվում են հարցականների նման:

251. Որոշյալ դերանուններն են՝ փըթավը "բոլորը, ամբողջը" ամէ՞նը //ամմէնը, /անծի առման դեպքում նաև ամէնքը/ էնմինը "մյուսը" և փոխառյալ բութունը, սաղը "ամբողջը" բառերը: Որոշյալ դերանուններն են՝

ըը հոլովվում են ի հոլովմամբ, օրինակ՝

Ուղղ.	փըթավը	սաղը
Սեռ.	փըթավին	սաղին
Տր.	փըթավին	սաղին
Հայց.	փըթավը, փըթավին	սաղը, սաղին
Բաց.	փըթավին անէ	սաղին անէ
Գործ.	փըթավով	սաղով
Ներգ.	փըթավին մէջ	սաղին մէջ

Այս դերանունները կազմում են նաև հոգնակի ձևեր, ինչպես՝ փըթավ-
փըթավներ, սաղ-սաղէրը:

252. Անորոշ դերանուններն են՝ մին/ը/ "մի", մէկը "մեկը",
ուրուշը "ուրիշը", էսինչ "այսինչ", էդինչ "այդինչ", էնինչ "այն-
ինչ" և փոխառյալ ֆլանք՝ասը "ոմն մեկը": Երբեմն անորոշ դերանուն-
ները հանդիպում են նաև հոգնակի ձևերով, ինչպես՝ ուրուշաուրուշ-
ներ, մինըամիններ, ֆլանք՝ասըաֆլանք՝ասներ:

Անորոշ դերանունների հոլովման պատկերն է՝

	Եզնակի թիվ	Հոգնակի թիվ
Ուղղ.	ուրուշը	ուրուշներ
Սեռ.	ուրուշին	ուրուշներ
Տր.	ուրուշին	ուրուշներ
Հայց.	ուրուշը, ուրուշին	ուրուշներ, ուրուշներ
Բաց.	ուրուշին անէ	ուրուշներ անէ
Գործ.	ուրուշով	ուրուշներով
Ներգ.	ուրուշին մէջ	ուրուշներ մէջ

253. Բուրդուրի քարքառի ժխտական դերանուններն են՝ օնչ օվ "ոչ
ոք", վօչ մին "ոչ մեկը", հէշմին "ոչ մեկը": Վերջին ժխտականը
կազմված է փոխառյալ հիշահէշ "ընավ" և մին քառերի քաղաղրումից:

Ժխտական դերանունները հոլովվում են ի հոլովմամբ: Օրինակ՝

	Ե Ջ Ա Կ Ի	Թ Ի Վ
Ուղղ.	օնչ օվ /ը/	վօչ մինը
Սեռ.	ոնչ օվի/ն/	վօչ մինի/ն/
Տր.	օնչ օվին	վօչ մինին
Հայց.	օնչ օվին	վօչ մինին

Բայ.	օնչ օվին անէ	վօչ մինին անէ
Գործ.	օնչ օվօվ	վօչ մինօվ
Ներգ.	օնչ օվին մէշ	վօչ մինում, վօչ մինին մէշ

Ամփոփելով դերանուներին հոլովման պատկերը՝ զալիս ենք այն եզրակացություն, որ հին հայերենի դերանվանական հոլովման առանձնահատկությունները Բուրդուրի բարբառում համարյա թե չեն պահպանվել /եթե նկատի չունենանք պարզ ցուցականների և անձնական դերանունների սեռական-տրական հոլովները/: Ամենուրեք դերանունները ենթարկվել են գոյականների հոլովման սխտեմի օրինաչափություններին, որով և ստեղծվել է բարբառի ընդհանուր խոսքի մասերի համար հոլովման միօրինականացում:

Բ Ա Յ

255. Հին հայերենի բայական չորս լծորդությունների դիմաց Բուրդուրի բարբառն ունի միայն երկուսը՝ ի և ա, եթե հաշվի չառնենք անկանոն խոնարհում ունեցող երեք միավանկ բայեր, որոնց անորոշը լինում է էլ վերջավորությամբ, ինչպես՝ լէլ ,,լալ'', կյէլ ,,գալ'', նէլ ,,գնալ'':

Բուրդուրի բարբառում ամենակենսունակ և ամենաուժեղ լծորդությունն է ի-ն, որն իրեն է ենթարկել է լծորդության ընդհանուր բայերը, ինչպես նաև ու լծորդության պատկանող չորս բայեր՝ առնուլ-առնիլ, ուռնուլ-ուռիլ, թողուլ-թողիլ, լնուլ-լիցիլ, ինչպես նաև մեկ տասնյակից ավել ա լծորդության բայեր, օրինակ՝ լուանալ-վիլէնիլ, արքենալ-հարփիլ, մոռանալ-մըրանիլ, արժենալ-աժիլ, ուզենալ-ուզիլ և այլն:

Ա լծորդությունը, կորցնելով իր խմբի բայերի մի մասը, նույնպես կարողացել է մի քանի բայեր ,,նվաճել'' այլ լծորդություններից, օրինակ՝ է լծորդության պատկանող բայերից. ալեւորել՝հիլէվօրնալ, գտանել՝գրիթանալ և ի լծորդությունից՝ գգուլիլ՝գըվզալ, երևիլ՝աիրէվալ, սարսափիլ՝ սըրսըփալ և այլն:

Լծորդությունների փոխանցման երևույթը խորթ չի եղել նաև հին հայերենի համար. մի շարք բայեր զրաբարում հանդես էին գալիս թե՛ ու, թե՛ ի լծորդությունների առկա:^{1/} Ընդհանուր հայերենի զարգացման միտումն է եղել քերականական բազմաթիվ օրենքների միօրինականացումը: Այդ միտումը գործել է ոչ միայն զրական լեզվում, այլև շատ բարբառ-

1. Ա. Աբրահամյան, զրաբարի յեռնարկ, Երևան, 1958, էջ 114-115:

ներում, դրանց թվում էլ Բուրդուրի բարբառում: Ամենատարածված լծոր-
դությանը՝ ի-ին է պատկանում բարբառի բոլոր բայերի շուրջ ութսուն
ալիսը, իսկ ա լծորդության տակ մնացել են միայն սակավաթիվ բնածայ-
նական կամ բայարմատների կրկնությամբ կազմված և այլ կարգի չեզոք
սեռի բայեր, ինչպես օրինակ՝ մըրմըրալ , ,մոմոալ'' , իրէվալ , ,երաւլ'' ,
ձօղձօղալ , ,հոտոալ'' և այլն:

Լծորդություններից բացի, փոփոխություններ են կառարվել նաև
բայածանցներում: Օրինակ՝ են սոսկածանցը առանց բացառության փոխ-
րինվել է ան-ով, ինչպես՝ մոտենալ՝ մոտանալ, կարենալ՝ կարանալ, /կա
և կարալ ձևը, ուր ան սոսկածանցը ընկնում է/, պարծենալ՝ պարծանալ և
այլն: Երբեմն էլ սոսկածանցն ընկնում է, օրինակ՝ արծենալ՝ արծիլ, ար-
րենալ՝ արբիլ, ուզենալ՝ ուզիլ և այլն:

Դ Ե Ր Բ Ա Յ Ն Ե Ր

256. Բարբառի դերբայներն են՝ անորոշ, անկատար, ապառնի, վաղա-
կատար, հարակատար, ենթակայական, ըղծական կամ ժխտման:

257. Անորոշ դերբայը եղանակային ձևերի կազմությանը չի մասնակ-
ցում: Արգելական հրամայականի որոշ տարբերակներ, կարելի է ենթադրել,
որ կազմված են անորոշից, օրինակ՝ ասիլ մը, նըսաիլ մը և այլն:

Որպես փոխանուն, անորոշ դերբայը հոլովվում է ի կամ ու հոլով-
մամբ:

Մեծ է անորոշ դերբայի կիրառությունը նախադասության մեջ, օրի-
նակ՝

ա/ Անորոշ դերբայի տրական հոլովը հարադրվելով պէսդան բառին /որը
կազմված է հայերեն՝ պես և փոխառյալ դան բաղադրիչներից/, ցույց է
տալիս ենթակայի կատարած գործողության անմիջապես նախորդող մեկ
այլ գործողություն: Օրինակ՝

Վափօրը կաննիլուն պէսդան՝ մէնք վէր յէկանք , ,Շոգենալը /կամ
շոգեբարը/ կանգնելուն պես՝ մենք ցած իջանք'' :

Կամ՝ Ըիէն շունու տէնալուն պէսդան՝ լէցալ , ,Շանը տեսնելուն
պես երեխան լաց եղալ'' :

բ/ Փոխառյալ իբէն , ,ելիս'' մասնիկը, կցվելով անորոշ դերբային,
ցույց է տալիս նախադասության ենթակայի կատարած հիմնական գործողու-
թյանը զուգահեռ կատարվող մեկ այլ գործողություն: Օրինակ՝ Սոխիէն
յանց կէնալիբէն միմիրիս տէսա , ,Փողոցից անցնելիս քողջս տեսա'' :

Սա համապատասխանում է արդի հայերենի անկատար դերբայի չիս մաս-
նիկով կազմվող տարբերակին:

զ/ Անորոշ դերբայի գործիական հոլովը դառնում է ձևի պարզագույն կամ միջոցի խնդիր: Օրինակ՝ Կյիր կյիրիւօվ ընդ մարթ թէրնմ , ,Գիր գրելով են մարդ դառնում” :

դ/ Անորոշ դերբայի քայտական հոլովը ընթացակալական դերբայի կի-րառութիւն ունի, օրինակ Աշիւն ֆօդֆօդիլէն կիկիշտանա , ,Խոհարարը հոտոտելով կկշտանա” :

258. Անկատար դերբայի մասնիկն է ում /ըմ/, հազվադեպ՝ իս: Բա-յերի մեշող մեծամասնութեան անկատարը ձևավորվում է ում մասնիկով: Միավանկ չորս բայերի՝ կյէլգալ, նէլգնալ, լէլգալ, տալտալ ան-կատարը հիմնականում ձևավորվում է երկրորդ՝ իս տարբերակով, օրինակ՝ կյէլգալէլիս, նէլգնէլիս , ,գնալ” , լէլգալէլիս, տալտալիս:

Ծանոթութիւն.- Գնալանէլ բայի երկրորդ տարբերակի անկատարը կազ-մովում է ում մասնիկով, օրինակ՝ քընում ըմ իղի , ,գնում էի” : Լալ-լել բայը հիմնականում օգտագործվում է հարադրութիւնների մեջ, օրի-նակ՝ լէց ինիլ, լէց ըմ ինում և այլն:

Անկատար դերբայը մասնակցում է եղանակային ձևերի կազմութեանը, որով էլ դրսևորվում են սամանային եղանակի ներկայի և անցյալի ան-կատար ժամանակները:

Ինչպես անորոշ դերբայը, այնպես էլ անկատար դերբայի երկրորդ տարբերակը /իս/, ընդունելով փոխադարձ-իքէն մասնիկը, նախադասութեան մեջ հանդես է գալիս մակբայական կիրառութեամբ, օրինակ՝ Տուն նէլիսի-քէն էֆէրըս աէսա , ,Տուն գնալիս հորեղբորս տեսա” : Այս ձևի համա-բանութեամբ էլ մակբայական կիրառութիւն է ստանում երբեմն նաև ան-կատարի ում մասնիկով տարբերակը, օրինակ՝ Շօրէրըս վիլէնումիքէն մին դուրբաղը աէսա , ,Շորերս լվալիս մի գորտ տեսա” :

259. Ազատի դերբայը հանդես է գալիս երկու՝ -ու և -ի մասնիկներով: Ազատնու առաջին տարբերակը մասնակցում է սամանական եղանակի ազառ-նի ժամանակների կազմութեանը, իսկ երկրորդ տարբերակը հանդես է գա-լիս իբրև որոշիչ, կապի խնդիր և այլն: Երկրորդ տարբերակում իստ ուժեղ է գոյականի իմաստը, և այս փաստը մի ավելորդ անգամ ևս ազա-րուցում է ուտելիք, հագնելիք և նման մյուս գոյականների բայական ծագում ունենալը, ք գոյականակերտ ածանցի օգնութեամբ: Ու ածանցով տարբերակը մասնակցում է սամանական եղանակի ազատնի և անցյալի ա-զատնի ժամանակների կազմութեանը, որի ժամանակ դերբայական -ու մաս-նիկի ներդաշնակութեամբ լծորդութեան ժայնավորը /ի լծորդութեան մա-սին է խոսքը/ վեր է ածվում օ-ի: Օրինակ՝ կյիրիլ-կյիրուլու վէմ, կյիրուլու վէս, կյիրուլու վա, կամ՝ կյիրուլում, կյիրուլուս, կյիրուլու վա և այլն:

Օրինականներ ապահովուի տարբերակով. էս ուտէլի մէջ ա , ,սա ուտելու մաշ է՝՝ /որոշիչ/: էս մէջն ուտէլի յա , ,այս մաշն ուտելու մաշ է՝՝ /ստորոգելիական վերադիր/: Ուտէլի մահար նէցի տուն , ,ուտելու համար գնացի տուն՝՝ :

260. Վաղակատար դերբայը ձևավորվում է -էլ մասնիկով՝ ի լծորդու-թյան առաջին, ա լծորդութեան պարզ քայերի և ան սոսկածանցավորների՝ երկրորդ հիմքից, օրինակ՝ անորոշ-կյիրիլ, խօսիլ, պիրիլ, կաննիլ, փըռ-նիլ և այլն: Վաղակատար-կյիրէլ, խօսէլ, պիրէլ, կաննէլ, փըռնէլ: Ա լծորդութեան ան սոսկածանց ունեցող քայեր. անորոշ-կարթալ, խաղալ, պարծանալ, քիթանալ, մօտանալ և այլն: Վաղակատար-կարթացէլ, խաղացէլ, պարծացէլ, քիթացէլ, մօտացէլ և այլն:

Վաղակատար դերբայը մասնակցում է սահմանական եղանակի վաղակատար և անցյալի վաղակատար ժամանակների կազմութեանը, ինչպես՝ Անըմբս էլ էմ մըրացէլ, տէղըս էլ , ,Անունս էլ եմ մոռացել, տեղս էլ՝՝ :

261. Հարակատար դերբայի-ած մասնիկը դրվում է ի լծորդութեան ա-ռաջին ա լծորդութեան պարզ քայերի և ան սոսկածանց ունեցողների երկ-րորդ հիմքի վրա: Օրինակ՝
իլ.- կաննիլ, թակիլ, խօսիլ, թըմըզիլ և այլն: Հարակատար՝ կաննած, թակած, խօսած, թըմըզած և այլն:

Ալ.- խաղալ, կարթալ, քիթանալ, մօտանալ, մըրանալ և այլն: Հարակատար դերբայը օժանդակ քայերի հետ կազմում է սահմանական եղանակի հարակա-տար և անցյալի հարակատար ժամանակները:

Իբրև որոշիչ հարակատար դերբայը հանդես է գալիս գոյականից առաջ: Օրինակ՝ Հաքըրիս շինած պաշարը համով ա , ,Հորաքրոջս պատրաստած զա-թան համեղ է՝՝ :

262. Ենթակայական դերբայն ունի -օղ մասնիկը, որը կցվում է քա-յերի հիմքերին՝ նույն հիմունքներով, ինչպիսիք նշվել են վաղակատար և հարակատար դերբայների կազմութեան մասին:

Ենթակայական դերբայը եղանակային ձևերի կազմութեանը չի մասնակ-ցում: Նախադասութեան մեջ նա հանդես է գալիս իբրև որոշիչ և ստորոգե-լիական վերադիր: Օրինակ՝ Ածօղ հավն ա ծէն ածըմ , ,Ածող հավն է ծայն հանում՝՝ /որոշիչ/: Էրիկըս պիրօղ ա , ,Ամուսինս բերող է՝՝ :

263. Ժխտման կամ ըղծական դերբայը կազմվում է անորոշից՝ լ-ի անկ-մամբ կամ առանց անկման, եթե այն մասնակցում է ժխտական ձևերի կազմու-թեանը, ինչպես՝ ասիլ չիմ, տանիլ չիմ և այլն: Նրա կատարած դերը արդի հայերենի ժխտման դերբայի հետ նույնն է: Նրանով են ձևավորվում պայմա-նական եղանակի ժխտական ապառնի և անց. օպ. ժամանակները:

264. Բուրդուրի բարբառի բայական եղանակներն ու ժամանակները ընդհանրապես համապատասխանում են հնդհանուր հայերենին: Սակայն, որոշ ձևերի կազմության ժամանակ՝ մասնավորապես սահմանական եղանակի և մյուս եղանակների անցյալ ժամանակների ձևերում, հանդես են գալիս այն տարբերությունները, որոնք էլ կազմում են հենց բարբառի խոնարհման սիստեմի առանձնահատկությունները՝ դրսևորելով կուռ օրինաչափություններ:

265. Գրաբարյան եմ օժանդակբայը Բուրդուրի բարբառում կրում է հետևյալ փոփոխությունները՝

Ներկա

եմ>էս //ըմ //իմ	եմք>էնք //ընք //ինք
ես>էս //ըս //իս	եք>էք //ըք //իք
էա - -	են>էն //ըն //ին

Օժանդակ բայի այս երեք տարբերակների առկայությունը պայմանավորված է նրանց նախադաս և ետադաս կիրառմամբ, այսինքն՝ նախորդող կամ հաջորդող քառերի արմատական ժայնավորների ծանր կամ թեթև լինելու փաստով: Սաքարբառի նախկինում ունեցած ժայնավորների լրիվ ներդաշնակության օրենքի ամենավառ ազդեցության արդյունք է /տես պար. 181/ և ցուցական դերանունների պար./, որ տարածվել է նաև օժ. բայերի վրա: Օժանդակ բայի անցյալ անկատարը դրսևորվում է երկու ձևով՝ պարզ և բաղադրյալ: Պարզ անցյալ անկատարի ձևերն են՝

էի>ի	էք>ինք
էիր>իր	էիր>իր
էր>էր	էին>ին

Իսկ բաղադրյալ անցյալ անկատարը կազմվում է օժանդակ բայի ներկայի և փոխառյալ իղի /իմ / մասնիկի հարադրումով: Օրինակ՝

Եզակի թիվ

էմ իղի //ըմ իղի// իմ իղի
էս իղի //ըս իղի// իս իղի
ա իղի - - - - -

Օրինակներ խոսքի մեջ՝

ի2 տէյ իմ իղի /, որտեղ էիր՝/
ի2 տէյիս իղի /, որտեղ էիր՝/

Հոգնակի թիվ

էնք իղի //ընք իղի// ինք իղի
էք իղի //ըք իղի// իք իղի
էն իղի //ըն իղի// ին իղի

ի2 տէյ ինք իղի /, որտեղ էինք՝/
ի2 տէյ իք իղի /, որտեղ էիր՝/
ի2 տէյ ին իղի /, որտեղ էին՝/

Երբ համեմատում ենք օժանդակ բայի ներկայի և անյայլ անկատարի ժևերը, նկատում ենք, որ հոգնակի թվի երրորդ տարբերակները ժևով նույնն են և դրանք միմյանցից զանազանելը անհնար է: Հավանաբար հենց այդ է եղել այն հիմնական դրդապատճառը, որ բարբառն ստեղծել է անյայլ անկատարի նոր ժևը:

Ծանոթութլուն.- Փոխառլալ իղի մասնիկով անյայլ անկատար է կազմելում նաև օժանդակ բայի անյայլ անկատարի ժևերից, որը քիչ է գործածական:

Սահմանական եղանակ

266. Սահմանական եղանակն ունի 9 ժամանակ՝ ներկա, անյայլ անկատար, ապառնի, անյայլ ապառնի, վաղակատար, անյայլ վաղակատար, հաղակատար, անյայլ հաղակատար և անյայլ կատարլալ: Վերջինս պարզ ժամանակ է, իսկ մնացածները՝ բաղադրլալ: Ներկան կազմվում է անկատար դերբայից և օժանդակ բայի ներկայից՝ ետադաս կամ նախդաս հաղաղըմամբ: Ինչպես նշել ենք, օժանդակ բայի երեք տարբերակների կամ երեք շարքերի առկալ. լթյունը նրանցից առաջ գտնվող դերբայների կամ այլ բառերի ժայնավորների աղղեցութլան /այսինքն՝ ժայնավորների ներդաշնակութլան/ արդյունք է: Այսպես օրինակ՝ եթե օժանդակ բայը նախդաս է, նրա ժայնավորը ,,համաժայնվում" է հաղորդ բառի ժայնավորներին, ինչպես՝ Յէս էմ կլիրէլ ,,ես եմ գրել":

Իսկ եթե օժանդակ բայը ետադաս է ,,համաժայնվում" կամ ներդաշնակում է իրեն նախորդող դերբային, ինչպես՝ Իրագուն նէլիս իմ իղի աուն ,,երեկոյան գնում էի աուն"՝ ևայլն:

Այս երևուլթը նկատվում է նաև Բուրդուրի բարբառի սկզբնական միջավայրում գտնվող՝ նրան երբեմնի հարևան բարբառներում ևս /Գարմանի և Սյունիթի^{1/}:

Սահմանական եղանակի անյայլ կատարլալ անկատարը /ինչպես նաև անյայլի բոլոր ժևերը/ ունի երկու տարբերակ. մեկը կազմվում է օժանդակ բայի պարզ անյայլ անկատարով, մյուսը՝ օժանդակ բայի ներկայով ու իղի մասնիկով: Օրինակ՝

ա/ կարթւմ ի- իր- էր- ինք- իք- ին

բ/ կարթւմ ըմ իղի- ըս իղի- ա իղի- ընք իղի- ըք իղի- ըն իղի

Ցես կարթւլլս իմ իղի աճև/ն/ էկար:

Սահմանական եղանակի ապառնի ժամանակը կազմվում է ապառնի դերբայի ու մասնիկի ունեցող տարբերակից ու օժանդակ բայի ներկայից: Հենց այս դեպքում է, որ ի հայտ է գալիս ապառնի դերբայի երկու զղղգաժևերի իմաստային տարբերութլունը: Ի ծորղութլանը պատկանող 1-2-րդ զղղոյան, կարմանի բարբառը, Երևան, 1960, էջ 127-128
ն. կարժապետլան, Սյունայ բարբառը, էջ 161/դիսերտացիոն աշխատանք/

բայերի ի ծայնավորը ապառնու ու մասնիկի ազդեցութեամբ, ներդաշնակութեան օրենքի համաձայն, վեր է տնկում օ-ի /տես պար. 181 և 264/, իսկ դերբայական մասնիկի և նրան հաջորդող օժանդակ բայի ծայնավորների միջև, համաձայն բարբառի հնչյունական օրենքների, հետևանք է գալիս հորանջը ծածկող վ շփականը: Օրինակ՝

Ասիւ.- ասուու վէմ- ասուու վէս - ասուու վա - ասուու վէնք - ասուու վէք - ասուու վէն:

Ա լծորդութեան պատկանող բայերի ապառնու կազմութեան ժամանակ լծորդութեան ծայնավորը մնում է անհնչյունափոխ, օրինակ՝

Կարթաւ.- կարթաւու վէմ - կարթաւու վէս - կարթաւու վա - կարթաւու վէնք - կարթաւու վէք - կարթաւու վէն:

Ծանոթութիւն.- Վերոհիշյալ ձևերի օժանդակ բայերի ծայնավորները արագաստութեան պատճառով սղվում են, և մնում են միայն դիմային մ, ս, նք, ք, ն բաղաձայնները, որոնք արտասանվում են դերբայի հետ միաձուլի, այսպես՝ ասուում, ասուուս, ասուու վա, ասուուենք, ասուուենք, ասուուեն:

Ինչպես նկատվեց, այս օրենքից բացառութիւն է կազմում եզակի թվի երրորդ դեմքի օժանդակ բայը, որ բաղկացած է սոսկ ծայնավորից/ա/:

Անցյալ ապառնին նույնպես հանդես է գալիս երկու տարբերակներով /տես պար. պար. 265-266/, օրինակ՝

ասուու վէմ իդի	ասուու վէս իդի	ասուու վա իդի
ասուու վէնք իդի	ասուու վէք իդի	ասուու վէն իդի

Կամ՝

ասուում իդի	ասուուս իդի	ասուու վա իդի
ասուուենք իդի	ասուուենք իդի	ասուուենք իդի

Վաղակատար ժամանակը ձևավորվում է վաղակատար դերբայով և օժանդակ բայի ներկայով: Օրինակ՝

ասէլ էմ, ասէլ էս, ասէլ էնք, ասէլ էք, ասէլ են

կարթայէլ էմ-կարթայէլ էս-կարթայէլ էնք-կարթայէլ էք-էն

Անցյալ վաղակատարը նույնպես երկու տարբերակներ ունի, այսպես՝

ասէլ իմ իդի - ասէլ իս իդի - ասէլ ա իդի

ասէլ ինք իդի-ասէլ իք իդի- ասէլ ին իդի

Կամ՝

ասէլ ի-ասէլ իր - ասէլ էր

ասէլ ինք-ասէլ իք - ասէլ ին

Հարակատար ժամանակը կազմվում է հարակատար դերբայից և օժանդակ բայի ներկայից, օրինակ՝

հասած ըմ - հասած ըս - հասած ա - հասած ընք - հասած ըք - հասած ըն:

Անյայլ հարակառքը կարող է արտահայտվել նույնպես երկու ձևով՝
1. հասած ըմ իղի - հասած ըս իղի - հասած ա իղի
հասած ընթ իղի-հասած ըթ իղի - հասած ըն իղի
կամ՝

2. հասած ի - հասած իր - հասած էր-հասած ինք-հասած իք-հասած ին :
Սահմանական եղանակի անյայլ կատարյալ ունի պարզ կազմություն:
Այն կազմվում է -էցի, -էցիր, -էց, -էցինք, -էցիք, -էցին վերջա-
վորությունների օգնությամբ / ի լծորդության բայերի ժամանակ/ և
-ացը, -ացըր, -աց, -ացընք, -ացըք, -ացըն / Ա լծորդության բայե -
րի ժամանակ/: Օրինակ՝

կ՛իրէցի -կ՛իրէցիր-կ՛իրէց-կ՛իրէցինք-կ՛իրէցիք-կ՛իրէցին
կարթացը-կարթացըր-կարթաց-կարթացընք-կարթացըք-կարթացըն
Սոսկածանցավոր բայերի անյայլ կատարյալը կազմվում է է-ա,
-ար, -ավ, -անք, -աք, -ան վերջավորությունների օգնությամբ: Օրինակ՝
հէքա-հէքար-հէքավ, հէքանք-հէքաք-հէքան
քիթացա-քիթացար-քիթացավ-քիթացանք-քիթաք-քիթացան

Ըղծական եղանակ

267. Ըղծական եղանակի ապառնին կազմվում է, գրականի նման, անորոշ
դերբայից, որի վերջավորության փոխարեն հանդես են գալիս ըղծականի
դիմացույց -մ, -ս, -նք, ք, -ն վերջավորությունները: Օրինակ՝

կարթամ-կարթաս-կարթա-կարթանք-կարթաք-կարթան

կ՛իրէմ-կ՛իրէս-կ՛իրէ-կ՛իրէնք-կ՛իրէք-կ՛իրէն

Ծանոթություն.- ի լծորդության բայերի ըղծական եղանակի ապառ-
նին ունենում է նաև կ՛իրիմ-կ՛իրիս-կ՛իրիք-կ՛իրինք-կ՛իրիք-կ՛իրին
ձևերը: Այս երկու ձևերից ավելի օրինաչափական է թվում ի մասնի-
կով անորոշից կազմված ըղծական ապառնին, մանավանդ որ այդ բան
ապացուցվում է ըղծականից կազմվող մյուս եղանակների՝ պայմանականի
և հարկադրականի ձևերով:

Ըղծական եղանակի անյայլ ապառնու վերջավորություններն են՝
-ի, -իր, -եր // -ար, -ինք, -իք, -ին, որոնք կցվում են բայերի հիմ-
քերին, օրինակ՝

կ՛իրէի-կ՛իրէիր-կ՛իրէր-կ՛իրէինք-կ՛իրէիք-կ՛իրէին

կարթաի-կարթաիր-կարթար-կարթաինք-կարթաիք-կարթաին

Պայմանական / ենթադրական / եղանակ

268. Պայմանական կամ ենթադրական եղանակը կազմվում է կը եղանակիչով՝ ըղձականի ապառնի և անյայլ ապառնի ձևերից։ Օրինակ՝ ապ. կըկարթամ-կըկարթաս-կըկարթա-կըկարթանք-կըկարթաք-կըկարթան ապ. ապ, կըկարթայի-կըկարթայիր-կըկարթար-կըկարթայինք-կըկարթայիրք-կըկարթային

Հարկադրական եղանակ

270. Հարկադրական եղանակի անյայլ ապառնին և ապառնին նույնպես կազմվում են ըղձականի համապատասխան ժամանակներից՝ պիտի կամ պէտք ա հարկադրական եղանակիչների միջոցով։ Հարկադրական եղանակիչը սովորաբար դրվում է նախադաս, սակայն որոշ դեպքերում այն կարող է նախադաս դիրքում հայտնվել։ Օրինակ՝ պէտք ա ասէմ, կամ՝ ասէմ պիտի։

Հրամայական եղանակ

271. Հրամայական եղանակն ունի միայն երկրորդ դեմք՝ եզակի և հոգնակի թվերով։ Առաջին խոնարհման պարզ բայերն ունենում են -է վերջավորութիւնը, ինչպես՝ խօսէ, կ'իրէ, ցանէ, քաղէ, իսկ երկրորդ խոնարհման պարզ բայերը՝ -ա։ Օրինակ՝ կարթա, խաղա, ճըթա/"ճշա"/։ Սոսկածանցավոր բայերն ունենում են -իր վերջավորութիւնը, օրինակ՝ հասկացիր, պարծայիր, քիթացիր, թրոիր, մըտիր և այլն։

Ծանոթութիւն .- Հրամայականի եզակի թվի երկրորդ դեմքը ձևով նման է ըղձականի եզակի թվի երրորդ դեմքին, օրինակ՝ ըղձականի եզակի երրորդ դեմք-կարթա, կ'իրէ, հրամայականի եզակի երկրորդ դեմք՝ կարթա, կ'իրէ։ Հավանաբար այս շփոթութիւնն փաստն է եղել այն դեռապատմաբար, որ ըղձականի կազմութեան համար առաջացել են -ի և -է լծորդութիւններով կազմվող տարբերակները / տես § 267/։

Հրամայականի հոգնակին պարզ և սոսկածանցավոր բայերի համար ունի նույն կազմութիւնը, -էք վերջավորութիւնը կցվում է Ա կամ Ի խոնարհման թե՛ պարզ, թե՛ սոսկածանցավոր բայերի երկրորդ հիմքին, օրինակ՝

Իլ խոնարհման բայեր.- խօսէցէք, կ'իրէցէք, քաղէցէք։

Ալ խոնարհման բայեր.- կարթացէք, քիթացէք, պարծացէք։

Ծանոթութիւն .- Ի խոնարհման բայերի հոգնակի հրամայականը երբեմն կազմվում է նաև առաջին հիմքից, սակայն այս դեպքում ևս, ինչպես նշվեց § 271-ում, կարող է շփոթութիւն առաջանալ ըղձական եղանակի և հրամայական եղանակի հոգնակի երկրորդ դեմքերի միջև, որոնք ձևով նմանվում են կամ նույնանում։ Օրինակ՝

Ըղծական եղանակի հոգն. երկրորդ դեմք.- կ'իրէք, քաղէք, ասէք:
Հրամայական եղանակի հոգն. երկրորդ դեմք.- կ'իրէք, քաղէք, ասէք:
Հենց այս հնարավոր շփոթութիւնից խուսափելու համար էլ բարբառը
նախընտրել է նախորդ ձևը, որը միաժամանակ բարբառի հոգնակի հրամա-
յականի ձևերի կազմութեան միօրինականացման ձգտման արդյունք է:

Առաջին խոնարհում

272. Բարբառի -իլ մասնիկն ունեցող բոլոր բայերը պատկանում են
առաջին խոնարհմանը: Այս խոնարհումը բարբառիս ամենատարածված և
ամենագործուն բայական թեքումն է:

Առաջին խոնարհման լրիվ պատկերը

Դերբայներ

Անորոշ քիցիլ "զցել"	յերիւ "այրել"
Անկատար քիցում	յերում
Ապսոնի քիցօլու	յերօլու
Վաղակատար զիցէլ	յերէլ
Հարակատար քիցած	յերած
Ենթակայական քիցօղ	յերօղ
Ժխտման քիցի	յերի

Սահմանական եղանակ ներկա

քիցում ըմ	յերում ըմ
քիցում ըս	յերում ըս
քիցում ա	յերում ա
քիցում ընք	յերում ընք
քիցում ըք	յերում ըք
քիցում ըն	յերում ըն

Անյայլ անկատար

քիցում ըմ իղի	յերում ըմ իղի
քիցում ըս իղի	յերում ըս իղի
քիցում ա իղի	յերում ա իղի
քիցում ընք իղի	յերում ընք իղի
քիցում ըք իղի	յերում ըք իղի
քիցում ըն իղի	յերում ըն իղի

Կամ

քիցում ի	յէրում ի
քիցում իր	յէրում իր
քիցում էր	յէրում էր
քիցում ինք	յէրում ինք
քիցում իք	յէրում իք
քիցում ին	յէրում ին

Ապառնի

քիցում վէմ	յէրում վէմ
քիցում վէս	յէրում վէս
քիցում վա	յէրում վա
քիցում վէնք	յէրում վէնք
քիցում վէք	յէրում վէք
քիցում վէն	յէրում վէն

Կամ

քիցում	յէրում
քիցումս	յէրումս
քիցում վա	յէրում վա
քիցումնք էնք	յէրումնք էնք
քիցումք	յէրումք
քիցումն	յէրումն

Անյայլ ապառնի

քիցում իղի	յէրում իղի
քիցումս իղի	յէրումս իղի
քիցում վա իղի	յէրում վա իղի
քիցումնք իղի	յէրումնք իղի
քիցումք իղի	յէրումք իղի
քիցումն իղի	յէրումն իղի

Կամ

քիցում վի	յէրում վի
քիցում վիր	յէրում վիր
քիցում վէր	յէրում վէր
քիցում վինք	յէրում վինք
քիցում վիք	յէրում վիք
քիցում վին	յէրում վին

Վաղակատար

քիցել էմ	յերել էմ
քիցել էս	յերել էս
քիցել ա	յերել ա
քիցել էնք	յերել էնք
քիցել էք	յերել էք
քիցել էն	յերել էն

Անցյալ վաղակատար

քիցել իմ իղի	յերել իմ իղի
քիցել իր իղի	յերել իր իղի
քիցել էր իղի	յերել էր իղի
քիցել ինք իղի	յերել ինք իղի
քիցել իք իղի	յերել իք իղի
քիցել ին իղի	յերել ին իղի

կամ

քիցել ի/մ/	յերել ի/մ/
քիցել իր	յերել իր
քիցել էր	յերել էր
քիցել ինք	յերել ինք
քիցել իք	յերել իք
քիցել ին	յերել ին

Հարակատար

քիցած ըմ	յերած ըմ
քիցած ըս	յերած ըս
քիցած ա	յերած ա
քիցած ընք	յերած ընք
քիցած ըք	յերած ըք
քիցած ըն	յերած ըն

Անցյալ հարակատար

քիցած ըմ իղի	յերած ըմ իղի
քիցած ըս իղի	յերած ըս իղի
քիցած ա իղի	յերած ա իղի
քիցած ընք իղի	յերած ընք իղի
քիցած ըք իղի	յերած ըք իղի
քիցած ըն իղի	յերած ըն իղի

կամ

քիցած ի	յէրած ի
քիցած իր	յէրած իր
քիցած էր	յէրած էր
քիցած ինք	յէրած ինք
քիցած իք	յէրած իք
քիցած ին	յէրած ին

Անցյալ կատարյալ

քիցեցի	յէրեցի
քիցեցիր	յէրեցիր
քիցեց	յէրեց
քիցեցինք	յէրեցինք
քիցեցիրք	յէրեցիրք
քիցեցին	յէրեցին

Ըղծական եղանակ

Ապառնի

քիցեմ	յէրեմ
քիցես	յէրես
քիցէ	յէրէ
քիցենք	յէրենք
քիցեք	յէրեք
քիցեն	յէրեն

Անցյալ ապառնի

քիցեմ իդի //քիցեյի	յէրեմ իդի //յէրեյի
քիցես իդի //քիցեյիր	յէրես իդի//յէրեյիր
քիցեր իդի//քիցեր	յէրեր իդի //յէրեր
քիցենք իդի//քիցեյինք	յէրենք իդի //յէրեյինք
քիցերք իդի//քիցեյիրք	յէրեք իդի//յէրեյիրք
քիցեն իդի //քիցեյին	յէրեն իդի //յէրեյին

Պայմանական եղանակ

Ապառնի

կըքիցեմ	կըյէրեմ
կըքիցես	կըյէրես
կըքիցէ	կըյէրէ
կըքիցենք	կըյէրենք

ԿՐՔԻՄԵՐ
ԿՐՔԻՄԵՆ

ԿՐՅԵՐԵՐ
ԿՐՅԵՐԵՆ

ԱՆՅՅԱԼ

ՄԱԳՈՆԻ

ԿՐՔԻՄԻ ԻՂԻ//ԿՐՔԻՄԵՅԻ
ԿՐՔԻՄԻ ԻՂԻ//ԿՐՔԻՄԵՅԻ
ԿՐՔԻՄԻ ԻՂԻ//ԿՐՔԻՄԵՅԻ
ԿՐՔԻՄԵՅԻՆ ԻՂԻ//ԿՐՔԻՄԵՅԻՆ
ԿՐՔԻՄԵՅԻ ԻՂԻ//ԿՐՔԻՄԵՅԻ
ԿՐՔԻՄԵՅԻՆ ԻՂԻ //ԿՐՔԻՄԵՅԻՆ

ԿՐՅԵՐԻՄ ԻՂԻ//ԿՐՅԵՐԵՅԻ
ԿՐՅԵՐԻՄ ԻՂԻ//ԿՐՅԵՐԵՅԻ
ԿՐՅԵՐԵՐ ԻՂԻ //ԿՐՅԵՐԵՐ
ԿՐՅԵՐԵՅԻՆ ԻՂԻ//ԿՐՅԵՐԵՅԻՆ
ԿՐՅԵՐԵՅԻ ԻՂԻ//ԿՐՅԵՐԵՅԻ
ԿՐՅԵՐԵՅԻՆ ԻՂԻ//ԿՐՅԵՐԵՅԻՆ

ՀԱՐԿԱՂՐԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ
ԱՎԱՌՆԻ

ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՐ
ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՆ
ՎԵՐ Ե ՔԻՄԻ
ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՆ
ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՐ
ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՆ

ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՄ
ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՆ
ՎԵՐ Ե ՅԵՐԻ
ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՆ
ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՐ
ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՆ

ԱՆՅՅԱԼ ՄԱԳՈՆԻ

ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՐ ԻՂԻ//ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՅԻ ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՄ ԻՂԻ// ՎԵՐ Ե
ՅԵՐԵՅԻ
ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՆ ԻՂԻ//ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՅԻ ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՆ ԻՂԻ//ՎԵՐ Ե
ՅԵՐԵՅԻ
ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՐ ԻՂԻ//ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՆ ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՐ ԻՂԻ//ՎԵՐ Ե
ՅԵՐԵՐ
ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՆ ԻՂԻ//ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՅԻՆ ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՆ ԻՂԻ// ՎԵՐ Ե
ՅԵՐԵՅԻՆ
ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՅԻ ԻՂԻ//ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՅԻ ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՅԻ ԻՂԻ//ՎԵՐ Ե
ՅԵՐԵՅԻ
ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՅԻՆ ԻՂԻ//ՎԵՐ Ե ՔԻՄԵՅԻՆ ՎԵՐ Ե ՅԵՐԵՅԻՆ ԻՂԻ// ՎԵՐ Ե
ՅԵՐԵՅԻՆ

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

ՔԻՄԵՐ
ՔԻՄԵՅԵՐ

ՅԵՐԵՄ
ՅԵՐԵՅԵՐ

273. Նույն ձևով են խոնարհվում նաև -իլ մասնիկն ունեցող հետևյալ բայերը՝
ազատելազատիլ, ազդելազդիլ, ածելաածիլ "լցնել և ծու ածել",
աղանձնելաղանձիլ, աղելաղիլ, աղօթելաղօթիլ, անիծելաանիծիլ/անը-
ծիլ, անկանիւնիւնիլ, ապսպարելափոսպարիլ, աշխատելաշխատիլ/աշխա-
տիլ, ասելասիլ, արքենալաֆարփիլ, արժակիլաըրցակիլ, աւելելաւելիլ,
աքսորելաքսորիլ, բաժանելապիժէնիլ, բամբասելափամփոսիլ, բաշխելա
ըըշխիլ, բարակելապերակիլ, բերանսելապըրանիլ, բերելապիրիլ, բով-
հրելապօհրիլ, գոգնելալօգիլ, գովելալօվիլ, դադարելադէթարիլ, դասելա
տէրսիլ, դատնելաթաղիլ, դեղնելաաղոնիլ, դըգալ/ել/աքիթէլիլ, երգելա
յերբիլ, երևելաիւրեվիլ, եփելալէփիլ, զարդարելազէրթարիլ, զարկանելա
զարկելազարկիլ, զարթնելազարթնիլ, թակելաթակիլ, թաղելաթաղիլ, թափելա
թափիլ, թխելաթըխիլ, թըջելաալըլիլ, թընալաթընելաթընիլ, ժիրանալաժիրվիլ
խարնելախափիլ, խանձելախանձիլ, խոռնելախարնիլ, խեղդելախէխտիլ, խը-
մելախըմիլ, խնայելախընայիլ, խուզելախուզիլ, խրելախըրիլ, խփելա
խըփիլ, ծագելածաքիլ, ծախելածախիլ, ծակելածակիլ, ծաղկելածաղկիլ,
ծամելածամիլ, ծեփելածէփիլ, ծնանելածննիլ, կաթնելակաթիլ, կախելա
կախիլ, կապելակապիլ, կարգելակարքիլ, կարնելակարնիլ, կթնելակթնիլ, կծելա
կըծիլ, կուտելակուտիլ, հանելահանիլ, ձևելաձէվիլ, միգնելամըրգիլ, մըր-
սելամըրսիլ, նայելանայիլ, յաղթելահաթիլ, շարնելաշարիլ, շինելա
շինիլ և այլն:

Երկրորդ խոնարհում

274. Երկրորդ խոնարհմանն են պատկանում անորոշում-ալ վերջավո-
րությունն ունեցող բայերը: Այս խոնարհման պատկանող բայերի վաղա-
կատարը, հարակատարը, ենթակայականը և հրամայականի հոգնակին ու
անյայալ կատարյալը կազմվում են երկրորդ հիմքից: Հրամայականի եզա-
կին ունենում է-ա, իսկ հոգնակին՝ -էք վերջավորությունը:

Դերբայներ

Անորոշ կարթալ "կարդալ"	մընալ "մնալ"
Անկատար կարթալու	մընուլ
Ապառնի կարթալու	մընալու
Վաղակատար կարթացէլ	մընացէլ
Հարակատար կարթացած	մընացած
Ենթակայական կարթացօղ	մընացօղ
Ժխտման կարթա	մընա

Ամսմանական եղանակ

Ներկա

կարթում ըմ	մընում ըմ
կարթում ըս	մընում ըս
կարթում ա	մընում ա
կարթում ընք	մընում ընք
կարթում ըք	մընում ըք
կարթում ըն	մընում ըն

Անցյալ անկապոր

կարթում ըմ իդի	մընում ըմ իդի
կարթում ըս իդի	մընում ըս իդի
կարթում ա իդի	մընում ա իդի
կարթում ընք իդի	մընում ընք իդի
կարթում ըք իդի	մընում ըք իդի
կարթում ըն իդի	մընում ըն իդի

կամ

կարթում ի	մընում ի
կարթում իր	մընում իր
կարթում էր	մընում էր
կարթում ինք	մընում ինք
կարթում իք	մընում իք
կարթում ին	մընում ին

Ապառնի

կարթալու վէմ	մընալու վէմ
կարթալու վէս	մընալու վէս
կարթալու վա	մընալու վա
կարթալու վէնք	մընալու վէնք
կարթալու վէք	մընալու վէք
կարթալու վէն	մընալու վէն

կամ

կարթալում	մընալում
կարթալուս	մընալուս
կարթալուվա	մընալու վա

կարթալուներ	մընալուներ
կարթալուք	մընալուք
կարթալուն	մընալուն

Անյյալ ապահանի

կարթալում իղի	մընալում իղի
կարթալուս իղի	մընալուս իղի
կարթալու վա իղի	մընալու վա իղի
կաթթալունք իղի	մընալունք իղի
կարթալուք իղի	մընալուք իղի
կարթալուն իղի	մընալուն իղի

կամ

կարթալու վի	մընալու վի
կարթալու վիք	մընալու վիք
կարթալու վէք	մընալու վէք
կարթալու վինք	մընալու վինք
կարթալու վիք	մընալու վիք
կարթալու վին	մընալու վին

վաղակատար

կարթայել էմ	մընայել էմ
կարթայել էս	մընայել էս
կարթայել ա	մընայել ա
կարթայել էնք	մընայել էնք
կարթայել էք	մընայել էք
կարթայել էն	մընայել էն

Անյյալ վաղակատար

կարթայել իմ իղի	մընայել իմ իղի
կարթայել իր իղի	մընայել իր իղի
կարթայել էր իղի	մընայել էր իղի
կարթայել ինք իղի	մընայել ինք իղի
կարթայել իք իղի	մընայել իք իղի
կարթայել ին իղի	մընայել ին իղի

կամ

կարթայել ի	մընայել ի
կարթայել իր	մընայել իր
կարթայել ինք	մընայել էր

կարծացել ինք	մընացել ինք
կարծացել իք	մընացել իք
կարծացել ին	մընացել ին

Հարակատար

կարծացած ըմ	մընացած ըմ
կարծացած ըս	մընացած ըս
կարծացած ա	մընացած ա
կարծացած ընք	մընացած ընք
կարծացած ըք	մընացած ըք
կարծացած ըն	մընացած ըն

Անցյալ հարակատար

կարծացած ըմ իղի	մընացած ըմ իղի
կարծացած ըս իղի	մընացած ըս իղի
կարծացած ա իղի	մընացած ա իղի
կարծացած ընք իղի	մընացած ընք իղի
կարծացած ըք իղի	մընացած ըք իղի
կարծացած ըն իղի	մընացած ըն իղի

Կամ

կարծացած ի	մընացած ի
կարծացած իր	մընացած իր
կարծացած էր	մընացած էր
կարծացած ինք	մընացած ինք
կարծացած իք	մընացած իք
կարծացած ին	մընացած ին

Անցյալ կատարյալ

կարծացել	մընացել
կարծացելը	մընացելը
կարծաց	մընաց
կարծացընք	մընացընք
կարծացըք	մընացըք
կարծացըն	մընացըն

Ըղծական եղանակ

Ապստոնի

կարծամ	մընամ
կարծաս	մընաս

կարծա
կարծանք
կարծաք
կարծան

մընա
մընանք
մընաք
մընան

Անցյալ ապահոնի

կարծամ իղի // կարծայի
կարծաս իղի // կարծայիք
կարծար իղի // կարծար
կարծանք իղի // կարծայինք
կարծաք իղի // կարծայիք
կարծան իղի // կարծային

մընամ իղի // մընայի
մընաս իղի // մընայիք
մընար իղի // մընար
մընանք իղի // մընայինք
մընաք իղի // մընայիք
մընան իղի // մընային

Հարկադրական նշանակ

Ապահոնի

պէտք ա կարծամ
պէտք ա կարծաս
պէտք ա կարծա
պէտք ա կարծանք
պէտք ա կարծաք
պէտք ա կարծան

պէտք ա մընամ
պէտք ա մընաս
պէտք ա մընա
պէտք ա մընանք
պէտք ա մընաք
պէտք ա մընան

Անցյալ ապահոնի

պէտք ա կարծամ իղի
պէտք ա կարծաս իղի
պէտք ա կարծա իղի
պէտք ա կարծանք իղի
պէտք ա կարծաք իղի
պէտք ա կարծան իղի

պէտք ա մընամ իղի
պէտք ա մընաս իղի
պէտք ա մընա իղի
պէտք ա մընանք իղի
պէտք ա մընաք իղի
պէտք ա մընան իղի

կամ

պէտք ա կարծայի
պէտք ա կարծայիք
պէտք ա կարծար
պէտք ա կարծայինք
պէտք ա կարծայիք
պէտք ա կարծային

պէտք ա մընայի
պէտք ա մընայիք
պէտք ա մընար
պէտք ա մընայինք
պէտք ա մընայիք
պէտք ա մընային

Հրամայական եղանակ

կարժա
կարթացէք

մընա
մընացէք

Սոսկածանցավոր քայերի խոնարհումը

275. Ան, ն, չ սոսկածանց ունեցող ալ կամ իւ վերջավորութեամբ քայերը հիմնականում ենթարկվում են երկրորդ խոնարհման կանոններին, սակայն անցյալ կտարյալում, հրամայականում հանդես են բերում տարբերութիւններ: Որոշ ձևերում կորչում է նաև ն կամ չ սոսկածանցը: Այս խոնարհման պատկանող քայերն են՝ քիթանալ "գտնել", յէղանալ "ուշանալ", նէղանալ "նէղանալ", շատանալ "շատանալ", փըշանալ "փշանալ", փեցուրանալ "ըարծրանալ", պարծանալ "պարծենալ", սէվանալ "սևանալ", մօտանալ "մոտենալ", հասկանալ "հասկանալ", թըրնիլ "թոնէլ", փախնիլ "փախնել", ինկնիլ "ընկնել", հասնիլ "հասնել", մէրնիլ "մեռնել", մըննիլ/մըտնիլ "մտնել", պըրծնիլ "պրծնել", փըսնիլ "բոսնել" և այլն:

Դերքայներ

Անորոշ քիթանալ "գտնել"	հասնիլ "հասնել"
Անկատար քիթանում	հասնում
Ապառնի քիթանալու	հասնող
Վարդ կտար քիթացէլ	հասէլ
Հարակատար քիթացած	հասած
Ենթակայական քիթացող	հասնող
Ժխտման քիթանա	հասնի

Սահմանական եղանակ

ներկա

քիթանում ըմ	հասնում ըս
քիթանում ըս	հասնում ըս
քիթանում ա	հասնում ա
քիթանում ընք	հասնում ընք
քիթանում ըք	հասնում ըք
քիթանում ըն	հասնում ըն

Անյայալ անկատար

քիթանում ըմ իղի	հասնում ըմ իղի
քիթանում ըս իղի	հասնում ըս իղի
քիթանում ա իղի	հասնում ա իղի
քիթանում ընք իղի	հասնում ընք իղի
քիթանում ըք իղի	հասնում ըք իղի
քիթանում ըն իղի	հասնում ըն իղի

կամ

քիթանում ի	հասնում ի
քիթանում իր	հասնում իր
քիթանում էր	հասնում էր
քիթանում ինք	հասնում ինք
քիթանում իք	հասնում իք
քիթանում ին	հասնում ին

Ապառնի

քիթանալու վէմ//քիթանալում	հասնալու վէմ//հասնալում
քիթանալու վէս//քիթանալուս	հասնալու վէս//հասնալուս
քիթանալու վա//քիթանալու վա	հասնալու վա//հասնալու վա
քիթանալու վէնք //քիթանալունք	հասնալու վէնք//հասնալունք
քիթանալու վէք //քիթանալուէք	հասնալու վէք//հասնալուէք
քիթանալու վէն //քիթանալուն	հասնալու վէն//հասնալուն

Անյայալ ապառնի

քիթանալում իղի//քիթանալու վի	հասնալում իղի//հասնալու վի
քիթանալուս իղի//քիթանալու վիր	հասնալուս իղի//հասնալու վիր
քիթանալու վա իղի//քիթանալու վէր	հասնալու վա իղի//հասնալու վէր
քիթանալունք իղի//քիթանալու վինք	հասնալունք իղի//հասնալու վինք
քիթանալուք իղի//քիթանալու վիք	հասնալուք իղի//հասնալու վիք
քիթանալուն իղի//քիթանալու վին	հասնալուն իղի//հասնալու վին

Վաղակատար

քիթացել էմ	հացել էս
քիթացել էս	հացել էս
քիթացել ա	հացել ա
քիթացել էնք	հացել էնք
քիթացել էք	հացել էք
քիթացել էն	հացել էն

Անյայլ	Վաղակատար
քիթացել իմ իղի //քիթացել ի	հասել իմ իղի //հասել ի
քիթացել իս իղի //քիթացել իր	հասել իս իղի //հասել իր
քիթացել ա իղի //քիթացել էր	հասել ա իղի //հասել էր
քիթացել ինք իղի //քիթացել ինք	հասել ինք իղի //հասել ինք
քիթացել իք իղի //քիթացել իք	հասել իք իղի //հասել իք
քիթացել ին իղի //քիթացել ին	հասել ին իղի //հասել ին

Հարակատար

քիթացած ըմ	հասած ըմ
քիթացած ըս	հասած ըս
քիթացած ա	հասած ա
քիթացած ընք	հասած ընք
քիթացած ըք	հասած ըք
քիթացած ըն	հասած ըն

Անյայլ	հարակատար
քիթացած ըմ իղի //քիթացած ի	հասած ըմ իղի //հասած ի
քիթացած ըս իղի //քիթացած իր	հասած ըս իղի //հասած իր
քիթացած ա իղի //քիթացած էր	հասած ա իղի //հասած էր
քիթացած ընք իղի //քիթացած ինք	հասած ընք իղի //հասած ինք
քիթացած ըք իղի //քիթացած իք	հասած ըք իղի //հասած իք
քիթացած ըն իղի //քիթացած ին	հասած ըն իղի //հասած ին

Անյայլ	կատարյալ
քիթացա	հասա
քիթացար	հասար
քիթացավ	հասավ
քիթացանք	հասանք
քիթացանք	հասաք
քիթացան	հասան

Ըղծական Եղանակ Ապառնի

քիթանամ	հասնէմ
քիթանաս	հասնէս
քիթանա	հասնի
քիթանանք	հասնէնք

քիթանաք
քիթանան

հասնէք
հասնէն

Անցյալ ապառնի

քիթանամ իդի //քիթանայի	հասնէմ իդի //հասնէյի
քիթանաս իդի //քիթանայիր	հասնէս իդի //հասնէյիր
քիթանա իդի //քիթանար	հասնի իդի //հասնէր
քիթանանք իդի //քիթանայինք	հասնէնք իդի //հասնէյինք
քիթանաք իդի //քիթանայիրք	հասնէք իդի //հասնէյիրք
քիթանան իդի //քիթանային	հասնէն իդի //հասնէյին

Պայմանական Եղանակ

Ապառնի

կըքիթանամ	կը հասնէմ
կըքիթանաս	կը հասնէս
կըքիթանա	կը հասնի
կըքիթանանք	կը հասնէնք
կըքիթանաք	կը հասնէք
կըքիթանան	կը հասնէն

Անցյալ ապառնի

կըքիթանամ իդի //կըքիթանայի	կը հասնէմ իդի //կը հասնէյի
կըքիթանաս իդի //կըքիթանայիր	կը հասնէս իդի //կը հասնէյիր
կըքիթանա իդի //կըքիթանար	կը հասնի իդի //կը հասնէր
կըքիթանանք իդի //կըքիթանայինք	կը հասնէնք իդի //կը հասնէյինք
կըքիթանաք իդի //կըքիթանայիրք	կը հասնէք իդի //կը հասնէյիրք
կըքիթանան իդի //կըքիթանային	կը հասնէն իդի //կը հասնէյին

Հարկադրական Եղանակ

Ապառնի

պէտք ա քիթանամ	պէտք ա հասնէմ
պէտք-ա քիթանաս	պէտք ա հասնէս
պէտք ա քիթանա	պէտք ա հասնի
պէտք ա քիթանանք	պէտք ա հասնէնք
պէտք ա քիթանաք	պէտք ա հասնէք
պէտք ա քիթանան	պէտք ա հասնէն

Անցյալ ապառնի

պէտք ա քիթանամ իդի	պէտք ա հասնէմ իդի
պէտք ա քիթանաս իդի	պէտք ա հասնէս իդի

պէտք ա քիթանա իղի
պէտք ա քիթանանք իղի
պէտք ա քիթանաք իղի
պէտք ա քիթանան իղի

պէտք ա հասնի իղի
պէտք ա հասնէնք իղի
պէտք ա հասնէք իղի
պէտք ա հասնէն իղի

կամ

պէտք ա քիթանայի
պէտք ա քիթանայիր
պէտք ա քիթանար
պէտք ա քիթանայինք
պէտք ա քիթանայիք
պէտք ա քիթանային

պէտք ա հասնէյի
պէտք ա հասնէյիր
պէտք ա հասնէր
պէտք ա հասնէյինք
պէտք ա հասնէյիք
պէտք ա հասնէյին

Հրամայական եղանակ
քիթացիր հասիր
քիթացէք հասէք

Պատմական բայեր

276. Պատմական բայերի ածական է ցըն-ը: 8ըն ածանցը կցվում է բայերի հիմքին ը ժայնավորի միջոցով կամ ուղղակի՝ առանց ծայնավորի: Խոնարհման ժամանակ վաղակատարի, հարակատարի, անցյալ կատարյալի և հրամայականի ձևերում, ցըն ածանցի ն ժայնորդը վեր է ածվում ը ծայնորդի: Օրինակ՝ անորոշ՝ նըստըցընիլ, վաղակատար՝ նըստըցըրէլ, հարակատար՝ նըստըցըրած, անցյալ կատարյալ՝ նըստըցըրի, հրամայական՝ նըստըցըրու, նըստըցըրէք և այլն:

277. Պատմական դարձած բոլոր բայերը վեր են ածվում ի լծորդու-թյան և խոնարհվելիս ենթարկվում են առաջին խոնարհման բայերի օրինաչափություններին: Միայն տարբերվում են հրամայականի եզակի թվի վերջավորությունները, որոնք դրսևորվում են հետևյալ կերպ. Ի խոնարհման պարզ բայերի հրամայականը ունենում է -է վերջավորություն-նը, /օրինակ՝ կյիրէ/, իսկ պատմականներին՝ -ու /օրինակ՝ խօսըցըրուէ/:

278. Ընդհանուր գրականի նման պատմականության իմաստ է դըրսևորվում նաև տալ բայի ու անորոշ դերբայի հարադրությամբ, ինչպես՝ կյիրիլ տալ, ասիլ տալ, խօսիլ տալ և այլն:

Բացի այս ձևերից, պատմական գործողության իմաստ է դրսևորվում նաև յայտրմատին փոխադալ միշ ածանցի կցումով ևանիլ տալ բայերի հարադրությամբ, ինչպես՝ թանըմըշ անիլ տալ "մանաչացնել", շուփմիշ անիլ տալ "շփել տալ":

Կամ միշտ վերջավորութեամբ բառերին փոխարինում են գոյականներ: Օրինակ՝ ներկ անիլ տալ "ներկել տալ", կար անիլ տալ "կարել տալ" և այլն:

Պատմառական բայերի խոնարհման ընդհանուր պատկերը

Դերբայներ

Անորոշ	Նրսաղըցընիլ	մէնծաղընիլ
Անկատար	Նրսաղըցընում	մէնծաղընում
Ապառնի	Նրսաղըցընօլու	մէնծաղընօլու
Վաղակատար	Նրսաղըցըրէլ	մէնծաղըրէլ
Հարակատար	Նրսաղըցըրած	մէնծաղըրած
Ենթակայական	Նրսաղըցընօղ	մէնծաղընօղ
Ժխտման	Նրսաղըցընի	մէնծաղընի

Սահմանական եղանակ

Ներկա

Նրսաղըցընում ըմ	մէնծաղընում ըմ
Նրսաղըցընում ըս	մէնծաղընում ըս
Նրսաղըցընում ա	մէնծաղընում ա
Նրսաղըցընում ընք	մէնծաղընում ընք
Նրսաղըցընում ըք	մէնծաղընում ըք
Նրսաղըցընում ըն	մէնծաղընում ըն

Անյայտ անկատար

Նրսաղըցընում ըմ իղի	մէնծաղընում ըմ իղի
Նրսաղըցընում ըս իղի	մէնծաղընում ըս իղի
Նրսաղըցընում ա իղի	մէնծաղընում ա իղի
Նրսաղըցընում ընք իղի	մէնծաղընում ընք իղի
Նրսաղըցընում ըք իղի	մէնծաղընում ըք իղի
Նրսաղըցընում ըն իղի	մէնծաղընում ըն իղի

Կամ

Նրսաղըցընում ի	մէնծաղընում ի
Նրսաղըցընում իր	մէնծաղընում իր
Նրսաղըցընում իր	մէնծաղընում էր
Նրսաղըցընում ինք	մէնծաղընում ինք
Նրսաղըցընում իք	մէնծաղընում իք
Նրսաղըցընում ին	մէնծաղընում ին

Ապառնի

նըստըցընօլու վէմ
 նըստըցընօլու վէս
 նըստըցընօլու վա
 նըստըցընօլու վէնք
 նըստըցընօլու վէք
 նըստըցընօլու վէն

մէնձացընօլու վէմ
 մէնձացընօլու վէս
 մէնձացընօլու վա
 մէնձացընօլու վէնք
 մէնձացընօլու վէք
 մէնձացընօլու վէն

կամ

նըստըցընօլում
 նըստըցընօլուս
 նըստըցընօլու վա
 նըստըցընօլուէնք
 նըստըցընօլուք
 նըստըցընօլուն

մէնձացընօլում
 մէնձացընօլուս
 մէնձացընօլու վա
 մէնձացընօլուէնք
 մէնձացընօլուք
 մէնձացընօլուն

Անյլալ ապառնի

նըստըցընօլում իդի
 նըստըցընօլուս իդի
 նըստըցընօլու վա իդի
 նըստըցընօլուէնք իդի
 նըստըցընօլուք իդի
 նըստըցընօլուն իդի

մէնձացընօլում իդի
 մէնձացընօլուս իդի
 մէնձացընօլու վա իդի
 մէնձացընօլուէնք իդի
 մէնձացընօլուք իդի
 մէնձացընօլուն իդի

կամ

նըստըցընօլու վի
 նըստըցընօլու վիք
 նըստըցընօլու վէք
 նըստըցընօլու վիէնք
 նըստըցընօլու վիք
 նըստըցընօլու վիէն

մէնձացընօլու վի
 մէնձացընօլու վիք
 մէնձացընօլու վէք
 մէնձացընօլու վիէնք
 մէնձացընօլու վիք
 մէնձացընօլու վիէն

Վաղակատար

նըստըցըրէլ էմ
 նըստըցըրէլ էս
 նըստըցըրէլ ա
 նըստըցըրէլ էնք
 նըստըցըրէլ էք
 նըստըցըրէլ էն

մէնձացըրէլ էմ
 մէնձացըրէլ էս
 մէնձացըրէլ ա
 մէնձացըրէլ էնք
 մէնձացըրէլ էք
 մէնձացըրէլ էն

Անյայալ վաղակատար

նըստըցըրէլ իմ իղի
 նըստըցըրէլ իս իղի
 նըստըցըրէլ էր իղի
 նըստըցըրէլ ինք իղի
 նըստըցըրէլ իք իղի
 նըստըցըրէլ ին իղի

մէնծացըրէլ իմ իղի
 մէնծացըրէլ իս իղի
 մէնծացըրէլ էր իղի
 մէնծացըրէլ ինք իղի
 մէնծացըրէլ իք իղի
 մէնծացըրէլ ին իղի

կամ

նըստըցըրէլ ի
 նըստըցըրէլ իր
 նըստըցըրէլ էր
 նըստըցըրէլ ինք
 նըստըցըրէլ իք
 նըստըցըրէլ ին

մէնծացըրէլ ի
 մէնծացըրէլ իր
 մէնծացըրէլ էր
 մէնծացըրէլ ինք
 մէնծացըրէլ իք
 մէնծացըրէլ ին

Հարակատար

նըստըցըրած ըմ
 նըստըցըրած ըս
 նըստըցըրած ա
 նըստըցըրած ընք
 նըստըցըրած ըք
 նըստըցըրած ըն

մէնծացըրած ըմ
 մէնծացըրած ըս
 մէնծացըրած ա
 մէնծացըրած ընք
 մէնծացըրած ըք
 մէնծացըրած ըն

Անյայալ հարակատար

նըստըցըրած ըմ իղի
 նըստըցըրած ըս իղի
 նըստըցըրած ա իղի
 նըստըցըրած ընք իղի
 նըստըցըրած ըք իղի
 նըստըցըրած ըն իղի

մէնծացըրած ըմ իղի
 մէնծացըրած ըս իղի
 մէնծացըրած ա իղի
 մէնծացըրած ընք իղի
 մէնծացըրած ըք իղի
 մէնծացըրած ըն իղի

կամ

նըստըցըրած ի
 նըստըցըրած իր
 նըստըցըրած էր
 նըստըցըրած ինք

մէնծացըրած ի
 մէնծացըրած իր
 մէնծացըրած էր
 մէնծացըրած ինք

ներստը պըրած իք
ներստը պըրած ին

մէնծա պըրած իք
մէնծա պըրած ին

Անցյալ կատարյալ

ներստը պըրէցի
ներստը պըրէցիւր
ներստը պըրէց
ներստը պըրէցի նք
ներստը պըրէցի ք
ներստը պըրէցի ն

մէնծա պըրէցի
մէնծա պըրէցիւր
մէնծա պըրէց
մէնծա պըրէցի նք
մէնծա պըրէցի նք
մէնծա պըրէցի ն

Ըղծական եղանակ
Ապառնի

ներստը պընէմ
ներստը պընէս
ներստը պընի
ներստը պընէնք
ներստը պընէք
ներստը պընէն

մէնծա պընէմ
մէնծա պընէս
մէնծա պընի
մէնծա պընէնք
մէնծա պընէք
մէնծա պընէն

Անցյալ ապառնի

ներստը պընէմ իղի
ներստը պընէս իղի
ներստը պընէն իղի
ներստը պընէնք իղի
ներստը պընէնք իղի
ներստը պընէն իղի

մէնծա պընէմ իղի
մէնծա պընէս իղի
մէնծա պընէն իղի
մէնծա պընէնք իղի
մէնծա պընէնք իղի
մէնծա պընէն իղի

կամ

ներստը պընէյի
ներստը պընէյիւր
ներստը պընէյի ն
ներստը պընէյի նք
ներստը պընէյի ք
ներստը պընէյի ն

մէնծա պընէյի
մէնծա պընէյիւր
մէնծա պընէյ
մէնծա պընէյի նք
մէնծա պընէյի ք
մէնծա պընէյի ն

Պայմանական եղանակ

Ապառնի

կընտաւըընէմ	կըմէնծաւընէմ
կընտաւըընէս	կըմէնծաւընէժ
կընտաւըընի	կըմեծաւընի
կընտաւըընէնք	կըմէնծաւընէնք
կընտաւըընէք	կըմեծաւընէք
կընտաւըընէն	կըմէնծաւընէն

Անյայտ ապառնի

կընտաւըընիմ իղի	կըմէնծաւընիմ իղի
կընտաւըընիս իղի	կըմէնծաւընիս իղի
կընտաւըընէ իղի	կըմէնծաւընէ իղի
կընտաւըընինք իղի	կըմէնծաւընինք իղի
կընտաւըընիք իղի	կըմէնծաւընիք իղի
կընտաւըընին իղի	կըմէնծաւընին իղի

Կամ

կընտաւըընէյի	կըմէնծաւընէյի
կընտաւըընէյիք	կըմէնծաւընէյիք
կընտաւըընէր	կըմէնծաւընէր
կընտաւըընէյինք	կըմէնծաւընէյինք
կընտաւըընէյիք	կըմէնծաւընէյիք
կընտաւըընէյին	կըմէնծաւընէյին

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

պէտք ա նըսաւըընէմ	պէտք ա մէնծաւընէմ
պէտք ա նըսաւըընէս	պէտք ա մէնծաւընէս
պէտք ա նըսաւըընի	պէտք ա մէնծաւընի
պէտք ա նըսաւըընէնք	պէտք ա մէնծաւընէնք
պէտք ա նըսաւըընէք	պէտք ա մէնծաւընէք
պէտք ա նըսաւըընէն	պէտք ա մէնծաւընէն

Անյայտ ապառնի

պէտք ա նըսաւըընէմ իղի	պէտք ա մէնծաւընէմ իղի
պէտք ա նըսաւըընէս իղի	պէտք ա մէնծաւընէս իղի
պէտք ա նըսաւըընի իղի	պէտք ա մէնծաւընի իղի

պէտք աս նըստըցընէնք իղի	պէտք աս մէնծայընէնք իղի
պէտք աս նըստըցընէնք իղի	պէտք աս մէնծայընէնք իղի
պէտք աս նըստըցընէնք իղի	պէտք աս մէնծայընէնք իղի

կամ

պէտք աս նըստըցընէյի	պէտք աս մէնծայընէյի
պէտք աս նըստըցընէյի	պէտք աս մէնծայընէյի
պէտք աս նըստըցընէնք	պէտք աս մէնծայընէնք
պէտք աս նըստըցընէյինք	պէտք աս մէնծայընէյինք
պէտք աս նըստըցընէյիք	պէտք աս մէնծայընէյիք
պէտք աս նըստըցընէյին	պէտք աս մէնծայընէյին

Հրամայական եղանակ

նըստըցըրու	մէնծայըրու
նըստըցըրէք	մէնծայըրէք

Բազմապատկական բայեր

279. Բուրդուրի բարբառում գործում են արդի հայերենի բազմապատկական կերպ կազմելու երկու եղանակներն էլ: Սակայն, նկատելի է, որ բազմապատկական կերպածանցներով կազմվող ձևերն ավելի նվազ կիրառու-թյուն ունեն, քան բայարմատի կրկնությամբ կազմվող ձևերը: Բարբառի բազմապատկական կերպածանցներն են՝ ատ, օտ, կօտ, տ: Այս կերպածանցնե-րը դրվում են բայերի հիմքի և լծորդության միջև, ինչպես՝ կօտրիլ-կօտրատիլ, թռչիլ-թռչկօտիլ, կըծիլ-կըծօտիլ, մանկոիլ-մանկոտիլ կա և մանկըտիլ ձևը, կըտրիլ-կըտըրտիլ և այլն:

Ծանոթություն.- Թէփօտիլ բոսօտիլ բայերի/ և այս կարգի մի քանի այլ բազմապատկականների/ մեջ ավելի ուժեղ է ածականական իմաստը, քան թե բազմապատիկ գործողության, այն պատճառով, որ այդ բայերը լրացված են ոչ թե թէփիլ, քօսիլ ներգործականներից, այլ թէփօտ, քօ-սօտ ածականներից և նշանակում են թեփով կամ քոսով վարակվել:

Բազմապատկական կերպ կազմելու երկրորդ եղանակը բայարմատների կրկնությունն է: Այդ դեպքում վանկաբար Գնչյունը կարող է և՛ ջըն-չյունափոխվել, և՛ անփոփոխ մնալ, ինչպես՝ ծակիլ-ծակծըկիլ կամ ծակ-ծակիլ, փօխիլ-փօխիլիլ կամ փօխփօիլիլ, քամիլ-քամըմիլ, ծամիլ-

ծամծումիլ, խըրալ-խըրխըրալ "խըխնջալ" և այլն:

Բայարմատի կրկնությամբ բազմապատկական բայեր կարելի է կազմել թե՛ չեզոք, թե՛ ներգործական սեռի բայերից, սակայն նոր իմաստի համաձայն երբեմն էլ փոխվում է նրանց սեռը:

280. Բազմապատկական բայերի խոնարհումը կատարվում է պարզ բայերի առաջին և երկրորդ խոնարհման կանոնների համաձայն:

Կրավորական բայեր

281. Բուրդուրի բարբառում ևս բայերին կրավորական իմաստ հաղորդող ածանցը վն է: Այս ածանցը ավելացվում է ներգործական սեռի բայերի բայահիմքի և վերջավորության միջև, օրինակ՝ ծընիլ-ծընվիլ, խմիլ-խմվիլ, ծամիլ-ծամվիլ, յերիլ-յերվիլ, քամիլ-քամվիլ, հանիլ-հանվիլ, քանդիլ-քանդվիլ և այլն:

Կրավորական սեռի բայերի խոնարհումը նույնպես համապատասխանում է ներգործական սեռի բայերի խոնարհմանը, ուստի և ավելորդ համարելիք նրանց խոնարհման աղբյուրակը տալ:

Ժխտական խոնարհում

282. Բուրդուրի բարբառում դրական խոնարհումը ժխտականի վերածելուն մասնակցում են երեք ժխտական մասնիկներ՝ չը, վօշ, մը:

ա/ 2 ժխտական մասնիկը, լիանալով սահմանական եղանակի ութ բաղադրյալ ժամանակների օժանդակ բայերին, հարկադրական եղանակի երկու ժամանակների եղանակչներին՝ դրական խոնարհումը վեր է ածում ժխտականի: Ժխտական խոնարհման դեպքում գերադասվում է օժանդակ բայի ետադաս գործածությունը, ինչպես՝ ասում եմ-ասում չիմ, ասուլու վեմ-ասուլու չիմ, ասել իմ-ասել չիմ, ասած ընթ-ասած չինթ, պետք ասեմ-չպետք ասեմ և այլն:

Ծանոթություն 1.- Օժանդակ բայի եզակի երրորդ դեմքի ա-ն ապառնի ժամանակի ժխտական ձևում վեր է ածվում ի ծայնավորի:

Ծանոթություն 2.- Ժխտական խոնարհման ժամանակ, եթե օժանդակ բայը նախադաս է կիրառվում, ապա գերադասվում է նրա ըմ կամ էմ տարբերակների շարքը, իսկ եթե ետադաս է՝ իմ տարբերակների շարքը: Օրինակ՝ ասում եմ-չէմ ասում-ասում չիմ:

բ/ Ժխտական վօշ բառը, հարադրվելով պարզ ժամանակներին, այսինքն սահմանական եղանակի անցյալ կատարյալ, ըղծական, պայմանական եղանակների ժամանակներին և հրամայականի հոգնակուն՝ հաստատական կամ դրական խոնարհումը վեր է ածում ժխտականի, այսպես՝ սըրփէցի-սըր-

փէցի վօշ, սըրփէմ-սըրփէմ վօշ, կըսըրփէմ-կըսըրփէմ վօշ, սըրփէցէք-սըրփէցէք վօշ և այլն:

Ծանոթութիւն.- Պայմանականի ապառնին զուգահեռաբար կազմվում է նաև անորոշ դերբայից ու օժանդակ բայի հարադրումից կամ նախադաս օժանդակ բայից ու անորոշ դերանունից՝ և-ի անտեսմամբ, օրինակ՝ կը-խօսէմ-խօսիլ չիմ կամ չիմ խօսի: Երկու դեպքերում էլ դիմային -մ, -ս, -նք, -ք, -ն բաղաձայններն անցնում են օժանդակ բային:

զ/Երրորդ ժխտական մասնիկը՝ արգելական հրամայականի մը "մի"-ն է, որով կազմվում է եզակի թվի երկրորդ դեմքը՝ անորոշ դերբայից ու մը մասնիկի ետադաս հարադրումից, ինչպես՝

խօսէ-խօսիլ մը, կ'իրէ-կ'իրիլ մը, կարթա-կարթալ մը: Մը արգելականը մասնակցում է նաև հարադրական բայերի հրամայականի ժխտական ձևեր կազմելուն, օրինակ՝ քօր տու "աքացի տուր" քօր տալ մը "աքացի մի տա" և այլն:

Ծանոթութիւն.- Ժխտական խոնարհման ժամանակ ըղձական եղանակի հոգնակին ու հրամայականի հոգնակին, առաջին հիմքից կազմված բայերի հոգնակի երկրորդ դեմքում նույնանման են: Օրինակ՝ Ըղձականի ժխտական - ասէք վօշ, արգելականի հոգնակի՝ ասէք վօշ: Մնացած դեպքերում ժխտական խոնարհման ժամանակ ասորբերութիւններ չեն նկատվում:

Ժխտական խոնարհման ընդհանուր պատկերը
Դերբայներ

Առաջին խոնարհման բայեր		Երկրորդ խոնարհման բայեր	
Անորոշ	ասիլ "ասել"	կարթալ "կարդալ"	
Ունկատար	ասում	կարթում	
Ապառնի	ասօլու	կարթալու	
Վաղակատար	ասէլ	կարթացէլ	
Հարակատար	ասած	կարթացած	
Ենթակայական	ասօղ	կարթացօղ	
Ժխտման	ասի	կարթա	

Սահմանական եղանակ
Ներկա

ասում չէմ	կարթում չէմ
ասում չէս	կարթում չէս
ասում չի	կարթում չի

ասում չենք
ասում չենք
ասում չենք

կարծում չենք
կարծում չենք
կարծում չենք

Անյայտ անկատար

ասում չիմ իդի
ասում չիս իդի
ասում չի իդի
ասում չինք իդի
ասում չիք իդի
ասում չին իդի

կարծում չիմ իդի
կարծում չիս իդի
կարծում չի իդի
կարծում չինք իդի
կարծում չիք իդի
կարծում չին իդի

Ապահոնի

ասում չիմ
ասում չիս
ասում չի
ասում չինք
ասում չիք
ասում չին

կարծում չիմ
կարծում չիս
կարծում չի
կարծում չինք
կարծում չիք
կարծում չին

Ս այլալ ապահոնի

ասում չիմ իդի
ասում չիս իդի
ասում չի իդի
ասում չինք իդի
ասում չիք իդի
ասում չին իդի

կարծում չիմ իդի
կարծում չիս իդի
կարծում չի իդի
կարծում չինք իդի
կարծում չիք իդի
կարծում չին իդի

Վաղակատար

ասել չիմ
ասել չիս
ասել չի
ասել չինք
ասել չիք
ասել չին

կարծացել չիմ
կարծացել չիս
կարծացել չի
կարծացել չինք
կարծացել չիք
կարծացել չին

Անցյալ վաղակատար

ասէլ չիմ իղի	կարթացել չիմ իղի
ասէլ չիս իղի	կարթացել չիս իղի
ասէլ չի իղի	կարթացել չի իղի
ասէլ չինք իղի	կարթացել չենք իղի
ասէլ չիք իղի	կարթացել չէք իղի
ասէլ չին իղի	կարթացել չեն իղի

Հարակատար

ասած չէմ	կարթացած չէմ
ասած չես	կարթացած չես
ասած չի	կարթացած չի
ասած չենք	կարթացած չենք
ասած չէք	կարթացած չէք
ասած չեն	կարթացած չեն

Անցյալ հարակատար

ասած չիմ իղի	կարթացած չիմ իղի
ասած չիս իղի	կարթացած չիս իղի
ասած չի իղի	կարթացած չի իղի
ասած չինք իղի	կարթացած չինք իղի
ասած չիք իղի	կարթացած չիք իղի
ասած չին իղի	կարթացած չին իղի

Անցյալ կատարյալ

ասէցի վօշ//չասի	կարթացի վօշ//չըկարթացի
ասէցիր վօշ//չասիր	կարթացիր վօշ//չըկարթացիր
ասէց վօշ//չասէց	կարթաց վօշ//չըկարթաց
ասէցինք վօշ//չասինք	կարթացինք վօշ//չըկարթացինք
ասէցինք վօշ//չասիք	կարթացինք վօշ//չըկարթացինք
ասէցին վօշ//չասին	կարթացին վօշ//չըկարթացին

Ըղծակաւ եղանակ

Ապառնի

ասիմ վօշ	կարթամ վօշ
ասիս վօշ	կարթաս վօշ
ասի վօշ	կարթա վօշ

ասինք վօշ
ասիք վօշ
ասին վօշ

կարթանք վօշ
կարթաք վօշ
կարթան վօշ

Անցյալ ապառնի

չասիմ իղի
չասիս իղի
չասէր իղի
չասինք իղի
չասիք իղի
չասին իղի

չըկարթամ իղի
չըկարթաս իղի
չըկարթար իղի
չըկարթինք իղի
չըկարթիք իղի
չըկարթին իղի

Պայմանական Եղանակ

Ապառնի

կասիմ վօշ//ասիլ չիմ
կասիս վօշ//ասիլ չիս
կասի վօշ//ասիլ չի
կասինք վօշ//ասիլ չինք
կասիք վօշ//ասիլ չիք
կասին վօշ//ասիլ չին

կըկարթամ վօշ //կարթալ չիմ
կըկարթաս վօշ//կարթալ չիս
կըկարթա վօշ//կարթալ չի
կըկարթանք վօշ//կարթալ չինք
կըկարթաք վօշ//կարթալ չիք
կըկարթան վօշ//կարթալ չին

Անցյալ ապառնի

ասիլ չիմ իղի
ասիլ չիս իղի
ասիլ չի իղի
ասիլ չինք իղի
ասիլ չիք իղի
ասիլ չին իղի

կարթալ չիմ իղի
կարթալ չիս իղի
կարթալ չի իղի
կարթալ չինք իղի
կարթալ չիք իղի
կարթալ չին իղի

Հարկադրական Եղանակ

Ապառնի

չըպէտք ա ասէմ
չըպէտք ա ասէս
չըպէտք ա ասի
չըպէտք ա ասէնք
չըպէտք ա ասէք
չըպէտք ա ասէն

չըպէտք ա կարթամ
չըպէտք ա կարթաս
չըպէտք ա կարթի
չըպէտք ա կարթանք
չըպէտք ա կարթաք
չըպէտք ա կարթան

Անյայալ ապառնի

չըպէտք ա ասէյի	չըպէտք ա կարթայի
չըպէտք ա ասէյի	չըպէտք ա կարթայի
չըպէտք ա ասէր	չըպէտք ա կարթար
չըպէտք ա ասէյինք	չըպէտք ա կարթայինք
չըպէտք ա ասէյիք	չըպէտք ա կարթայիք
չըպէտք ա ասէյին	չըպէտք ա կարթային

Արգելական հրամայական

ասիւ մը	կարթալ մը
ասիք վօշ//չասէք	կարթաք վօշ//չըկարթաք

Հարադրական բայեր

283. Հարադրական բայերն ըստ կազմութեան կարելի է խմբավորել երկու մասի.

ա/Որւէ բառից ու բայից կազմված հարադրութիւններ, որոնց առաջին բաղադրիչը կարող է լինել գոյական, մակբայ, նախադասութիւն, որւէ փոխոյալ բառ, իսկ երկրորդ բաղադրիչը՝ որւէ բայ և հատկապես սակասաւոր կամ անկանոն բայ /տալ, տալ, գալ, գալ, առնել, առնել, ընել, կենսակենսել, կաշնուկակել, ամենաձիւ, անկանել, խնայել, գցել, բիցիլ և այլն/: Որինակ՝ Թափ տալ "Թափահարել", մաթ մընալ "զարմանալ", հաղու տինիլ "մանապարհել", յետ ամիլ "փսիւն", խըրիկ տալ "հալածել, փախցնել, վռնել", նի նիլ/անիլ "բարձրանալ", քօր տալ "աքայի տալ", միւր կալիլ "վերցնել", պար կ'էլ "պարել", գիրից ա-նիլ "գրուցել", հիլ անիլ "կտրել", ծէն ամիլ "գոռալ", ուղ անիլ "հեռացնել", լօք տալ "ցատկել", շաշմիշինիլ "անձրկել", Թամաշ անիլ "դիտել", հէքէթ անիլ "գրուցել կամ գոռացնել" և այլն:

բ/ Երկու բայերից կազմված հարադրութիւններ, ինչպես՝ կաննիլ նէլ "եննել գնալ", քըշիլ տանիլ "քշել տանել", յէլնիլ նէլ "եննել գնալ", կ'էլ հասնիլ "գալ հասնիլ" և այլն:

Առաջին խմբի հարադրութիւններից, քնականաբար, խոնարհվում է միայն երկրորդ բաղադրիչը՝ բայը, իսկ երկրորդ խմբի հարադրութիւնների երկու բաղադրիչը լինելով բայ, հավասարապես խոնարհվում են և ունենում նույն վերջավորութիւնները: Երկու ղեպքերումն էլ բաղադրյալ ժամանակների օժանդակ բայը լինում է միջնդաս դիրքում: Գայմա-նական և հարկադրական եղանակներով խոնարհվելիս, կը եղանակիչը կցվում է երկու բայ ունեցող հարադրութեան առաջին բային, և պէտք ա

եղանակիչը դրվում է հարադիրներին առաջ, երբեմն էլ այլ խոսքի մասին ու բայի միջև:

Ժխտական խոնարհման դեպքում չ մասնիկը կցվում է օժանդակ բային, իսկ պարզ ժամանակներում՝ բայերին:

Փոխառյալ իդի մասնիկով բաղադրված ձևերում իդի-ն մնում է հարադրուժյան վերջում:

Նի առաջադաս մասնիկով կազմված հարադրուժյունները նույնպես անթարկվում են առաջին խմբի հարադրուժյունների խոնարհման օրինակափոխությանը:

Հարադրական բայերի խոնարհման ընդհանուր պատկերը

Գերբայներ

Անորոշ	հեքէթ անիլ	"գրուցել, պատմել, գառնցել"
Անկատար	հեքէթ անում	
Էսթոնի	հեքէթ անօլու	
Վաղակատար	հեքէթ արէլ	
Հարսկատար	հեքէթ արած	
Ենթակայական	հեքէթ անօդ	
Ժխտման	հեքէթ անի	

Սահմանական եղանակ

հեքէթ ըմ անում
 հեքէթ ըս անում
 հեքէթ ա անում
 հեքէթ ընք անում
 հեքէթ ըք անում
 հեքէթ ըն անում

Անցյալ անկատար

հեքէթ ի անում // հեքէթ ըմ անում իդի
 հեքէթ իր անում // հեքէթ ըս անում իդի
 հեքէթ եր անում // հեքէթ ա անում իդի
 հեքէթ ինք անում // հեքէթ ընք անում իդի
 հեքէթ իք անում // հեքէթ ըք անում իդի
 հեքէթ ին անում // հեքէթ ըն անում իդի

Աստուծոյ

հէքէթ ըմ անօլու
հէքէթ ըս անօլու
հէքէթ ա անօլու
հէքէթ ընք անօլու
հէքէթ ըք անօլու
հէքէթ ըն անօլու

Անցյալ աստուծոյ

հէքէթ ըմ անօլու իդի//հէքէթ ի անօլու
հէքէթ ըս անօլու իդի//հէքէթ իր անօլու
հէքէթ ա անօլու իդի//հէքէթ ինք անօլու
հէքէթ ըք անօլու իդի//հէքէթ իք անօլու
հէքէթ ըն անօլու իդի//հէքէթ ին անօլու

Վաղակատար

հէքէթ էմ արէլ
հէքէթ էս արէլ
հէքէթ ա արէլ
հէքէթ էնք արէլ
հէքէթ էք արէլ
հէքէթ էն արէլ

Անցյալ վաղակատար

հէքէթ ըմ արէլ իդի//հէքէթ ի արէլ
հէքէթ ըս արէլ իդի//հէքէթ իր արէլ
հէքէթ ա արէլ իդի//հէքէթ էր արէլ
հէքէթ ընք արէլ իդի//հէքէթ ինք արէլ
հէքէթ ըք արէլ իդի//հէքէթ իք արէլ
հէքէթ ըն արէլ իդի//հէքէթ ին արէլ իդի

Հարակատար

հէքէթ ըմ արած
հէքէթ ըս արած
հէքէթ ա արած
հէքէթ ընք արած
հէքէթ ըք արած
հէքէթ ըն արած

Անյայալ հարսկառար

հէքէթ ըմ արած իղի//հէքէթ ի արած
հէքէթ ըս արած//հէքէթ իր արած
հէքէթ ա արած իղի//հէքէթ էր արած
հէքէթ ընք արած իղի//հէքէթ ինք արած
հէքէթ ըք արած իղի//հէքէթ իք տրած
հէքէթ ըն արած իղի//հէքէթ ին արած

Անյայալ կատարյալ

հէքէթ արէցի//ըրի
հէքէթ արէցիր//ըրիր
հէքէթ արէց//ըրալ
հէքէթ արէցինք//ըրինք
հէքէթ արէցիրք//ըրիրք
հէքէթ արէցին//ըրին

Հղձական եղանակ

Ապառնի

հէքէթ անիմ
հէքէթ անիս
հէքէթ անէ
հէքէթ անինք
հէքէթ անիրք
հէքէթ անին

Անյայալ ապառնի

հէքէթ անիմ իղի	հէքէթ անինք իղի
հէքէթ անիս իղի	հէքէթ անիրք իղի
հէքէթ անէ իղի	հէքէթ անին իղի

Պայմանական եղանակ

Ապառնի

հէքէթ կանիմ	հէքէթ կանինք
հէքէթ կանիս	հէքէթ կանիրք
հէքէթ կանէ	հէքէթ կանին

Անյայալ ապառնի

հէքէթ կանիմ իղի	հէքէթ կանինք իղի
հէքէթ կանիս իղի	հէքէթ կանիք իղի
հէքէթ կանէ իղի	հէքէթ կանին իղի

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

պէտք ա հէքէթ անիմ	պէտք ա հէքէթ անինք
պէտք ա հէքէթ անիս	պէտք ա հէքէթ անիք
պէտք ա հէքէթ անի	պէտք ա հէքէթ անին

Անյայալ ապառնի

պէտք ա հէքէթ անիմ իղի	պէտք ա հէքէթ անինք իղի
պէտք ա հէքէթ անիս իղի	պէտք ա հէքէթ անիք իղի
պէտք ա հէքէթ անէ իղի	պէտք ա հէքէթ անին իղի

Հրամայական եղանակ

հէքէթ ըրէ//արա հէքէթ ըրէք //արէք

Անկանոն բայեր

284. Անիլ//իրիււտանել

Անկատար՝անում, տառնի՝անօւում, վաղակատար՝ արել//ըրել, հարակատար՝ արած//ըրած, ննթակայական՝ անօղ//ընօղ, ժխտական՝անէ//ընէ:
կատարյալ՝ արի//ըրի//արէցի, արիւր//ըրիւր//արէցիր, ըրավ//արավ//արեց, ըրինք, ըրիր, ըրին, արէցինք, արէցիր, արէցին:
Ըղծական՝ անէմ//ընէմ, անէս//ընէս, անէ//ընէ, անընք//ընէնք, անէք//ընէք, անէն//ընէն:

Հրամայական՝ արա//ըրէ, արէք//ըրէք:

Արգելական հրամայական՝ անիլ մը//մընէր, անէք վօշ//մընէք//չընէք
//ընէք վօշ:

Ժխտական խոնարհում՝ իրիւ չիմ-չիս-չի-չինք-չիր-չին/վաղ.//:

Անկանոնութիւնները նկատվում են վաղակատարի, հարակատարի, անյայալ կատարյալի, հրամայականի, ինչպես նաև ժխտականի ձևերում:

285. Առնիւ առնուլ

Անկատար՝ առնում, ապառնի՝ առնօլու, վաղակատար՝ առել, հարակա-
տար՝ առած, ենթակայական՝ առնօղ, ժխտական՝ առնի:

Անցյալ կատարյալ՝ առա, առար, առավ, առանք, առաք, առան:

Ըղծական՝ առնեմ, առնէս, առնէ, առնէնք, առնէք, առնէն:

Հրամայական՝ առ, առէք:

Արգելական հր.՝ առնիւ մը, առնէք վօչ:

Անկանոնությունները դրսևորվում են վաղակատարի, հարակատարի,
անցյալ կատարյալի և հրամայականի թեզակի թ./ ձևերում:

286. Ընիւ/յէլնիւ/ւիլնիւ

Անկատար՝ ընըմ, ապառնի՝ ընիլու, վաղակատար՝ յէլէլ, հարակատար՝
յէլած, ենթակայական՝ յէլնօղ, ժխտական՝ իլնի//ընի:

Անց. կատարյալ՝ յէլա, յէլար, յէլավ, յէլանք, յէլաք, յէլան:

Ըղծական՝ իլնիմ, իլնիս, իլնի, իլնինք, իլնիք, իլնին:

Հրամայական՝ յէլ, յէլէք:

Արգելական հր.՝ ընիւ, մը, իլնիք վօչ:

Այս բայի շատ ձևեր շփոթվում են ելանել-յէլնիւ բայի հետ, կամ
փոխարինվում են ընիւ տարբերակով:

287. Կէլ և զալ

Անկատար՝ կէլիս, ապառնի՝ կէլու, վաղակատար՝ յէկէլ, հարակատար՝
յէկած, ենթակայական՝ յէկօղ, ժխտական՝ կէլ//ըբա:

Անցյալ կատարյալ՝ յէկա, յէկար, յէկավ, յէկանք, յէկաք, յէկան:

Ըղծական՝ կէմ, կէս, կէ, կէնք, կէք, կէն:

Գայմանական՝ կըբամ, կըբաս, կըբա, կըբանք, կըբաք, կըբան:

Հրամայական՝ յէկ, յէկէք:

Արգելական հր.՝ կյէս վօչ, իբաս վօչ, կյէք վօչ // իբաք վօչ:

Անկանոնությունները դրսևորվում են վաղակատարի, հարակատարի,
ենթակայականի, ժխտականի, անցյալ կատարյալի, գայմանականի, հար-
կադրականի և հրամայականի ձևերում:

288. Կարալ և կարեմ /կարողանալ/

Անկատար՝ կարում, ապառնի՝ կարալու, վաղակատար՝ կարացէլ, հարակա-
տար՝ կարացած, ենթակայական՝ կարացօղ, ժխտական՝ կարանա:

Անցյալ կատարյալ՝ կարացա, կարացար, կարացավ, կարացանք, կարացաք,
կարացան:

Ըղծական՝ կարամ //կարանամ, կարաս// կարանաս, կարա //կարանա, կա-
րանք// կարանանք, կարաք //կարանաք, կարան// կարանան:

Հրամայական՝ կարացիր //կըրցիր, կարացէք// կըրցէք:

Արգելական հր.՝ կարացիր վօչ, կարացէք վօչ:

289. Կէնալւեալ

Անկատար՝ կէնում, ապառնի՝ կէնում, վաղակատար՝ կէցել//կացել,
հարակատար՝ կէցած//կացած, ենթակայական՝ կէցօղ//կացող, ժխտական՝
կէնա:

Անցյալ կատարյալ՝ կէցա//կացա, կէցար//կացար, կէցաՎ//կացաՎ, կէցանք//
կացանք, կէցաք//կացաք, կէցան//կացան:

Ըղծական՝ կէնամ, կէնաս, կէնա, կէնանք, կէնաք, կէնան:

Հրամայական՝ կաց //կացիր//կէցիր, կացէք//կէցէք: Տէղդ կացը:

Արգելական հր.՝ կէնալ մը, կէնաք վօչ//կացէք վօչ:

Անկանոնութիւնները դրսևորվում են սահմանական եղանակի հարա-
կատարի, վաղակատարի, անցյալ կատարյալի, հրամայականի ձևերում:
Որոշ ձևեր հինդես են զալիս տարբերակներով:

290. Կօրչիլւեորչիլ

Անկատար՝ կօրչում, ապառնի՝ կօրչիւում, վաղակատար՝ կօրչել, հարակա-
տար՝ կօրած, ենթակայական՝ կօրչօղ //կօրօղ, ժխտական՝ կօր/չ/ի:

Անցյալ կատարյալ՝ կօրա, կօրար, կօրաՎ, կօրանք, կօրաք, կօրան:

Ըղծական՝ կօրչէմ, կօրչէս, կօրչի, կօրչէնք, կօրչէք, կօրչէն:

Հրամայական՝ կօրիր, կօրէք:

Արգելական հր.՝ կօրչիլ մը, կօրչիք վօչ:

Անկանոնութիւնները դրսևորվում են վաղ., հար., կատ., հրամ.-ի
ձևերում:

291. Սառչիլւատռչիլ:

Անկատար՝ սառչում, ապառնի՝ սառչօւում, վաղակատար՝ սառչել, հարակա-
տար՝ սառած, ենթակայական՝ սառօղ, ժխտական՝ սառ/չ/ի:

Անցյալ կատարյալ՝ սառա //սառեցա, սառար //սառեցար, սառաՎ//սառե-
ցաՎ, սառանք//սառ-սառաք//սառեցաք, սառան-սառեցան:

Ըղծական՝ սառ/չ/էմ, սառ/չ/էս/սառ/չ/ի, սառ/չ/էնք, սառ/չ/էք, սառ/չ/էն:

Հրամայական՝ սառէ, սառեցէք:

Արգելական հր.՝ սառչիլ մը, սառ/չ/էք վօչ:

Անկանոնութիւնները նկատվում են վաղակատարի, հարակատարի, հրա-
մայականի ձևերում:

292. Գիրիլւբերիլ:

Անկատար՝ գիրում, ապառնի՝ գիրօւում, վաղակատար՝ գիրել, հարակատար՝
գիրած, ենթակայական՝ գիրօղ, ըղծական՝ գիրի:

Անցյալ կատարյալ՝ գերա, գերար, գերաՎ, գիրինք, գիրիր, գիրին:

Ըղծական՝ պիրէմ, պիրէս, պիրի, պիրէնք, պիրէք, պիրէն:

Հրամայական՝ պի՛ր/, պիրէք:

Արգելական հր.՝ պիրիւ մը – պիրէք վօշ:

Անկանոն է հրամայականի եզակին, որ զրաբարից է մնացել և անց. կատարյալի ձևերը:

293. Տալ և տալ:

Անկատար՝ տալըս, ապառնի՝ տալու, վաղակատար՝ տուվէլ, հարակատար՝ տուված, ենթակայական՝ տուվօղ, ժխտական՝ տա:

Անցյալ կատարյալ՝ տըվէցի, տըվիր, տուվէց, տուվինք, տըվինք, տըվին
Հրամայական՝ տու՛ր/, տուվէք//տուվէցէք

Արգելական հր. տալ մը, տաք վօշ//չըտաք:

Անկանոն են այս բայի վաղակատար, հարակատար, անցյալ կատարյալ, հրամայական ձևերը, ինչպես նաև ենթակայական դերբայը:

294. Տանիլ և տանել

Անկատար՝ տանում, ապառնի՝ անօլու, վաղակատար՝ տարէլ, հարակատար՝ տարած, ենթակայական՝ անօղ, ժխտական՝ տանի:

Անցյալ կատարյալ՝ տարի//տարա, տարար//տարար, տարավ, տարինք//տարանք, տարիք//տարաք, տարին//տարան:

Ըղծական՝ տանէմ, տանէս, տանէ, տանէնք, տանէք, տանէն:

Հրամայական՝ տա՛ր, տարէք:

Արգելական հր.՝ տանիւ մը, տանէք վօշ:

Անկանոն են վաղակատարի, հարակատարի, կատարյալի և հրամայական ձևերը:

295. Տէ/ս/նիլ և տեսնել

Անկատար՝ տէ/ս/նըմ, ապառնի՝ տէ/ս/նօլու, տէսնէլի, վաղակատար՝ տէսէլ, հարակատար՝ տէսած, ենթակայական՝ տէ/ս/նօղ, ժխտական՝ տես/ս/նա:

Անցյալ կատարյալ՝ տէսա, տէսար, տէսավ, տէսանք, տէսաք, տէսան:

Ըղծական՝ տէ/ս/նամ, տէ/ս/նաս, տէ/ս/նա, տէ/ս/նանք, տէս/նաք, տէն/նան:

Հրամայական՝ տէ՛ս, տէսէք /նաւ՝ տէսիր/:

Արգելական հր.՝ տէսնիւ մը, տէսէք վօշ//չըտէսնէք:

Անկանոն են թյուրմիտները նկատում են վաղակատարի, հարակատարի, անցյալ կատարյալի և հրամայականի ձևերում:

296. Տիրիլ և տիրել

Անկատար՝ տիրմ, ապառնի՝ տիրնօլու, վաղակատար՝ տիրէլ, հարակատար՝ տիրած, ենթակայական՝ տնօղ, ժխտական՝ տրնէ:

Անցյալ կատարյալ՝ տըրի, տըրիր, տըրավ, տըրինք, տըրիք, տըրին:

Ըղծական՝ տիրէմ, տիրէս, տիրէ, տիրէնք, տիրէք, տիրէն:

Հրամայական՝ տիր, տրոէք:

Արգելական հր.՝ տինիլ մը, տընէք վօշ//լըտընէք:

Անկանոնությունները դրսևորվում են վաղակատարի, հարակատարի, անցյալ կատարյալի և հրամայականի ձևերում:

297. նէլ //քընալ < գնալ

Անկատար՝ նէլիս, ապառնի՝ նէլու, վաղակատար՝ նէցէլ //քընացէլ, հարակատար՝ նէցած //քընացած, ենթակայական՝ նէցող //քընացող, ժխտական՝ նէ //քընա:

Անցյալ կատարյալ՝ քընացի//նէցի, քընացիր //նէցիր, քընաց//նէց, քընացինք //նէցինք, քընացինք//նէցինք, քընացինք//նէցինք:

Ըղծական՝ քընամ //նէմ, քընաս //նէս, քընա //նէ, քընանք //նէնք, քընաք //նէք, քընան//նէն:

Հրամայական՝ նէ՛ //քընա՛, նէցէք //քընացէք:

Արգելական հր.՝ քընալ մը՛, քընաք վօշ //նէք վօշ:

298. Լէլ<լալ

Անկատար՝ Լէլիս, ապառնի՝ Լէլու, վաղակատար՝ Լէցէլ, հարակատար՝ Լէցած, ենթակայական՝ Լէցող, ժխտական՝ Լէցէ//լա:

Անցյալ կատարյալ՝ Լէցէցի, Լէցէցիր, Լէցէց, Լէցէցինք, Լէցէցինք, Լէցէցինք:

Ըղծական՝ Լէցէմ, Լէցէս, Լէցէ, Լէցէնք, Լէցէք, Լէցէն:

Հրամայական՝ Լէցի, Լէցէք:

Արգելական՝ Լէցիլ մը՛, չԸԼէցէք //Լէցէք վօշ:

Պակասավոր բայեր

299. եմ-էմ//ըմ //իմ էական բայը հանդես է գալիս միայն ներկա և անցյալ անկատար ժամանակներով: Հստ որում ներկայի ձևերը /բա-
ցառությամբ եզակի երրորդ դեմքի/ ունեն երեք տարբերակ, դա արդյունք է բարբառի նախկինում ունեցած ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի /տես պար. 181, 265/:

ներկա

եմ > էմ // ըմ //իմ

ես > էս // ըս //իս

է > ա

եմք > էնք // ընք // ինք

եք > էք // ըք // իք

են > էն // ըն // ին

Անցյալ անկատար

էի > ի

էիր > իր

էր > էր

էանք > ինք

էաք > իք

էին > ին

Անկատարի իմաստը դրսևորվում է նաև փոխադրյալ իդի մասնիկի միջոցով, որը դրվում է օժանդակ բայի ներկայի կամ ուղղակի անցյալի ձևվերի վրա, Օրինակ՝

Անցյալ անկատար

էմ իդի //ըմ իդի //իմ իդի //ի իդի
էս իդի //ես իդի //իս իդի //եր իդի
ա իդի - - էր իդի
էնք իդի //ընք իդի //ինք իդի //ինք իդի
էք իդի //ըք իդի //իք իդի //իք իդի
էն իդի //ըն իդի //ին իդի //ին իդի

300. Նամական պակասավոր բայից կան ներկայի և անցյալ անկատարի ձևերը: Օրինակ՝

ներկա՝ կամ, կաս, կա, կանք, կաք, կան:

Անցյալ անկատար՝ կի, կիր, կեր, կինք, կիրք, կին:

Կամ՝ կամ իդի, կաս իդի, կար իդի, կինք իդի, կիրք իդի, կին իդի:

Ժխտական ներկա՝ կամ վօշ, կաս վօշ, կա վօշ, կանք վօշ, կաք վօշ, կան վօշ:

Ժանց. անկատար՝ կային վօշ //լըկի, կայիր վօշ //լըկիր, կար վօշ
լըկար, կայինք վօշ, կայիրք վօշ, կային վօշ:

Երկրորդական բաղադրյալ ժամանակներ

302. Երկրորդական բաղադրյալ ժամանակները կազմվում են անկատար դերբայի իս մասնիկով կազմված ապառնի դերբայի ու մասնիկով կազմված տարրերակներով և հարակատար դերբայով, ընիւ "լինել" բայի հարադրությամբ: Օրինակ՝

նէլիս ըմ ընում	/գնալիս եմ լինում/
նէլըս ըմ ընում իդի	/գնալիս էի լինում/
նէլու վէմ ընում	/գնալու եմ լինում/
նէլու վի ընում	/գնալու էի լինում/
նէյած ըմ իլած /յէլած/	/գնալած եմ եղել/
նէյած ըմ ընում	/գնալած եմ լինում/
նէյած կընում	/գնալած կլինեմ/
պէտք ա նէյած ընէմ	/պիտի գնալած լինեմ/
պէտք ա նէյած ինիմ իդի	/պիտի գնալած լինեի/

Մ Ա Կ Բ Ա Յ

302. Տոկոսային հարաբերությամբ փոխառություններից մեծ բաժին է ընկնում մակբայներին /և ընդհանրապես չթերվող խոսքի մասերին/: Նույնիսկ այդ փոխառյալ ձևերի համաքանությամբ քարքառում ստեղծվել են մակբայակերտ ածանցներ կամ մակբայական ձևեր: Օրինակ՝ փոխառյալ բերդան / ծիւճառ / "մեկից, հանկարծակի" ձևի համաքանությամբ հայերեն պէս արմատից ստեղծվել է պէսդան "այդ միջոցին, այդ պահին, հենց որ" ձևը:

Երբեմն էլ փոխառյալ բառը "հայացվում" է, որի պատճառով այլևս չեն գիտակցվում նրա ունեցած հոլովական վերջավորությունն ու ածանցը: Այդպիսի "մաշված" բառերից է, օրինակ, էրբէն / *erben* /, որ նշանակում է "վաղ առավոտյան": Մինչդեռ պիտի լիներ էրբէնդէն, այսինքն թուրքերենի քաջառական դէ / *deh* / վերջավորությունը այլևս չի գիտակցվում: Նույն բառը նախադասության մեջ՝ էրբէն բուենդոր նէյի "Առավոտ վաղ աղբյուր գնացի": Նույն ձևով քաջառականից է առաջացել նաև էվէլին "հնում, նախկինում" բառը, Օրինակ՝ էվէլին սէնց էր "Հնում այսպես էր": Պեթը է լիներ էվէլինդէ / *evelinde* /:

Իհարկե, այստեղ մեծ դեր են խաղում քարքառում առկա սեփական բառերն ու ոճերը, որոնց համաքանությամբ էլ ընկալվում են վերոհիշյալ բառերն ու քազմաթիվ այլ բառեր, օրինակ՝ էրբէնը հաստատվել է քարքառում տարէն "տարին մեկ", ցիրէկէն տասսէն "տասը անգամ", հիզզէրէն "հազար անգամ", -էն ածանց ունեցող և այլ մակբայների համաքանությամբ: Իսկ էվէլինը՝ ին վերջավորությունն ունեցող լիսին "ցերեկը", քըշէրին և նման այլ բառերի նմանակությամբ:

Փոխառյալ շատ բառեր բարրառի մակբայակերտ ածանցների միջոցով վեր են ածվում մակբայների, այսպես օրինակ, մեծ թվով մակբայներ են կազմվել ի ածանցի միջոցով: Հավաքաբար թուրքերենում նշանակում է "եղանակ, օդ", սակայն ստանալով ի ածանցը, վեր են ածվել մակբայի և իմաստավորվել: Նոր ձևով նշանակում է "իզուր", "անտեղի":

Նույն ձևով էլ հազըր / *hazir* / "պատրաստ" բառից կազմվել է հազրի մակբայը: Հազրի յէս կուտէմ: էսօրաջօրի, թաթաթաթի, մինչև մինչի և այլն:

303. Թուրքերի քարքառում գործածվող մակբայներն են՝

Աղաք	-	-	առաջ
Առաջ	// առէչ	-	առաջ, նախ
Լիսին		-	ցերեկը

Խօլու	- Թաքուն
Ծառ-ծար	- մանկան անվարժ ըայլելու եղանակը
Ծէոաց	- անմիջապէս, շտապ, իսկույն
Կամանց	- կամաց
Կեսկատար	- կիսակատար
Կէսօր//կյէլօր	- զաւիթ օրը
Կըլիան	- սկզբից
Հա	- անընդհատ
Հէովանց	- հեովից
Հիզզերէն	- հազար անգամ
Հէրէղ//հըրէղ	- ահա այդ
Հէրէն//հըրէն	- ահա այն
Հէրէս// հըրէս	- ահա այս
Հէրիթ	- ըսական
Հէրու	- անցյալ տարի
Մէնակ	- 1.միայն, 2.միայնակ
Միսլէրի	- մի անգամից
Մին նէտ//մինհէտ	- մեկ անգամ
Մին դըտիկ	- մի քիչ
Մին մօնդ/մօթ	- մի քիչ, մի կտոր
Մին փիրիկ	- մի քիչ, մի փոքր
Մին կիտէկ	- շատ, ըսականաչափ
Ջօր ու թըշէր	- զօր ու զիշեր
Էղդար//իդար	- այդքան, այդչափ
Էլ	- այլևս
Էլը	- կրկին
Էլօր//էլլօր	- մյուս օրը
Էնդար//ինդար	- այնքան, այնչափ
Էնդի//ընդէ//ինդէ	- այնտեղ
Էնչաի//էնչադ	- այն ժամանակ
Էսօր//ըսօրի	- այսօր
Էքսի	- հաջորդ, մյուս
Ղոավօա շիտ	- վաղ առավոտյան
Քիթէվ//մին թիթէվ	- թեթևակի
Ժէժը լէլով	- հեծկտալով
Իվէլ//իվէլի	- ավել, ավելի
Իրմզովան	- երեկոյան

Իրէս-իրէսի	- դեմ առ դեմ
Մինչէրի	- մեկից, միանգամից, հանկարծակի
Մին տեղ	- միասին
Միսմինակ	- միայնակ
Մըթն//մըթնով	- մթին
Մըկըւօր	- մյուս օրը
Յէրիշք	- առջ
Յէտի	- հաջորդ, մյուս
Յէտք//յօտօ/վ/	- հետո
Յօքուց	- էգուց
Նէրքը դօլը	- ննրքը
Նէսկըմանց//նէսմանց	- ներսից
Նօրէն	- նորից
Շատուց	- վաղուց
Շիտ	- շուտ
Շիտ-շիւ//շիշիտ	- արագ-արագ
Պատտի-պատտի	- պատեպատ, խորխափելով
Պէսդան	- անմիջապէս
Վիրի դօլ/ուկ/	- վերևից
Տակավը	- տակից
Տարէն	- տարին
Տասսէն	- տասը անգամ, տասնապատիկ
Տարվէտարի	- տարեցտարի
Տէղնըտէղը	- տեղնուտեղը
Տըսմանց//տըսկմանց	- դրսից
Ուրախ-ուրախ	- ուրախ-ուրախ
Քըշէրան//քըշէրանց	- գիշերը, գիշերվանից
Օրըցօր//օրվէօր	- օրեցօր

Փոխառյալ

Անջաղ	- ֆազիվ
Անսըզդան	- հանկարծակի
Աշկէրա	- բացարձակ
Աջառա	- արդյոք, թերևս
Ափաշկէրա	- ըռլորովին բացահայտ
Ափուխ-սափուխ	- վայրիվերո
Բազը-բազը	- երբեմն

մակբայներ

Բէլքի	- զուլցե, թերևս
Բախա-բախա	- ղեմ առ ղեմ
Բիրդան	- հանկարծակի, միանգամից
Բիրդանբիր	- մեկ էլ
Բօշ	- զուր, անտեղի, դատարկ
Գյինա//գյինէ	- նորից, վարձյալ
Դինջ	- հանգիստ
Դուզ	- ուղիղ
Ջաթի//զաթէն	- արդեն
Ջօռօվ	- հազիվ, դժվարուձյամբ
Ջօռզօռնա	- հազիվ հազ
էվելի	- նախկինում
էվէլքի	- անցյալ
էն սօնու	- ի վերջո, ամենաուշը
էրթէսի	- հաջորդ, մյուս
էրթէն	- վաղ առավոտյան
Թազադան	- նորից
Թաթարյախի	- իսկույն, հանպատրաստից
Թաթ, թաթի, թաթէն	- միայն թե
Թաթ իւա	- միայն թե
Լափ	- հենց, քուրորդին
Հալա	- դեռևս
Հավայի	- անտեղի, իզուր
Հէլքէթ	- թերևս
Հիլ	- բնավ, ընդորոշին
Ջօկ	- զատ, տրանձին
Ջօկ-ջօկ	- զատ-զատ
Մուշէրէթ	- ապա, հետո
Յավաշ	- կամայ
Յավաշ-յավաշ	- կամայ-կամայ
Վախտըն	- ժամանակին
Սաքի	- իրրև
Սօնը	- վերջը
Սօնու	- վերջում

Կապեր և կապական քառեր

304. Բարբառում կապի նշանակութամբ և իբրև կապ գործածվող բաներն են՝

Անէ - "մասին", "վերաբերյալ": Աննէն ո՛ւվան /ո՛ւմէն/ տըրականըն
անէ հէքէթ չուկնի "Աննան իր տարիքի մասին լուր չուկնի":

Դօշնա - "միմչա": Դօշնա յեփ իս ծէն ածօլու "Միմչա երբ ես գո-
ռալու":

Դօշու - "միմչա": Մաշնակը լըքցըրէլ իմ իդի դօշու պուրուշքը
"Միմչակ կճուսը միմչա պոռնկը լցրել էի":

Զատ - "բայի, զատ": Ըիէն հո՛ւրշակէն զատ պէն չի հէզ անըմ "Երե-
խան հավլայից բայի, այլ բան չի սիրում":

Կուշտու//քըշտին - "մոտ": Ճիմիրըս հէզուկն քըշտին ա "Քուշրս մոր
մոտ է": Կամ՝ նէյի էքուս կուշտու "Գնացի հորս մոտ":

Հէտ - "հետ": Էթո՛ւնը մին կապիտ կընա հէտ ա փսակվէլ "Հարությունը
մի հույն կնոջ հետ է ամուսնացել":

Հէտ - "հետ", էթո՛ւնը մին կապիտ կընկա հէտ ա փըսակվէլ
"Հարությունը մի հույն կնոջ հետ է ամուսնացել":

Հէտ - "անգամ", էս հէտ չէս էմ ասօլու "այս անգամ ես եմ ասելու":

Մէշ,միշին,միշում-"մեջ":Քաուին միշին /մէշ,միշում/ քըշէդակ կա
"Արտի մեջ կաշողակ կա":

Չումէ -"միմչա, նախան": Չումէ նէս քընալնիս տուրու թակէյինք
"Միմչա ներս զնալը դուռը ծեծեցինք":

Չիրու,չուրու-"միմչա ուր":Չիրու կըրնասէքէթը լիցէլըդ՝ նէմ իքին,կ՛էմ
"Միմչա ձեռնազամբյուղը լցնելդ զնամ այգին,զամ":

Վէրա, վերէն-"վրա"Ճօքուկն վերէն դազդան կա "Վառարանի վրա կաթսա կա":
Տակ Էսակ"նաշաղը ծառին տակն ա "Կայինը ծառի տակ է":

Տիպի -"դեպի":Ճէզիս նէլիս ա տիպի իքին "Մայրս զնում է դեպի այ-
գին":

Բարբառում մեծ թիվ են կազմում նաև փոխառյալ կապերն ու կապական քառերը: Օրինակ՝ էմուկն սայումս ա ուստա նէյէլ "Քեռու շնորհիվ է ուսման /կամ դպրոց/ զնացել":

Ե Ա Ղ Կ Ա Գ

305. Բարբառում գործածվող շաղկապներն են՝

- Բա - "իսկ, ապա": Բա չէս ասի քանի տըրական էս "իսկ չես ասի քանի տարեկան ես":
- Էլ - "էլ, ևս": Մենք էլ ենք ընթա էլ էլ "Մենք էլ ենք երեխա եղել":
- Քէ - "Քե": Նէցա իբրին, Քէ ըշատողութ քաղէմ "գնացի այգին, որ դեղձ քաղեմ":
- Քէ վօր - "եթե, որ": Քէ վօր չի կ'էլիս իմ յարը՝ հօվանում չի սըրտիս յարէն "եթե չի գալիս իմ յարը՝ չի հօվանում սրտի վերքը":
- Հօ - "ու, և": Ենձ ա ուտում հօ ծէն անըմ "ծեծ է ուտում և/ու/ քղալում":
- Ու - "ու": Ժառուկի միմիրն ու հաքըրըս յէկան մեր տունու: "Ջարուհի քույրն ու հորաքույրս եկան մեր տունը":

Փոխառյալ շաղկապներ

- Ամա - "բայց, սակայն": Գօտումը կօտրէց, ամա յէղը թափվէց վօլ "սուտուկը կօտրվեց, սակայն յուղը չթափվեց":
- Էյեր - "եթե, թե որ": Էյեր հո'ւրշակ ըս աւուլ՝ կ'էլու վեմ "եթե հալվա ես աւուլ գալու եմ":
- Իսէ - "թե որ": Ասում ըս իսէ՝ ասա "թե որ ասում ես՝ ասա":
- Ինան - "և, միասին": Յէս ինան միմիրըս նէցինք միրի "ես և քույրս գնացինք ջրի":
- Համ, հէմ - թե, և": Հէմ լէլում, հէմ նէլում "եմ լալում եմ, և գնալում եմ":
- Համա - "սակայն, բայց": Ժառըն անէ վեր ընկա, համա սըրտափէցի վօլ "ծառից ընկա, բայց չսարսափեցի":
- Յա - "կամ" Յա սէնց, յա տէնց "կամ այսպես, կամ այդպես":
- Նէ - "նէ ինձ ա չսում, նէ էփերին" Ոչ ինձ է չսում, ոչ մեծ եղբորը":
- Քի - "որ, թե": Տէսնիմ քի մախթըն վերա թէնկիլ ա "Յեսնեմ, որ թախի վրա քնել է":
- Օյիսէ - "ուրեմն": Օյիսէ յէս չիմ ասէլ "ուրեմն ես չեմ ասել":

ա/Հոգեկան վիճակ, վերադերձունք, զգացմունք դրսևորող ժայնտր-
կություններ, ինչպես՝

2012-2012-12 40000000

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Գ Լ Ո Ւ Խ
 Բ Ա Ռ Ա Գ Ի Տ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Բ Ա Ռ Ա Գ Ա Շ Ա Ր Ի Շ Ե Ր Տ Ե Ր Ը

307. Ինչպես ցույց են տալիս այլ բարձրագույն ուսումնասիրությունները, ամեն մի բարձրագույն, իբրև ընդհանուր լեզվի մյուսավորումներից մեկը, հիմնականում պահպանում է զրաբարից ավանդած 1000-2000 բառ: Ինչ խոսք, որ այդ բանականությունը բանավոր հաղորդակցման համար անհրաժեշտ բառերի մի մասն է միայն, և դա չէր բավականացնի եթե լեզու/կամ նրա տարբերակներից մեկը՝ բարձրագույն/ չունենար իր բառապաշարը համալրող բառաստեղծական ներքին միջոցներն ու ինքնուրույն փոխառությունները՝ շրջապատի բարձրագույնից, լեզուներից: Բառապաշարի հարստացման տեսակետից երբեմն որոշիչ և վճռական դերը պատկանում է շրջապատի պաշտոնական-պետական լեզվին, որից բարձրագույն ստիպված է նույնիսկ առանձին բառաստեղծական մասնիկներն ու այլ միջոցներ փոխ առնել, երբեմն՝ պատճենել: Այնուամենայնիվ, յուրաքանչյուր բարձրագույն, որքան էլ բառապաշարում նից ավանդած բառերի նվազ բանականություն ունենա, դրանց մեջ ներկայացնում է նաև այնպիսի բառեր ու ոճեր, որոնք հատուկ են միայն իրեն և իր օրենքներին, որոնք մյուս բարձրագույններում չեն հանդիպում: չենց դա էլ տվյալ բարձրագույն ունեցած հարստություններից ամենամեծն է, որն ի նպաստ ընդհանուր լեզվի ցույց արվող ծառայությունների մեջ առաջնակարգ տեղ է բռնում: Այդպիսի մեծ թվով բառեր կան նաև Բուրդուրի բարձրագույն, որոնք թացակայում են հայերենի մյուս բարձրագույններում կամ պատահում են միայն դարաբաղյան միջավայրի բարձրագույններում:

Բուրդուրի բարձրագույն զրաբարի հետ ընդհանուր բառերի քանակը հասնում է 1600-ի, իսկ զրաբարից ավանդած կամ ինքնաստեղծ բառերի ու դարձվածքների թիվը կազմում է 200: Զուտ բարձրագույն բառերի քանակը նույնպես 200 է, իսկ փոխառությունների թիվը մոտենում է Գուլսի բարձրագույն և կազմում է շուրջ 3500 բառ:

Բարձրագույն բառապաշարը կարելի է բաժանել հետևյալ հիմնական շերտերի.

1. չին հայերենի /զրաբարի/ հետ ընդհանուր բառեր:
2. չին հայերենի արմատներից կազմված ինքնաստեղծ ձևեր:
3. Զավանդված արմատներից կազմված ձևեր կամ անհայտ ծագմամբ զուտ բարձրագույն բառեր:
4. Լրիվ փոխառյալ բառեր ու ոճեր:
5. Փոխառյալ արմատներով և հայերեն ածանցներով կազմված բառեր:

308. Ինչպես նշվեց, հին հայերենի հետ ընդհանուր բառերի քանակը հասնում է շուրջ 1600-ի: Այս շերտի մեջ են մտնում ամենօրյա անհրաժեշտություն ունեցող՝ ամբողջ հայերենի հետ ընդհանուր այնպիսի բառեր, ինչպիսիք են՝ աղջիկաթիշիկ, տղաժողով, աղիքի, արքենա և հարփիլ, արևադարձ, բացալեց, ըսնալեն, ալիքալիք, ակալենգիլ, աղաղ, ալալաղալ, տղիքաթիշիք, ամանաման, ամառանամառ, ամիսամիս, ասելասիլ, բարձրափեցուր, բամբակալենըակ, բուրգալիք, գործարծ, զինվածիկ/քիկ, դուռու, երեսալիք, երկնքայերկնք, երկուսուկու, եօթնաթիւ, էշէշ, էգէգ, թելաթէլ, թոռնաթոռ, իւրալէլ, լայնալէն, լեռնալէն, լոյսալիս, խողովալով, իմարալիմար, խնորալիմար, ծաղիկածաղիկ, կաթնակաթ, կանգնելականգնել, կանաչելականաչել, կառուակառու, կին/իկ/ակնըկ, կարնակարիլ, հինհին, հողափուղ, հարսնահարս, հացահաց, ժիւնածին, ժեթածէթ, ժայնածէն, ծմնածծմն, մազամազ, մաղամաղ, մարդամարթ, մուծամուծ, մուկնամուկ, նեղանէլ, նստելանստիլ, շարնաշարիլ, ոտնավոտ/վոնն, պառակապառվ, տարիատարի, տունատուն, քամիքամի, օր/աւրաօր և այլն:

Ծանոթություն.- Բուրդուրի հայ գաղթօջախը, լինելով քաղաքային տիպի գաղութ, հնոււ է եղել գյուղատնտեսությունից ու անասնապահությանից, որի պատճառով էլ նրա բառապաշարից դուրս են մնացել համապատասխան զբաղմունքների հետ կապված շատ բառեր, ինչպիսիք են՝ գուլան, խոփ, արոր, կամ, խարակ, ցուլ, տալ, վարեց, լուծ և այլն: Նույնիսկ բացակայում է ոչխար բառը, որին փոխարինել է կ՛էր - ը «գառն»:

309. Բարբառի երկրորդ կարևոր շերտը ընդհանուր հայերենի արմատներով, սակայն բառաստեղծական ներքին միջոցներով անսկզբ ու բարդված ինքնաստեղծ ձևերի շերտն է: Ինքնաստեղծ բառերի արմատները թեև ավանդված են զրաբարից, սակայն ավել տեսքով այլ բարբառներում մեզ գրեթե չեն ներկայանում, հազվադեպ վկայվում են միայն մյուսլանգից բարբառներում: օրինակ՝

Թէնկիլ "քնել" կազմված է թէկն բառից, ժիրվիլ "առողջանալ" ժիր արմատից, յերիշքատան յերիշք "առաջ" բառից, տէրմունց "վաստակ" դատումն բառից, պոտուն "փոքրիկ փարչ" պոյտ արմատից, սըրփանք "աղը" և սըրփանքանօց բառերը սուրբ արմատից, կէտիքալորիլ "առամբերիլ" կայոիք և պորել բառերից, կուլում "կերակրափող" կուլ արմատից, կ՛օզկապ "միզակապություն" գոզ և կապ արմատներից, աշկը-պուտուղ "ակնաքիթ" աշք և պուտղ բառերից, քէնջարփըսի "վերջին

ծյուն" բանջար և բուսանել բառերից, ըրխառն "արգանդ" երեխայ
և առնն արմատներից, սըրաըխաղ "վախ" սիրտ և խաղ արմատներից
և այլն:

310. Բարբառի երրորդ կարևոր բառաշերտն են կազմում չավանդված
բառերից ու արմատներից կազմված կամ անհայտ ծագմամբ զուտ բարբա-
ռային բառերը: Դրանք փոխառություններ լինել չեն կարող, որովհետև
չկան ո՛չ պարսկերենում և ո՛չ էլ թուրքերենում: Սակայն դրանց մի
մասը կա հայերենի ալևայլ բարբառներում, ուստի պետք է ենթադրել,
որ դրանք հավանաբար մեր մատենագրության չավանդված, սակայն բա-
նավոր փոխանցված բառեր են, ինչպես օրինակ՝ էբի "հայր", պէփիր
"քավոր", կապիտ "հույն", կապտըփըսակ "հունական պսակադրություն",
խուրդուլիկ "աղամախձոր", իըզիտէկ/իիզաէկ "ծոծրակ"/հմա.իզա-
կոթ/, իօլու "թաքուն", բո՛ւզ "կմուճ", քօր "աքացի" և այլն:

311. Բարբառն ունի նաև հարադիր բարդությունների մի մեծ քանա-
կություն, որոնք կազմված են նի նախդիրով: Այս նախդիրը կա նաև
բույր բարբառներում՝ Ջարաբաղում, Սյունիքում: Նրանով կազմվում
են բազմաթիվ ոճեր ու դարձվածքներ, ինչպես՝

Նի նիմ կուտուրու "Բարձրանամ կտուրը":

Նի նիմ բէզիրը "Ձի հեծնեմ":

Նի անիլ "Ներս մայնել":

Նի անիլ "Լցնել" և այլն:

312. Բարբառի բառապաշարի չորրորդ և ամենամեծ շերտը լրիվ փոխ-
առյալ բառերն են կազմում: Թեև փոխառյալ բառերի մեջ հանդիպում են
պարսկերեն, արաբերեն, հունարեն, իտալերեն, Ֆրանսերեն, ադրբեջա-
ներեն և թուրքերեն բառեր, սակայն բոլորն էլ վերջին հաշվով ան-
ցել են թուրքերենից կամ վերահաստատվել թուրքերենի միջոցով: Թուր-
քերենը, լինելով պետական-պաշտոնական լեզու, ընկանաբար ուժեղ ազ-
դեցություն է թողել նաև Բուրդուրի բարբառի վրա: Բարբառում երբեմն
ամենաառօրյական ու ամենագործածական բառերն իսկ փոխարինվում են
թուրքերեն հոմանիշներով: Այդ պատճառով էլ, զործածությունից աստի-
մանաբար դուրս են մղվել և մոռացության մատնվել շատ հայերեն բառեր:
Բարբառը թուրքերենի միջնորդությամբ բազմաթիվ եվրոպական բառեր է
փոխ առել /իտալերեն, հունարեն, ֆրանսերեն/, սակայն այդ փոխառու-
թյունների հնչյունական օրենքները ենթարկվում են թուրքերենին և
արտասանվում են թուրքերենի հնչյունական օրենքներով, օրինակ՝ մասա
"սեղան", զօբա "վառարան", վարըլ "ապառ" վափօր "շոգեքարշ" կամ
շոգենավ", դամփանա "զանգ", մարթին "հրալան", բախալ "նպարավաճառ",

Թօռնավիդա "պտուտակահան", դարնավալ "կառնավալ", չիմէնթօ "ցեմենտ",
ըէրբէր "Ասիրիչ", քօստիմ "կոստյում", Թէլդրաֆ "հեռագիր" և այլն:

Բոլն Թուրքերեն բառերի երկակի արտասանությունը բացատրվում է
երկու պատճառներով: Նախ՝ Բուրդուրի բարբառը մինչև 17-րդ դարը
գտնվել է գերազանցապես աղբրեջաներենի ազդեցութեան տակ, իսկ այնու-
հետև էլ շուրջ երեք դար Թուրքերենի կամ տառերի ազդեցութեան
ուղորտում: Բնականաբար, միևնույն բառը, երկու անգամ մտնելով բար-
բառ, պահանջվել է երկակի՝ զուգահեռ արտասանութեամբ, ինչպես՝ հալ-
լա և հէվլա, բարաք՝աթ և բէրէքէթ, դալիդօլի և դէլիդօլի, դափա և
դէվէ, Թազա և Թէզա/Թէզէ, գ՛իխա և գ՛իխէ և այլն: Այս զուգահեռ-
ներէից առաջինները աղբրեջաներենից անպատճառ են, իսկ երկրորդնե-
րը՝ արևմտյան կամ գրական Թուրքերենից կատարված փոխառութիւննե-
րը, որովհետև այստեղ /Թուրքերենում/ Ա-նրի քմայնացումը ավելի
նվազ է, և դրանք, ի տարբերութիւն աղբրեջաներենի, գերազանցա-
պես արտասանվում են է:

Երկրորդ պատճառը այդ բառերի "հայացումն " է: Դրանք աստիճանա-
բար դադարում են փոխառութիւններ դիտվելուց և սկսում են արտասան-
վել հայերենի հնչյունական օրենքներով: Դա, ինչպես ակադեմիկոս
Հ.Ամառյանն է ասում, կատարվում է երկու լեզուների համաձայն կե-
ցութեան երկարատև մամանակաշրջանից հետո. "Շրք առկա է երկու
ժողովուրդների դարավոր կենսակցութիւն և փոխառյալ բառերի խոշոր
քանակ" : Այս կարգի տարբերութիւնները, զլիավորապես, ի հայտ են
գալիս պայթական, պայթա-շփական բաղաձայնական համակարգում, օրինակ՝
ջօկաճօկ, դաքանառապան և այլն: Սակայն սրանք որակ չեն կազմում,
և փոխառութիւնները հիմնականում պահպանում են իրենց միշտ արտա-
սանութիւնը, օրինակ՝ աղըմ "քայլ", ազիզ "սիրելի", բիրդան "հան-
կարծ", դըրնաղ "եղունգ", քէլէմ "կաղամբ", դուզ "ուղիղ" և այլն:

313. Վերոհիշյալ շերտերից բացի, բարբառում առկա են այնպիսի
բառեր, որոնք կազմված են կիսով չափ փոխառյալ արմատներից, ածանց-
ներից ու հայերեն բառերից: Դրանք կիսով չափ փոխառյալ բառեր են
և կազմում են բարբառի բառապաշարի հինգերորդ շերտը: Այս շերտում
հառկապես մեծ տեղ են զուգում հայերենի բայական մասնիկներով փոխառ-
յալ արմատներից կազմված բայերը, օրինակ՝ բէլլիլ - "բահով փորել",
բախշիլ "նվիրել", դիքվիլ "առողջանալ" խորթաբիլ "փչացնել", դին-
ջէնիլ "հանգստանալ", Թըմըզիլ "մաքրել", չօքիլ "ծնկել", սէլամիլ

"բարակել", ջահիլանալ "երկասասարդանալ", փէշմանիլ "զղջալ", փիսա-
նալ "վառանալ" և այլն:

Այս շերտի մեջ են մտնում նաև այն հարադիր բայական ձևերը, ո-
րոնք կազմված են թուրքերեն արմատներից և հայերեն բայերից, ինչ-
պես՝ թամաշա անիլ "ղիտել", ֆէզ անիլ "դուր զալ", փէշման ինիլ
"զղջալ", փասլանմիշ ինիլ "ժանգոտել", սէլամ տալ "ողջունել",
խարաբ ըլիլ "փշանալ", աղու թէրնալ "թուլն դառնալ" /դառնանալ/,
աղուլամիշ անիլ "թունավորել" և այլն:

Բառակազմություն

314. Բուրդուրի բարբառն օգտագործում է հայերենի բառակազմական
բոլոր միջոցները, որոնցից ամենատարածվածներն են՝ բառաբարդացում-
ներն ու ածանցումները: Բարբառում առկա են բարդությունների իսկա-
կան և անիսկական տեսակները:

316. Իսկական բարդությունները կազմվում են ինչպես ա հոդակա-
պով, այնպես էլ նրա ֆնչյունափոխված տարբերակներով /աճաէճի/:
Կան նաև առանց հոդակապի, ուղղակի արմատների կցմամբ կազմված բար-
դություններ: Օրինակ՝ ըրխատոն /երեխայ և տուն/, ծուխուհամ /ծուխ
և համ/, հիշաբէր /հշտ և բերել/, փիթամա /բո քթ և մատ/, շընա-
տող /շուն և դող/, ֆարսնաթիւլ /ֆարսն և փոխառյալ թիւլ/, կըլիւցպլ
/զլուի և ցալ/, լիցիպէց /լույս և բաց/, պինէկէլ /բոյն և կալ/,
կըլիւբպէց /զլուի և բաց/, ծըլըպատիկ /ծալ և պատիկ/ և այլն:
Անհոդակապ բարդություններից պետք է նշել ալիւրմադիթ "զիշերաթիթնո"
/ալիւր և մադ/, մըրաբլից /մրազ և լույսանել/, ծիրանլիւր /ծիրան և
լիւր/ և այլն:

316. Անիսկական բարդությունները բաժանվում են երեք մասի՝
ա/ նրկնավորներ, ինչպես՝ խումֆ-խումֆ, մին-մին, սէվ-սէվ, շիւ-շիւ,
ծիզիկ-ծիզիկ, ծալ-ծալ և այլն:

բ/ Հարադրական բարդություններ, ինչպես բոլ տալ "աքացի տալ", լօթ
տալ "ցատկել", տուս կյէլ "դուրս զալ", ֆէթէթ անիլ "զրուցել" և
այլն:

գ/ Կցական բարդություններ, ինչպես՝ էսօր "այսօր", քարկապ "չարժակ-
վող հանգուլյ", էլլօր "այլօր", էքսօր "այս օր", "մյուս օր" և այլն:

դ/ Շաղկապավոր բարդություններն, ինչպես՝ ֆալմաշ /ֆալ և մաշ/,
վօրֆըվէրի /որբ և այրի/, քընթըզդուրուշ /քիթ և պոռշ/, թըքըմուր
/թուք և մուր/ և այլն:

Ածանցներ

317. Նախածանցներ: Ընդհանուր հայերենի նախածանցներից բարբառում փաստորեն գործածական է մեկը, դա ժխական ան- նախածանցն է:

Կան նաև տ և չ ժխականներով կազմված մի քանի օրինակներ:

Ան - անաէր "անտեր", անտիրէկէն "անտիրական", անիրէս "աներես",

անկէրիք "անառամ", անշառ "անվնաս" և այլն:

Ծանոթութիւն 1. Ան ժխականը դրվում է նաև անորոշ դերբայների վը-
րա, ինչպես՝ անընիլ "անքուն", անկյիրիլ "չգրված" և այլն:

Ծանոթութիւն 2. Սովորաբար ան նախածանցը չի հնչյունափոխվում,
սակայն մի բառում՝ էնպէս //էնչէշ "անձայն", ձայնավորների

ներդաշնակութեամբ ան ժխականը վեր է անցնել էն-ի:

Տ - Ընդհանուր հայերենի տ ժխականը բարբառում պահպանվել է

միայն մի բառում՝ տահալ "դառուրմա", տահալացու "դառուրմացու"

Ձայնավորների ներդաշնակութեան օրենքով ա-ից հետո լսվող ը ձայ-
նավորը վեր է անցնել ա-ի՝ հաջորդ ա-ի ազդեցութեամբ: Այս բառը

գտանք նաև Կարճառանի բարբառում¹ /կա նաև Մեղրու, Սյունիքի բար-
բառներում/, սակայն ոչ մի տեղ չի նշված իբրև նախածանցավոր բառ:

2 - Բարբառում նվազ գործածութիւն ունի նաև ընդհանուր հայերենի
չ ժխականը: Այն մնացել է միայն մի քանի բառերի կազմութեան

մեջ, ինչպես՝ չիպէր "չծնող", չիտէս "չտես":

Այս ժխական նախածանցների նվազման պատճառով փոխառյալ սըզ վերջա-
ծանցի գործածութիւնն է, որն աստիճանաբար լայն տարածում է գտել

ու գործածութիւնն է, որն աստիճանաբար լայն տարածում է գտել
ու գործածութիւնն է, որն աստիճանաբար լայն տարածում է գտել

անփսիկ "չամուսնացած" բառի փոխարեն գործ է անվում նաև փըսակսըզ-
ը, անկէրիք "անառամ" ձևի փոխարեն կէրիքսըզ-ը ավելի ու ավելի

հաճախ, մինչև հաջորդ սերնդի բերանում մնում է վերջին ձևը:

318. Վերջածանցներ: Հակառակ նախածանցների նվազութեանը բարբա-
ռում շատ են վերջածանցները:

Ակ - Կազմում է գոյականներ, կէծակ "կայծակ", վէրցակ "աքլոր" և
այլն:

Ական - Կազմում է գոյականներ և ածականներ. Սիրական "սիրած",
տըրական "տարիք", ասքական "ազգական" և այլն:

Անը - Կազմում է ածականներ /ցույց է տալիս մի բան ունեցող/ ակ-
նանը "ակներով", լիզվանը "լեզվանի", վօննանը "ոտնանի" և
այլն:

1/2. Մուրադյան, Կարճառանի բարբառը, Երևան, 1960, էջ 231

- Անք - Կազմում է գոյականներ. սըրփանք "աղք", ծըծանք "ծեծվածք", իվէլանք "թերմացք", թըրթըվանք "թարթիչներ":
- Անօց - Կազմում է վայր ցույց տվող գոյականներ. պառավանոց "ծերանոց", սըրփանքանօց "աղբանոց" և այլն:
- Ավօր - Կազմում է մեծ մասամբ ածականներ. ունեավօր "ունեավոր", "հարուստ", զանաթվօր "արհեստավոր" և այլն:
- Ասկ - Կազմում է ղերբական գոյականներ. մօղվասկ "մղվածք", "մանվասկ "մանվածք" և այլն:
- Արանք - Կազմում է գոյականներ. զերթարանք "չարդարանք":
- Աք - Կազմում է գոյականներ. կըսկըծաք "կսկիծ", կյոււկաք "ձեռագործ":
- Ացու - փէսացու "փեսացու", շօրացու "շորացու" և այլն:
- էք - Կազմում է գոյականներ. կըզարվէք "զատություն", նըշանտիրէք "նշանդրեք", ութնէք "թաղման ութերորդ օրը" և այլն:
- էղ - Կազմում է գլխավորապես ածականներ. համէղ "համեղ", ուժէղ "ուժեղ" և այլն:
- էլի/ք/- Կազմում է հիմնականում գոյականներ. թակէլիք "ծեծիչ", իըմէլիք "ըմպելիք", խողալի/ք/-"խողալիք" և այլն:
- էկ - Կազմում է գոյականներ և ածականներ. աղամէկ "աղամյակ", էոչիէկ "անդրանիկ զավակ" և այլն:
- էրէն- տամկէրէն "տամկերեն", կապէրէն "հունարեն" և այլն:
- իկ - Կազմում է գոյականներ կամ սաստկացնում ածականների իմաստը. թըթէվսուիկ "թեւսուիկ", ծիրիկ "ջրիկ" և այլն:
- Ոիկ - Կազմում է գոյականներ և ածականներ. շոււղուկ "շղիկ", կյօտուկ "գոտի", կարմըրուկ "կարմրուկ" և այլն:
- Ոինք - Կազմում է գոյականներ. տէղմուկ "վասակ", կուտուկ "կուլա", քուտուկ "կատիկ" և այլն:
- Ոիւ - Կազմում է գոյականներ. կուււում "կերակրափող", քուտում "կատիկ" և այլն:
- Ոին - Կազմում է ածականներ. զերթուն "զարթուն":
- Ոիթէն- Կազմում է վերացական գոյականներ. էրկէնութէն "երկարություն" ախլէրութէն "եղբայրություն" և այլն:
- Վարի- Կազմում է մակբայներ. ըխավարի "երեխավարի", իշավարի "իշավարի" և այլն:
- Օվի - Կազմում է ածականներ, մակբայներ. ջըկովի "ընտիր", ինկէրովի "ընկերովի" և այլն:
- Օա - Կազմում է ածականներ. կըրըզնօա "չսանրած մագերով", քընձըրօա "քնձոռ" և այլն:

Ք/Կ/ - Կազմում է գոյականներ. պուրուշ Կ "շրթունք", կյերունք
"զարուն", մեղացք "շրդաց" և այլն:

ՈՒ - Կազմում է պատժառի մակբայներ. անու "վախից", ամթու "ամա-
շելուց" և այլն:

Մանյ - Կազմում է ձևի մակբայներ. նէսկմանց "ներսից", աղսկմանց
"դրսից" և այլն:

Իմաստափոխություն

319. Ինչպես ընդհանուր հայերենում և նրա բազմաթիվ բարբառնե-
րում, այնպես էլ Բուրդուրի բարբառում, բառերը հիմնականում պահ-
պանել են իրենց նշանակությունը: Ասկայն, այդուհանդերձ, շատ բառեր
էլ, կորցնելով իրենց հին նշանակությունը, իմաստափոխվել են, նոր
նշանակություն ստացել կամ իմաստային նոր երանգ ընդունել: Օրինակ՝
ծուխ բառը զրաբարում օգտագործվել է միայն կրակի ծուխ իմաստով
/մուխ բառի հոմանիշը/, մինչդեռ Բուրդուրի բարբառում, պահպանելով
հանդերձ իր այդ նշանակությունը, ձեռք է բերել մի նոր նշանակություն
ևս. այն է՝ ծխախոտ: Խարկե, այս նոր իմաստը առաջացել է երևույթ-
ների արտաքին նմանությամբ, որ եղել է կրակի ծխի և ծխախոտի միջև:

Գմեղ բառը նույնպես ստացել է երկրորդ իմաստ՝ պահպանելով հան-
դերձ հին նշանակությունը: Նախկինում այն նշանակել է կենդանու
կմոլակ, եղունգ, երկփեղկված սմբակ, բարբառում՝ դրա հետ նաև սխտորի
շաքիլ կամ սոխի շերտ:

Գրաբարյան դուռնառուռ բառը ստացել է նաև երկրորդ նշանակություն
այն է՝ բակ:

Գրաբարյան Թաղիք բառը բարբառում չի գործածվում, որովհետև դրան
փոխարինել է փոխառյալ քեշա-ն: Ասկայն այդ արմատից կազմվել է
Թախկոմ "խմելած կամ քարայած մազեր" արտահայտությունը, ուր նախ-
կին իմաստը քիչ փոխվել է:

Լրիվ իմաստափոխություն է կատարվել կըլիլ բառում, որն առաջ-
ցել է գրաբարյան գլիլ ձևից: Գրաբարում այն ունեցել է 2 իմաստ՝
1. գլխավորել, 2. գլուխը կտրել:

Իսկ բուրդուրի բարբառում այդ իմաստները չեն պահպանվել: Առաջացել
է մի նոր իմաստ, որը կապված է գլուխ բառի բազմաթիվ իմաստներից
մեկի հետ, այսինքն՝ ծայր, վերջ, և նշանակում է վերջացնել:

Գրաբարյան զառնակյէր բառը բարբառում լրիվ իմաստաշրջվել է և
նշանակում է ուխտար: Իսկ շփոթության տեղիք չառու նպատակով զառ-
նուկ իմաստով գործ էածվում ծէքածագ կամ կյերան ծէք-ը:

Հրեղէն գրաբարում նշանակում էր 1/կրակից, կրակն 2. Գրեշտակ :
Իսկ բարբառում այդ իմաստները մթազնվել են և Գրեղէն-հիւրէղան է
կոչվում նշանած տղան: Թերևս դա կատարվել է հեքիաթներում պատմվող
կտորից երիտասարդներին տրվող Գրեղեն տղա, աղջիկ բառերի համաբա-
նուկթյամբ:

Տիկին գրաբարում նշանակել է իշխանավորի կին, իշխանուհի, տի-
րուհի, իսկ բարբառում միայն տիկնիկ, իշխանական կնոջ արտաքին
զարդարանքի նմանութեան պատճառով կատարվել է իմաստափոխութիւն:

Իմաստի նեղացմամբ առաջացել է պտրօն "սկեսրայր" բառը, որը
միջին հայերենում նշանակում էր տեր, իշխան:

Իմաստի նեղացում է կատարվել պաշար բառում, որը նշանակել է
ընդհանրապես մտնապարհի կամ պահած ուտելիք: Բարբառում պաշար է
կոչվում միայն զաթն: Դա կատարվել է զաթայի երկար դիմանալու հետ
կուլթյան պատճառով, որն համախ էր օգտագործվում թմ ամենը, թմ մտնա-
պարհին: Այդ հասկացութիւնն էլ նեղանալով նույնացել է զաթա-ի
հետ:

Իմաստի նեղացում է կատարվել նաև այգի-հիքի բառում, որ նախապես
նշանակել է ընդհանրապես պարտեզ, պտղատու այգի կամ խաղողի այգի:
Բարբառում այն նշանակում է միայն խաղողի այգի:

Իմաստի նեղացում է կատարվել խնդրել-խընթըլվիլ բառում, որ
առաջ նշանակում էր ուզել, որոնել, աղաչել բարբառում այն ունի
միայն աղոթել, աստծուն աղաչել իմաստը:

Նման իմաստի նեղացման արդյունք է նաև խարջ ընիլ "ծնողագործ
անել", "ժանյակ գործել" արտահայտութիւնը, որն առաջացել է խարջ
//խարաջ "հարկ, տուրք" բառից: Հայտնի է, որ հարկատու եղած ժամա-
նակ, հայ կանանց ծնոցի աշխատանքը /գորգերը, ժանյակները, կտորները/
գլխավորապես վերցվում էր իբրև հարկ: Այդտեղից էլ առաջացել է
խարջ ընիլ դարձվածքը:

Ընդհակառակն, հյուսել, գործել նշանակութեամբ էլ գործածվում է
կ'ուլլապաք ընիլ դարձվածքը: Այստեղ կա իմաստի ընդլայնում, քանի որ
դա նշանակում է և գուլլապ հյուսել, և շալ գործել, և թելից այլ
հագուստներ պատրաստել:

Գրաբարում տակ բառը ունենր 4 նշանակութիւն . 1. արմատ, 2.
հատակ 3. ցեղ 4. շարք, կապույ: Այդ իմաստները բարբառում հիմնականում
պահպանվել են, սակայն "արմատ" իմաստի համար օգտագործվում է կ-ք
հնչյունափոխված տարբերակը, որով միաժամանակ կատարվել է իմաստի
նեղացում "մակնդեղ" և "շաղգամ" հասկացութիւնների առանձնացման

համար: Օրինակ՝ տակ "հասակ" և տաք "մակնդեղ կամ շաղճամ" /սիւ-
տէկ տաք, կարմիր տաք/: Վերջինս արվում է տաք "տաքութիւն" բառի
հետ շշփոթելու նպատակով:

Աղաք-ը զրաբարում բազմիմաստ բառ էր և նշանակում էր 1. հնար,
2. կերպ , 3. պատճառ 4. մանապարհ: Բարբառում իմաստի նեղացման պատճա-
ռով աղաք-ը նշանակում է "մանապարհ" , "առաջ":

Իմաստափոխութեան բազմաթիւ դեպքեր են կապւած հատկապես փոխառյալ
բառերի հետ, որոնք բարբառ են թափանցել փոխառյալ տառարկայի հետ միա-
սին: Օրինակ՝ բարբառում "կողպեք" իմաստով օգտագործվում է ֆիրէնզ
փոխառյալ բառը, որը բարբառ է մուտք գործել ֆրանսիական կամ եվրո-
պական կողպեքների հետ: Այսինքն՝ այժմ ֆիրէնզ լի նշանակում միայն
ֆրանսիական կողպեքը, այլ ընդհանրապես կողպեք:

Նույնպիսի իմաստի նեղացում ենք նկատում հնդկական հնդկական պարս-
կերեն փոխառութեան մեջ, որը նախկին նշանակել է թաղարկներ, իսկ
այժմ՝ միայն ,հալվա:

Իմաստափոխել է նաև փոխառյալ ուստա բառը, որը օգտագործվում
է նաև "դպրոց" նշանակութեամբ: Օրինակ՝ Հէգիս ուստա յա նեցել
"մայրս դպրոց է գնացել":

Ընդհակառակն, իմաստի ընդլայնում է կատարվել փոխառյալ հէքէթ
բառում, որ առաջ ունեցել է պատմութիւն, զրույց նշանակութիւններ,
իսկ այժմ և "պատմութիւն" , "զրույց" և "լուր, տեղեկութիւն",
և "զառանցանք":

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Ծ Ն Ե Ր

Բ Ա Ռ Ա Յ Ա Ն Կ

ԳՐԱՐԱՐԻՑ ԲՈՒՐՆՈՒՐԻ ԲԱՐՔԱՌ

Ա

Ազատ	անխախտ	Աղի	անդի
Ազանելիք	հաքնելիք	Աղջիկ	անխելիկ
Ազուկանել	հըքցընի/հաքցընի	Աղտ	այելթ//յելտ
Ազապ	ազապ	Աղտոտ	այելթոտ//յոթթոտ
Ազատ	ազատ	Աղքատ	անխկատ
Ազատարար	ըզատարար/ազատարար	Աղքատներ	անխկատներ
Ազատել	ազատել	Աղօթել	աղօթել
Ազգ	ասք	Աղօթք	աղօթք/ք/
Ազգական	ասքական	Աման	աման
Ազդել	ազդել	Ամանչել	հըմանչել
Աթոռ	աթոռ	Ամանչեցուկանել	հըմանչեցընի
Ալեւոր	հիլեվոր	Ամաչկոտ	հըմանչիկոտ
Ալեւորել	հիլեվորել	Ամառն	ամառն
Ալեւորներ	հիլեվորներ	Ամբար	ամբար
Ալեւորներ	ալեւորներ	Ամէն	ամէն/ամմէն
Ալիւր	ալիւր	Ամիս	ամիս
Ախ	ախ	Ամսական	ամսական
Ածել	ածել	Ամօթ	ամօթ
Ածուի	անծուի/թ/	Այգի	իքի
Ականջ	էնզուլ	Այգուկ	այգուկ
Ակիշ	էզիշ	Այգ/սի/	էքսի
Ակն	ակ	Այդ	էդ
Աղ	աղ	Այդպէս	էդպէս
Աղազ	աղաք	Այդորեան	ըդորի
Աղալ	աղալ	Այլ	էլ
Աղանձ	աղէնձ	Այլ օր	էլլօր
Աղանձիլ	աղէնձիլ	Այծ	էծ
Աղաշանք	ըղաշանք/աղաշանք	Այն	էն
Աղանի	աղոնիկ	Այն ինչ	էնինչ
Աղաջուր	աղըճիւր	Այնչափ	էնչանք
Աղբիւր	ախպիւր	Այնպէս	էնպէս
Աղծել	աղիլ	Այնտեղ	էնդի/ընդի/ինդի

Այնքան	-էնքան	Անցանել	-ասնիլ/անցնիլ
Այն օր	-էնօր/ինօր/ընօր	Անցուցանել	-յանցկացնիլ
Այնօրեան	-ընօրէն/ընօրի/ընօրվան	Անփորձ	-անփօրց
Այս	-էս	Անքուհ	-անքուհ
Այս ինչ	-էսինչ	Աշխատանք	-աշխատանք/ընշատանք
Այսպես	--էսպէս	Աշխատել	-ընշատիլ/աշխատիլ
Այսքան	-էսքան/ըսքան	Աշխարհ	-աշխար
Այսօր	-էսօր/ըսօր	Աշկարայ	-աշկէրա
Այսօրեայ	-ըսօրի/էսօրվա	Աշուհ	--աշուհ/ը/
Այսօրեան	-ըսօրէն/ըսօրիքի/էսօրվան/Աշք		-աշկ
Այրիկ	-էրիկ	Ապագած	-ապագած
Այրել	-յէրիլ	Ապագարել	-փըսպարիլ
Անալի	-անլիլ	Ապրանք	-ափրանք
Անամալ	-անհըմանչ	Ապրել	-ապրիլ
Անամօթ	-անամօթ	Ապրիշուհ	-էքրիշուհ
Անարատ	-անարատ	Ապրուստ	-ափրուստ
Անգին	-անգին/Անքին	Աջ	-ալ "հաշոդ"
Անդուհ	-անթուհ	Աջողուծիլ	-հաշողուծիլ
Անեղէս	-անիդէս	Առանց	-առանց
Անէծք	-անէսկ/անէս	Առաջ	-առաջ
Անիծ	-անիծ	Առաջին	-էռիլ
Անիծել	-անըծիլ/անիծիլ	Առաջնեակ	-էռիլէկ
Անլեզու	-անլիզու	Առաջք	-յէրիշք
Անխելք	-անխէլք	Առաւօտ	-ըռաւօտ
Անկանիլ	-ինկընիլ/ընկնիլ	Առնել	-անիլ/ընիլ
Անկեալ	-էնգէլ	Առնուլ	-առնիլ
Անկողին	-ընկողին/կողին	Առողջուծիլ	-առողջուծիլ
Անհամ	-անհամ	Առու	-առու
Անհայր	-անհէր	Ասել	-ասիլ
Անծրու	-անծըվէր	Ասեղն	-ասօղ
Անմեղ	-անմէղ	Աստառ	-աստառ
Անոյշ	-անուշ	Աստղ	-աստղ
Անպէտ	-անպէտք	Աստուած	-աստած/ասված
Անպատկ	-անփըսպկ	Աստուածածին	-ասվածածին
Անպտուղ	-անպուտուղ	Արքանալ	-հարփիլ
Անտէր	-անտէր	Արդար	-էրթար
Անուհ	-անըմ	Արդարուծիլ	-էրթարուծիլ

Արեգակն	-իրիթնէկ/արքակ	Արքայուծիւն	-արքայուծէն
Արւ	-արյով	Ափսոս	-էփուզ
Արժան	-յէժան	Աւազ	-աւաք
Արիւն	-էրին /արին	Աւզուտ	-օքուդ
Արիւնթաթի	-էրինթաթի	Աւել	-էվիլ /իվիլ
Արիւնեւ	-էրինէլ/էրնիլ	Աւելանալ	-իվիլանալ
Արծաթ	-էրզաթ	Աւելացուցանել	-իվիլացընիլ/իվիլ- ցընիլ
Արծաթեայ	-էրզաթէ	Աւելի	-իվէլի
Արժակ	-արցակ	Աւելորդ	-իվէլնօրթ
Արժակիլ	-արցակիլ/ըրցակիլ	Աւետարան	-աւէտարան
Արժան	-արցան	Աւետիք	-աւէտիք
Արմուկն	-արմուկն	Աւեր	-աւէր
Արջ	-արլ	Աւրինակ	-օրնակ
Արջառ	-աշառ	Աքացի	-քացը
Արտ	-արտ	Աքսոր	-աքսոր
Արտասուք	-ըրտասուք/արցուք	Աքսորել	-աքսորիլ

Բ

Բաժան	-պիժէն	Բարեկենդան	-պըրկէնթանք/փար- կէնթանք
Բաժանել	-պիժէնիլ/փա ' նիլ	Բարձ	-պէրց
Բախտ	-բախտ	Բարձր	-փէրուց
Բախտաւոր	-բախտավօր/փախտավօր	Բարձրանալ	-փէցուրանալ
Բակլայ	-պակէլ	Բարձրացուցանել	-փիցցուրացընիլ/փի- ցցըցընիլ
Բաղնիք	-փաղնիք	Բաց	-պէց
Բամբակ	-պէնբակ	Բեմ	-փէմ
Բամբասել	-փանփըսիլ	Բեռն	-պէռ
Բան	-պէն	Բեռնաւոր	-պէրնավօր
Բանալ	-պէնալ	Բեռնել	-պէրցանիլ
Բանալի	-պիլէնի	Բերան	-պէրան
Բանջար	-պէնջար	Բերանբաց	-պէրնըպէց
Բաշխել	-բըշխիլ	Բերանսել	-պըրանիլ
Բարակ	-պէրակ	Բերել	-պիրիլ
Բարակել	-պէրակիլ	Բժիշկ	-պիժիշկ/փիժիշկ
Բարեւա	-պէրով	Բիք	-բէքէկ
Բարի երեկոյ	-պէրիրագդա	Բնուծիւն	-փընուծէն
Բարի լոյս	-պէրլիս	Բոժոժ	-պիժօժ

Բոկ/իկ/	-պէքիկ	Բոլսանել	-ԿՅՍՆԻԼ
Բոդկ	-պէխկ	Բոլորդ	-պիրթ
Բոյթ	-պիրթի/փիրթի	Բոլորուառ	-փոլլվառ
Բոյն	-պին	Բոնայուլանել	-փոնուլանել
Բովհրել	-պօհրել	Բոնել	-փոնել
Բորբոս	-փօրփօս	Բրդել	-փորթիլ
Բոնկալ	-պինէկէլ	Բրինձ	-պիրինձ
Բոլշտ	-փոլշտիկ/փոշտիկ	Բրուտ	-պոլրուտլի

Գ

Գազար	-կյէզեր	Գլորել	-կօլորիլ
Գալ	-կյէլ	Գլուխ	կըլօթ/կուլուխ
Գաղթ	քախթ	Գլուխն ի վայր-	կըլխըվեր
Գաղթական	-քախթական	Գնալ	-նէլ /բընալ
Գանգառ	-կյէնգառ /բանքադ	Գոգ	-կյօգ
Գանգատիլ	-բանքադիլ	Գոգել	-կյօգիլ
Գանձ	-բանց	Գող	-կյօղ /բօղ
Գանձանակ	-բանցանակ	Գողանալ	-կյօղանալ/բօղանալ
Գառն	-կյէր	Գողությւն	-կյօղութէն/բօղու- թէն
Գարի	-կյէրի	Գոմէշ	-գօմէշ
Գարուն	-կյէրուն/բ/ քարունք	Գոնեա	-բօնէ
Գալաթ	-կյօվէթ "գոլո" "հո-	Գործ	-բօրծ
Գերան	-կյէրան ղէ աման"	Գովել	-կյօվալ/կյօվիլ
Գերեզման	-քէրէզմանք	Գուր	-բյուփ
Գզել	-կիզիլ	Գուլպայ	-կյուլպաք
Գզիր	-կիզիր	Գտանել	-քիթանալ
Գեշ	-կյէշ "լիրք"	Գօտի	-կյօտուկ
Գին	-քին		
Գինի	-քինի /կյինի	Գ	
Գիշեր	-քըշէր /քիշէր	Դադար	-տէթար
Գիտենալ	-կյիտենիլ/կյիտանալ	Դադարել	-տէթարիլ
Գիտուն	-կյիտույօղ	Դադ/ն/	-դախց
Գիր	-կյիր	Դանակ	-տէնէկ
Գիւղ	-կյէղ	Դառնալ	-թէրնալ
Գլխանի	-կըլխանի	Դաս	-տէս /թաս
Գլխացալ	-կըլխըպվ	Դասել	-տէրսիլ
Գլխիբաց	-կըլխըպէց	Դատ	-թադ

Դատարան	— թաղատան		Ծ
Դատարան	— թաղարան	Եզն	— յէզ
Դատարկ	— տըրդարկ	Եթէ	— յէթէ
Դատարկել	— տէրդակիլ	Ելանել	— յէլնիլ/էլնիլ/էլնիլ
Դատաւոր	— թաղավոր	Ել	— յէլ
Դատել	— թաղիլ	Եկն	— յէկ
Դատումն	— տէղմունք	Եկեղեցի	— յէկէղէցը
Դարակ	— թարակ / թար	Եղանիմ	— եղնիլ/ընիլ/էլնիլ
Դարման	— տէրման	Եղբայր	— ախպէր
Դարձ	— թարց	Եղբայրուծիւն	— ախպէրուծիւն
Դարձուցանել	— թէրցնիլ	Եղունգն	— ուղունգ
Դեղ	— թէղ	Եմ	— էմ /ըմ/իմ
Դեղին	— թէղին /տէղին	Եպիսկոպոս	— յէպիսկոպոս
Դեղնիլ	— տըղնիլ	Եռ	— յէռ
Դեղնուծիւն	— տըղնուծէն	Եռալ	— յէռալ
Դեղնուց	— տըղնուց	Ետ	— յէտ
Դեւ	— տէվ	Երագ	— էրագ
Դէպի	— տիպի	Երախ	— ուէի
Դժոխք	— տիժօխկ/թըժօխք	Երանել	— իրանէկ/իննէկ
Դիմանալ	— տիմէնալ/տիմանալ	Երբ	— եէի
Դիպիլ	— տիպիլ	Երբ որ	— յէի վօր
Դիւր/զալ/	— տիրկյէլ	Երգ	— յէրթ
Դիւրական	— տուրական	Երգել	— յէրթիլ
Դմակ	— տիմէկ	Երդումն	— օրթում
Դնել	— տինիլ	Երեխայ	— ըրխա /ըրխա
Դոխն	— տօխ/տուկ "զեր	Երեխայուծիւն	— ըրիւուծէն/ըրուծէն
Դող	— տօղ մուտ և վառելի	Երեկ	— էրէկ
Դողդողալ	— տօղտըղալ	Երեկուտ	— իրէկի
Դոյզն	— տիզնը /տիզը	Երիկեան	էրէկէն
Ղու	— տու	Երեկոյ	— իրագու/ուրէզու
Դուռն	— տուռ	Երես	— իրէս
Դուրս	— տուս	Երեսուն	— յէոսսուն/եսսուն
Դրախտ	— տըրախտ/թըրախտ	Երեսուն երկու	— յօոսսունյօուկու
Դրացի	— թըրացի	Երևիլ	— իրէվիլ/իրվիլ
Դրգալ	— թիթէլ	Երեք	— իրէք
		Երեքշաբթի	— իրէքշէթի
		Երինջ	— էրինջ

Երիտասարդ	-յ էր ըտասարթ
Երիցակին	-ի ի սկընըկ
Երթ	-հ էր թ
Երթալ	-է թալ
Երկաթ	-էրկաթ
Երկայն	-էրկէն
Երկայնութիւն	-էրկէնութէն
Երկան	-յ էրկանք/արկանք
Երկարանալ	-էրկէննալ
Երկինք	-յ էրկինք
Երկիր	-յ էրկիր
Երկիր/ացի/	-յ էրկիրացը
Երկու	-յ օղկու
Երկուշաբթի	-յ օղկուշէփթի
Եւղ//իւղ	-յ էղ
Եփ	-յ էփ
Եփեւ	-յ էփիւ
Եօթն	-օ խտ

Ջնդան	-զընդան
Ջոքանչ	-զէնքուչ
Ջոռյց	-զիրից/զըրից
Ջօրութիւն	-զօրութէն

	է
էգ	-էք
էշ	-էշ
էր	-էր /էրի

	Ը
Ընդունելի	-ուընթունէլի
Ընկեր	-ինկէր/ինգէր
Ընկերանալ	-ինկէրանալ
Ընկերութիւն	-ինկէրութէն
Ընկոյզ/ընգոյզ	-էնգիզ
Ընտանիք	-ընտանիք

	Ջ
Ջամբիւղ	-զէմբիւ
Ջանգ	-զանգ
Ջառնցել	-զառնչիլ
Ջատ	-զատ
Ջատիկ	-զէտիկ
Ջարդարանք	-զէրթարանք
Ջարդարել	-զէրթարիլ
Ջարթնուլ	-զարթնիլ/զըրթնիլ
Ջարթուն	-զէրթուն
Ջարկանել	-զարկիլ
Ջարմանալ	-զարմանալ
Ջարմացք	-զարմասկ
Ջաւակ	-զավակ
Ջգոյշ	-ուզգուշ
Ջգուիւ	-զըզվիւ
Ջիւ	-զիւ
Ջինաւոր	-զինվօր

	Ք
Քազ	-քազ
Քազաւոր	-քըքավօր
Քաթ	-քաթ
Քաթախել	-քըքախիլ/քաթախիլ
Քաթախում	-քըքախում
Քակ	-քակ
Քաղել	-քաղիլ
Քան	-քան
Քանկ	-քանկ
Քանկանալ	-քանկանալ
Քառ	-քառ
Քաս	-քաս
Քարախ	-քարախ
Քաց	-քաց
Քացացունել	-քըքացընիլ
Քաւալել	-քըլօլվիլ
Քափ	-քափ

Բափան	Բափան	Թրջել	-տըրչիլ
Բափառակալ	-Բափառակալ	Թքել	-թըքիլ
Բափել	-Բափիլ		
Բեթև	-Թիթևիլ		
Բեթևանալ	-Թիթեվանալ		ծ
Բել	-Թէլ	Ժած	-ժէժ
Բէկն/Բեկն	-Թէնկ	Ժամ	-ժամ
Թերթ	-Թէրթ	Ժամագիրք	-ժամաքիրք
Թեփ	-Թէփ	Ժանգ	-ժէնգ
Թեփոսել	-Թէփօտիլ	Ժանգառ	-ժէնգառք
Թէ	-Թէ	Ժանգոտ	-ժէնգօտ
Թէկն անկանել	-Թէնկիլ	Ժանգոտել	-ժէնգօտիլ/ժէնգոտիլ
Թթմոր	-Թըթմօր	Ժառանգ	-ժէռանգ
Թթու	-Թռւթու	Ժիր	-ժիր
Թթուիլ	-Թըթվիլ	Ժիրանալ	-ժիրվիլ
Թիել	-Թըիիլ	Ժողով	-ժօղօվ
Թիպել	-Թըիպիլ	Ժողովարան	-ժօղվարան
Թիթեռն	-Թիթէռ	Ժողովուրդ	-ժըղօվուրթ
Թիւ	-Թիվ		
Թմրել	-Թըրմիլ/դմբըրիլ		ն
Թողուել	-Թօղիլ		
Թոյլ	-Թիլ	Իլիկ	-իլիկ
Թոնդիր	-Թանդըր	Իմ	-իմ
Թոշակ	-Թօշակ	Իմանալ	-իմանալ
Թոռն	-Թօռ	Իմաց առնել	-իմաց անիլ
Թութ	-Թութ	Ինն	-իննը
Թուլանալ	-Թիլանալ	Ինչ	-ինչ/հինչ/իշ
Թուխս	-Թուխս	Ինքն	-ինքը
Թուխս	-Թուխ	Իջանել	-իշնիլ/ըշնիլ
Թումբ	-Թըմբ	Իրեար	-ուրուր
Թուշ	-Թուշ	Իւ	-իվ
Թուր	-Թուր	Իւղ/նւղ	-յէղ
Թուք	-Թըք	Իւղալի	-յէղալը
Թուք ու մուր	Թըքմուր	Իւղել	-յէղիլ
Թուշիլ	-Թըրչիլ/թըռնիլ	Իւր	-ուր
Թրթոնիլ	-Թըրթըրալ	Իւրեան	-ուրան /հւլէն
Թրիթ	-Թըրիթ	Իւրեանք	-ուլանք/հւրանք
		Իք	-իք

լ

լալ	-լէլ	խանձրահոտ	-խընձրաֆէղ
լական	-լէգէն	խաշխաշ	-խաշխաշ
լակեւ	-լըկիւ/լակիւ	խալ	-խալ
լակօտ	-լակօտ	խառն	-խառը
լայն	-լէն	խառնեւ	-խառնիւ
լայնք	-լէնք	խարշեւ	-խաշիւ
լայ	-լէյ	խելք	-խէլք
լաւ	-լավ	խելդեւ	-խէխտիւ
լաւանալ	-լավանալ	խելծ	-խէղծ
լաւութիւն	-լավութէն	խէժ	-խէժ/խըժ
լափ	-լէփ	խլեւ	-խըլիւ
լափեւ	-լէփիւ	խլինք	-խըլընք
լեռն	-լէռն	խիղծ	-խըղծ
լեռող	-լէրթ	խղծալ	-խըղծալ
լեզու	-լիզու/լուզու	խղծառանք	-խըժմըտանք
լեզուանի	-լիզվանը/լըզվանիք	խմեւ	-խըմիւ
լի	-լիքը	խմոր	-խըմօր
լինեւ	-ընիւ/յէնիւ	խնամի	-խընամը
լիրք	-լիրփ	խնայեւ	-խընայիւ
լնուլ	-լիցիւ	խնդալ	-խընթալ
լողանալ	-լօղանալ	խնդրեւ	-խընթըրիւ
լոյս	-լիս	խնձոր	-խընձօր
լուանալ	-վիլէնիւ/վիլէցվիւ	խնձորի	-խընձօրը
լուայք	-վիլէս/լիվէսք	խնջեւ/խնչեւ	-խընչիւ
լուսանալ	-լիսանալ	խոզ	-խօզ
լուսնեակ	-լիսնիյէկ/լիսնէկ	խոռարհ	-խօռար
լըքութիւն	-լըքութեւն	խոռջան	-խօռջան
լցուցանել	-լիցիւ/լըքցընիւ	խոստանալ	-խօստանալ
		խոստովան առնել	-խօստըվանիւ
	տ	խոտ	-խօտ
խաբել	-խափիւ	խոր	-խօր
խաղ	-հազ	խորան	-խօրան
խաղող	-հավող	խորթ	-խօրթ
խանգարել	-խընգարիւ/խանքարիւ	խորիսի	-խօրիզ
խանձեւ	-խանձիւ	խորոված	-խըրօված
խանձրահամ	-խընձրահամ	խորովել	-խըրօվիւ

Խուզել	-խուզիլ	Ծեծել	-ծէծիլ
Խուժան	-խուժան	Ծեփ	-ծէփ
Խուլ	-խուլ	Ծեփել	-ծէփիլ
Խուժը	-խուժի	Ծիլ	-ծիլ
Խուճկ	-խուճկ	Ծիծ	-ծիծ
Խուրժ	-խուրջ	Ծիծաղ	-ծիծաղ/ծըծաղ
Խույ	-խույ	Ծիծաղել	-ծըծաղել
Խոռվել	-խըրովիլ	Ծիծեռն/ակ/	-ծիծեռնակ
Խառոր	-սըխաոր	Ծիրան	-ծիրան
Խրատ	-խըրատ	Ծիրանի	-ծիրանը
Խրատել	-խըրատիլ	Ծիրա	-ծըրա
Խրել	-խըրիլ	Ծլել	-ծիլիլ/ծըլիլ
Խփել	-խըփիլ	Ծյանիլ	-ծընիլ
Խօսուածք	-խօսվածք	Ծննդական	-ծուսնունթկան
Խօսք	-խօսկ	Ծնունդ	-ծընունթ/ծուսնունթ

Ծ

Ծազել	-ծաքիլ/ծէքիլ	Ծոյլ	-ծուլ
Ծալ	-ծալ	Ծորել	-ծօրիլ
Ծալել	-ծալիլ/ծալլիլ	Ծոյ	-ծօյ
Ծախել	-ծախիլ	Ծուարիլ	-ծըվարիլ
Ծածկել	-ծասկիլ	Ծուխ	-ծուխ
Ծակ	-ծակ	Ծուծք	-ծուծք
Ծակել	-ծակիլ	Ծուկն	-ծուկն
Ծաղիկ	-ծաղիկ	Ծուկնը	-ծօնդուր/ծուկնդը
Ծաղկել	-ծաղկիլ	Ծուռ	-ծուռ
Ծամ	-ծամ	Ծուել	-ծըրիլ
Ծամել	-ծամիլ	Ծրաքել	-ծըրքիլ/ծըրքօտիլ

Ծ

Ծալը	-ծանըր/ծանդըր	Կաթ	-կաթ
Ծանրանալ	-ծանդըրէնիլ	Կաթել	-կաթիլ
Ծառ	-ծառ	Կաթեցուցանել	-կաթըցընիլ
Ծառայ	-ծառա	Կաթիլ	-կաթիլ
Ծարաւ	-ծարավ	Կաթն	-կաթ
Ծարաւել	-ծարավիլ	Կաթողիկոս	-կաթողուկոս
Ծափ	-ծէփ	Կալնուլ	-կալիլ
Ծեծ	-ծէծ	Կախ	-կախ

նախել	-կախիլ	նարկուտ	-կարկուտ
նակղել	-կակղղիլ	նարմ	-կարմ
նակուղ	-կակուղ	նարմիր	-կարմիր
նաղանդ	-կաղանդ	նարմրել	-կարմրիլ
նաղանդէք	-կաղանդէք	նարօտ	-կարօտ
նամ, կաս, կայ	-կամ, կաս, կա	նարօտել	-կարօտիլ
նամար	-կամար	նաւիմ	-կավիմ
նայծակն	-կէծակ	նաքաւ	-կաքավ
նայոիք	-կէրօք	նեանք	-կէնք
նանաչ	-կանանչ	նեղծաւոր	-կէղծավօր
նանաչիլ	-կանանչիլ/կընանչիլ	նեղա	-յէխա
նանաչեցուցանել	-կընընչացընիլ	նեղոտ	-յէխօտ/յօխօտ
նանգնել	-կաննիլ	նենդանի	-կէնթանի
նանգնեցուցանել	-կաննըցընիլ	նէս	-կէս
նանեփուկ	-կէնէփուկ	նթան	-կթան կըթան
նանթ	-կանթ	նթել	-կըթիլ
նանոն	-կանօն	նին/կնիկ	-կընըկ
նանչել	-կանչիլ	նիսաա	-կիսաա
նաշաղակ	-քըրդէղակ	նիրակամուտ	-կիրակամութ
նապ	-կապ	նիւրակէ	-կիրէկի
նապայ	-քէփէ	նծել	-կըծիլ
նապել	-կապիլ	նծիկ	-կըծըկ
նապերտ	-կարպէտ	նծկել	-կըծըկիլ
նապոյտ	-կապույտ	նկու	-կուկու
նապտել	-կապտիլ	նծուծ/կծիծ/-կուծուծ	
նառաղել	-կատաղիլ/կըտաղիլ	նծիռն	-կընծէրմ/նաճաղի
նատար	-կատար	նծիթն	-կընդիլ/կընջիտի
նատու	-կատու	ննունք	-կունունք
նար	-կար	նքել	-կընընքիլ
նարաւան	-քէրվան	նշիռ/ք/	-կըշէոք
նարգ	-կարք	նշկուռ	-քըշկուռ
նարգել	-կարքիլ	նշոնել	-քըշըոնիլ/քըշըոքիլ
նարդալ	-կարթալ	նոթ	-կօթ
նարել	-կարիլ	նոխել	-կօխիլ
նարիմ	-կարիմ	նոկոն	-կուկուտ
նարկատանք	-կըրկատան	նոդ	-կօդ
նարկատել	-կարկատիլ/կըրկատիլ	նոյս	-կույս

Կոշա -կօշա
 Կոպ -կօպ
 Կով -կօվ
 Կոտորել -կըտօրիլ
 Կորանալ -կէրանալ
 Կորիզ -կըղէզ
 Կորկոտ -կըրկօտ
 Կորնչել -կօրչիլ/կօրիլ
 Կորուսանել -կօրցընիլ
 Կուլ տալ -կուլ տալ
 Կուշա -կուշա
 Կուռն -կուռո
 Կուտ -կուտ
 Կուտել -կուտիլ
 Կոփել -կօփիլ
 Կոնզ -կըոէծ
 Կոիւ -կըրըվ
 Կոնակ -կըրնակ
 Կոռիւի -կըրըվիլ
 Կսկծանք -կըծկըծաք
 Կսկծել -կըծկըծալ
 Կտակ -կըտակ
 Կտաւ -կըտավ
 Կտույ -կըտույ
 Կտրել -կըտրիլ
 Կայել -կընդըզիլ
 Կրակ -կըրակ
 Կրել -կըրիլ
 Կրծել -կըրծիլ
 Կրօն -կըրօն/ք/

Հ

Հա -հա
 Հազ -հազ
 Հազար -հիզէր/հիզգէր
 Հազարեան -հիզգէրէն
 Հալ -հալք/հէլք

Հալել -հալիլ/հալլիլ
 Հալամաշ -հալիմաշ
 Հակառակ -հակառակ
 Հաղորդիլ -հաղօրթիլ
 Հաղորդութիւն -հաղթրթութէն
 Համ -համ
 Համար -համար
 Համարք -հիմքէր
 Համարժոյժ -համփարզոյժ
 Համբերել -համփէրիլ
 Համբերութիւն -համփէրութէն
 Հայ -հայ
 Հայութիւն -հայութէն
 Հայրութիւն -հէրութէն
 Հանգիստ -հէնքիստ
 Հանգստանալ -հանքըստանալ
 Հանգստութիւն -հէնքիստութէն
 Հանդարտ -հանթարթ
 Հանդիպել -հանթըպիլ/տիպիլ
 Հանել -հանիլ
 Հաշիւ -հաշիվ
 Հաշտեցուցանել -հըշտըցընիլ
 Հաջել -հաշիլ
 Հասանել -հասնիլ
 Հասարակ -հասարակ
 Հասկանալ -հասկանալ
 Հասկացուցանել -հըսկըցընիլ
 Հասուցանել -հըսսընիլ
 Հաստ -հաստ
 Հաստանալ -հաստանալ
 Հաստացուցանել -հըստըցընիլ
 Հաստութիւն -հըստութէն
 Հատ -հատ
 Հարազատ -հարազատ
 Հարկաւոր -հարկավօր
 Հարիւր -հայիր/հէյիր
 Հարուստ -հարուստ

Հարսանիք	-հարսանիք	Գիվանդանալ	-հիվանդանալ
Հարսն	-հարս	Հիւանդութիւն	-հիվանդութեն
Հարսնախօս	-հարսնախօս	Հնար	-հընար
Հարսնացու	-հըրսնացու	Հնարել	-հընարիլ
Հարսնութիւն	-հարսնութեն	Հոգի	-փօքի"շոննլ"ոգի"
Հարստութիւն	-հարստութեն	Հոգի	-հօքի"անձ"մարդ"
Հարցանել	-հըրցանիլ/հըրցընիլ	Հոկտեմբեր	-հօկտեմբեր
Հարց ու փորձ	-հարցըփօրց	Հող	-ֆող
Հարձափորձել	-հարցափօրցիլ	Հողել	-ֆողիլ/ֆօղիլ/
Հայ	-հայ	Հով	-հօվ
Հաւ	-հավ	Հովանալ	-հօվանալ
Հաւան	-հավան/հօվան	Հոտ	-ֆօղ
Հաւանել	-հօվան կենալ/հօվ-	Հոտել	-ֆօղիլ
Հաւասար	-հավասար	Հոտոտել	-ֆօղֆօղալ/հօտմըտիլ/
Հաւասարել	-հավասարիլ	Հոււմ	-հոււմ
Հաւատ	-հավատ/ք/	Հուլիս/տալ/	-հօլ/տալ/
Հաւատալ	-հավատիլ	Հրամայել	-հըրամայիլ
Հաւար	-հավար	Հրաման	-հըրաման
Հաւարել	-հըվարիլ/ֆահարիլ	Հրաշալի	-հըրաշալը
Հաւկիթ	-հավկիթ	Հրաշք	-հըրաշկ
Հեղ	-հէղ	Հրեղեն	-հիրէղան
Հեշտ	-հէշտ	Հրեշտակ	-հըրիշտակ
Հեշտանալ	-հիշտանալ	Հօրաքոյր	-հօքըր
Հեշտացուցանել	-հիշտըցընիլ	Հօրեղբայր	-էփէր/ափան
Հետ	-հէտ		2
Հետանալ	-հէտանալ/հըոէնիլ		
Հեռի	-հէռի	Չագ	-ծէք
Հեռութիւն	-հէռութիւն	Չայն	-ծէն
Հետ մի	-միւն հէտ/միւն նէտ	Չեռն	-ծէո
Հեռակիլ	-հէտէվիլ	Չել	-ծէվիլ
Հերիք	-հէրիք	Չէթ	-ծէթ
Հերոս	-հէրի	Չի	-ծի
Հին	-հին	Չիաւոր	-չիյաւօր, ծիյաւօր
Հինանալ	-հինանալ	Չիզ	-ծիք
Հինգ	-հինգ	Չիզ/տալ/	-ծիք/տալ/
Հինել	-հինիլ/հէնքիլ	Չգել	-ծըքիլ/քըցիլ
Հիւանդ	-հիվանդ	Չիւն	-ծիւն

Չիւնածաղիկ - ծինծաղիկ
 Չմեռն - ծըմէր/ծիմէր
 Չմերուկ - ծիմէրիկ
 Չու - ծիւ
 Չուազեղ - ծիւածէղ

Ճ

Ճախրակ - ճէրհէկ
 Ճակատ - ճակատ/ճըկատ
 Ճակատագիր - ճըկատակիր
 Ճանաչել - ճընանչիլ
 Ճանապարհ - ճընապախ/ճամփա
 Ճանկ - ճանկ
 Ճանճ - ճէնճ
 Ճաշ - ճէշ
 Ճար - ճար
 Ճգնաւոր - ճըքնավօր
 Ճիւլ - ճիւլ
 Ճիւղ - ճուղ
 Ճժի - ճիճու
 Ճմլել - ճըլմօրիլ
 Ճլել - ճըթալ
 Ճպուռ - ճուպուռ
 Ճրագ - ճըրագ
 Ճրագաւոյց - ճըրագլիս

Մ

Մազ - մազ
 Մախթ - մախթ
 Մածուռ - մածուռ
 Մահ - մահ
 Մաղ - մաղ
 Մաղել - մաղիլ
 Մաղձ - մաղս
 Մամ - մամի
 Մամուռ - մամուռ

Մայիս - մայիս
 Մայր - մէր
 Մայրութիւն - մէրութէն
 Մանգաղ - մանքաղ
 Մանել - մանիլ
 Մանր - մանըր/մանղըր
 Մանուշակ - մէնիշէկ
 Մաշել - մաշիլ
 Մաշկ - մաշկ
 Մաշկ/ել/ - մաշիլ
 Մասն - մաս
 Մասնաւոր - մասնավօր
 Մատաղ - մատաղ
 Մատանի - մաննի/մըտանի/ք/
 Մատն - մատ
 Մառան - մարաւ
 Մարգարէ - մարքարէ
 Մարգարիտ - մէրքարիտ
 Մարդ - մարթ
 Մարդկութիւն - մարթկութէն/մարթու-
 թէն

Մարմար - մէրմար
 Մարտ - մարտ
 Մեխակ - մէխակ
 Մեծ - մէնձ
 Մեծանալ - մէնձանալ
 Մեծացուցանել - մէնձացընիլ
 Մեղայ - մէղա
 Մեղաւոր - մէղավօր
 Մեղանշանք - մըղանշանք
 Մեղը - մէղըր
 Մեղք - մէխք
 Մենակ - մէնակ
 Մեն/մինի/ - մինմօնու
 Մեռանիլ - միրնիլ
 Մեռեալ - մէրալ
 Միւռոն - մէրուն/միրօն
 Մեք - մէնք

Մէջ	—մէջ		8
Մէջք	—մէջկ	Յաղթել	—հաղթել
Մթին	—մըթըն	Յաշոդ	—հաշոդ
Մթնիւ	—մըթնիւ	Յաւելուել	—հվելւցընիւ
Մի /ծի./	—մը	Յեռ	—յէռ
Մի /թվ./	—մին	Յեռ/ածել/	—յէռ ածել
Մի հեռ	—մին նէռ	Յեռոյ	—յօռօվ /յօռօ
Միգել	—մըրգիւ	Յիշատակ	—հիշատակ
Միշնակ	—միշնէկ	Յիշել	—հիշել
Միշնակ	—մաշնակ "միշակ կը— մընթ	Յիսուս	—հիսուս
Միս	—միս	Յոյս	—հույս
Միտ	—միտ	Յուլիս	—հուլիս
Միտք	—միտկ /մըտկ	Յունեւոր	—հունեւոր
Միւել	—մէիւիւ	Յուղարկել	—ղարկել
Մկրտա	—մըկրտա	Յունիս	—հունիս
Մկրտել	—մըկըրտիւ	Յունապ	—հիննապ
Մսալ	—մընալ	Յստակել	—իստակիւ /սիտակիւ
Մոմ	—մօմ /մում	Յօժար	—հօժար
Մոռանալ	—մըրանիւ	Յօնք	—հունք
Մորթել	—մօրթիւ		—
Մորթի	—մօրթի		ն
Մուլթն	—մուլթ	նա	—էն
Մուկ	—մըկ	նազ	—նազ
Մուկն	—մուկ	նահատակ	—նահատակ
Մուշտ	—մուշտի	նայել	—նայիւ
Մուր	—մուր	նաւակաւորք	—նըվըկաւորք
Մուրալ	—մուրալ /մըրալ	ներկ	—նէրկ
Մումուլ/մըմոնել	—մըրմըրալ	նեղ	—նէղ
Մաւծել	—մըաւծիւ	նեղանալ	—նէղանալ
Մաւնել	—մըաւնիւ /մըննիւ	ներքին	—նէրքը
Մըշիւն	—մուրշուն	նկար	—նըկար
Մըսիւ, մսիւ	—մըրսիւ	նման	—նըման
Մօռ	—մօռ	նշան	—նըշան
Մօռ/իկ/	—մօռիկ	նշանայել	—նըշանայ/շանայ ասլ
Մօռնալ	—մօռնալ	նշանել	—նըշանիւ
Մօռեցուցանել	—մօռըցընիւ	նշխար	—նըշխար/ք/
Մօրաքոյր	—մօրըր	նոր	—նոր
Մօրուք	—մուրուք	նորոգել	—նօրօրիւ

Որդնել -վերթնիւ
Որձ -վերց
Որձ/ակ/ -վերցակ

Ոհ

Ոհգել -ոհգիւ
Ոհթ -ոհթ
Ոհլ/իկ/ -ոհլ
Ոհխ -ոհխ
Ոհխել -ոհխիւ
Ոհղարկել, յոհղարկել -ղարգիւ
Ոհղեղ -ոհղոհղ
Ոհղի -հղէ/հղոհ
Ոհղոռ -ղորթ
Ոհնել -ոհնիւ/ոհնէնալ
Ոհնեւոր -ոհնեւօր
Ոհնջ -քոհնջ
Ոհշ -ոհշ/թ/
Ոհշաղրել -ոհշղըրիւ
Ոհոնոհլ -ոհոիւ
Ոհոնցանել -ոհոցընիւ
Ոհոռց -ոհո/ոհլ/ոհոհո
Ոհս -ոհս
Ոհտել -ոհտիւ
Ոհտելի/թ/ -ոհտէլիթ
Ոհրագ -ոհրաթ
Ոհրաի -ոհրաի/օրաի
Ոհրախանալ -ոհրիխանալ
Ոհրախոցուցանել -ոհրիւցընիւ
Ոհրաիոհթիւն -ոհրաիոհթէն
Ոհրանալ -ոհրանալ
Ոհրքաթ -ոհրիքաթ

Չ

Չաման -չեմէն
Չամիչ -չեմիչ
Չար -չար
Չարշարանք -չարշարանք/չորշարանք
Չարշարել -չարշարիւ/չորշարել
Չափ -չափ/ս/
Չափ /կապ/ -չանք
Չափար -չափար
Չափել -չափիւ
Չէ -չէ
Չիր -չիր
Չոր -չօր
Չորանալ -չօրանալ
Չորեքշաբթի -չօրեքշաբթի
Չորք -չօրս
Չուան -չըվան
Չուխալ -չուխա

Պ

Պակաս -պակաս
Պակասել -պակասիւ/պըկասիւ
Պահպան -պըհպան
Պահել -պահիւ/պաիւ/
Պահպանել -պըհպանիւ/պահպանիւ
Պաղատել -պաղատիւ
Պաղել -պաղիւ
Պաժարել -պիժօրիւ
Պանիր -պանըր
Պաշար -պաշար
Պաշտել -պաշտիւ
Պաշտպանել -պըշտպանիւ/պաշտպանիւ
Պապ -պապ
Պապանձել -պըպանիւ/պապանձիւ
Պարաւ -պարավ
Պարաւել -պըրավիւ/պարավիւ
Պատ -պատ

Պատանձ / — պատան / ք /
 Պատանւ — պատրիւ
 Պատանւ — — փրթաթիւ
 Պատարագ — պատարար
 Պատիժ — պատիժ
 Պատիման, պատըման — պատըրջան
 Պատիւ — պատիվ
 Պատմել — պատմիւ
 Պատկեր / ք / — պատկէր / ք /
 Պար — պար
 Պարապ — պարապ
 Պարել — պարկէլ
 Պարզ — պարզ
 Պարզել — պարզիւ
 Պարծանալ, պարծիւ — պարծանալ
 Պարտական — պարտական
 Պարտք — պարտք / ք /
 Պէս — պէս
 Պէտք — պէտք
 Պինդ — պինդ / ի /
 Պինչ — պինչ
 Պիտի — պիտի
 Պլուզ — պուզ
 Պղինձ — պղինձ
 Պղպշալ — պղպշալ
 Պղտոր — պղտոր
 Պղտորել — պղտորիւ
 Պմեղն — պմեղն
 Պնդանալ — պինդանալ
 Պնդել — պնդիւ
 Պողովատ — պօղվատ
 Պոյտն — պոյտն
 Պոչ — պօչ
 Պորտ — պօրտ
 Պսակ — փոսակ
 Պսակել — փոսակիւ
 Պտուկ — պտուկ

Պտուղ — պուտուղ
 Պտոյտ — պուտիտ
 Պտուտեցուցանել — պուտեցունիւ
 Պրծանել — պրծ / ք / նիւ

Ձ

Ջախջախել — ճիճէիիւ
 Ջարդել — ճարթիւ
 Ջիւ — ճիւ
 Ջնջել — ճինջիւ
 Ջոկ — ճօկ
 Ջոկել — ճըկիւ
 Ջուտակ — ճօտ
 Ջուր — ճիւր
 Ջրալից — ճիւրալը
 Ջրաղաց — ճէղաց
 Ջրաղացապան — ճէղացպէն
 Ջրել — ճիւրիւ
 Ջրիկ — ճիւրիկ / կ /
 Ջրօրհնէք — ճըրօինէք / չըրօինիք

Ռ

Ռահան — իռէհէն / րահան
 Ռոմիկ — ռօմիկ

Ս

Սա — սէս
 Սաղայէլ — սաթայէլ
 Սալ / քար / — սարքար
 Սալոր — շիւօր
 Սահման — սահման
 Սաղմոս — սաղմօս
 Սանդ — սանդ
 Սանդալ — սանդալ
 Սանդերք — սանդէրք / ք /
 Սանր — սանըր / սանդըր

Սանրել —սանրիլ/սանդրիլ
 Սապոն —սապօն
 Սապոն/ել/ —սապնիլ
 Սառչել —սառչիլ
 Սառնամանիք —սառնէնիք
 Սառակել —սառկիլ/սըռակիլ
 Սառանայ —սըռանա
 Սար —սար
 Սարկաւազ —սարկավաք
 Սարսափել —սըրսըփալ
 Սարսռալ —սըրսըրալ
 Սզաւոր —սըքաւօր
 Սեաւմ/շեմ —շէմ/ք/
 Սեաւ —սէվ
 Սեղան —սէղան
 Սեղմել —սըխմիլ
 Սեպտեմբեր —սէկտէմբէր
 Սերկահիլ —սիւնկէվիլ
 Սերմ —սէրմ
 Սեւանալ —սէվանալ/սըվանալ
 Սեւապոլսոյն —սըվապոնիլ
 Սէր —սէր
 Սիւնձ —սիւնձ
 Սիսեռն —սիսէռ
 Սիրական —սիրական
 Սիրել —սիրիլ
 Սիրուէն —սուրուէն
 Սիրո —սըրո
 Սխորո/խսոր —սըխօր
 Սկեսուեր —իսկիսուեր
 Սկսանել —ըսկըսիլ
 Սղոյ —սըղոյ/սողոսյ
 Սնդուկ —սանդուխ
 Սոթ —սօթ
 Սով —սօվ
 Սովոր —սըվօր
 Սովորել —սըվօրիլ
 Սուգ —սուգ

Սուա —սուա
 Սուեր —սուեր
 Սուերք —սուերփ
 Սպանախ —սըպանախ/ըսպընախ
 Սպանանել —սըպանիլ/ըսպանիլ
 Սպիտակ —սիպտէկ
 Սպիտակել —սիպտէկիլ
 Սրբանք —սըրփանք
 Սրբել —սըրփիլ
 Սրբիչ —սըրփիչ
 Սրել —սըրիլ
 Սրսկել —սըրըսկիլ

Վ
 Վազ/աւ/ —վէզ/աւ/
 Վազել —վէզիլ
 Վաթսուէն —վապցուէն
 Վախել —վէխիլ
 Վախեցուցանել —վէխըցընիլ
 Վախկոտ —վէխնիկօտ
 Վայր —վէր
 Վանք —վանք
 Վառել —յէրիլ
 Վարար —վէրար
 Վարարել —վէրարիլ
 Վարդ —վարթ
 Վարդապետ —վարթապետ
 Վարժապետ —վարժապետ
 Վարժ —վարց/ք/
 Վեր —վէր
 Վերադիր —վէրաթիր
 Վերին —վիրի
 Վերջ —վէրչ
 Վերջանալ —վէրչանալ
 Վեց —վէց
 Վիգ —վիգ
 Վիճակ —վիճակ

վիշապ	-վիշապ	Տրայցու	-տիրայցու
վիրապ	-վիրապ	Տղայ	-տղայ
վիրաւոր	-վիրավոր	Տնաշէն	-տնաշէն
վնաս	-վնաս	Տնկել	-տնկել
վնասել	-վնասել	Տնտես	-տնտես
		Տոյժ	-տոյժ
	Տ	Տուժել	-տուժել
Տալ	-տալ	Տուն	-տուն
Տալի	-տալիք	Տուտն	-տուտ/տոտ
Տախտ	-թախտ	Տրորել	-տրորել
Տախտակ	-տախտակ	Տօն	-տօն
Տակ	-տակ		
Տակ	-տաք/մակընդեղ և շաղգամ/		Ց
Տայգր	-տէքըր	Ցախ	-ցախ
Տանել	-տանիլ	Ցածույանել	-ցըծըրըցընիլ
Տանձ	-տանձ	Ցամաք	-ցամաք
Տանձի	-տանձը	Ցամաքել	-ցըմաքիլ/ցամաքիլ
Տանջանք	-տանջանք	Ցայտել	-ցէթիլ
Տանջել	-տանջիլ	Ցանել	-ցանիլ
Տանտեր	-տընատէր	Ցաւ	-ցավ
Տաշել	-տաշիլ	Ցաւել	-ցավիլ
Տաշտ	-տաշտ	Ցել	-ցէլ
Տաշտակ	-տաշտակ	Ցերեկ	-ցօրէկ/ցերէկ
Տապակել	-տըպակիլ/տապակիլ	Ցեց	-ցէց
Տասն	-տասը/տասը/թըսնը	Ցից	-ցից
Տարի	-տարի	Ցնդել	-ցընթիլ
Տափ	տափ	Ցնկնել	-ցըքնիլ
Տաք	-տաք	Ցորեան	-ցօրէն
Տախուրիւն	-տաքուրիւն	Ցուրտ	-ցուրտ
Տեսնընդառաջ-թըրըշթոնէլ		Ցրիւ	-ցըվիւր
Տեղ	-տէղ/բարդուրյուննեցիկ/	Ցրուել	-ցըվըրիլ
Տենդ	-տէնդ	Ցրտել	-ցըրտիլ/ցուրտիլ
Տենդել	-տէնդիլ		
Տեսանել	տէսնիլ		Փ
Տզգալ	-տըզգալ	Փաթաթել	-փըթաթիլ/փաթաթիլ
Տէր	-տէր	Փախչել	-փախչիլ/փախիլ
Տիկին	-տիկին"տիկնիկ"	Փախտական	-փախըտական

Քրքրել	-բըրբըրի
	0
Օգտել	-օքղի
Օգուտ	-օքուդ
Օգնել	-օքնի
Օգնութիւն	-օքնութիւն
Օթել	-նօթու
Օծել	-օծի
Օձ	-օյ
Օր	-օր
Օրաւոր	-օրավուր
Օրէնք	-օրէնք
Օրինակ	-օրնակ
Օրհնել	-օրհնի/օրթնի
Օրհնէք	-օրհնէք/օրթնանք
Օրօրել	-ուրօրի/ւրօրի
Օրօրոյ	-ուրօրոյ/ւրօրոյ

Բարբառային բառերի բառարան

Ա

Աւերմաղիք	-լուսաթիթնո
Ալուծ	-ալոծ
Ախպէրացու	-եղրայրացու
Ախպան	-րանջարեղեն
Ախուվախ	-հոգոյ-հառաչ
Ածական	-ածան հալ
Ածիլ	-1. ւննել, թափել "ծիր ածիլ" 2. նվազել "ուծ ածիլ" 3. ձու ածել "ծու ածիլ" 4. ման բերել "ման ածիլ" 5. դիտել "աչք ածիլ"
Ակ	-1. աշիւ 2. թանկարժեք քար 3. կոշական քառ`ուղղված կանանց

Ահլու	ախալոր
Աղ անիլ	աղել
Աղտիսիլ	ապիտել կամ թթու ղնել
Աղը յա մաղը պակաս	կարիքավոր, ուզան
Աղատ-պաղատ	աղաչավոր
Աղատ-պաղատիլ	աղաչել
Աղու թէոնալ	դառնանալ, թույն դառնալ
Աճահամ	դառնահամ
Աճիյանալ	դառնանալ
Ա մարթ	կոչական՝ ուղղված տղամարդուն
Ամբրիլ	պահեստավորել, հավաքել, ամբարել
Այ	բացականչություն
Անիրես	աներես
Անկերքք	անատամ
Անկուշտում	ազա
Անկուլօի	անընդունակ, հիմար
Անժար	անկարօղ, անժար
Անժիր	անջուր
Անժոթ /անժոնդ	անծայր
Անշառ	անվառ
Անպատան	անպատանք
Անջիգեր	անգութ
Անըմը տուս կյէլ	վառ հոշակվել
Անում տինիլ	չհավանել
Անտուրական	անդուրեկան
Անքընիլ	անքուն
Աշիլ	1. սպասել 2. նայել
Աշկ	1. դարձկանյք, տեղ 2. աչք
Աշկ ածիլ	դիտել, նայել
Աշկով անիլ	ակնարկել
Աշկով-ուներով անիլ	ակնարկել
Աշկով տալ	նախանձել, աչքով տալ
Աշկըկուշտ	ուլ ազա, քրով զոհացող
Աշկըլիսենք	աչքալուսանք
Աշկըպէց	մարդիկ, աչքաբաց

Աշկըծակ	-ազահ
Աշկըկապուկ	-մանկական խաղ, աշքակապոյի
Աշկը փըռնիլ	-հավանել
Աշկը տուս կյէլ-վնալվել	
Աշկը պընդած	-կուլր, անուշադիր
Աշկըպուտուդ	-քիթ
Ալ	-հաջող
Ալի	-կուլական՝ ուղղված աղջիկներին
Ասիօվ	-դուրեկան, հաջողակ
Ափան	-1. մեծ եղբայր 2. հայր
Աք / արի	-կուլականներ՝ ուղղված կանանց

Բ

Բախշիլ	-նվիրել
Բադրօզում	-վերջին այգեքաղը
Բամփ	-թափ
Բամփիլ	-թափով ուժեղ հարվածել
Բաշլամիշ անիլ	-սկսել
Բաշլիլ	-սկսել
Բարըշիլ	-հաշավել
Բէզարիլ	-1. զգվել 2. ծանծրանալ
Բէիի	-քոթի
Բէնջարփըսի	-վերջին անժրահառն ծյունը
Բըրաիիլ	-քայքայել
Բըրթիլ	-հրել
Բիժի-բիժի	-հորթ կանչելու ծայն
Բուզ	-կծում

Գ

Գէսշէփաթ	-զաւիթ շաքաթ
Գիդի-գիդի	-այծ կամ ուխտը կանչելու ծայն
Գիծ	-խենթ, չար
Գիծ-գիծ	-խենթ-խենթ, չար-չար
Գիժվիլ	-խենթանալ, չարանալ
Գիլա	-խաղողի հատ
Գյավուր	

Դյավուր	-անհավատ քրիստոնյա
Դյէդէ	-կոչական՝ ուղղված տղաներին
Դյօռ	-թուրքական գերեզման
Դյօլէժ	-հողի աման

Դ

Դադը	-տառի
Դադիւ	-խարանել
Դայաղ տալ	-նեցուկ դնել
Դէ՛	-հորդորական թացականչություն
Դէհ	-զրաստ բշելու բցկնչ.
Դէն /տէն	-այն կողմ
Դէս /տէս	-այս կողմ
Դէսիդէն/տէսիտէն	-այս ու այն կողմ
Դէրը	-կատարը
Դէրվէս	-դարպաս
Դըմփիւ	-խփել
Դիլիմիւ	-կտրածել շերտերով
Դինջենիւ	-հանգստանալ
Դիթիւ	-1.սցել 2.ուղղել
Դիթվիւ	-առողջանալ
Դուրուրիւ	-ցնցել, շարժել
Դուրուր տալ	
Դօշու	-մինչև
Դօնդօհօրված	-ցնդած

Զ

Զահլա տանիւ	-ձանձրացնել
Զանաթվօր	-արհեստավոր
Զանթիւ	-սաստել
Զառ	-1.առանձին 2.մի բան
Զարզանդ	-սարսափ
Զարզանդիւ	-սարսափել
Զըխկալ	-աղմուկով ընկնել
Զըխկըցընիւ	-հարվածով նստեցնել

Զըմփալ աղմուկով ընկնել
 Զըմփըցընիլ առժեղ հարվածով խփել
 Զընդան -1. դառընի սալ
 2. խիստ մոռթ
 Զընգըլդալ -դողդողալ
 Զըռան -լացկան
 Զըռոսց -1. էշի ծայն
 2. երկարաալ լաց
 Զըրալ -լացել
 Զօքա -վառարան
 Զօրիլ -1. ստիպել
 2. միզ գործադրել
 3. հասնել անցնել
 Զօլզօլիլ -շերտ-շերտ կտրել
 Զօր ու քըշէր -անդադոր
 Զօրօ -զրո

է

Է՛ -բացականչություն
 Էթի -հայր
 Էզմիլ -ծզմել
 Էլա -զոնե, թեկուզ
 Էլը /էլի -կրկին
 Էհ -բացականչություն
 Էմի -հորեղբայր
 Էմզիկ -ծծակ
 Էնդար /ինւար -այնքան
 Էնչաք -այնչափ
 Էնսէս -անձայն
 Էսկէրութէն -զինվորություն
 Էվէլըն -1. հնում, անցյալում
 2. նախ
 Էնզուջտակ -ականջատակ
 Էլման /իլման օր-քրիստոսի հայտնության
 Էրկէնի փէդ -հոնի փայտ
 Էփէլի -եփելիք
 Էրզօնի շօր -փեսացուի շոր

էքսը /օր/ -հաջորդ օրը, մյուս օրը

Ը

Ըզտովիլ -ծննդաբերել
Ընդդմանց -այնպես
Ըշկաթօղ -մոռացված, աչքաթող
Ըստմանց -այսպես
Ըստի /ըստէ -այստեղ
Ըրիտասօն -արգանդ
Ըրքէնիլ -քարկանաւ

Ք

Քաթ -ծեռքի կամ ոտքի
Քախկօմ -1.խմոված կամ չսանրված մազեր,
2.սանրի վրա մնացած մազեր
Քախկօմիլ -չսանրելուց մազերն իրար կպչել
Քախտ -փայտյա օթոց
Քակ, Քակիչ -Քակիչ
Քակիլ -հարվածել, ծեծել
Քառ -1.նվազելու գործիք,
2.հավերի թառելու տեղը
Քասակ -գասկ
Քարգիլ -որւէ սովորություններից հրաժարվել
Քարսովիլ -հակառակվել
Քայան -կաթնեղեն
Քափ -ուժ, հարված
Քէզացընիլ -նորոգել
Քէնկիլ -քնել
Քէրատ -կիսատ
Քէրսովիլ -հակառակվել
Քըթախիլ -թաթախել
Քէթէվսօլիկ -թեթևամիտ
Քըլօլիլ -գլորել
Քըմքան -վարտիք
Քըռմասկ -թերմացք
Քըս-թըս -դանդաղ

Քըսիլ	-Քըսիլ
Քըրթըվանք	-Քարթիչ/ներ/
Քըփառ	-Քերի
Քըփըրաու	-հոգևարքի մեջ քարժուհներ անել, թպրաու
Քըքսառ	-Քարուն

ժ

ժամ	-եկեղեցի
ժէժ լէլ	-սաստիկ լալ
ժամկոչ	-ժամկոչ
ժիրվիլ	-1.առողջանալ, 2.զիրանալ

ի

իզմը	-այդչափ, այդքան
իդէհէնց	-այդպես
իլիկ	-1.թել մանեկու զործիք, իլիկ 2.ողնածուծ
ինդմը	-այնքան, այնչափ
ինչուիան	-մինչև
իշավարի	-անկիրթ ձևով
իշնաք	-ինչպես, ինչպիսի
իշամը /իշթմը	-ինչչափ, ինչքան
իշաէյ	-ուր, որտեղ
իշաիյալը	-որ տեղացի
իվէլանք	-մնացորդ, ավելցուկ
իսդմը	-այսքան, այսչափ
իստակ	-լրիվ
իրէսպէյ	-սկեսորայրի աված նվերը հարսին

լ

լաւկիլ	-համրանալ
լաի անիլ	-թափել
լաշլէշ	-ջնարակ
լաշառ	-անպատկառ
լաջօվ	-վրեժ, ոռ

Լավաշ	-լավաշ
Լաք /ծու/	-փչացած /ծու/
Լէհմի	-անագով կպցնել, զողել, պտտել
Լէղամար	-սարսափահար
Լըզվանիք	-1. ճարտար լեզվով, 2. շատախոս, լեզվանի
Լըկըզտըված	-շփացած
Լըկըրտըված	
Լըղար	-նիհար
Լըցընված	-հեծկտալու պարտաստ
Լըբլըբի	-փչացած ձվից ծայն դուրս գալը 2. ջրի ամանից ծայն լսվել
Լիվէնվի	-լողանալ
Լիսիպէյ/լիցիպէյ	-լուսարաց
Լօղբար	-գլանածև կտրաբար
Լօր տալ	-մեծ քայլ անել, ցատկել

Խ

Խազիլ	-գծել
Խաղ	-1. պար, 2. երգ
Խաղ կապիլ	-1. երգ հնարել, 2. ծաղրել
Խակ	-1. թերահաս 2. անփորձ
Խարնըշտօրիլ	-տակն ու վրա անել
Խավիժ	-քոված ավյուրով մի տեսակ մաշ
Խարաբիլ	-փչացնել
Խարջիլ	-ծախսել
Խարջ ընիլ	-ժանյակ գործել
Խափլան	-խաբերա
Խէվ	-խենթ
Խընթըրվիլ	-1. աղաչել, 2. աղոթել, 3. ապաշխարել
Խըժիւրժալ	-1. սիրածը մղկտալ,

իւրէզ	-2.Խշխշալ
իւրիւ	-մողես
իւնձըրահամ	-հափշտակել, խելել
իւնձըրաֆէդ	-խանձրահամ
իւրառտիւ	-խանձահոտ
իտիտ	-գրկել
իւրաւ	-գիրկ
իւրիկ առլ	-խրինջալ
իւզտէկ/իւզիտէկ	-հալածել, հեռացնել, վռնդել
իւզօզ	-ծոծորակ
իւլլարիւ	-հալած դմակի մնացորդը
իւշտիւ	-թուլանալ
իռլ	-խշտել
իռլորիւիկ	-ուռուցք, խույլ
իռլորիւիկ	-աղամախնձոր
իռլու	-թաքուն

Ծ

ծալը պակաս	-հիմար, խենթ
ծախ	-ժախողակ
ծակըծուկ	-թաքստոյ-անկյուններ
ծամձըմ	-քշակեր
ծավար	-ժավար
ծառգէրթար	-զարնանային կրոնական տոն, ծառգարդար
ծար-ծար անիւ	-մանկան անվարժ քայլելը
ծէն անիւ	-գոռալ
ծէոսց	-խսկույն, հանպատրաստից
ծեր առնիւ	-ծաղրել
ծերից նէլ	-ձեռքից զնալ
ծերը պէց	-առատածնուն
ծեր շաված	-անարատ
ծեր առլ	-ձեռք առլ
ծեր առլ	-օգտակար կամ ձեռնառլ լինել
ծեր քաշիւ	-ստորագրել
ծեր քաշիւ	-հրաժարվել
ծըլըպտիկ	-ծալապտիկ

ծըծանք	-ծծածած, մանրացրած ցորեն
ծըկըրտալ	-զկրտալ
ծընդըրիլ	-ծնրադրել
ծնկիլ	-չորել
ծըրված	-խենթացած
ծըրվիլ	-խենթանալ
ծիզիկ	-1. մկույթ 2. փոքրիկ
ծիզիկանալ	-փոքրանալ
ծիրանչիր ծիրանչօր	-ծիրանի չիր
ծուխ	-1. ծուխ, -2. ծխախոտ
ծուխոհամ	-ծխհամ
ծօր	-ծոռ

դ

դաթ-կաթիլ	-կաթկըթել
դախ ընկիլ	-կառչել
դամար-կամար	-կամարածև
դամանց	-դանդաղ, զգուշ, կամայ
դամփանա	-զանգ
դապիղ/կապիտ	-հոսք
դաավալիլ է	-կիսալվա
դաավալիլ է	-կաավի ժազ
դաավըծելք	-ծանկնդեղ
դարմիր տաք	-մանկական հիվանդություն, կարմրուկ
դարմուրուկ	-կանեփ
դենեվուկ	-առամաքերիչ
դերըքալարիչ	-առամաքավ
դերըքալար	-բարկություն
կըզնըվելք	-բարկանալ
կըզնըվելք	-մանրիկ-մանրիկ
կըզնըվիլ	-մլավել
կըլը-կըլը	-մլավոց
կըլավիլ	-վերջացնել
կըլավոց	
կըլիլ	

պըլիճնկիլ	-հասկանալ
պըլիէն	-սկզբից
պըլօթը սաղ ընիլ	-միթիթարել
պըծկըծալ	-կսկծալ
պըծկըծաթ	-կսկիծ, մտածմունք
պըծըկիլ	-կծկել, կոծկել
պըծըվիլ	-յուղի հնանալը
պըկըզիլ	-պղզել
պըմըշտիլ	-կմշտել
պըմկըմալ	-կակազել
պընըկալարի	-կնոջ պես
պըոնասէրէթ	-ձեռքի զամբյուղ
պըոնասակ	-անութ
պըոըզնօտ	-զանգուր
պըտօրիլ	-1. մանրել -2. կոտորել
պըպընիլ	-1. զնդակահարել, -2. փակցնել, -3. կրակ վառել
պըտըրմանծիկ	-զլանածև կտրաքար
պըրակիլ	-այրել
պըրակը քյուրէկ	-կրակի թիակ
պիսվէ/ն/ք	-քաժանք
պիտէկ	-ղիզվածք, կուլաակում
պիրակմութ	-շաքաթ երեկո
պյալօր	-մյուս օրը
պյաղվիլ	-թաքնվել
պէղական	-զյուղացի
պէղվասք	-զողումթյուն
պէղվառն	-պահմոռցի
պէսշէփաթ	-զալիք կամ հաշորդ շաքաթ
պէր	-ոչխար
պէրնարած	-հովիվ
պիր	-1. զիր -2. նամակ
պիր անիլ	-զրահմայումթյուն անել
պիուլպաթ անիլ	-հյուսնել

Կում	— Կում
Կուլու	— Կուլու, Կոկորդ
Կուտու	— Կուտ, դեզ
Կուտուք	— Կոտք
Կօթի	— Կոտի, Կոտմի
Կօթ	— Կոտման Կոթ
Կոթան	— Կոթի
Կօկի	— Կոկոր
Կօպ	— Կօտ մօտ
Կօթըն ինկի	— Կոթման

Հ

Հա	— 1. առ,
Հալի	— 2. քաղաքան ինքն
Հալմաշ	— առինքն, ի դեպ
Հախ/կ/	— Կալ ու մաշ
Հախէն կ'էլ	— 1. Կալունք,
Հախկուն	— 2. Կարծ, Կար, Կոմի
Հաղու տինի	— Կաղուն
Համ	— Կախի
Համի	— Կախանքն
Հայհալ քիւն	— Կախանքն "համայն"
Հայ տալ	— Կախանքն Կոթնի
Հանաք	— Կախանք, ահ տալ
Հաշա	— Կախանք
Հալալի	— Կոկորդ փայտ
Հալմի	— Կախանք, Կոկոր
Հալմի	— Կոկոր
Հարի	— Կոկոր, Կոկոր
Հէն	— Կոկոր, ահանք
Հէն	— Կոկոր, ահանք
Հէս	— Կոկոր, ահանք
Հէսան	— Կոկոր
Հէսա	— Կոկոր, Կոկոր

Հիվանդ	-հիվանդ
Հեզ անիւ	-սիրել
Հեզի	-մայրիկ
Հեզդէրի	-ծնողներ
Հէնք	-հյուսվածքի հիմնաթելեր
Հէտի	-առգամ
Հէրսօտիւ	-բարկանալ
Հէքէթ/հիքէլ	-1. լուր, տեղեկություն, 2. զանաչանք, 3. պատմություն, զրույց
Հըրէդ	-ահա այդ
Հիրէդան	-1. փեսա 2. հրեղեն
Հըրէն	-ահա այն
Հըրէս	-ահա այս
Հըսաման	-հասաման, հացի աման
Հիւ անիւ	-1. զցել, -2. կտրել
Հիմիկ /հըմի	-3. բաց թողնել
Հինցընիւ	-այժմ
Հինչացու	-մաշել
Հիշաթէր	-ինչացու
Հուկնիւ	-հեշտ ծննդաբերող
Հուշտ անիւ	-խմոր շաղախել
Հօ	-խրանցնել
Հօֆ տալ	-ու//ւ
Հօվան կէնալ	-հուպ տալ
Հօրթ	-հավանել
	-կովի ծագ, հորթ

Ղ

Ղահրիւ	-լացակումել, դժգոհել
Ղամըշիւ	-ափսոսել, խնայել
Ղօբջիւ	-կոճկել

Ճ

Ճարիւ	-զտնել
Ճանկըրօտիւ	-ճանկոնել

ճաք	-ճաք, ծեղք
ճէղ	-պատովածք
ճէղացքար	-ջրաղացքար
ճըզդիկ	-ծստիկ, պստիկ
ճըխտիւ	-մայնել
ճըզմիւ	-ծզմել
ճըլիւիւ	-ծիւել
ճըկըռիւ	-կըքել, կուլ զալ
ճըկօղութէն	-խտրություն
ճըկօվի	-ջոկովի
ճըղիւ	-պատռել
ճըմըռիւ	-տրորել
ճըմըրթիւ	-կսմթել
ճիվ	-1. ծիվ,
	-2. հավ ու ծիվ
ճըրաքէրօց	-մրազայրոց, երեկո
ճըրաքու	-մրազու
ճըրմըրալ	-մոմռալ
ճիթ	-ողկուլզ
ճիթթ	-երկարավիզ կոշկի վիզը
ճիմէիիւ	-ջախջախել
ճիմիւր/միւր	-քուլր
ճիմբիզ	-պատառքաղ
ճիտ	-վիզ
ճիրալը	-ջրալի
ճիրակալիւ	-ջրակալել
ճիւրիւ	-1. անասուններին ջրել
	-2. այգի ոռոգել
ճիւրիկ	-ջրալի, անհամ
ճիւրի կին	-էժան, մատչելի զնով
ճիւրօխնիք	-ջրօրհներ
ճուխտ	-զուլզ
ճու-մու	-հավ կամ մուտ կանչելու ձայն
ճօթ//մօնդ	-1. ձայր, սկիզբ, անկյուն,
	-2. մաս, կտոր
ճօնդէն	-սկզբից, նորից, ձայրից
ճօթ-մօթ	-մաս-մաս

ճօթանք	-1. կոճղ,
	-2. մնացորդներ, փշրանքներ
ճօկիկ/ճիկիկ	-գառեկ
ճօկ-ճօկ	-գառ-գառ

Մ

Մաթ ընիկ	-ապշեկ
Մաղմաղ	-մարմանդ
Մաղղընօս	-մաղաղանոս
Մամղան	-հնից, մորից
Մաշիկ	-1. մաշկեկ,
	-2. մաշվեկ
Մարալ	-1. Մարան,
	-2. եղնիկ
Մարմըտի	-մայրամուտ
Մարմըտիկ	-մայր մանեկ
Մարսիկ	-մարսեկ
Մաքըր	-մորաքույր
Մէլիք	-իշխան
Մէխ	-մե , զամ
Մէիիկ	-զամեկ
Մէղըմոմ	-մեղրամոմ
Մէնահարկ	-միհարկանի
Մէնահառակ	-մեկ ծալանի
Մէշտէղ	-կենտրոն
Մէտակ	-միածակ
Մէրան	-մակարդ
Մըզմըզալ	-դանդաղեկ, բծախնդրություն անեկ
Մըխալ	-ծիալ
Մըիկիկ	-1. բորբոսնեկ,
	-2. լիկեկ
Մըիկըտալ	-մորմորալ, կսկծալ, ցալեկ
Մըկըլօր	-մյուս օրը
Մըկնածակ	-մկան բույն
Մըհանշիկօտ	-ամաշկուտ

Մըճըզիւ	-Խժժել
Մըրկիւ	-Խանձել
Մին ալընօյիւ	-Քեթաւի, զանազան
Մինւարի	-Միանգամից
Մինկիտէք	-շատ
Մին դըտըք	մի քիչ
Մին ծօնդ	-մի կտոր
Միննէտ	-մեկ անգամ
Մինչւք	-մինչև
Մինփիւրիկ	մի փոքր, մի քիչ
Միսիւր	-եզիպտացորեն
Միսիւրալիւր	-եզիպտացորենի ալյուր
Միւրկալիւ	-վերցնել
Միւրնիւ	-1.վերցնել,
	-2.մեռնել
Մուրու	-կծու
Մուրօտիւ	-մրոտել
Մուրուսուրու	-խժժած
Մօռանալ	-կապտել, սևանալ
Մօվանալ	-կապտել

8

Յադ անիւ	-հեռացնել
Յադ անիւ	-մոկողել, ծլվլալ
Յադ վախթ	-ուշ ժամանակ
Յադ օքմիւ	-օտար մարդ
Յան կ'էլ	-թիկնել
Յանցկացընիւ	-անցկացնել
Յէղնիւ	-ուշանալ, ետ ընկնել
Յէղալը	-յուղալի
Յէղըծու	-ծվածեղ
Յէխըկօլօլ	-կեղտոտ
Յէրիշքառան	-զոգնոց
Յօլանէլ	-յուլա զնալ
Յօթնէք/յօթէնք	-յոթնօրյակ

Ն

Նազ	—Նազ
Նախշ	—զարդանկար
Նախշիկ	—զարդանկարեւ
Նէսկըմանց	—ներսից
Նշանդոէք	—նշանդոնք
Նի ածիւ	—լցնել
Նի անիւ	—քարժրանալ
Նի անիւ	—հեծնել
Նօքաթ	—հերթ
Նօթէրը կիտիւ	—մոայլվել
Նօրդան	—նորից

Շ

Շալ	—1. նուրբ քրդյա կտորեղեն, —2. կանաչի շաւ
Շաղ	—յող
Շանթըրկիւ Շանթըրիւ	—պառկել կամ քնել /վիրավորական/
Շաշմիշ քլիւ	—շվարել
Շէռ	—մեւ
Շէրիւ	—միզել
Շըլմօրիւ	—1. թուլանալ, —2. թռչնել
Շըտաղուք	—դեղձ
Շիւ	—շիւ
Շիշիտ	—շուտ-շուտ
Շիշկօյանաւ	—գիրանաւ
Շուլդուկ	—շլդիկ
Շուփէլէմիշիսիւ	—կասկածել
Շուփմիշ անիւ	—շփել
Շուք	—ուտվեր
Շօռ	—թանի մակարդումով պատրաստած ուտելիք

2

2աթալ	-երկճյուղանի
2ընկերի	-մանկու
2ընի	-լայն բացել
2ըրաթան	չոր/ա/թան
2ըրաք	-ծրաք
2ըրթի	-չրթել
2իքէրք	-չքեր /կին/
2իտէս	-չտես
2իւրու	-մինչև
2ուև	-մինչև
2օր	-մինչև որ
2օքի	-ծնկել

9

Պանրը բուզ	-պանրի կծու
Պանրը ծիր	-պանրաջուր
Պանիդօր	-պոմիդոր
Պաշար	-զաթ
Պարավանօց	-ծերանոց
Պաշ	-համբույր
Պաշի	-համբուրել
Պապղան	-պապից, հնու
Պատրօն	-պարոն
Պատտի-պատտի	-պատեպատ, խարխափելով
Պարզամիտի	-պարզաշրել
Պար կէլ	-պարել
Պար ածի	-1. պարել տալ, -2. ծեռք առնել
Պէծ	-կայծ
Պէշի	-այծ
Պէշի-պէշի	-այծ կամ ուլ կանչելու ծայն
Պետքակես	-անհրաժեշտ
Պէտքարան	-զուգարան
Պէսդան	-հենց որ
Պէրօվի	-բարակ

Պէտիւ	~քացել
Պէֆիւր	~քավոր
Պըմէշ	~սմբակի երկու կնիակ
Պըմէղիւ	~մասնատել կամ առանձնացնել ըստ շերտերի
Պընդըկուէլօի	~հաստազլուելի
Պընդիւ	~1.ամրացնել 2.կողպել
Պընդիւրէս	~անամթ, պնդեցես
Պըպըզիւ	~պպզել
Պըսպըսաւ	~մըթմըթաւ
Պըտօկ	~1.ծայր, 2.կոթ
Պըրծիւ	3.ստինքի պտուկ
Պիզիկ /պիտիկ	~ազատվել, փրկվել
Պինդանաւ	~պստիկ
Պինդի	~թանձրանալ, ամրանալ
Պիւնդի	~1.թանձր, թունդ, մուգ, 2.ճիւղ
Պօտուծ	~փարչ /պոյտ-ուծ/
Պօրաւ	~զոռալ
Պուղուզ	~կապուտաշյա
Պուրուշկ	~1.շրթուներ, 2.ամանի եզր

Ջ

Ջադուվանաւ	~խորամանկանաւ
Ջահիւանաւ	~երիտասարդանաւ
Ջըհանդըմիւ	~կորչել /արհամարհական/
Ջէնջէլանաւ	~ըծախնդիր դառնալ

Թ

Թասնիւ	~
Թասու կիւլ	~հանդիպել
Թէղ անիւ	~հեռացնել, անվերադարձ կորցնել

Ս

Սազ	-նվագելու գործիք
Սագըցընիւ	-հարմարեցնել
Սաղանալ	-առողջանալ
Սաղապընիւ	-անպետք, անարժեք իրը վաճառել
Սախթիւ	-խեղել
Սանամէր	-սանիկի մայրը
Սալօնիւ	-օճառել
Սարքըվիւ	-զուգվել
Սարսաղ	-հիմար
Սարքօվի	-շինծու
Սէյրականալ	-նոսրանալ
Սէրթըցընիւ	-թուեղացնել
Սըթըրիւ	-հանդարտել, քնել
Սըթըրցընիւ	-հանդարդեցնել, քնեցնել
Սըխօրզուշ	-փայտե հավանք
Սըվաղիւ	-ծեփել
Սըտըփուտ	-սուտ ու փուտ
Սըրաքար	-սրաքար
Սըրտըխաղ	-սարսափ, վախ
Սըրտհօվասք	-մխիթարանք
Սըրտըմընա	-զգվանք
Սըրփանք	-աղբ
Սըրփանքանօց	-աղբանոց
Սըրփիւ	-աժելել
Սիպտէկուց	-սպիտակուց
Սիւրունատէս	-գեղեցիկ
Սուսըփուս	-սուս ու փուս
Սուտասան	-ստախոս

Վ

Վազ Կյէլ	-հրաժարվել
Վանկատու	-վանա կատու
Վարէն	-ցածից
Վէրա տալ	-վրա տալ, հարժակվել

Վէր կալիւ	-վերցնել
Վրկաննիւ	-քարձրանալ, ուղղվել
Վրոագիւ	-շտապել
Վիկալիւ	-վերցնել
Վիրի ղօլու	-վերահ կողմը
Վիրնիւ	-վերցնել
Վօննանը	-ոտնանի
Վօշիւօտիւ	-ոջլոտել
Վօրտէղան	-որտեղից

S

Տակըն-կըլիւն	-վայրիվերո
Տահալ	-դառարմա
Տանըղուշ	-ընտանի թռչուններ
Տաշկավօր	-տաճկերեն
Տապըլտըկիւ	-թափալվել
Տավար	-տնասուն
Տատէր	-1. մանկաբարձ, 2. մանազեա
Տափ	-գետին
Տար /կարմիր տար/ սիպաէկ տար	-մականդղ -շաղգամ
Տէղիւ	-վաստակել
Տէղմունք	-վաստակ, արդյունք
Տէհէնց /տըհէնց	-այդպես
Տէղաշօր /տէղէր	-անկողին
Տէղնեաէղը	-տեղնուտեղը
Տէն /ղէն	-ղեպի այն կողմ
Տէս /ղէս	-1. դաս, 2. ղեպի այն կողմ
Տէրաըրական	-տեր ու տիրական
Տէֆ	-դաֆ
Տէղշօր	-տկւոր
Տըմբըլիկ	-թմբլիկ
Տըմբըրաւ	-նիրհել
Տըմբըզիւ	-քոնցքափարել

Տընդըղիլ	-գննել
Տընազ	-ծաղր
Տընագիլ	-ծաղրել
Տընաշէն	-տնաշեն
Տընքալ	-տնքալ
Տըս/կ/մանց	-դրսից
Տըրականլու	-տարիքավոր, տարեկան
Տըրնամէլ	-շեմք
Տըրականը միր կալած	-ծերայած
Տըրըշթէոէնլ-	-տեսունընդհաջ
Տիզնը /տիզը	-սոված
Տիզնիլ	-սովածանալ
Տիկնահաղ	-տրկնիկախաղ
Տիքրէկին	-տեքրակին
Տուս	-դուրս
Տուրական	-դուրեկան
Տուրու	-քակ
Տօստու	-թաքուն, անսպասելի

8

Յան	-կարմրուկի նման հիվանդութիւն, քոթեշ
Յըիէվիլ	-ցախավել
Յընցուի	-ցնցուղ
Յուս	-թարախ

ՈՒ

Ութնէք /ութէնք	-մահացածի ութերորդ օրը
Ումէն /ուրէն	-իրեն
Ում-ուսու	-ուս/հոգնակի թվի համար/
Ունավօր	-հարուստ, ունեւոր
Ուստա	-1.վարպետ, 2.դպրոց

Փ

Փաքէթիլ	-ծրարել
Փէշմանիլ	-զղջալ

Փըթավ	—ամբողջ, բոլոր
Փըշտիլ	—բշտիլ
Փըչիկ	—փոչիկ
Փըսակիլ	—ամուսնացնել
Փըսպարանք	—ապսպարանք
Փըստալ	—վրիպել
Փիսանալ	—վատանալ
Փօղ անըմ	—կեղծ անուն
Փօխս քիցիլ	—փոխս զցել

Ք

Քամակ	—1. թիկունք, 2. հետույք, հետև
Քաշ	—1. կշիռ, 2. ցածր
Քաշանալ	—ցածրանալ, կռանալ
Քարկապ	—ամուր ֆանգույց
Քէլէմ	—կաղամբ
Քէն քիշիլ	—խոով պահել, ոխ պահել
Քէվրան	—քարավան
Քընծըրօտ	—քնծոռ, անշուք
Քըշէրավ	—զիշերով, ուշ ժամանակ
Քըշէր-ծօրէկ	—ամբողջ օրը, անընդհատ
Քըշտին	—մոտը, կողքին
Քըրթէվիլ	—դեն զցել
Քընթըմուրութ անիլ-չ հավանել	
Քընթըպուրուշկը	—ամբողջ երեսը
Քիթէլիլ	—զդալով արագ ուտել
Քյուչիլ/քօշիլ	—քոշել
Քուչի-քուչի	—շուն կանչելու ձայն
Քուստում	—շնչափող
Քյօսա	—երեսն անմազ տղամարդ

Օ

Օղէմիշ անիլ	—հատուցել, պարտքը վճարել
Օիթնէք /օիթէնք	—մահացածի յոթերորդ օր

Օշոնէլ
Օթիս

-ուշքը գնալ
-ոմն, որաւ մեկը

Յ

Յաւիւ
Յըշշալ
Յըշշըցընի
Յօղած

-կոտհել, գլխի ընկնել
-Յշշալ
-Յշշացնել
-հոտած, փչացած

Բ ՈՒ Ր Դ ՈՒ Ր Ի Ժ Ո Ղ Ո Վ Ր Դ Ս Կ Ա Ն

Բ Ա Ն Ա Հ Յ ՈՒ Ս ՈՒ Ք Յ ՈՒ Ն Ի Յ

ՅԱԼԷԼԼԻ /պարերգ/

Կաննէլ իս կանչում էլ չիս,

Բոյէդ մահանչում էլ չիս,

Աշկով-ոռնքով ըմ անըմ,-

Ինձանէ փախչում էլ չիս:

Գ՛իսա յէկար, յալէլի,

Գ՛իսէ գէլդին յալէլի...

Փէնչիրումը ծու խաշիմ,

Նի Նիս կուտուրում աշիմ,

Տէսնէմ յարըս կ՛էլիս ա,-

Վէր կ՛էմ ջիգմէնին քաշիմ:

Կրկնեց:

Տանձըն պըսկըն կ՛ի՛ր կ՛ի՛րիմ

Տճւն նըսաէ, կ՛ի՛նի պիրիմ,

Ծէրըս քըցըմ կըլօխըդ,-

Ծըրված խէլքըդ տուն պիրիմ:

Կրկնեց:

Կաննէլ իս քախ-քախ,

Լէչէկըս տուտու կախ ա,

Սէվ ախիկ, սիպաէկ աըղա

Փըռնէլ ին ուրթուր յախա:

Կրկնեց:

Խընամը, խօշ էս յէկէլ,

Չօրս դօլըդ բօշ էս յէկէլ,

Հէնց աէնէմ դօշ էս պիրէլ,

Օյիսէ քըստան բօլօթ էս պիրէլ:

Կրկնեց:

Նէցէք տէք էն ղուշին,
Վօտը տիրէլ ա փուշին,
Սէվ աղղա, սիպտէկ տիւիկ
Պաշէլ էն Քարոնը թուշին:

Կրկնեցա:

Սէղան տիրի՝ մարթ չիքա,
Ախ,իմ յարըս յէփ կիկա,
Մասաղ ըլնէմ իմ յարին,-
Ծօցէն վարթի ֆօղ կիկա:

Կրկնեցա:

Տանձըն կօթօվ կ'իւր կ'իւրիմ,
Ծըրված իւլընս տուն պիրիմ,
Տէսնիմ յարըս կ'էլիս ա,-
Ծուենդըր տինիմ ֆօ սիրիմ...

Կրկնեցա:

Նի յէլածըտ էշ պիտի,
Նըշանածըտ կ'էշ պիտի,
Արար-աշխար իմանա,-
Տուենդէլ էլ ֆօ քաշ պիտի:

Կրկնեցա:

Ճիւղ ա կ'էլիս վիրի սարէն,
Կաթկաթըմ ա մերմէր քարէն,
Թէ վօր չի կ'էլիս իմ յարը,-
Հօվանում չի սըրտիս յարէն:

Կրկնեցա:

Յէրկինքըն ա կամար-կամար,
Յէս մէրնըմ էմ յարիս մահար,
Քառասուն օր ծօմ ըմ պաիէլ՝
Սիրականըս սէրին մահար...

Կրկնեցա:

Նէցէք տէսէք օվ ա կ'էլիս,
Թէզա հարսին ֆօղն ա կ'էլիս,
Փըթաթվէլ էն մինը մինու՝
Ոչրիւր քաիցըր պաշ էն տալիս:

Կրկնեցա:

Ասացին՝ Հաջիյան Արմենակ Կարապետի՝ 1882-1963/թողակառու ուսուցիչ/
Համրարձումյան Պետրոս Մկրտչի՝ 1890թ/թողակառու/, Գուլյումջյան
Սրբուհի Ավետիսի ծն. 1886թ.:

Կ Օ Ր Ա Ծ Ք Հ Մ Ք Ա Ն

Իրիքնօկօվ ¹ կարած թըմբան,
Լիսնիյէկօվ ²կօրած թըմբան,
Այ իմ թըմբան, քէզ օվ տարավ,
Սիպտէկ միլէրս ³ ցուրտը տարավ:
Կէս-քըշէրին կ'օղը տարավ,
Քէ անըծած հօվը տարավ...
Քէզա հարսէր, ինձ ուշ տիրէք,
Տըրանը ⁴ թըմբան չի փըռէք:

1. Իրիքնէկօվ-ցերեկով, 2. Լիսնիյէկօվ-գիշերով, 3. միլէր-ազդրեր,
4. Տըրանը- բակը:

Ասաց՝ Համբարձումյան Պետրոս Մկրտիչի՝ ծն. 1890թ.
/Թոշակառու/

Թըքավօր ¹ հըբցընիլի յէրբը

Աղամ, շընաթօր, փաշամ, շընաթօր,
էս Թըքավօրին շէպիկը շընաթօր...
Աղամ, շընաթօր, փաշամ, շընաթօր,
էս Թըքավօրին թըմբանը շընաթօր:
Աղամ, շընաթօր, փաշամ, շընաթօր,
էս Թըքավօրին քէփէն շընաթօր:²

1. Թըքավօր -փեսա
2. Այսպես շարունակվում է երգը, ուր փոփոխվում են միայն շորերի
անունները, ինչպես՝ ջիզմէ, կ'օտուկ, կ'ուլպա, բաքչինին, ֆէս
և այլն:

Ասաց՝ Համբարձումյան Պետրոս Մկրտիչի՝ ծնվ. 1890թ.:

ԱՌԱՅԻՆՈՐ ԵՎ ԱՄՍԵՎԱԾՔՆԵՐ

Ածական հավն ա ծէն ածում:
Թագըն թուլէն էլ թագը կընը:
Ինսանն ու մարթը մին ա:
Իրէսանց քահանա, նէսկըմանց սըտանա:
Լիզուէն վօր չընը՝ դարդէնին աշկէրը կըհանին:
Նառուէն ուլմէն փօրուէն մահար ա մուկու փըռնըմ:
Հէմ նալին ա տալըս, հէմ՝ մըխին:
Հարսը մին կուծուծ քաք ա, իսկիսօրը վէրէն դափաղ:
Մարթը կ'իսա մարթ ա:
Մարթ կա տէրտէր ա սիրըմ, մարթ էլ կա՝ իրիսկընըկ:
Մէյվին ծարըն դալէրը քաշ կընըն:
Թա աղն ա պակաս, յա՝ մաղը:
Նալքանդըն բէգիրը/ծին/ պէքիկ կընը:
Եռնուէն շուշուէն կըծըլ չի:
Ջահիլութէնը շիա մաշիս, պարվութէնիդ կըքաշիս:
Վէխնիկօտի աշկին կատուէն էլ ա սըտանա:
Տակըդ էշ ա պէտք, տոււնըդ քաշ ա պէտք, կընըկըդ էլ կ'էշ ա պէտք:
Տուրըդ պընդած, դըքլած պահի, դոնշիդ կ'օդ չի շինիս/փըռնըս/:
Երիւկը նախըրն ա, քիշէրը՝ ախըրն ա:
Քամուէն պիրածը քամին էլ տանօլվա:
Օխը չափէ՝ մինը կըտըրէ:
Օնչօվ Քամէն թանըն թուլթու չի տսիլ:

Օրհնանքներ և անեծքներ

Օրհնանքներ

Աստօծ հէտըդ ընը:
Աղըմ՝ ֆօղըս վօչ:
Հըրէշտակնին քէզ պըհապան կաննին:
Վու, տոււնըդ ասնը վօչ:
Ֆօդ փըռնէս՝ վօսկի թէրնա:
Վօտըդ չօր տէղ տինէս՝ կանանչ բիթմիշ ընը:

Անեծքներ

Աղանձ թերնաս:
Աստօծ հախէդ կ'է:
Աստօծանէ քիթանէս:
Բօյըդ դէվրիւմիշ ընը:
Բօյըդ պըրանվը:
Բօյըդ տըխտակը կ'է:
Ձըզը կ'է վերէդ:
Յօռկու յախէդ մին տեղ կ'է:լօշ:
Սըտըկածըտ տուն կ'է:
Տունըդ ասնը:
Վօշ ու փուշ ընըս:
Տամլա կ'է վերէդ:
Օրըդ-օջաղըդ թափվի:

Հէգոռն¹ ոռ էրոռն² Անեծքը

Մէնք ուստումը³ անթէս ինք անում իդի, մին էլ տեսնինք Մար-
յանը, յէկավ մէր դօնշուվն⁴ Գըսկըցըրէց:

Աք, նուննակ, կաննէ:

Ինչ կա, խէր ընէ:

Ինչ խէր ընէ, տըղէս կաննէլ ա Գըրսնայուն պիթէլ տուն յօր-
կունը մին պարապար⁵ նըստէլ էն, խօլու⁶ մին հարշակ⁷ ըն արէլ,
մասումը⁸ կերէլ, թավէն էլ թօղէլ էն մէյդանըմ⁹, յէկա տեսա:

Ակ, յավրում¹⁰, էրի՞ իսէնց արէցիր:

Վա՛յ, Գէգի՛, Գէլ¹¹ խօսիլ մը, արէցի մին պէն, ամա վէխէլօվ
արէցի:

Ինչի՞ յէս վէխում, ախ տըղէս:

Ինչի՞ շիվէխիմ, մին էլ տեսնէս Գէգին Գօ էրին լիսէցին, անը-
ծէցին, վօր փըսակըս հասնըմ վօշ:

Վէխի՛ մը, յավրում, մին պէն շիքա, ինչ ա անօլու, շատ ընի
անիծօլուվա: Անեծքը պերանէն տուս կ'է¹² Աւմէնց յախէն¹³ թափի:

Մին էլ տեսնինք, օրուն մին օրու¹⁴, էդ տըղան էդ ախշըկան

փռեցըրէց պիրա՛վ տուն:

-Ակ, նուննակ, կաննէ՛,

-Ի՞նչ կա:

-Տըղէս հարսանյովքն պիրէլ ա: Կաննէ մին հարսնաթո՛ղլ 15 քի-
թացիր, է:

-Աք, հարսնաթո՛ղլ ի՞շտիյան քիթանամ, Մայրան, իմ մարթըս մէրած
ա, յէս էլ տուլ 16 կընըկ ըմ:

-Վը, կաննէ, նուննակ, քոյըղ սիրիմ, նուննակ, աշկիտ լիսը սի-
րիմ, նուննակ, տըղէս ըսօր մէրած ա՛ թաղված չի:

-Ակ, Մարյան, տէրտէր ի՞շտիյան ընք քիթանօլու:

-Կըքընամ տէրտէրին յախէն կըփընիմ կըպիրիմ, է:

-Վօնց ըս պիրօլու, վօր հէգընէքին 17 ուզում չին:

-Կըպիրինք, պիրիւը էն ցէշ մին պէն չի, շատ յէլավ վօլ՝ կապալ-
փըսա՞ 18 կանընք:

-է, կապալփըսակէն յէտքը հէգին, էքին ուզօլո՞ւն:

-Աք, ինչ իս դուշհանմիշ 19 ընում, տէրտէրը տէրտէր ա, ինչ ա,
մին օրթնանք չի՞ անիլիքը:

-Վըյ, է յէլավ էա:

-Հա, յէլավ:

-Դէ՛քընս, Բաթինին թիւլ կա, էն պէր, էնսէս 20 փըսկըտ արէ՛,
իմ անումըս ընը վօլ:

-Աման, Մարյան, մին էլ տեսնէս վէրէս կըրըվը կիկ 15, յէս ջու-
ղաք 21 տալը սըրտ շունուս: Վէր բարըշըք դա, բարըշած անըք,
դա՛հ 23 օրուտ կընը:

-Վըյ, տալըս չի, ըիէս էլ սիրում ա, իրէք տարի յա ուստուն 24
անէ սիրէլ ա: Շիտ արօ, ինչ կանըս արէ, Թաքը իւ 25 թո՛ղլը քի-
թացիր:

Հէգիս կաննէց նէցավ, թիւլն էլ պիրավ : Մին էլ տեսնինք մին
կըրըվ, մին փաթըրթը 26, լիսէլ ին՝ տսքօվ էկէլին տըղըն տուն: Հէ-
գին հըրցըրէց.

-Իմ ախըրկաս է՞ր իք փռեցըրէլ:

Մին էլ ախիկը տիւս յէկավ:

-Հէգի, էքի, է՞ր իք իղէհէնց տսըմ, սիրէլ իմ՝ միր իմ ընօլու:

-է, դէ վօր միր իս ընօլու, էմրիդ 27 սօնը 28 դօլու 29 մին

պերցի վէրա յօրկուստրիդ մընաք վօլ: Վէց ամսական ըիօվ էլ տունըս
կէս:

Ասածըն նման էլ Քափրէլին կախ տուվին, վէց ամսական ընօժ էլ
 Իէզուն տունու յէկա՛վ: Քափրէլին էլ ընդա մահար կախ տուվին, վօր
 վափօրօ՛ւ³⁰ մին կապիտ³¹ մարթ էր փըխցըրէլ: Էն էլ ծիշաը ինքը³²
 չէր փըխցընօղը իրէն ին կապտին պահ տուվէլ: Վօր չէթէնուն քէյը³²
 լիսէլ ա, յէկէլ ասէլ ա.

—Քափրէլ, օղլոււմ³³, է՞ր էսէնց արէցիր:

Էն էլ ասըմ ա. "Իղէհէնց էր պէտքը": Ասում էն. "Իղամ"³⁴ ա,
 կախաղան ըս ահէս կ'էլու:

Սաքալան³⁵ ահէս յէկա տուրու³⁶, տէսնիմ տըրնան յէրիշքէն, դա-
 րաղաջին³⁷ վէրա Քափրէլին կախըն տուվէլ: Վէզէլօժ նէցի Իէզուն
 քուշտու, ասէցի. "Մէր Քափրէլին կախ ըն տուված ղարշուվոյն"³⁸

ղարաղաջին վէրէն:

—Էլ Իէքէթ³⁹ չունի՞ս ասէլի, կ'ի՛ծ:

—Հէզի, սուտ չի:

—Հէզիս ահէս յէկա՛վ տուրու, տէսա՛վ Մարյանն ու Ֆիրյօնէն մինմօ-
 նու փըթաթված՝ ճըտըք-ճըտըք⁴⁰ կ'էլիս ին:

—Աման, տըղէս, էս ի՞նչ կըրա՛կ էր, յէրէցիր իմ տունու, իշտէ⁴¹ նէմ:

—Ի՞նչ էք լէլիս, տո՛ւք լէլու Իախը⁴² չունիք, նէցէք, մէրալըն
 էլ չէնք տալըս:

Ընդա վէրա մին տերտէր, իրէք քիշի⁴³ էլ հւվէնք, տարան մէրալը
 Իէնքիստ⁴⁴, թաղէցին:

Գաամնց՝ Համբարձումյան Սիրանուշ Սարգսի, ծնվ. 1910թ.:

 1. Իէզի-մայր, 2. Էքի-հայր, 3. Ուստա-ղարոյ, 4. Ղօնշու-հարւան, 5. Բարա-
 քար-միասին, 6. Խօլու-թքուէն, 7. Իհէրշակ-հալվա, 8. մասա-սնդան, 9. մէյ-
 դան-միջանդ, 10. յա՛վրում-որդիս, 11. Իիլ-քնավ, 12. առնումիքէն-առնելիս,
 13. յախ-օճիք, 14. օրուն մին օրու-օրերից մի օր, 15. հարսնաթալէ
 հարսնաքող, 16. տուլ-այրի, 17. Իէզընէքին-ծնողները, 18. կապտըփըսակ-
 Իունական հարսանիք /Կապաղովկիա քառից/, 19. ղուշունմիշ նիլ-մաածել,
 20. էնսէս-անձայն, 21. ղուղար-պատասխան, 22. քարըշէլ-հաշովել, 23. դա-
 հա-ավելի, 24. ուստուն անէ-ղարոյից, 25. թաքիլ-միայն, 26. փաթըրթը-
 աղմուկ, 27. էմրիդ-կյանքիդ, 28. սօն-վէրջին, 29. դօշու-մինչև, 30. վա-
 փօր-շոգեքարշ, 31. կապիտ-հույն, 32. քէյը -մեծը, 33. օղլոււմ-տղաս,
 34. իղամ-մահավճիռ, 35. սաքալան- առավոտյան, 36. տուր-բակ, 37. ղարա-
 դաշ-կախաղան, 38. ղարշու-ղիմայ, 39. Իէքէթ-խոսք, 40. ճըտըք-ճըտըք-ճը-
 լալով, 41. իշտէ-ուր, 42. Իախը-իրավունք, 43. քիշի-հոգի, 44. Իէնքիստ-
 գերեզման:

Վ Ի Ճ Ա Կ

Յէս նըշանվէցի թըսնըյօղկու տըրականիս: Էն չախին նշանածնիս
տէսնում ինք, վո՛ւ, փախչում ինք: Մէր քաղաքումը ուստա¹ կար. նը-
շանածըս էլ, յէս էլ ուստա ընք նէլիս: Ուրո՞ւր էլ տէսնիլն էն
չախը հօ ամօթ էր:

Քարունը վօր կ'էլիս չէր, չամփարցումին, վիճակ ինք պէնում:
Ախըզկէրքօվ Ֆըհաքվում ինք մին ծառի տակ նըստըմ տափին, հօ վիճակ
պէնում: Էն վօր էռչինէկ ընէն ա, նըստըցընում ինք ծառին տակը,
կուլուկը ծածկում, բէյիթ ինք ասում.

Նէցէք տէսէք օվ ա կ'էլիս,
Իրէք ծիյաւօր ա կ'էլիս.
Մինը Հիսուս, մինը Քըրիստօս,-
Մայրամ ասվածածինն ա կ'էլիս:

Յա էլ էս բէյիթն ինք ասըմ.

"Ախ" ըսէմ՝ քարին ա կ'էլիս,
Սէվ սըրտէս արին ա կ'էլիս,
Յէս քէզ էմ ման կ'էլի , համա
Ծէնըդ ի՞նչ սարէն ա կ'էլիս...

1. ուստա - դպրոց

Ասաց՝ Նարազյոզյան Աննա, ծնվ. 1898թ.:

Մ Ո Ւ Ս Է Ս Դ Է Յ Ի Ն ¹

Պաւլօս դէյին նէլըս² ա Մուսէս դէյուն ասըմ.

-Նէ՛³ մէր իրին՝ քէքջի⁴ ա ուզում, վօր դօնշունին⁵ հավօղը
կ'օղնան վօլ:

Իրճոգն ա թէրնըմ: Մուսէս դէյին կ'էլիս չի: Հաջի աղէն էլ
բընըմ ա տէսնի՝ է՞ր⁶ չի կ'էլիս:

-Տօ՛, Մուսէս դէյի՛, էրի՞ չի յէկար:

-Հաջի աղա՛, պէտք ա վօր մին քինլիք⁷ քէսկին արադ տաս, մին դէս-
տա քէսկին⁸ ծուկ⁹, մին թաք էլ յէղալը պաստըրմա:

Այ տընաշէն, մին քիշէր էս մընալու, իդէրը վօնց էս ուղօլու, աստօծ բէլէդ¹⁰ տա:

Մուսէս դէյին նէլըս ա իքին քեքշի: Քըշէր ա թէրնըմ: Իքուն չօրս դօլը¹¹ ման ա կ'էլիս, բէգարըմ: Տէսնըմ ա օնչօվ չի կա՝ արադը իըմըմ ա: Արադը իըմըմ ա՝ քունը կ'էլիս ա՝ ծարըն տակ թէն-կըմ¹² ա: Մին էլ էնգոքջին ծէն ա կ'էլիս: Հէմէն հին տէնծկը քա-շուս ա, վէգուս: Կ'օղը սէփէթը թօղած փախուս ա: Մուսէս դէյին էլ սէփէթը¹³ միր ա կալուս¹⁴, կյաղուս ա:

Չուրուխը ծուխ ա լըցնում, գ'ինա ման ա կ'էլիս՝ տէսնում ա մին կապիտ¹⁵ կընկա: էս թօքաղը¹⁶ ասում ա.

Աման, Մուսէս դէյի, սէփէթըս տո՛ւ՝ հավօղ լըցնիմ: էն էլ տալիս ա ու մին օքուդ¹⁶ էլ անպատում, ուշոք ա տալըս:

Խի՞ էս խօլու յէկէլ, վօր ասէլ իս իդի, օ տալու չիմ:

Հաջի Պավլօսը կ'էլիս ա՝ տէսնում Մուսէս դէյին մին կապիտ կըն-կա-հէտ սէփէթըն հավօղ ըն լըցընըմ:

Մուսէս դէյի, էս ի՞նչ սէփէթ ա, իշտիյան քիթպար:

Սէփէթը դօնշու կապաղ կընկանն ա, հավօղն էլ՝ քօնը, հըմի ուղղում էս տուր, ուղղում էս տալ մը:

1. դէյի-քնդի, 2. նէլըս-գնում, 3. նէ-գնա, 4. քեքշի-պահակ, 5. դօն-շու-հարան, 6. էր, է՞րի- ի՛նչ ու՞, 7. քնիլիք-լիտրանոց, 8. քէսկին-թունդ, 9. ծուխ-ծխախոտ, 10. բէլէդ- ատիժ, 11. թէնկիլ-քնել, 12. թարաֆ-շուրջը, 13. սէփէդ-կողով, 14. միր կալիլ-վերցնել, 15. կապիտ-հույն, 16. օքուդ-լավ:

Ասաց՝ թոշակառու ուսուցիչ Հաջիյան Արմենակը

Հ Ի Ր Է Ղ Ա Ն Ը¹

Վճարթիվէրին մէր Աննէն ասավ.

Ա՛ք, յէկ, նէ՛ ծարուկի ծիծիրէնց² տուն, դօրուդ³ լիցինէլի մահօր մին բարխաջ⁴ պէ, հնդէ:

Յէս էլ կաննէցի նէցա: Մին սօխախէն⁵ յանց կէնալըս վախըթը հիթէղանըս իրէս-իրէսի յէկավ: Սիրտըս կաննէց, իրէսըս օ տալնկ թէրավ: Հասա ծարուկի ծիծիրէնց, ասի՝ ծէր բարխաջը տըվէք:

Ծարուկի ծիծիրն էլ ասէց.

Ա՛ք, Թարուկ, էդ ի՞նչ ա ոանզըդ⁶, իրէսըդ ք'հիլ էս շինէլ :

Ծարուկի ծիծ, խօսալ մը, յէլէլ չէր իդի էդ դօրուդըն օ բար-խաջը, սօխախումը հիթէղանըս տէսա, սիրտըս կաննէց, շիվարէցի:

էն էլ ասէց, քի զարար⁸ չունի, տէսէլ էս, տէսէլ:

Բարեաշքը միր կալա, նէցա մէր տղէն ընդօնցն էլ Գէրէթ արուցի⁹ :
-Վո՛ւ, Խօրէնըն էս տէսէլ, իննէկ¹⁰ քէզ, -ծէն ածէցին փիթալը¹¹ :

1. Գիրէղան-նշանած, փեսա, 2. Ծիծիւր, Ծիր-քուլը, Գորաքուլը,
3. Դարուղ-խողող, 4. Բարեաշք-լաշաքերան, ղուլիկ կարմ աման, 5. սօ-
խախ-փողոց, 6. Դանգ-զույն, 7. քուլ-մոխիր, 8. զարար-վնաս, 9. Գէրէթ
անիւ-պատմել, 10. իննէկ-ծրանի, 11. փլթալ-բուր:

Պատմեց՝ Մարտիկյան Թագուհի Մկրտիչի՝ ծնվ. 1896թ.:

ՅէՍ էլ ՀնԴԱ ՄԱՀԱՐ ԿԱՐԱՅԱ ՎՕԶ ՍԸՎՈՐԻԼ...

Բուլղուրուամը էմուս¹ տըղին մին քիրք ին տուվէլ, քի ժամուամը
ասի², էն էլ միր ա կալուս³ քիրքը, կաննուս⁴ կ'էլիս Գէզուն⁵

կուշտու:

-Հէզի, էրի՛...

-է...

-Մին քիրք տուվէցին Գէրէսա կարթալում ժամուամը:

-Ա՛յ յավրուս⁶, էս տո՛ն կարիւ շիս, վօր ասիս, կարիս վօշ սը-
վօրի:

-Յա՛, Գէզի, ասուում, էս սէՅէր⁸ ինդէհէնց մին սըվօրուում, քի՛
տո՛ւ էլ իս շիվէրուում:

-Յէս էլ կըտէսնիմ, Գիմիկ քէլլու⁹ չընէր, ժամուամը քէլլու կը-
նէ, քաշլամի¹⁰ արէ տէսնիք, վօնց ըս ասուում:

-Հն-թէրց-վա-ծըս Գէ-սա-յա մա՛ր-քա-րէ, -իսէհէնց ծէն իմ ածուում:¹¹

-ՏԱԼԿասըս, դա յէս էլ կըլըսըմ: Հաղէ նէ, սըվօրէ:

Ավաք Գինզէփթի օր, մէնծ պաքին իրազԱնը նէցանք ժամ զէտկին
շէփթն ա, փիթալ բուլղուրցիքն էլ ինդէ ին իդի: Ինդա՛ր ահալը¹²
ասէլէն յէաքը սըրէն¹³ յէկալ էնիկիս¹⁴:

-Յավրուս, աշաք¹⁵ վօնց կասէ, ղո՛ւշԱնմիշ ինէլիքէն, կաննէց
քօյ-քօյ ահալին վէրէն ծէն տուվէց...

-Հն-թէրց-վա-ծըս Գէ-սա-յա մա՛ր-քա-րէ... Է-փէ-ըրս ա-սէ-հէ, քի՛
է՛ղ քո՛ւ սը-վօ-րէ-լի՛ պէ-նը՛ շի՛, յէն էլ ըն-դա մա՛-մա՛ կա-րա՛-ցա՛
վօ՛ւ սը-վօ-րի՛... ասէլուս պէս լէլիս ա:

-Վո՛ւ, դամս¹⁷ կա վէրէդ, էդ ի՛նչ կըրալ գիրար կըլիւս, ժամուամն
էլ ուէգիլ¹⁸ լէլանը:

1. էսի -քօռի կամ Գորեղաքայր, 2. ասիւ-կարդալ, 3. միր կալիւ-վերցնել,

4. կաննիւ-եւնել, 5. Իէզի-մայր, 6. յավրում-որդի, 7. դունյադա-աշխարհում, 8. սէֆէր-անգամ, 9. քէլլու-հայտնի, 10. բաշթայէք-սկսել, 11. ծէն ասիւ-զոռակ, 12. ահալ-ժողովուրդ, 13. սըրէն-հերթ, 14. էնիկ-զավակ, 15. արդյոք- աշար, 16. դուշունմիշ-մտածել, 17. դամնա-կաթված ճոճեզիւ- խայտառակ :

Մ Ր Ա Ջ
(ԷՐԱՋ)

Պրագումս հաքըրըս յէկավ ասէց.

Աննա, մաննէդ մըտանին հանէ:

Եէփաթ քըշէր էր. մըտանին հանէց տարավ:

Յօղու սահաթ յէտքը հաքըրըս կ'իշն յէկավ, ասէց.

Մըտանին յէտ մատըտ տիր:

Կիրօկօր սաքալան² իսկիսօրըս ասէց, "Մին պէն անէնք, քնանք ժամը- մը մուս իրինք":

Ննցինք մուս իրիլի: Մօմէրը իրէցինք տուն յէկանք, տէսնինք մարթըս մին կ'իւր ա դարկէլէ: Կ'իւրէլ էր, քի "Աննա, յօլումը³ չէթէնին⁴ ինձ փըռնէցին, փարէքըս էլ, շօրէրըս էլ միր կալան: Հիմիկ էլ տըղ- լօր էմ, շօր դարգէթ, վօր կ'էմ: Յէս ընդօնց ասէցի. "Փարէնիս առէք, ամմա, շօրէրըս վըր լընէք, տըղլօրողութէնը ալիք պէն ա, - ամմա լըսէ- ցին վօլ":

Իսկիսուրըս ասէց՝ քըշէն, ճրագըդ տյոն էլավ:

Շօր դարգէցինք՝ մարթըս սաղ-սէլամէթ⁵ տուն յէկավ: Յէս ընդան ասի. "Թէ վօր ճրագումըս հաքըրըս մըտընըն մառըս տիրէլ չէր, հօ իմ մարթըս սաղ-սէլամէթ, տուն հասնըլ չէր, հիմիկ էլ դարշուվու- մըս իէքէթ չէր անըլ:

1. հաքըր-հորաքույր, 2. սաքալան-առավոտյան, 3. յօլումը-մանապարհին, 4. չէթէնին-զինվորները, 5. սաղ-սէլամէթ-ողջ-առողջ, 6. իէքէթ-զոռույց:

Գառմեց՝ Ղարաբյոզյան Աննա՝ ծնվ՝ 1890թ.:

ՏՈՒՏՈՒ ԺԺԺԻՐԻՆ¹ ԱՌՉԸԿԱՆ ՆԸՇԱՆՕՂԸ

Յէս պիտիկ իմ իղի, յէփ Բուլղուրուսմը Տուտու Ժիժիւրին ախիկ ուզօլու մահար մին յաղ² տէղացըք յէկան:

Անլըկան իէզին էլ՝ Տուտու Ժիժիւրը, էդ ուզօղնուն ասում էր.

Անլըկում չըմ իմ սիրունատէս ախլըկան յաղ տէղացու տամ, կ'էք վօլ: Էդ չաիւր յէս էլ ընդանց տանն իմ իղի, էդ լիսէլիս պէսդան ասի.

Տուտու Ժիժիւր, ուլվէնց տըղըն մին թօղ տէսնինք, օքուղ³ կընը կըտանք, օքուղ կընը վօլ տալ չէնք:

Փըթալըն⁴ էլ վերէս ծիծաղէցին, ամա ասին՝ թօղ կ'էն:

Ընդա վերա, իէնց էն քըշէրն էլ ուզօղնին յէկան: Ախլըկան տէսան, իօվան կացան: Մէնք էլ, Տուտու Ժիժիւրն էլ, յէս էլ, տըղին իօվան կացանք՝ ախլըկան տըվէցինք:

Չուրու⁵ իմիկ էլ օքուղ կէնըմ էն: Ինձ տէսնէլի պէսդէն էլ ասըմ էն. «Թէ վօր դաւ յէլէլ չիւր իղի՝ մէնք էլ մին-մինու քիթէնէլ չէնք իղի:

1. Ժիժիւր-քուլյր, մորաքուլյր, 2. յաղ- օտար, 3. օքուղ-լավ, 4. փըթալ- բուլոր, 5. չուրու-մինչև

Պատմեց՝ Մարտիկյան Թագուհի Մկրտիչի՝ ծնվ. 1896թ.:

Բ Ա Ղ Բ Օ Ջ ՈՒ Մ ¹

Բաղըօզուսին նէլիս ինք իքին, իավօղը քաղում ինք, պիրըմ ինք տուրու² պէկըմը խըսըրըն վերէն փըրըմ ինք: Կախնը մահար էլ մա-րաւումս³ ինք կախ տալու: Կ'իւնի շինէլի մահար էլ պիրում ինք փուղուն⁴ մէլը լըցընըմ կօխատըմ ինք, յէղնա էգիշնան⁵ շիրէն էլ սըխմում ինք, բերմա⁶ էլ ինք շինըմ:

Մէր քըինին վերգիւու⁷ ին իղի: Մաքըրըս⁸ իօ իէզիս⁹ ասըմ ին ի-ղի.

Աման աստօծ, իերիք ա, ի՞շտէյ ինք տինօլու, ածօլու, էլ սըթար¹⁰, տէղ-տէթար չիքա, տուրումս էլ, մարաւումս էլ:

Իէին քօզմիշ¹¹ անիւնիքէն ըրիւքնէրն էլ ին յարղըմ¹² անըմ, չունքի իէնց արաղ ու կ'իւնի չիւք քաշըմ. ընդօնց մահար էլ էնգիգի սուջուղ, իավօղու բերմազ, չէմիշ, թուլու պաստէլ¹³, դօվմէ ինք

սարքում: Ի՞նչ 15 ա տղէս, էն օրերը...

1. քաղաքագումար՝ 2. քաղաքագումար, 3. քաղաքագումար, 4. քաղաքագումար, 5. քաղաքագումար, 6. քաղաքագումար, 7. քաղաքագումար, 8. քաղաքագումար, 9. քաղաքագումար, 10. քաղաքագումար, 11. քաղաքագումար, 12. քաղաքագումար, 13. քաղաքագումար, 14. քաղաքագումար, 15. քաղաքագումար:

Պատմեց՝ Առաքելյան - Սուլթանյան Նղիսարեթ, ծնվ. 1897թ.:

Բ Ա Ն Թ Ը

Շատ պէն ըմ մորայէլ, իսկնքի տըրականլու 1 ինսան 2 ըմ: Վոնց էլ-լավ, վոնց էլավ վոլ /տուն կ'իլէ/ նէհէնմ էլ ասօլում: Էս դուն-յին 3 անէ քըթմվըս էլ նէլու վէնք, տըրականը միլ կալածն իստէ ընէլ ին, յէկէլ չէր իղի իսէ 6 Էս իքէթը ասէլ չիմ իղի:

Էնդի՝ Բուլղուրումը ինչ ունընք իսկնընք կ'աղէցընք: Իսէհէնց էլ քախ կըլի, աման աստօծ, Ի՞նչ ա տըլ էս Կալաքըն 8, քէսիմ 9, իսէհէնմ յէկէլ ա, իսէհէնց էլ նէլու վա: Բըսնըհիսնքիս էր, յէկան ասիս. "Ինչուվուք սէրգիսն": Դարթըկընէրնիս, էրիկնիս էլ քըթմվ էսկէր ին իղի: Յէս ընցընցն, Կըթնցն ասի. "Եիս 12 տըլք, շատ իսկ-փալաս միլնիք վոլ, պաշար միլ կալէք: Գիլէնիքն էլ կ'աղէցէք, մին էլ ասիսն յէս քէրնանք, մէր մալ ու մոլըն 15 տըլ կաննընք, թէ չէ պէնսօլու վէն՝ Կօ տանէն":

Նէցմըք սոլըգիսն՝ ընէքօվ, կընանըքօվ: Իրէք իէյիլ քըսան տուն յա իվէլի իսյուլթէն կար իղի մէր Բուլղուրումը, վօր սոլըգիսն նէ-ցին. յէս քէրնալուն իսյուլս տուն անջաղ 16 մընաց: Էն էլ ամմէն տու-նէն յա 17 մինն էր սաղ 18, յա յօրկուն-իրէքը: Իսկըն ըմ ուրընք պիլում, նէղանաս վոլ, տըղէս, ըսօրէն կէրածըս էլ, իրմածըս էլ մը-րանըմ էմ:

Պատմեց՝ Թուսյան Մարիամ Գրիգորի՝ ծնվ. 1885թ.:

1. քաղաքագումար, 2. ինսան-մարդ, 3. դունյա-աշխարհ, 4. քըթմվ-քուրդ, 5. չնէլ չի-չի ինի, 6. իսէ-թն, 7. իքէթ-գրուլյ, 8. սոլըգիսն-աքսոր, 9. քէսիմ-ջարդ, 10. էսկէր-գիսնիլ, 12. քէք-շուս, 13. պաշար-գաթ, 14. յօլ-մանապարի, 15. մալ ու մոլը-ուննիցվածք, 16. անջաղ-հազիվ, 17. յա-կամ, 18. սաղ-ամբողջ:

Ք ի Ր Ք Օ Ր Ը

Կ'էղական Համփոյին տունու կըրըվ էր ինկէլ իղի:

Համփօն ուզում էր իղի Բւմէն Թըսնըյօուկու տըրական ընին մին պէնի տինի, վօր մարթ Թէրնա, պէն անը:

Կընըկը ուզում չէր իղի:

—Ուզում չիմ, իմ քօրփա ըրին էն Կարամ դունյէն քըցըլ մը, ուզում չիմ,—լէլիս էր իղի կընըկը:

Ամա Համփօն լիսէց վօշ:

Մին Կէնքիստ ըռավօք էր, մին տուխուր ըռավօտ, ասն մարթիկը ու ղօնշինին յէկան ղօշնէ կ'էղին մօնղը, Զիրքօրին իրէսնին պաշէցին, Կաղու տիրին:

Ճիմիրը՝ Զանին լէլիս էր, պիտիկ Գալօն չէզուն իըտըտէն ծէն էր ածում:

—Քիրքօր, էտ իշտէյ իս նէլիս, Կէ՛ Զիրքօր:

Քիրքօրը շիտ-շիտ յէտըն էր մըտըկ անըմ: Տէսնում էր Կէլա կ'էղին ճաղին կաննած ին ընդօնք, Կօ Կէզին յերիշքատանօվ աշկէրն էր սըրփըմ: Գ'ինէ էքուն քըշտէն վէզում, յա յերիշքն էր ինկնում:

Մին էլ յէտ նայէս, կ'էղը ծասկըվէլ էր դէփին յէտըն:

Ընդանէ յէտը Զիրքօրը յէտքին էր մընըմ:

—Յ էկ, Կ' Զիրքօր շան, յէկ Կա, Կասանք Կա, —ըրին ծէն տալօվ նէլըս էր Համփօն, շիլէկին մին Կէյքէ, մէլըմը մին քանը Կաք ու պանըր ու մին յօուկու դէստա ծուխ /թիւթիւն/:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԴՐԱՆԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Արեղյան Մ. - Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965:
2. Աբրահամյան Ա.Ա. - Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1958:
3. Աբրահամյան Ա.Ա. - Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1958:
4. Աղայան Է. - Մեղրու բարբառը, Երևան, 1954:
5. Աղայան Է. - Լեզվաբանության ներածություն, Երևան, 1968:
6. Աղայան Է. - Գրաբարի քերականություն, Հ.Ա. Երևան, 1964:
7. Ամառեան Հ. - Հայ բարբառագիտություն, Էմինեան ազգազրական ժողովածու, հատոր Ը, Մոսկվա-Նոր-Նախիջևան, 1911:
8. Ամառեան Հ. - Հայոց լեզվի պատմություն, Գ.1-ին, 1940: Հայոց լեզվի պատմություն, Գ.2-րդ, 1951:
9. Ամառեան Հ. - Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, 1-5 հատորներ, Երևան, 1950-1965:
10. Ամառեան Հ. - Հայերեն գաղափարական բառարան, Էռանեան ազգազրական ժողովածու, Գ.Բ., Պիֆլիս, 1916:
11. Ամառյան Հ. - Քննություն պոլսահայ բարբառի, Երևան, 1941:
12. Ամառյան Հ. - Քննություն վանի բարբառի, Երևան, 1952:
13. Ամառյան Հ. - Քննություն Համշենի բարբառի, Երևան, 1947:
14. Ամառյան Հ. - Քննություն Աշտիալի բարբառի, Երևան, 1958:
15. Ամառյան Հ. - Հայերէն արմատական բառարան, Գ.1-6, Երևան, 1926-35:
16. Ամառյան Հ. - Քննություն Նոր Նախիջևանի բարբառի, Երևան, 1925:
17. Ամառյան Հ. - Քննություն Նոր Զուղայի բարբառի, Երևան, 1940:
18. Ամառյան Հ. - Ուսումնասիրություններ հայկական բարբառախոսություն (քննություն Ղարաբաղի բարբառի), 1961:
19. Ամառեան Հ. - Թուրքերեն փոխառությունները հայերէնում, Էմինեան ազգազրական ժողովածու, 1908:
20. Առաքելյան Վ. - Ժամանակակից հայերենի հնչյունաբանություն, Երևան, 1950:
21. Առաքելյան Վ. - Ժամանակակից հայերենի հոլովների ու հոլովական կապակցությունների կիրառության նշանակությունները, Երևան, 1957:
22. Առձեռն բառարան Հայկազնեան լեզուի, Վենետիկ, 1865:
23. Ասատրյան Մ. - Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը, Երևան, 1962:
24. Բաղդասարյան-Թափալցյան Ա.Մ. - Բարբառը, Երևան, 1957:

25. Բաղրամյան Ռ., Դերսիմի բարբառային քարտեզը, Երևան, 1960 :
26. Բաղրամյան Ռ., Շամախիի բարբառը, Երևան, 1964 :
27. "Բիւրակն" հանդեսի 1898-1900 թթ. համարները:
28. Գասապյան Հ., Հայերը Նիկոմեդիո գաւառին մեջ, Կ. Պոլիս, 1913:
29. Գրիգորյան Ա., Հայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան 1957:
30. Դաւիթ Բեկ, Արաբկերի Գաւառաբարբառը, Վիեննա, 1919:
31. Հիւրշման, Հին հայոց տեղւոյ անունները, Վիեննա, 1907:
32. Դարիբյան Ա., Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1953:
33. Դարիբյան Ա., Հայերենի նորահայտ բարբառների մի նոր խումբ, Երևան, 1958:
34. Դարիբյան Ա., Հայոց լեզվի պատմության ուսումնասիրության ներածություն, Երևան, 1937:
35. Դարիբյան Ա., Հայերեն մի քանի նորահայտ բարբառներ, Երևան, 1955:
36. Դարիբյան Ա., Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ, Երևան, 1930:
"Պետհամալսարանի" "Պիտական աշխատություններ"
Հ. 11 :
37. Դափանյան Գ., Ուրարտուի պատմություն, Երևան, 1940 :
38. Դափանյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն, Երևան, 1961 :
39. Մեր Զմիռնիան, Փրեզնո, 1952 :
40. Ակրտչյան Հ., Նարնո բարբառը, Երևան, 1952 :
41. Մուրադյան Հ., Կարմանի բարբառը, Երևան, 1960 :
42. Սևակ Գ. Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Երևան, 1955 :
43. Զահուկյան Գ., Հին հայերենի ուղղված սիստեմը և նրա ծագումը,
195
44. Սևակ Գ. Հայոց լեզվի շարահյուսություն, Երևան, 1959 :

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԱՌԻ ԽՈՍԶ,	4-5
Ներածություն	6
Տեղեկություններ Բուրդուրի հայ գաղթականի մասին	6
Բուրդուրի բարձրորդ	6-29
Առաջին զլուխ, հնչյունաբանություն	30
Ա հնչյունաբանություն	30
Բ հնչյունաբանություն	31
Ձայնավորների փոփոխությունները	31-79
Երկրորդ զլուխ, ձևաբանություն	80
Գոյական անուն	80-165
Երրորդ զլուխ, Բառագիտություն	166
Բառապաշարի շերտերը	166-175
Չորրորդ զլուխ, Հավելվածներ	176
Բառացանկ զրաբարից Բուրդուրի բարձրառ	176-195
Բարբառային բառերի ընդարան	196-219
Բուրդուրի ժողովրդական ընտանյուսությունից	220-233
Օգտագործված գրականության ցանկ	234-235
Բովանդակություն	236

ՆԵՐՍԵՍ ԱԼԵՔՍԱՆԻ ՍԿՐՏՉԱՆ
НЕРСЕС АЛЕКСАНОВИЧ МКРТЧЯН

ԲՈՒՐՈՒՐԻ ԲԱՐՔԱՌԸ

**Տպագրվում է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Ազգագրության և հնագիտության
և Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտների
գիտական խորհուրդների որոշմամբ**

Պատ. խմբագիր՝ Ա. Ա. ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ

ՎՖ 05552 Պատվեր 471 Հրատ. \$494 Տպաքանակ 400

Հանձնված է արտադրության 30/VI 1971 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 17/V 1970 թ.:

**Տպագր. 14,88 մամուլ, հրատ. 12,6 մամուլ, թուղթ № 1, 60×90^{1/16};
Գինը 1 ո. 36 կ.:**

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության Էջմիածնի տպարան

Гр 6 р 1 н. 36 4.

814187

11
48